

NÄRINGSGLIVETS TILLSTÅND 2008

Tjänsteparadox skapar tillväxt

TEMA

Tjänsternas betydelse för tillväxten

Näringslivets tillstånd 2008

ITPS, Institutet för tillväxtpolitiska studier
Studentplan 3, 831 40 Östersund
Telefon 063 16 66 00
Telefax 063 16 66 01
E-post info@itps.se
www.itps.se
ISBN 91-975257-6-6
Illustrationer: Robert Nyberg
Produktion: Reklambyrån Byrå4
Tryck: Tabergs Tryckeri AB

För ytterligare information kontakta
Eva Alfredsson
063 16 66 08
eva.alfredsson@itps.se

Inledning

Temat för årets upplaga av Näringslivets tillstånd är tjänsternas betydelse för ekonomin och tillväxten

ITPS identifierar en tjänsteparadox som innebär att samhället utifrån ett arbetsmarknadsperspektiv förvisso är ett tjänstesamhälle, men utifrån ett konsumtionsperspektiv fortfarande är ett prylsamhälle, det vill säga ett samhälle som i allt högre grad präglas av materiell konsumtion.

Analysen visar på de underliggande drivkrafterna bakom denna ekonomiska utveckling och att det som vid en första anblick kan tyckas vara paradoxalt är konsistent och logiskt.

Huvudförklaringen är grundläggande skillnader mellan olika typer av tjänster och snabbt fallande priser på varor. De personliga tjänsterna är en knapp och dyr resurs, vilket korrekt återspeglas på marknaden. De icke personliga tjänsterna däremot har stor ekonomisk potential och det är också dessa som växer. ITPS analys visar att ”tjänstesamhället”, rätt hanterat, inte är ett hot mot tillväxten. Tvärtom visar analysen att de som förutspådde att den ökade sysselsättningen inom tjänstesektorn skulle leda till avtagande tillväxt har haft fel.

Årsbokens andra del redovisar och analyserar tillståndet och utvecklingen av den svenska ekonomin

Höstens finanskris påverkade i ett slag tillståndet i näringslivet. Den dramatiska utvecklingen var dock inte helt oväntad. Det man inte visste eller kunde förut säga var när de underliggande obalanserna skulle komma att justeras och hur snabbt och dramatiskt justeringen skulle ske. Få hade förväntat sig en global finanskris av historiska mått.

Årsboken beskriver näringslivets tillstånd och sektorsutvecklingens vid ingången till krisen. Krisens strukturella orsaker, utlösande faktorer och erfarenheter från tidigare kriser redovisas av ITPS i en separat rapport, *Finanskrisen – eller hur det förväntade oväntat hände*, (A2008:011).

Årsboken har utarbetats under ledning av Eva Alfredsson och Sandro Scocco med bistånd av en projektgrupp bestående av Martin Flack och Thomas Forsberg från ITPS samt Lars Fredrik Andersson från Umeå Universitet. Andra både inom och utanför ITPS har bidragit med värdefulla insatser och synpunkter vilket vi särskilt vill tacka för.

Östersund, november 2008

Brita Saxton
Generaldirektör

Innehåll

Sammanfattning	7
----------------------	---

Tema: Tjänsternas betydelse för tillväxten

1 Målet är tillväxt.....	18
Tillväxtens bestämningsfaktorer	20
Teoretiska aspekter på tjänster och tillväxt	24
Sammanfattande slutsatser	35
2 Tjänsteparadoxen	39
Tjänstesamhällets förutsättningar	39
Produktion av tjänster	44
Konsumtion av tjänster	64
Sammanfattande slutsatser	73
3 Produktivitet och tjänster	77
Att mäta produktivitet i tjänstesektorn.....	78
Resursanvändningen i ekonomin 1960–2005	82
Samhällsekonomin produktivitetsutveckling 1960–2005	84
Tjänstesektorns kyrkogård	91
Sammanfattande slutsatser	97
4 Tjänster i ett internationellt perspektiv	101
Betydelsen av ökad efterfrågan på tjänster	101
Skillnader mellan länder avseende tjänstesektorns storlek.....	108
Sammanfattande slutsatser	111
5 Analys och slutsatser.....	115

Basdel

6	Finanskris och dämpad tillväxt i den globala ekonomin	130
7	Sveriges tillväxt avtar	145
	Tillväxtens bestämningsfaktorer, utvecklingen i Sverige	155
8	Sektorsutvecklingen	165
	Tjänstesektorn	180
	Basindustrin	189
	Bilagor	197
	Bilaga 2-1: Teoretisk modell för ökad sysselsättning i tjänstesektorn.....	197
	Bilaga 2-2: Browning-Singelmanns branschindelning	199
	Bilaga 2-3: Data och definitioner till kapitel 2.....	200
	Bilaga 3-1: Data och definitioner till kapitel 3.....	203
	Referenser	205

Sammanfattning

ITPS årsbok består av två delar. Del ett är en fördjupande analys som i år fokuserar på tjänsternas betydelse för produktivitet och tillväxt. Del två beskriver näringslivets tillstånd och förväntade utveckling.

TEMA: Tjänsternas betydelse för tillväxten

ITPS analys av tjänsternas betydelse för ekonomin och tillväxten skiljer sig från andra tidigare studier genom att inkludera hushållens produktion av tjänster i analysen, en produktion som i hög grad flyttat från hushållen till marknaden sedan 1960-talet. Att inkludera delar av den icke pekuniära marknaden har hjälpt till att förklara hur produktivt samhällets samtliga resurser används och inte bara de på marknaden. Det är exempelvis tydligt att omorganiseringen av barnomsorgen inneburit betydande produktivitetsvinster, men däremot förvånande lite vinster i form av arbetade timmar.

ITPS analys visar också på vikten av att skilja på olika typer av tjänster. Den viktigaste skiljelinjen går mellan personliga och icke-personliga tjänster. De personliga tjänsterna är de man vanligtvis associerar med tjänster¹ medan de icke-personliga tjänsterna många gånger har mer gemensamt med varor än tjänster. Ur ett tillväxtperspektiv ligger den avgörande och mest intressanta skillnaden i graden av kapitalintensitet. Personliga tjänster har en löneandel på hela 90 procent och därmed en kapitalandel på bara 10 procent. Icke-personliga tjänster har en kapitalandel på mellan 40 och 90 procent det vill säga i nivå med tillverkningsindustrin.

I enlighet med tillväxtteori är det teknik i bred bemärkelse som är avgörande för produktivitet och tillväxt. Tekniken i sin tur är inbäddad i kapital. Verksamheter som inte kan öka sin produktivitet genom att tillföra kapital (human- och/eller realkapital), kommer obönhörligen att uppvisa stigande relativpriser och riskerar att försvinna om de inte har så stora positiva välfärdseffekter att de kvalar in bland dem som subventioneras av staten.

Att inkludera hushållens produktion av tjänster, att skilja mellan olika typer av tjänster och deras möjlighet till ökad produktivitet utveckling genom kapitalisering är några av de analytiska utgångspunkter som ligger till grund för tio av rapportens viktigaste slutsatser, vilka listas nedan. För en mer utförlig redogörelse för den underliggande analysen hänvisas till kapitel 5, Analys och slutsatser, s. 115.

- 1. En tjänsteparadox identifieras.** Tjänsteparadoxen innebär att samhället utifrån ett arbetsmarknadsperspektiv är ett tjänstesamhälle, men utifrån ett konsumtionsperspektiv snarast är ett prylsamhälle, det vill säga ett samhälle

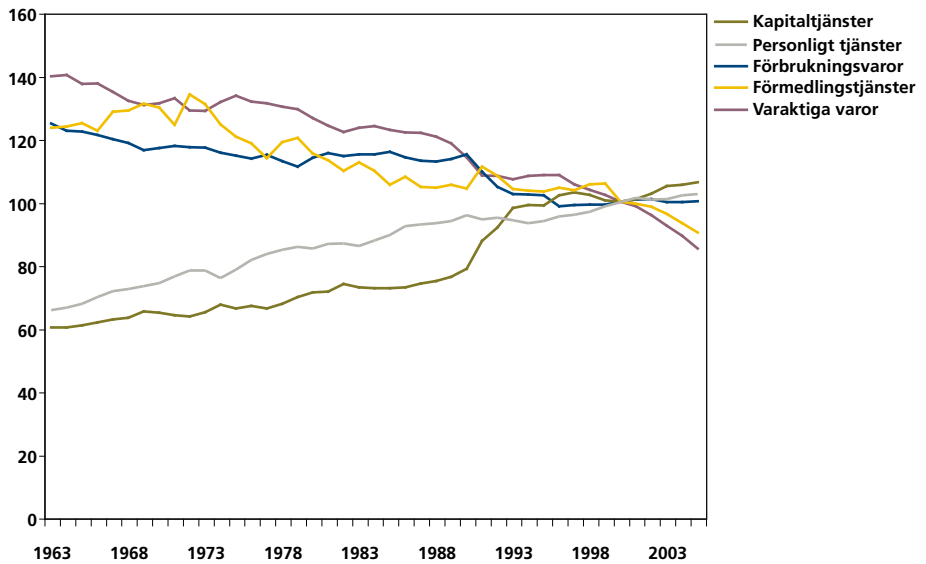
Ur ett tillväxtperspektiv ligger den avgörande skillnaden mellan personliga och icke-personliga tjänster i graden av kapitalintensitet.

Personliga tjänster har en löneandel på hela 90 procent och en kapitalandel på 10 procent.

Icke-personliga tjänster har en kapitalandel på 40–90 procent, det vill säga i nivå med tillverkningsindustrin.

¹ Personliga tjänster karaktäriseras av att de är immateriella, interaktiva, heterogena och icke-varaktiga.

Figur 0-1 Hushållens konsumtion efter ändamål, relativpriser, 1963–2005.

Källa: Beräkningar baserade på nationalräkenskaperna, 2007, 1996, 1990.

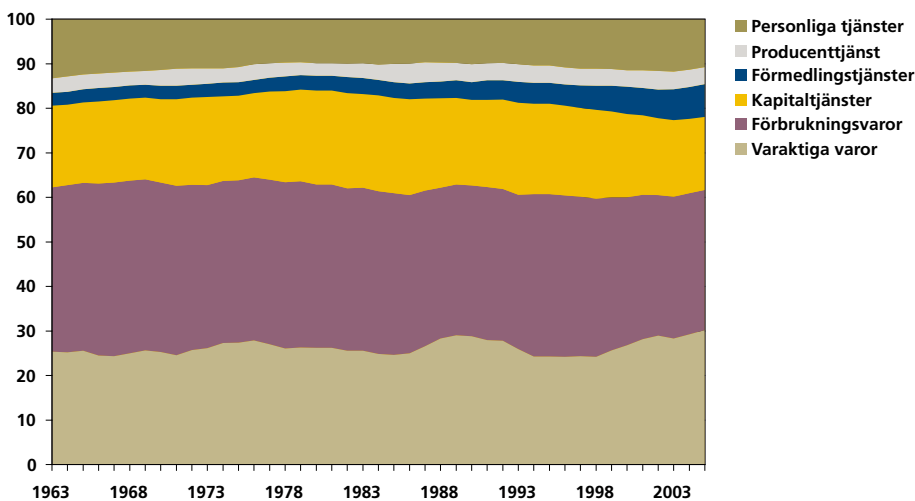
*ITPS analys visar att
marknadens funk-
tion att hushålla
med knappa resurser
har fungerat väl.*

som i allt högre grad präglas av materiell konsumtion. Förklaringen bakom strukturomvandlingen är en kraftig produktivitetsutveckling som lett till lägre priser på varor och varuliknande tjänster och till relativt sett dyrare personliga tjänster (figur 0-1). Ökningen av icke-personliga tjänster, främst producenttjänster har växt kraftigt. Dessa syftar inte till att leverera en personlig tjänst till slutkonsumenten utan är en del i en förädlingsvärdeskedja som i slutändan syftar till att leverera en vara eller varuliknande tjänst. Den ökade sysselsättningen inom personliga tjänster beror på att tjänster som tidigare sköttes av hushållen flyttats till marknaden. Utvecklingen har dock förutsatt att staten subventionerat dessa tjänster genom utbyggnaden av offentlig sektor. Den höga produktiviteten och sjunkande priser för varor och varuliknande tjänster har lett till allt högre konsumtion av varor och varuliknande tjänster och allt mindre mängd personliga tjänster (0-2).

*Vi är sparsamma
med den dyra resurs
personliga tjänster är.*

2. **Marknadens huvudsakliga funktion att effektivt hushålla med knappa resurser har fungerat väl** – vi är sparsamma med den dyra resurs personliga tjänster är. Trots ökade inkomster har den *privata* konsumtionen av personliga tjänster minskat i volym. Ökade inkomster och högre BNP har dock gjort det möjligt att flytta ut de tjänster som tidigare producerades inom ramen för hushållen till marknaden. Ökade inkomster har finansierat utbyggnaden av hälso- och sjukvård, barnomsorg samt utbildningssektor vilka tillsammans står för huvudparten av alla personliga tjänster på marknaden.
3. **De personliga tjänster vi inte vill vara utan (allt från spa till sjukvård) kommer vi över tiden att vara tvungna att betala allt högre (relativa) priser för, eller också måste de i ökad omfattning subventioneras av staten.** Givet fortsatt teknisk utveckling och produktivitetsutveckling kommer de personliga tjänsterna att fortsätta bli allt dyrare relativt varor och varulik-

Figur 0-2 Hushållens konsumtion i fasta priser (1963 = 1) efter ändamål, 1963–2005.

Anm.: Variationerna år för år är utjämnade med hjälp av "kernel-smoothing".

Källa: Beräkningar baserade på nationalräkenskaperna, 2007, 1996, 1980.

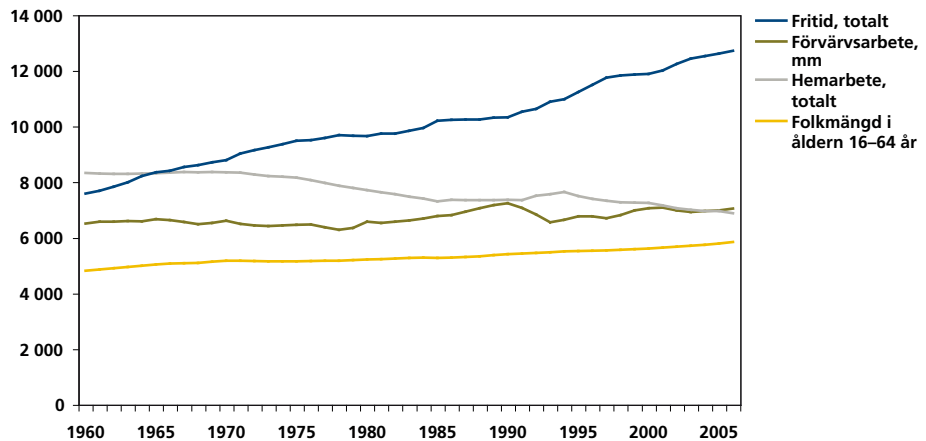
nande tjänster. Vissa av dessa tjänster kommer då inte längre att efterfrågas. Andra kommer att räddas kvar genom att de subventioneras av staten. I takt med att relativpriset växer kommer subventionen att tvingas bli allt högre och konkurrensen om vilka tjänster som kvalar in i den subventionerade gruppen bli allt hårdare.

4. **Den ökade skattekvoten fram till 1980-talet möjliggjorde en ökning av subventionerade personliga tjänster på arbetsmarknaden**, främst inom vård, skola och omsorg. Därefter har tillväxten i personliga tjänster inom offentlig sektor inte ökat och arbetade timmar inom personliga tjänster i stort sett stagnerat.
5. **Konkurrensen om vilka tjänster som ska subventioneras av staten kommer dock bli allt tuffare.** ITPS analys utgår ifrån konstanta relativlöner i ekonomin. Alternativ till ökade statlig subvention är fallande relativlöner i sektorer som producerar personliga tjänster, såsom skola, vård och omsorg. Fallande löner skulle dock, bortsett från en mängd andra möjliga invändningar mot ökade inkomstskillnader och implikationer ur ett jämställdhetsperspektiv, innebära problem att rekrytera till dessa sektorer samt problem att upprätthålla kvaliteten.
6. **Kvinnors inträde på arbetsmarknaden gav ett stort engångstillskott i termer av arbetade timmar och en stor produktivitetsvinst** när barnomsorgen flyttade från hushållet till arbetsmarknaden vilket betalade för nästan hela utbyggnaden av utbildningsväsendet sedan 1960-talet. Även om produktivitetsutvecklingen inom till exempel barnomsorgen är låg, vilket är naturligt eftersom den personliga tjänsten här inte kan ersättas utan konsekvenser på kvaliteten, gav den förändrade organisationen en momentan produktivitetsökning som bidragit till att öka nivån på produktiviteten i samhället.

De personliga tjänsterna kommer att bli dyrare relativt varor och vissa varu-liknande tjänster.

Efter 1980 har tillväxten i personliga tjänster inom offentlig sektor stagnerat.

Figur 0-3 Tidsanvändningen (miljoner timmar) för män och kvinnor, 16–64 år, efter huvudaktiviteter samt folkmängd i (1 000-tal) i åldern 16–64 år, 1960–2006.

Anm.: Tid för personliga behov (sömn, vila, måltider) och studier är exkluderade.

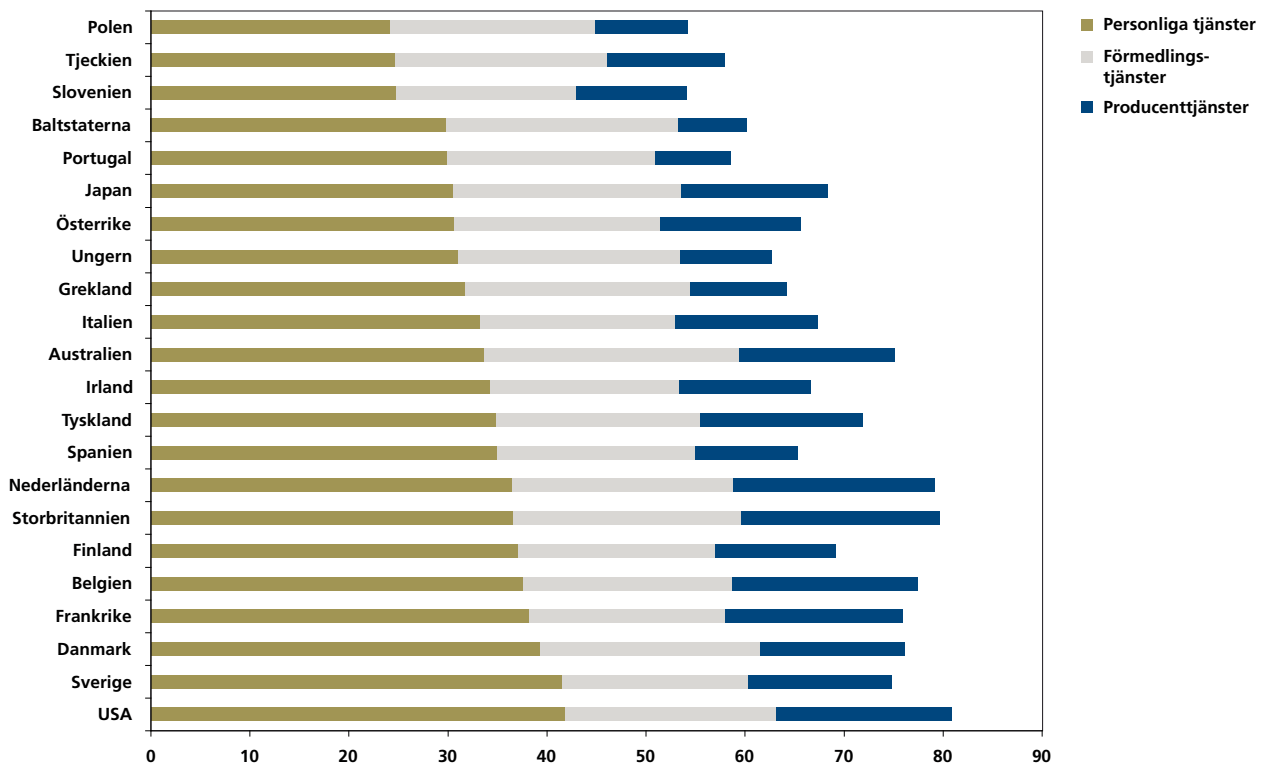
Källa: Beräkningar baserade på Statistiska Centralbyrån (SCB), nationalräkenskaper 1950–1971, nationalräkenskaper 1970–1982, nationalräkenskaper 1980–2000, nationalräkenskaper 2007, Tidsanvändningsundersökningen 1990/91, Tidsanvändningsundersökningen 2000/01, Tidsanvändningsundersökningen 1982/83, LU 1994, SOU 1965:65.

Att kvinnorna har ökat sitt förvärsarbete sedan 1960 medan männen har minskat sitt har medfört att det totala utbudet av arbetade timmar har varit konstant.

Potentialen för produktivitetstillväxt inom de icke-personliga tjänsterna är betydande.

7. **Det svenska exemplet visar dock att hemarbetande kvinnor i till exempel andra europeiska länder inte i första hand utgör en arbetskraftsreserv utan i stället en produktivitetspotential.** Parallellt och delvis som en konsekvens av kvinnors inträde på arbetsmarknaden och ökad jämställdhet har samhällsutvecklingen i övrigt inneburit att arbetskraftens årsarbetstid minskat (högre utbildning, längre semester, föräldraledighet etc.). Det har något förvånande inneburit att det totala utbudet av arbetade timmar i stort sett varit konstant sedan 1960 – kvinnor har ökat sitt förvärsarbete men männen har minskat sitt (figur 0-3).
8. **Sverige och USA är de två länder som uppvisar störst andel personliga tjänster, dock av helt olika skäl** (figur 0-4). I USA är det stora inkomstskillnader som är den huvudsakliga drivkraften bakom de personliga tjänsternas expansion, medan motsvarande drivkraft i Sverige utgörs av stora offentliga subventioner. Länder med vare sig stora löneskillnader eller subventioner såsom Tyskland och Japan uppvisar lägre andelar personliga tjänster.
9. **Analysen visar att potentialen för produktivitetstillväxt inom de icke-personliga tjänsterna är betydande.** Det är också denna del av tjänstsektorn som sedan 1980-talet stått för sysselsättningsökningen. Dessa icke-personliga tjänster är standardiserbara, kräver inte interaktivitet och liknar mer varor än tjänster. Inom denna kategori tjänster kan teknisk utveckling, human- och realkapital bidra till en positiv produktivitetstillväxt.
10. **Tillväxtutsikterna för ekonomin i sin helhet har på lång sikt inte försämrats av tjänstesektorns ökade betydelse för sysselsättningen.** En fortsatt ökning av andelen sysselsatta inom tjänstesektorn innebär inte att tillväxten är hotad så länge som de personliga tjänsterna hanteras som den

Figur 0-4 Sysselsättningsandelen i tjänstesektorn efter huvudaktiviteter och länder 2005.

Källa: EU KLEMS, <http://www.euklems.net/>

knappa och dyrbara resurs den är och reserveras för uppgifter med höga positiva externa effekter och att tillväxten även fortsatt sker inom de icke-personliga tjänsterna.

Näringslivets tillstånd

Finansoro och dämpad tillväxt i den globala ekonomin påverkar utvecklingen

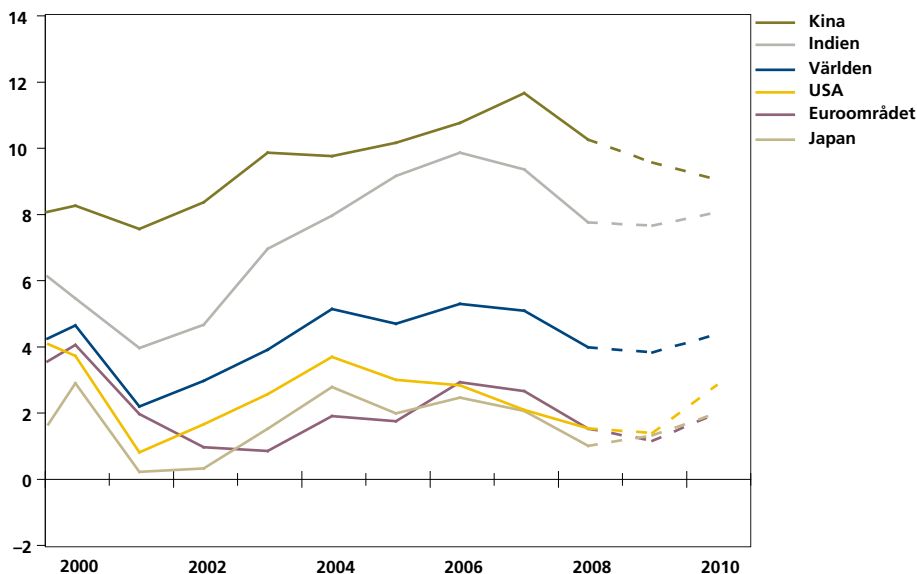
Höstens finanskris påverkade i ett slag tillståndet i näringslivet. Krisens globala omfattning innebär att vi kommer att få leva med effekterna under lång tid. I del två av denna rapport beskrivs i huvudsak näringslivets tillstånd och sektorsutvecklingen vid ingången till krisen. Krisens strukturella orsaker, utlösande faktorer och erfarenheter från tidigare kriser redovisas av ITPS i en separat rapport, *Finanskrisen – eller hur det förväntade oväntat hände²*.

Redan före finanskrisen, under slutet av 2007 och första halvåret 2008, hade den globala ekonomin genomgått en märkbar förändring. Fortfarande var tillväxten i genomsnitt hög sett ur ett historiskt perspektiv, men ett flertal faktorer har sedan dess bidragit till att dämpa konjunkturen. Nedgången på den amerikanska bo-

Finanskrisens globala omfattning innebär att vi kommer att få leva med effekterna under lång tid.

Figur 0-5 BNP-utveckling.

Årlig procentuell förändring

Källa: Reuters EcoWin Pro.

stadsmarknaden och den därpå följande turbulensen på finansmarknaderna samt de kraftigt stigande råvarupriserna är de mest tongivande av dessa.

Nedgången på den amerikanska bostademarknaden och den efterföljande turbulensen på finansmarknaden är två viktiga faktorer bakom konjunktturnedgången.

Den globala ekonomin

Avmattningen under slutet av 2007 och första halvåret 2008 var tydligast i USA, där tillväxten under 2007 var 0,7 procentenheter lägre än föregående år och även markant lägre än genomsnittet för perioden 1995–2004. Oron på finansmarknaderna och de fortsatt fallande bostadspriserna bidrog till att tillväxten under det första halvåret 2008 försvagades ytterligare. Den årliga BNP-tillväxten sjönk till endast 0,4 procent under andra kvartalet jämfört med 2,8 procent andra kvartalet 2007.

Även i Europa har den positiva trenden som pågått sedan början av 2000-talet mattats av de senaste 18 till 24 månaderna, men inbromsningen har hittills inte varit lika kraftig som i USA. Tillväxttakten i Euroområdet föll med 0,3 procentenhet mellan 2006 och 2007. Därefter har snabbt stigande priser på råvaror, livsmedel och energi samt fallande priser på bostäder, värdepapper och andra kapitaltillgångar bidragit till fallande konsumtionsutgifter och investeringar vilket sammantaget dämpat tillväxten på årsbasis till 1,8 procent första kvartalet 2008 och 1,4 procent andra kvartalet 2008.

I många tillväxtekonomier har utvecklingen varit fortsatt stark under 2007 och inledningen av 2008, även om vissa avmattningstendenser finns även här. Tillväxten i länderna utanför OECD väntas sammantaget bli knappt sju procent under 2008, jämfört med drygt åtta procent 2007. I Kina nådde tillväxten år 2007 11,4 procent, vilket är något högre än 2006 och långt över nivåerna under 1980- och

1990-talen. Under första kvartalet 2008 sjönk tillväxten till 10,5 procent jämfört med samma period föregående år, vilket fortfarande är högt med historiska mått mätt. I Indien har inbromsningen varit tydligare med två procentenheters lägre tillväxt under sista kvartalet 2007 jämfört med föregående år. Även Ryssland och Brasilien växte snabbare under 2007 än under 2006, till stor del tack vare stigande olje- och gaspriser, kraftigt ökade investeringar och ökad inhemsk konsumtion. Framför allt i Ryssland har dock utvecklingen dämpats under första halvåret 2008 till följd av fallande investeringar, penningpolitiska åtstramningar för att möta den stigande inflationen samt av att oljepriset vänt nedåt.

De flesta prognoser pekar på att situationen sannolikt kommer att förvärras ytterligare. Den globala tillväxten bedöms bli 3,9 procent 2008 och 3,8 procent 2009, vilket är markant lägre än genomsnittet på fem procent för de senaste fyra åren.

Sveriges tillväxtutveckling

Den globala konjunkturedgången har märkts även i Sverige och tillväxten föll till 2,6 procent under 2007 jämfört med 4,1 procent 2006. Preliminär statistik från första och andra kvartalet 2008 visar på en tillväxt nära noll, vilket är lägre än vad tidigare prognoser indikerat. Bedömningarna för 2009 ligger nu också kring nolltillväxt, vilket i så fall blir den lägsta tillväxten i Sverige sedan början av 1990-talet. Effekten av faktorer utanför Sveriges gränser är mycket stor. Den snabba konjunkturedgången i de flesta OECD-länder har en betydande negativ effekt på svensk export och oron på de globala finansmarknaderna, som bidragit till såväl fallande aktiekurser på stockholmsbörsen som stigande bolåneräntor, dämpar hushållens konsumtion.

Tillgängliga uppgifter tyder på att den trend som redan inletts, med något lägre tillväxt under 2007 än under 2006 och ytterligare dämpning under första halvåret 2008, kommer sålunda att fortsätta under innevarande år liksom under 2009.

Under 2007 berodde dämpningen i tillväxten huvudsakligen på en svagare exportutveckling till följd av svagare efterfrågan på världsmarknaden samt kapacitetsproblem i exportindustrin. Under inledningen av 2008 har i stället dämpade konsumtionsutgifter varit den främsta orsaken till den fallande tillväxten. Hushållens konsumtionsutveckling var den svagaste sedan första kvartalet 2005, vilket till viss del kan förklaras av fallande bostadspriser som minskar det tillgängliga låneutrymmet samt stigande räntekostnader. Samtidigt gav nettoexporten ett positivt bidrag till tillväxten, i huvudsak tack vare en svagare importtillväxt, och så gjorde även de fasta bruttoinvesteringarna som fortsatte att växa stadigt jämfört med samma period föregående år.

Sektorutvecklingen

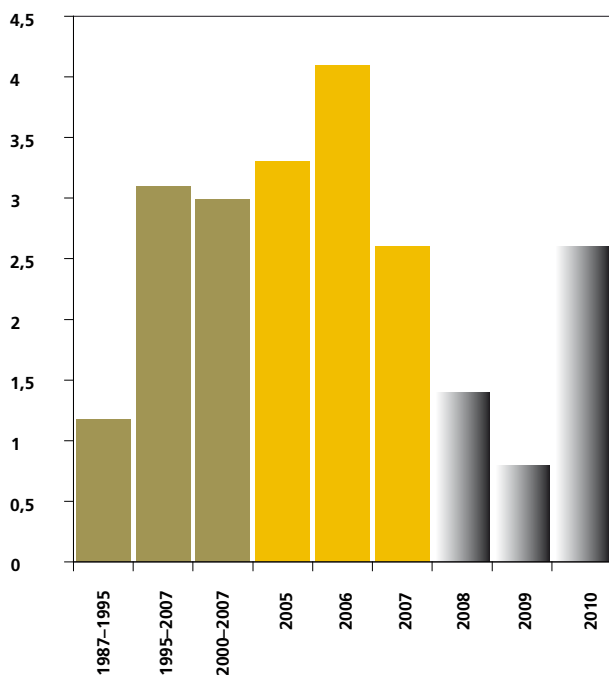
Den svenska ekonomin utgörs till drygt två tredjedelar av privat och offentlig tjänsteproduktion. 71 procent av förädlingsvärdet kommer ifrån tjänstesektorn vilket är jämförbart med motsvarande andel i flertalet industrialiserade länder.

De flesta prognoser pekar på att situationen sannolikt kommer att förvärras ytterligare.

Under 2007 berodde dämpningen av den svenska tillväxten huvudsakligen på svagare exportutveckling, medan dämpade konsumtionsutgifter varit den främsta orsaken under 2008.

Figur 0-6 Sveriges BNP^(a)

Årlig procentuell utveckling

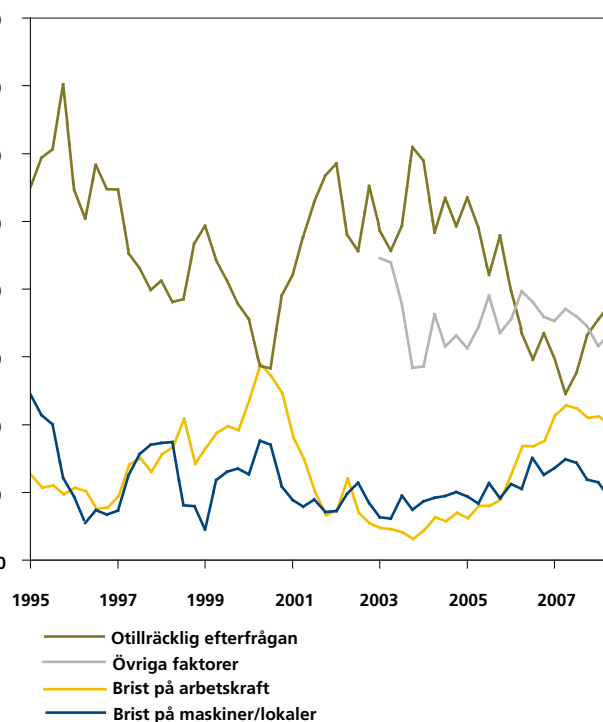

(a) Uppgifter för 2008–2010 är prognoser från augusti 2008 och bör tolkas med försiktighet

Källa: SCB och Riksbanken.

Figur 0-7 Främsta hindret för företagens produktion.

Andel företag, procent

Källa: KI (2008:2).

I Danmark utgör tjänstesektorn till exempel 74 procent, i Finland är andelen 66 procent och i USA 74 procent. Sett ur ett längre tidsperspektiv är tjänsternas betydelse i termer av förädlingsvärde i dag relativt stor, vilket förklaras av en rad strukturella förändringar av ekonomin.

Tillverkningsindustrin är den del av ekonomin som haft den kraftigaste tillväxten under perioden 1990–2005.

Under tidsperioden 1990 till 2005 steg förädlingsvärdet i medeltal med 1,8 procent per år. Motsvarande siffra för varuproduktionen är 2,2 procent och för tjänstproduktionen 1,7 procent. Tillverkningsindustrin är den del av ekonomin som haft den kraftigaste tillväxten (3,4 procent) och svagast har utvecklingen varit i de agrara näringarna samt i byggindustrin. Under samma period har utvecklingen av antal arbetade timmar totalt sett varit svagt negativ. Samtliga delar av den varuproducerande sektorn har bidragit till denna negativa trend, medan tjänstesektorn vuxit något. Större delen av nedgången skedde under konjunktursvackan i början av 1990-talet, då framför allt byggindustrin och basindustrin gick kraftigt bakåt. Sammantaget har detta inneburit att produktiviteten ökat kraftigt sedan början av 1990-talet.

De agrara näringarna samt byggindustrin har haft den svagaste utvecklingen under samma period.

Den genomsnittliga årliga tillväxten var 2,2 procent mellan 1990 och 2005. Snabbast var utvecklingen mellan 1990–1993 då produktiviteten ökade med i genomsnitt 2,5 procent per år i hela ekonomin. Början av 2000-talet är den period sedan 1990 då tillväxten var som svagast.

Efter 2005 har förädlingsvärdestillväxten i samtliga sektorer, med undantag för el-, gas-, värme- och vattenverk, stigit till nivåer över dem som rådde 1990–93. Sammantaget ökade förädlingsvärdet i ekonomin med i genomsnitt 3,6 procent per år mellan 2005 och 2007 och högst var tillväxten i byggindustrin och i de agrara näringarna med 6,7 respektive 5,2 procent. Tjänstesektorn växte med i genomsnitt 3,6 procent per år.

Enligt preliminära nationalräkenskaper för de två första kvartalen 2008 gick tillväxten ned till noll jämfört med föregående kvartal. Detta beror till stor del på minskad tillväxt i den konjunkturkänsliga exportindustrin. Också antalet arbetade timmar har växt relativt kraftigt efter 2005, vilket är ett trendbrott jämfört med de senaste decenniernas utveckling. Detta har pressat ner produktivitetstillväxten i samtliga sektorer med undantag för de agrara näringarna där produktivitetstillväxten tilltagit relativt kraftigt. En förklaring till detta var de stigande priserna på spannmål och andra jordbruksprodukter. I två sektorer, el-, gas-, värme- och vattenverk samt byggindustrin, har produktivitetstillväxten varit negativ. Produktivitetstillväxten i tjänstesektorn var 1,1 procent per år mellan 2005 och 2007, vilket är drygt hälften av tillväxten i den varuproducerande sektorn.

Under första halvåret 2008 avstannade produktivitetstillväxten och var negativ i både varuproducerande sektorer och tjänstesektorer, främst beroende på olika konjunkturreffekter.

Jämfört med Danmark, Finland, Storbritannien, Tyskland, Frankrike och USA är ändå Sverige det land som under perioden 1999–2005 hade den högsta produktivitetstillväxten i hela ekonomin. Både varuproduktionen och tjänsteproduktionen har bidragit till den positiva utvecklingen, även om utvecklingen i den förra varit betydligt starkare. Sverige är också det land, efter USA, som har den högsta produktivitetstillväxten i tjänstesektorn. USA är dock det enda land i jämförelsen som har en högre produktivitetstillväxt i tjänstesektorn än i varuproduktionen.

Jämfört med ett flertal länder hade Sverige näst högst produktivitetstillväxt i hela ekonomin under perioden 1999–2005.

Det är bara USA som har högre produktivitetstillväxt än Sverige i tjänstesektorn.

Tema

**Tjänsternas betydelse
för tillväxten**

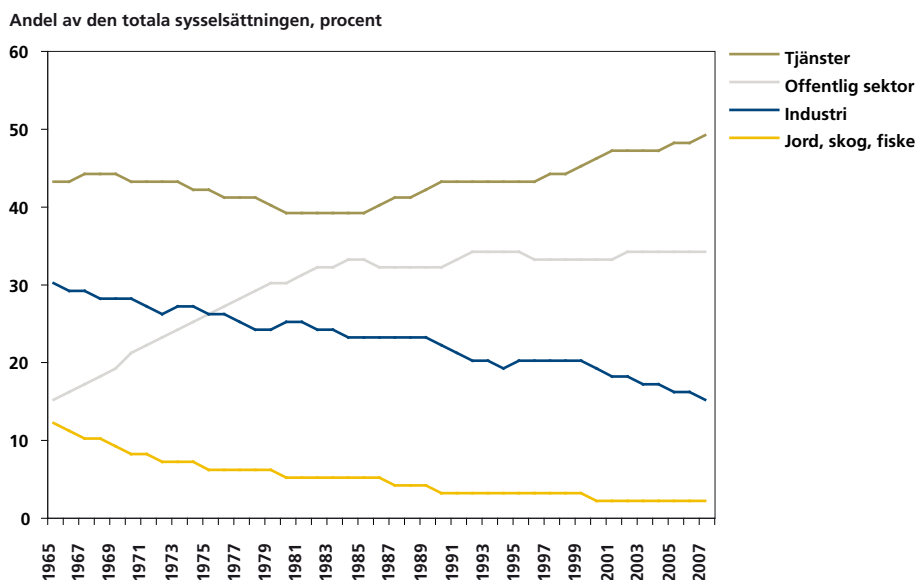
1 Målet är tillväxt

Allt fler finner sin sysselsättning inom tjänstesektorn. Enligt den officiella statistiken har sysselsättningsandelen inom tjänstesektorn ökat med nästan tio procentenheter sedan mitten på 1960-talet. Samtidigt har sysselsättningen inom övriga sektorer uppvisat en negativ trend. Den offentliga sektorn växte kraftigt som andel av sysselsättningen fram till mitten av 1980-talet, men har därefter planat ut. Under de senaste två decennierna är det i stället den privata tjänstemarknaden som expanderat.

Fler arbetar inom tjänstesektorn.

Strukturumvandlingens omfattning och stora effekter på sysselsättningsfördelningen har föranlett otaliga analyser och hypoteser av de bakomliggande drivkrafterna samt av implikationerna för produktivitet och tillväxt. Begrepp som ”tjänstesamhällets framväxt” och avimmaterialisering har använts som beteckning på ett skeende som också tycks fortskrida.

Figur 1-1 Sysselsättning efter näringsgren i ekonomin, 1965–2007.

Källa: SCB, arbetskraftundersökningen.

Baumols kostnads- sjuka innebär att den lågproduktiva tjänstesektorn över tid tar större del av ekonomin.

Tjänstesektorn har dock av många ekonomer ansetts ha en betydligt lägre produktivitetsnivå och framför allt produktivitetspotential jämfört med tillverkningsindustrin. William Baumol är en av de mest välkända förespråkarna av denna hållning och ”Baumols kostnadsjuka” (*Baumol's cost disease*) är ett vedertaget begrepp för att beskriva den utveckling som innebär att den lågproduktiva tjänstesektorn över tid tar upp en allt större del av ekonomin. Enligt Baumol¹ riskerar det i förlängningen att leda till lägre tillväxt och försämrad välfärd.

¹ Baumol (1967).

Baumols sjuka och andra aspekter på tjänster och tillväxt diskuteras i ett senare avsnitt i detta kapitel.

Under 1970- och 80-talen sjönk tillväxten i hela västvärlden jämfört med tidigare decennier. Sverige upplevde en särskilt kraftig nedgång och tappade sin position som ett av världens rikaste länder, vilket skedde parallellt med att tjänstesektorn i Sverige såväl som i de flesta OECD-länder expanderade kraftigt. Denna utveckling kan ses som stöd för Baumols hypotes och ökade farhågorna att tjänstesektorns framväxt leder till sämre ekonomisk tillväxt.

Sedan mitten av 1990-talet har dock trenden vänt. Tillväxten har åter tagit fart och synen på tjänstesektorn som en växande sjukdom har gradvis tappat mark. Insikten att tjänstesektorn är mycket heterogen och att generella slutsatser om produktivitet och tillväxt för denna är svåra att dra har blivit allt mer spridd. Framväxten och utvecklingen inom IT-sektorn, där produktivitetstillväxten varit mycket hög, är en bidragande orsak till denna mer nyanserade attityd. Nya, mer avancerade, mått och analyser har också visat på högre produktivitet än vad man tidigare trott även inom andra tjänstedominerade branscher såsom handel samt inom sjukvård i offentlig sektor.

Trots otaliga studier om tjänstesektorns betydelse och potential är området och debatten i mångt och mycket omogen och kunskapsluckorna många. Att mäta produktiviteten och produktivitetstillväxten inom tjänstesektorn är komplicerat och statistiken inom området lämnar mycket övrigt att önska. En förklaring till detta är att utvecklingen inom tjänsteproduktionen i hög grad handlar om kvalitetsökningar, vilka generellt är svårare att mäta än rena volymökningar. En annan är att många tjänster fortfarande inte prissätts på marknaden och därför är svåra att hantera statistiskt.

Den här rapporten analyserar produktion och konsumtion av tjänster, samt vilka implikationer detta har för tillväxten i Sverige. Rapportens huvudsakliga bidrag till debatten om tjänstesektorn är att hela samhällets resurser beaktas i analysen, inte bara de som köps och säljs på marknaden. Utgångspunkten är att tjänsteproduktion utförs i samhällets samtliga institutionella sektorer:

- det privata näringslivet,
- den offentliga sektorn, och
- hushållen.

I kapitel 2 beskrivs hur tjänstearbete flyttas mellan dessa sektorer över tid och att det kan leda till en felaktig bild av utvecklingen av samhällets produktion och konsumtion av tjänster om detta inte beaktas. Kapitel 3 analyserar strukturomvandlingens effekter på produktivitet och tillväxt och kapitel 4 behandlar tjänstesektorn ur ett internationellt perspektiv.

Fokus för denna rapport är att analysera effekter på Sveriges tillväxt. Huvudsyftet är att få en bild av effekter på tillväxten på nationell nivå och inte minst på hur förutsättningar och hinder för tillväxt påverkas på lång sikt. Effekter på

Synen på tjänstesektorn som en växande sjukdom tappar mark.

Rapporten analyserar även den icke-monetära delen av ekonomin.

sysselsättningen, enskilda sektorer, företag eller regioner är delmål och ingår i den löpande analysen och redovisningen.

I detta inledande kapitel beskrivs kortfattat de grundläggande faktorer som skapar tillväxt, *tillväxtens bestämningsfaktorer*, ämnat för de läsare som inte har en nationalekonomisk bakgrund. Därefter ges en mer detaljerad bild av den gängse föreställningen om tjänstesektorns utveckling och dess orsaker samt vilken betydelse denna anses ha för produktivitet och tillväxt. Kapitlet avslutas med en kort sammanfattning och en lista på de frågeställningar som kommer att behandlas vidare i följande kapitel.

Högre BNP ger ökade möjligheter att satsa på välfärd.

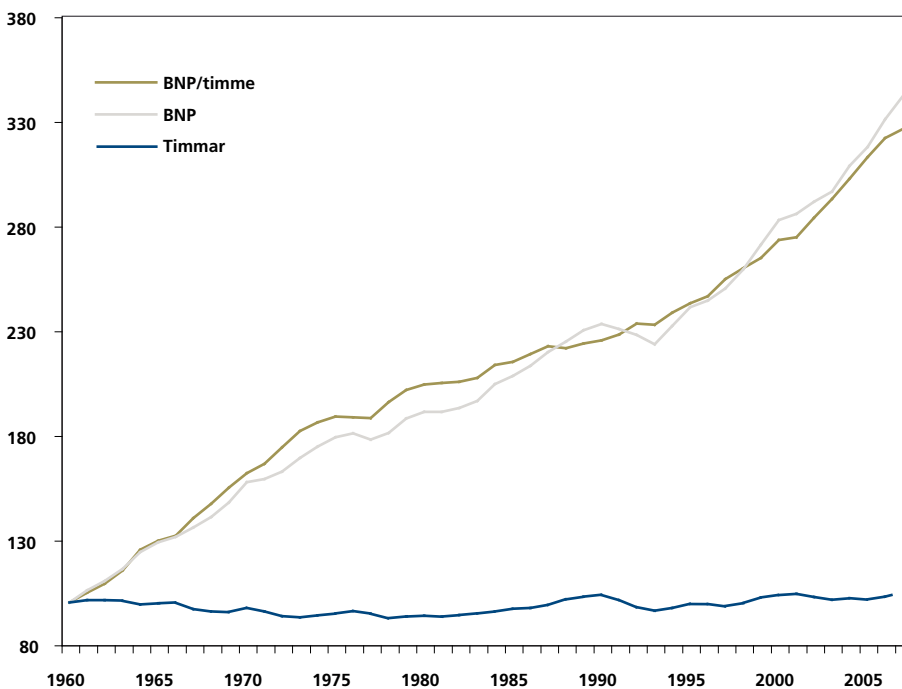
Tillväxtens bestämningsfaktorer

Sedan 1960 har Sveriges bruttonationalprodukt, BNP, mer än trefaldigats och BNP per capita, det vanligaste måttet på välfärd, har ökat nästan lika mycket. Den här utvecklingen har lett till ökade resurser i samhället vilket möjliggjort investeringar i välfärdstjänster som skola, vård och omsorg, infrastruktur samt forskning och utveckling och inte minst ökade realinkomster för hushållen.

Ekonomisk tillväxt innebär mer preciserat att värdet av den totala produktionen av varor och tjänster (bruttonationalprodukten, BNP) i samhället ökar. Produk-

Figur 1-2 Utveckling av real bruttonationalprodukt, produktivitet och arbetade timmar i Sverige, 1960–2007.

Index 1960 = 100

Källa: The Conference Board and Groningen Growth and Development Centre, Total Economy Database, January 2008, <http://www.conference-board.org/economics/>

tionen i sin tur är en funktion av insatsen av produktionsfaktorer och den tekniska nivån i ekonomin (den så kallade teknikfaktorn):

$$BNP = \text{Teknikfaktor} \times f(\text{Arbete}, \text{Kapital})$$

vilket kan uttryckas matematiskt i form av en produktionsfunktion:

$$Y = A \times F(K, L),$$

där Y är produktion vid en viss tidpunkt, K är kapital, L är arbete mätt i antal timmar och A är ett mått på den totala faktorproduktiviteten.

Tillväxt skapas genom att insatsen av produktionsfaktorerna arbete och kapital ökar eller genom att användandet av dessa blir mer effektivt, vilket är detsamma som ökad produktivitet och beskrivs i modellen med att A växer över tid.

Den viktigaste implikationen från den traditionella så kallade neoklassiska tillväxtteorin är att ett ökat utnyttjande av kapital och arbete endast tillfälligt ger upphov till högre real BNP per capita. På sikt är det den så kallade totala faktorproduktiviteten (TFP eller teknikfaktorn), teknisk utveckling i bred bemärkelse, som leder till tillväxt. Detta innebär att förändringar av arbetskraftens storlek, till exempel på grund av ökad medelårsarbetstid eller sysselsättningsgrad endast ger en tillfällig tillväxteffekt. På lång sikt är det produktivitetens utvecklingen, eller hur smart vi jobbar, som skapar tillväxt.²

Figur 1-2 illustrerar att denna slutsats stämmer väl överrens med utvecklingen i Sverige under det senaste halvsekle. Under samma period som produktionen mer än trefaldigats har insatsen av arbete i det närmaste legat still. Detta har möjliggjorts genom att produktiviteten, här uttryckt som BNP/timme, under samma period har ökat mer än tre gånger.

Även om man bortser från modellspecifikationen inser man att en teknisk förbättring leder till ökad effektivitet från det att den implementeras medan en ökning av arbetade timmar hela tiden måste upprätthållas för att få effekt på tillväxten. Då det finns gränser för hur mycket vi vill arbeta är det svårt att få någon större utväxling av denna faktor. Tekniska innovationer ackumuleras däremot och leder till ständigt högre produktivitet.

I den neoklassiska tillväxtmodellen antas vidare att marginalavkastningen av kapital är avtagande. Kapitalackumulation i form av en ökning av den totala mängden realkapital (infrastruktur, maskiner etc.) kan driva på tillväxten. Eftersom kapitalstocken kännetecknas av fallande marginalavkastning, vilket innebär att nyttan är större av att gå från en låg nivå av realkapital till en högre än från en hög nivå till en ännu högre, så kommer dock den effekten att vara begränsad. Ytterligare insatser av kapital kommer endast att ske så länge som avkastningen är större än insatsen och avkastningen antas öka långsammare än kapitalstocken.

Större insats eller mer effektivt användande av arbete eller kapital leder till tillväxt.

Ökat utbud av arbetade timmar ger endast en tillfällig tillväxteffekt.

Produktionen trefaldigades under perioden 1960–2005 samtidigt som antalet arbetade timmar i det närmaste låg still.

² Solow (1956, 1957) och Abramowitz (1956).

Teknisk utveckling är det enda som leder till långsiktig tillväxt enligt neoklassisk teori.

I ett jämviktsläge kommer investeringarna endast att täcka förslitningen av kapitalstocken. Enligt den neoklassiska teorin är det endast teknisk utveckling som kan driva fram långsiktig ekonomisk utveckling.³

Kritik har riktats mot den neoklassiska tillväxtteorin eftersom tillväxtens huvudsakliga förklaringsvariabel (TFP) är exogen, det vill säga inte kan hanteras inom ramen för modellen.⁴ Omfattande förbättringsarbete har dock genomförts av bland andra Dale Jorgenson med flera⁵ vilket lett till en ökad förståelse av drivkrafterna bakom teknisk utveckling och därmed bakom ekonomisk tillväxt. Ett viktigt bidrag här har varit att ta hänsyn till kvalitetsförändringar av arbete och kapital. För arbete handlar det om att ta hänsyn till utbildning och erfarenheter, och på kapitalsidan om att skilja mellan kapitalslag som till exempel IT-relaterat kapital och övrigt realkapital.

Nyanseringen av kapitalbegreppet har resulterat i att en del av tillväxten som tidigare setts som exogen given, och kallats TFP, i dag kan tillskrivas insatser av arbete och kapital och förändringar i kvalitet på dessa. Efter att dessa revideringar har kommit till stånd kvarstår dock slutsatsen inom den neoklassiska skolan att TFP har varit en avgörande faktor för ekonomisk utveckling⁶, vilket alltså betyder att en del av tillväxten inte går att förklara med de matematiska modeller som används.

Det är framför allt idéer och kunskap som skapar tillväxt, enligt 1980-talets tillväxtteori.

Under 1980-talet lanserades en ny tillväxtteori som ett svar på denna brist i den neoklassiska, eller exogena, tillväxtteorin. Två av pionjärerna inom detta område var Paul Romer⁷ och Robert E. Lucas⁸. Viktigt att notera är att denna teori inte ersatt utan snarare kompletterat den neoklassiska teorin.

Den nya teorin, eller snarare gruppen av teorier, kom att kallas den endogena tillväxtteorin eftersom den syftade till att förklara, endogenisera, teknisk utveckling med faktorer inom ramen för modellen. Vidare antas i modellen att kapital kännetecknas av konstant eller ökande avkastning. Till grund för det antagandet formulerade Romer en mekanism som tar hänsyn till de externa effekter som uppkommer vid forskning och utveckling (FoU) inom företag. Enligt Romer är det framför allt produktionen och spridningen av idéer och kunskap som skapar tillväxt. Idéer är något som, genom att de kan nyttjas av många, kan skapa hög och långsiktig tillväxt.⁹ I den enklaste modellen för endogen ekonomisk tillväxt beror den tekniska utvecklingen, A , på hur mycket kapital, K , som ackumulerats i ekonomin. Detta kan ses som ett mått på erfarenhet och formulerades av Arrow (1962) med begreppet "learning by doing" och kan uttryckas matematisk som:

$$A = aK,$$

3 För en utförligare diskussion av utvecklingen inom neoklassisk tillväxtteori, se till exempel Romer (1996) och Barro och Sala-i-Martin (2004).

4 För en genomgång av kritiken mot den neoklassiska tillväxtmodellen, se Romer (1994).

5 Jorgenson och Griliches (1967), Jorgenson m fl (1987) och Jorgenson m fl (2005).

6 Stiroh (2001), Ahn och Hemmings (2000), O'Rourke och Williamson (1999).

7 Romer (1986).

8 Lucas (1988).

9 Romer (1996).

vilket ger produktionsfunktionen:

$$Y = F(K, aK, L),$$

där den tekniska utvecklingen förklaras i modellen, det vill säga är endogen.

Det faktum att nya idéer ofta bygger på tidigare kunskaper och att tekniska genombrott ofta gett nya applikationer och spridningseffekter, har även uppmärksammats av andra teoretiker. I linje med Romers arbete formulerade Lucas en mekanism som tar hänsyn till de effekter som den samlade stocken kunskap – humankapitalet – har för teknisk utveckling.¹⁰ En ökning av humankapitalet tillåter en högre teknisk nivå och i förlängningen högre produktivitet. Inom den endogena tillväxtteorin har fokus vidare riktats mot betydelsen av kunskaps-spridning för att generera tekniska framsteg.

Något som blivit uppmärksammat på senare tid är också det så kallade sociala kapitalet, med ekonomen Richard Florida som en välkänd förespråkare. Florida¹¹ menar att koncentrationen av människor tillhörande den så kallade kreativa klassen, ett begrepp som enligt Florida innefattar allt från forskare, ingenjörer och arkitekter till musiker, konstnärer och homosexuella män och kvinnor, korrelerar med ekonomiskt välstånd och att detta beror på att närvaron av denna ”klass” skapar en gynnsam miljö för uppkomsten av nyskapande och innovationer. Sambandet mellan Floridas kreativa klass och ekonomisk tillväxt har dock inte kunnat beläggas i upprepade vetenskapliga studier och har inte vunnit acceptans som en statistiskt signifikant beskrivning av verkligheten.

I den praktiska tillämpningen av ovanstående ekonomiska teorier begränsas handlingsfriheten av tillgången till data. I den officiella statistiken i de flesta länder, däribland Sverige, finns detaljerade uppgifter om utvecklingen av arbetade timmar och användandet av kapital, vilket gör att den neoklassiska modellen i dagsläget ligger till grund för tillväxtbokföring och prognoser. I Sverige ansvarar Statistiska centralbyrån, SCB, för denna statistik vilken finns samlad i de så kallade nationalräkenskaperna. SCB och andra använder nationalräkenskaperna för att följa den ekonomiska utvecklingen, göra prognoser och jämföra Sverige med andra länder, i huvudsak genom att använda den neoklassiska modellen.

I nationalräkenskaperna är utgångspunkten det som produceras av företag på den pekuniära (monetära) marknaden inom Sveriges gränser. En stor del av samhällets totala produktion är exkluderad eftersom det saknas rimliga möjligheter att mäta värdet av denna produktion och dess förändring över tid. Bland annat ingår inte hemarbetet, den produktion som sker av hushållen för egen användning. Som vi kommer att se i följande kapitel är denna produktion mycket omfattande mätt i antalet arbetade timmar, även om den har minskat något sedan 1960-talet. Annan produktion som sker utanför den pekuniära marknaden, till exempel den på svarta marknaden, registreras inte heller i BNP.

En ökning av humankapitalet tillåter en högre teknisk nivå och i förlängningen högre produktivitet, enligt Lucas.

En stor del av samhällets produktion, exempelvis hemarbete, finns inte med i beräkningen av BNP eftersom det inte går att mäta värdet.

¹⁰ Lucas (1988).

¹¹ Florida (2002).

I denna rapportens temadel vidgas perspektivet från att enbart beakta den pekuniära marknaden till och också omfatta delar av den icke-pekuniära delen av ekonomin, det vill säga den produktion som sker inom hushållen. Analysen begränsas till produktion och konsumtion av **tjänster** och beskriver således inte alls konsumtion och produktion av varor. I följande avsnitt presenteras en genomgång av litteraturen kring tjänster och tillväxt.

Överflyttningen av arbetskraft och förädlingsvärde från varuproduktion till tjänsteproduktion är en av de mest betydelsefulla förändringarna under 1990-talet.

Ett antal studier har försökt fastställa tjänstesektorns verkliga omfattning.

Teoretiska aspekter på tjänster och tillväxt

Enligt den gängse bilden av den ekonomiska utvecklingen är överflyttning av såväl arbetskraft som förädlingsvärde från varuproduktion till tjänsteproduktion en av de mest betydelsefulla förändringarna under 1900-talet. I följande avsnitt beskrivs den nationalekonomiska synen på tjänstesektorns utveckling samt dess betydelse för produktivitet och tillväxt.

Skillnaden mellan varor och tjänster inte självklar

Vad är då tjänster och tjänsteproduktion och hur skiljer de sig från varor och varuproduktion? I den offentliga statistiken är uppdelningen av näringsverksamheten i varuproducerande och tjänsteproducerande sektorer baserad på Standard för svensk näringsgrensindelning, SNI. Den exakta gränsdragningen mellan dessa sektorer är inte given, och indelningen revideras över tiden. I en varuproducerande sektor kan det finnas betydande inslag av tjänsteproduktion och vice versa. Klassificeringen beror på vilken huvudprodukten är. Detta innebär att identiska aktiviteter klassificeras som industriell verksamhet om de bedrivs inom ett varuproducerande företag men som tjänsteproduktion om de bedrivs inom ett specialiserat tjänsteföretag. Tjänsteproduktionen i en ekonomi kan alltså växa enbart av statistiska skäl, utan någon förändring i reella aktiviteter i ekonomin.

Det har gjorts ett antal studier som genom olika metoder försökt fastställa tjänstesektorns ”verkliga” omfattning. En metod går ut på att *omklassificera näringsstatistiken* så att den reella tjänsteverksamheten ska synas tydligare. Ett tidigt bidrag här lämnades av Katouzians (1970) som klassificerade tjänster i fyra kategorier: 1) tjänster som relaterar till distribution av varor (handel och transport), 2) tjänster som används som insatsvaror i varuproduktion (finansiella tjänster och ingenjörstjänster) och resterande tjänster som kan delas in i 3) sociala tjänster samt 4) personliga tjänster.¹² Katouzians klassificering har sedan vidareutvecklats av bland andra Singelmann¹³, vars detaljerade indelning av tjänstesektor har använts i en lång rad efterföljande studier. (Se bilaga)

En annan metod går ut på att utnyttja *yrkesklassificeringen* i sysselsättningsstatistiken. Härigenom kan alla som sysselsätts i tjänsteverksamhet identifieras oberoende av branschtillhörighet. Ett exempel är Freeman och Schettkat som

12 Schettkat och Yocarini. (2003).

13 Singelmann (1978).

Tabell 1-1 Sysselsättningsandelar i tjänste- och varuproducerande branscher samt i tjänste- och varuproducerande yrken.

	Tjänstesektorer, %	Tjänsteyrken, %
USA	75	78
Tyskland	61	68

Källa: Freeman och Schettkat (1999).

jämför Tyskland och USA.¹⁴ Resultatet i tabell 1-1 visar att 68 procent av de sysselsatta personerna utför tjänsteaktiviteter, medan endast 61 procent av sysselsättningen räknas till tjänstesektorn. Resultatet indikerar att tjänsternas omfattning underskattas i branschstatistiken vilket skulle tyda på att tjänsternas omfattning är än större än vad föregående avsnitt indikerar. Diskrepansen mellan andelen av sysselsatta i tjänstesektorer och andelen av de med tjänsteyrken är större i Tyskland än i USA och länderna skiljer sig mindre från varandra om man jämför sysselsatta i tjänsteaktiviteter än sysselsatta i tjänstesektorer.

Freeman och Schettkat visar också i sin studie att amerikanska hushåll spenderar en större del av sin inkomst på tjänster och mindre tid på produktion av tjänster i hemmet än tyska hushåll. I viss mån kan detta förklara varför tjänstesektorn i USA är större än i Tyskland enligt gängse sätt att mäta. Denna skillnad mellan USA och Tyskland, och även Europa generellt, kommer att diskuteras mer utförligt i kapitel 2 i denna rapport. En förklaring som förs fram där är att USA:s relativt stora löneskillnader gör att många tjänster kan säljas till ett lägre relativpris än vad som är fallet i Europa.

Den definition av skillnaden mellan varor och tjänster som vidare kommer att nyttjas i föreliggande rapport utgår ifrån hur varor och tjänster skiljer sig åt vid själva transaktionen på marknaden.

Vid transaktionen på marknaden (intermediär eller slutlig användning) karaktäriseras tjänsten framför allt av dess *immateriella* natur. Vidare förknippas vanligen tjänster av att de bygger på *interaktion* mellan konsument och producent (används samtidigt som de produceras), att det är *heterogena* (ej standardiserbara) och att de *inte går att lagra* (icke varaktighet). Utifrån dessa egenskaper kan tjänstesektorn delas upp på flera sätt. I det följande har vi valt att strukturera upp tjänstesektorn utifrån Ark m fl¹⁵ som delar in tjänsteproduktionen i fyra huvudkategorier:

1. Personliga tjänster utgörs av offentliga tjänster, hemarbete och övriga privata personliga tjänster som uppfyller kraven på att vara immateriella, interaktiva, heterogena och icke-varaktiga.
2. Producenttjänsterna är de tjänster som i stor utsträckning är intermediära men som inte uppfyller kraven på att utföras i samma tid och rum.

Personliga tjänster karaktäriseras av att de är immateriella, heterogena, inte går att lagra och kräver interaktion.

¹⁴ Freeman och Schettkat (1999).

¹⁵ Ark m fl (2003).

De icke-personliga tjänsterna har varu-liknande egenskaper.

3. Förmedlingstjänster är de tjänster som möter behovet att distribuera varor, förmedla persontransport samt att förmedla olika former av informations- eller nätverkstjänster, varför de knappast är homogena, utan snarare möjliga att i stor utsträckning standardisera.
4. Kapitaltjänster är de tjänster som levereras från realkapital till hushållens slutliga konsumtion. Den viktigaste kategorin inom gruppen kapitaltjänster är bostadstjänster: eget boende och hyra för boende.

En viktig aspekt av kategoriseringen är att den utgår från en tydlig funktionalitet. Producenttjänster levererar tjänster, inte till slutkonsumenten, utan som input till andra producenter. Förmedlingstjänsterna distribuerar flödet av varor och tjänster till marknaden och slutligen har vi de personliga tjänsterna som består av offentliga tjänster och privata personliga tjänster.¹⁶

Denna detaljerade kategorisering används som regel inte i analyser av tjänstesektorns utveckling, annat än i enstaka vetenskapliga studier. Vanligast är att använda den officiella statistiken och den klassificering som finns där, vilket som vi argumenterat ovan ofta leder till tveksamma eller förenklande slutsatser. En sådan slutsats, vilken också tagits upp ovan, är att tjänstesektorn som helhet vuxit stadigt under lång tid. För denna slutsats har också en rad förslag till förklaringar presenterats genom åren, vilka fått mer eller mindre stort inflytande på den allmänna synen på tjänstesektorn, dess storlek och betydelse för produktivitet och ekonomisk tillväxt. De viktigaste av dessa presenteras och problematiseras i följande avsnitt.

Teoretiska förklaringar till tjänstesektorns expansion

Medan skiftet till ett industrisamhälle betraktas som en revolution har tjänstesamhället vuxit fram gradvis.

Den långsiktiga strukturomvandlingen i nästan alla ekonomier har karakteriserats av en gradvis omfördelning av arbetskraften; först med en övergång från jordbrukssamhälle till industrisamhälle sedan från industrisamhälle till tjänstesamhälle.¹⁷ Medan skiftet till ett industrisamhälle vanligtvis betraktas som en snabb och omvälvande förändring, en revolution, har tjänstesamhället vuxit fram gradvis och på ytan utan synbara konsekvenser. Andra har hävdat att övergången till ett tjänstesamhälle har haft effekter av ”revolutionära” proportioner.¹⁸

Tjänstesektorns utveckling har varit föremål för vetenskapliga studier under lång tid, även om omfattningen har varit blygsam jämfört med det intresse som riktats mot den varuproducerande delen av ekonomin.

Ett av de tidigaste bidragen till litteraturen om tjänstesektorns framväxt är Colin Clarks *Conditions of Economic Progress* från 1940¹⁹. Clark menar att den slutliga efterfrågan gradvis kommer att skifta från varor till tjänster och att detta medför

16 En viktig kommentar är att kategoriseringen ovan inkluderar både tjänster som utförs på den pekuniära marknaden och utanför den pekuniära marknaden, det vill säga i hushållen.

17 Jordbrukssamhället var dock i hög grad ett tjänstesamhälle med en hög andel av arbetskraften sysselsatt med hushållstjänster, något som vi också observerar i fattiga länder i dag.

18 Se till exempel Fuchs (1968).

19 Clark (1940).

ökad sysselsättning i tjänstesektorn. Grunden till resonemanget är Maslows hypotes om behovshierarkin²⁰, vilken innebär att tjänster tillfredställer högre behov än varor och att ökade inkomster därför kommer att användas till konsumtion av tjänster. Tjänstesektorns expansion förklaras alltså enligt Clark av att samhället blir rikare över tid och därmed efterfrågar fler tjänster. Enligt hypotesen kommer därmed länder med en högre per capita-inkomst att ha en större andel sysselsatta i tjänstesektorn än länder med en lägre per capita-inkomst.

Clarks efterfrågebaserade resonemang har bemötts av det utbudsbaserade synsätt som lanserades av William Baumol²¹. Baumol menade att den ökade sysselsättningsandelen i tjänstesektorn är ett resultat av skillnader i produktivitetstillväxt mellan tjänsteproduktion och varuproduktion, inte av förändringar i den slutliga efterfrågan. Tjänstesektorns ökande andel av sysselsättningen beror enligt Baumol på en ”teknologisk stagnation” i tjänsteproduktionen, vilket har kommit att bli känt som *tjänstesektorns kostnadssjuka*.

Produktiviteten i tillverkningsindustrin, argumenterade Baumol, utvecklas snabbare än produktiviteten i tjänstesektorn. Över tid gör detta att antalet arbetade timmar som krävs för att producera ett visst värde i tillverkningsindustrin kommer att minska snabbare än i tjänstesektorn.

Enligt ekonomisk teori borde skillnaden i produktivitet leda till ett växande lönegap mellan personer sysselsatta i varuproduktionen respektive tjänsteproduktion. Som regel begränsas dock skillnaderna i löner mellan individer i olika sektorer bland annat av olika typer av regleringar eller avtal mellan arbetsmarknadens parter. Det vanliga är därför att lönerna i tjänstesektorn stiger i ungefär samma takt som lönerna i ekonomin i övrigt. Över tid, givet konstant efterfrågan, leder det till att tjänstesektorns andel av den totala lönesumman ökar.

Höginkomstländer har således enligt Baumol en högre andel sysselsatta i tjänstesektorn inte på grund av förändrad efterfrågan som Clark argumenterar för utan därför att tillverkningsindustrin är mer utvecklad och produktiv här än i låginkomstländer.

En tredje förklaring till tjänstesektorns ökande sysselsättningsandel går ut på att varuproducerande företag i tilltagande grad lägger ut tjänsteaktiviteter på entreprenad, så kallad outsourcing, till företag som specialiserat sig på just dessa aktiviteter. Denna mekanism kan förväntas leda till ökad specialisering, vilket i sin tur möjliggör en effektivare resursanvändning. Förklaringen implicerar en statistisk snarare än real ökning. Eftersom företag klassificeras efter deras huvudsakliga verksamhet²² kommer verksamheter som tidigare ingick i tillverkningsindustri att nu hamna i tjänsteproduktion. Följden blir att tjänstesektorn ser ut att växa trots att de aktiviteter som utförs i ekonomin, liksom den slutliga efterfrågan, är desamma som tidigare.

Tjänstesektorns expansion förklaras enligt Clark av att samhället blir rikare över tid och därmed efterfrågar fler tjänster.

Baumol hävdar att produktiviteten i tillverkningsindustrin utvecklas snabbare än i tjänstesektorn. Eftersom lönerna följs åt i ekonomin leder det till att tjänstesektorns andel av lönesumman ökar.

En tredje förklaring till tjänstesektorns ökande sysselsättningsandel är att outsourcing från varuproducerande företag till företag som specialiserar sig på tjänster blir allt vanligare.

20 Maslow (1943).

21 Baumol (1967, 2001).

22 Detta gäller till exempel den svenska SNI-klassificeringen.

Flera studier pekar på att outsourcing var ett relativt marginellt fenomen under 1970- och 80-talet²³, men efter 1990 ökade omfattningen betydligt, i synnerhet i fråga om så kallad offshoring – det vill säga outsourcing av verksamheter till företag utomlands.²⁴ Som regel tillskrivs denna utveckling samspelet mellan tre faktorer: teknologiska framsteg, en ökad press att minska produktionskostnaderna samt institutionella förändringar som främjat handelsliberalisering.²⁵

Stora delar av ekonomin har digitaliserats vilket öppnat för nya sätt att organisera företagen och för handel med tjänster som tidigare klassificerats som non-tradables. Under slutet av 1980- och början av 1990-talet ledde detta till outsourcing av många tjänster som tidigare utförts in-house. Till att börja med handlade det i första hand om kundservice och andra enklare tjänster, men gradvis har även mer avancerade aktiviteter som ingenjörstjänster och mjukvaruutveckling lagts ut på underleverantörer.²⁶

Omfattningen av denna outsourcing är dåligt kartlagd empiriskt och det är därför svårt att uppskatta hur mycket av tjänstesektorns expansion som kan förklaras härav. I ett senare kapitel i denna rapport analyseras detta närmare.

Sammanfattningsvis finns det i litteraturen tre huvudsakliga förklaringsmodeller för tjänstesektorns expansion²⁷:

- a) Förändrad slutlig efterfrågan till förmån för tjänster i takt med att inkomsterna stiger, baserad på Maslows teori om behovshierarki. (Clark);
- b) Skillnader i produktivitet mellan varuproduktion och tjänsteproduktion (Baumol); samt
- c) Förändrad industriell struktur där tjänsteaktiviteter gradvis flyttar ut ur varuproducerande företag för att utföras i specialiserade tjänsteföretag (Petit, Russo och Schettkat med flera).

Samtliga teorier förutspår den ökning av tjänstesektorn som observeras empiriskt. Samtidigt finns det en motsättning i detta i och med att teorierna också slår fast att produktiviteten i tjänstesektorn är lägre vilket inte bekräftas på ett aggregerat makroekonomiskt plan där vi trots ökningen inom tjänstesektorn över lag haft en fortsatt stark produktivitetsökning och hög tillväxt. Paradoxen kan delvis förklaras av att samtliga studier endast beaktar den pekuniära delen av ekonomin och därmed bortser från ungefär hälften av tjänsteproduktionen och konsumtionen. I kapitel två nedan utökas analysen till att också inkludera de icke-pekuniära tjänsterna. Vi visar där att det pågår ett kontinuerligt flöde av tjänsteaktiviteter mellan hushållen och marknaden och att detta måste tas med i beräkningen för att tjänstesektorns utveckling ska kunna beskrivas på ett relevant sätt.

Det pågår ett kontinuerligt flöde av tjänsteaktiviteter mellan hushållen och marknaden. Detta flöde måste tas med i beräkningen.

23 Se till exempel Greenhalgh och Gregory (2001), Freeman och Schettkat (1999) samt Russo och Schettkat (1998).

24 Grossman och Helpman (2004).

25 OECD (2006).

26 Ibid.

27 För en utförlig diskussion av litteraturen om tjänstesektorns expansion, se Schettkat och Yocarini (2003).

Teoretiska aspekter på produktivitet och tjänster

Produktiviteten i ett företag och i förlängningen i en hel ekonomi ökar över tid tack vare en ökad insats av kapital (realkapital såväl som humankapital) per arbetare, förbättrad teknologi, bättre ledning samt skalfördelar i takt med en ökad produktionsvolym.²⁸

Den dramatiska produktivitetsutvecklingen som ägt rum i tillverkningsindustrin sedan den industriella revolutionen och som fortsätter än i dag, i takt med att allt färre timmar behövs för att producera ett givet (fastprisberäknat) värde, förklaras till stor del av en kontinuerlig uppgradering av human- och realkapital. Delar av tjänstesektorn har en lägre kapitalandel och därmed lägre potential för produktivitetstillväxt. Kapitalintensiteten, det vill säga mängden kapital per sysselsatt, är dock relativt hög också i många tjänstebranscher, inte minst IT-kapital spelar en allt viktigare roll.²⁹ Detta innebär att verksamheten i dessa tjänsteföretag rimligtvis går att effektivisera genom att kapitalisera produktionen ytterligare och genom att kontinuerligt uppgradera det kapital som används.

I andra typer av tjänster, i synnerhet de personliga tjänsterna, dominerar arbetskraften som insatsfaktor vilket begränsar produktivitetspotentialen. I linje med Baumols resonemang om kostnadssjukan kan man förvänta sig att dessa tjänster över tid kommer att stiga i pris relativt andra varor och tjänster där kapitalintensiteten och produktivitetspotentialen är större. Baumols³⁰ klassiska exempel är symfoniorkestern som behöver samma antal musiker och samma tid för att framföra ett musikstycke i dag som för 200 år sedan – det har alltså inte skett någon produktivitetsutveckling alls. Resonemanget är förenklat men går att applicera även på andra delar av tjänstesektorn där produkten produceras och konsumeras i samma tid och rum.³¹

Baumol menade vidare att denna utveckling äventyrar tillväxt och välfärdsutveckling på lång sikt eftersom allt fler arbetar i den del av ekonomin som har den sämsta produktivitetsutvecklingen. För att bibehålla en viss inkomstnivå måste då produktiviteten i tillverkningsindustrin stiga allt snabbare för att kompensera för detta.

Sektorer med låg produktivitetsutveckling och hög priskänslighet kommer på sikt att dramatiskt minska i omfattning eller helt försvinna från marknaden. Detta är inget nytt fenomen utan en process som pågått under mycket lång tid och som förändrat samhället i grunden. Det är till exempel i Sverige i dag ovanligt med tjänstefolk även i mycket välbärgade hushåll och skoputsare, skomakare och sömmerskor har i stort sett försvunnit medan andra personalintensiva tjänster har överlevt såsom massage och skönhetsbehandlingar, nu paketerade under spa-konceptet. Andra personliga tjänster har tillkommit som till exempel per-

Delar av tjänstesektorn har en lägre kapitalandel och därmed lägre potential för produktivitetstillväxt.

Sektorer med låg produktivitetsutveckling och hög priskänslighet kommer på sikt att minska i omfattning.

28 Towse (1997).

29 Se till exempel Triplett and Bosworth (2006).

30 Baumol (1966).

31 För en omfattande översikt (inkluderande ett antal viktiga artiklar) av denna litteratur, se Towse (red.) (1997).

Ett sätt att kompensera stigande lönekostnader är att lägga över en del av produktionen på konsumenterna, till exempel genom självbetjäning.

Prisutvecklingen inom vissa tjänstesektorer stöder hypotesen om kostnadssjuka.

sonliga tränare och ”personal shoppers”, personer som ger råd och hjälper dig handla kläder som passar din stil.

Vissa sektorer, till exempel detaljhandeln, försöker att kompensera stigande lönekostnader med att lägga över en del av produktionen direkt på konsumenterna, till exempel genom självbetjäning eller handel via Internet.³² Denna sektor, som traditionellt anses höra till de med svagast produktivitetstillväxt, har också överraskat positivt under senare år. ”Wal-Mart-effekten” har blivit ett välkänt begrepp och syftar bland annat på den snabba produktivitetsutvecklingen i handelssektorn i USA vilken övertygande knutits till utnyttjandet av informationsteknologin i kombination med stordriftsfördelar.³³

Detaljhandeln är vidare en sektor där ”entry” och ”exit” synes vara av jämförelsevis stor betydelse för produktivitetsutveckling över tid.³⁴ Här pågår en hel del forskning även i Sverige, där branschen (Handelns utvecklingsråd) nu satsar relativt stora belopp på forskning om handel.³⁵

Den observerade prisutvecklingen inom vissa tjänstesektorer stöder hypotesen om kostnadssjuka. Enligt Schettkat och Yocarini³⁶ ökade priserna på privata tjänster i hushållens konsumtion med omkring 0,5 procent per år 1980–1998 för ett antal OECD länder, medan varupriserna sjönk med mellan 0,25 och 1 procent per år.³⁷ Speciellt utbildningskostnaderna ökade relativt snabbt (t ex 2,4 % per år i Västtyskland, 0,7 % i USA). Dessa resultat stöds också av Hartwig m fl³⁸ som menar att den enda tjänstesektor som haft en genuin och uthållig produktivitetstillväxt har varit detaljhandeln och den så kallade Wal-Mart-effekten.

Andra resultat pekar dock i en annan riktning. Triplett och Bosworth³⁹ döpte till exempel en studie av amerikanska tjänstesektorer till *Baumol’s disease has been cured* efter att ha funnit att 15 av 22 tjänstesektorer (på tvåsiffernivå) i USA uppvisade en ökning i arbetsproduktiviteten på eller över genomsnittet för hela ekonomin efter 1995.⁴⁰ Vidare pekar flera studier på att produktivitetsskillnaden mellan tjänsteproduktion och tillverkningsindustri sannolikt till viss del är ett resultat av olika mätproblem, i synnerhet gällande prisutvecklingen.⁴¹

Hög tillväxt i kombination med låg produktivitet?

Av ovanstående genomgång framgår att Baumol endast delvis hade rätt gällande tjänstesektorns relativt svaga produktivitetsutveckling. Empiriska studier har visat att vissa tjänstebranscher utvecklas svagt men också att andra branscher haft en relativt kraftig produktivitetstillväxt.

32 Stiroh (2002).

33 För en grundlig översikt, se Basker (2007).

34 Se till exempel Maican and Orth (2008).

35 För en översikt över den nordiska forskningen om handelssektorn, se Daunfeldt (2007).

36 Schettkat och Yocarini (2006).

37 Schettkat och Yocarini (2006).

38 Hartwig m fl (2006).

39 Triplett och Bosworth (2006).

40 Triplett och Bosworth (2006).

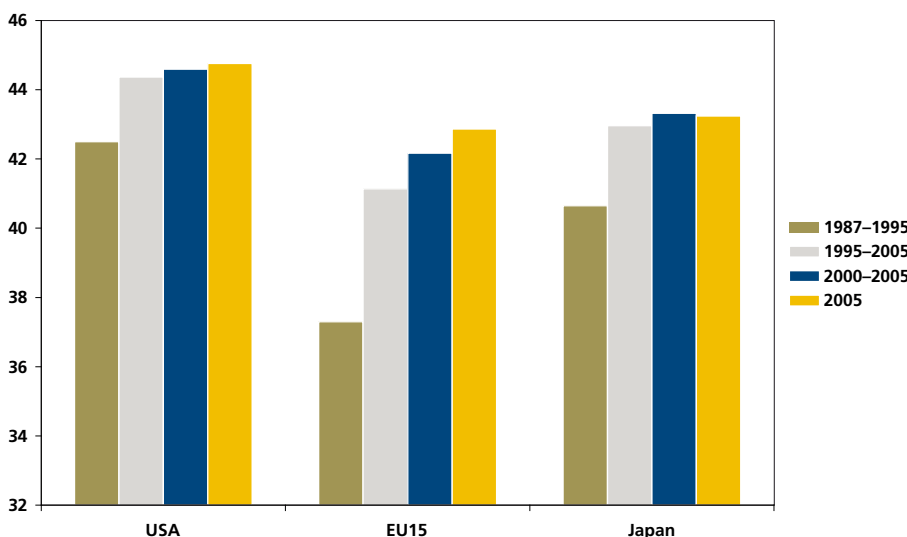
41 Se till exempel Triplett och Bosworth (2003) Gordon (1996) samt Griliches (1992).

En avgörande fråga är vad ökad sysselsättning inom tjänstesektorn betyder för näringslivets genomsnittliga produktivitetstillväxt och den aggregerade ekonomiska tillväxten samt i förlängningen för välfärdsutvecklingen på en övergripande nivå. Stämmer Baumols förutsägelse att vi står inför en stagnation eller finns det faktorer och mekanismer som kan motverka detta?

I figur 1-3 ser vi att andelen sysselsatta i tjänstesektorn har ökat stadigt under de senaste tjugo åren i såväl USA och Europa som i Japan. Högst är andelen i USA men den snabbaste tillväxten återfinns i EU15 där andelen vuxit från drygt 37 procent i genomsnitt mellan 1987 och 1995 till knappt 43 procent år 2005. Den här uppgången har skett parallellt med en positiv och inte trendmässigt fallande produktivitet utveckling i samtliga länder, liksom en relativt stabil ekonomisk tillväxt, även om mer eller mindre kraftiga konjunktursvängningar givetvis förekommit (se tabell 1-2).

Andelen sysselsatta i tjänstesektorn har ökat stadigt under de senaste tjugo åren parallellt med en positiv produktivitet utveckling i samtliga länder.

Figur 1-3 Arbetade timmar i privat tjänstesektor, andel av det totala antalet arbetade timmar 1987–2005, procent.

Källa: EU KLEMS Database, March 2008, see Marcel Timmer, Mary O'Mahony & Bart van Ark, *The EU KLEMS Growth and Productivity Accounts: An Overview*, University of Groningen & University of Birmingham; downloadable at www.euklems.net, samt ITPS egna beräkningar.

Tabell 1-2 Produktivitet och bruttonationalprodukt i USA, EU15 och Japan, årlig procentuell förändring.

		1987– 1995	1995– 2007	2000– 2007	2005	2006	2007 (preliminär)
Arbetsproduktivitets- tillväxt, real BNP per timme	USA	1,2	2,1	2,0	1,5	1,0	1,1
	EU15	2,2	1,4	1,2	1,0	1,5	1,3
	Japan	3,2	1,8	1,9	2,1	1,3	1,4
Real BNP-tillväxt	USA	2,7	3,1	2,4	3,1	2,9	2,3
	EU15	2,3	2,3	2,0	1,6	2,8	2,7
	Japan	2,9	1,3	1,5	1,9	2,2	1,9

Källa: The Conference Board and Groningen Growth and Development Centre, *Total Economy Database*, January 2008.

Tabell 1-2 visar att utvecklingen inte blivit den som Baumol förutspådde, det vill säga att den växande tjänstesektorn skulle medföra avtagande produktivitet utveckling och tillväxt i ekonomin. Flera olika hypoteser har lyfts fram för att förklara detta, däribland att många tjänstebranscher har haft en starkare produktivitet utveckling än vad man tidigare trott.⁴² En annan förklaring är att det inte är de personliga tjänsterna som ökat, vilket Baumols teori bygger på, utan framför allt (varuliknande) tjänster som används som input till övrig produktion. Baumols modell bygger på antagandet att samtliga branscher producerar för slutlig konsumtion, vilket inte är fallet. Det gäller till exempel företagsnära banktjänster, revision, marknadsföring med mera. Dessa tjänster kan ha positiv effekt på den övergripande tillväxten i samhället, trots en relativt sett låg ”egen” produktivitetstillväxt genom att möjliggöra ökad produktivitet i andra delar av ekonomin.⁴³

Internationella produktivetsjämförelser

Under senare år har intresset ökat för internationella jämförelser

Tillväxt- och konvergensforskningen har varit mycket livaktig under de senaste decennierna. Fältet har utsatts för mycket kritik, som kanske bäst sammanfattas i titeln på en artikel: *I just ran two million regressions*.⁴⁴ Ur metodsynpunkt innehåller artikeln en ingående kritik av så kallade cross-country regressions som underlag för slutsatser vid jämförelse av tillväxt och konvergens i levnadsstandard mellan länder.

Lissabonstrategin har aktualiserat jämförelser mellan USA och EU.

Det existerar dock en hel del internationella produktivetsjämförelser av hög kvalitet, de flesta begränsade till varuproducerande sektorer. I takt med att tillgången på bättre data för tjänstesektorn ökar fokuseras dock allt mer energi på denna del av ekonomin. En orsak till det ökade intresset är dels den snabba produktivetsökningen i delar av den amerikanska tjänstesektorn, dels det stora intresset för att studera effekter av informations- och kommunikationsteknologins framväxt, dels EU:s målsättning att bli världen mest konkurrenskraftiga och dynamiska kunskapsbaserade ekonomi till 2010, den så kallade Lissabonstrategin. Tjänstesektorn ses som en central del i denna strategi, vilket också föranlett kommissionen att lansera ett särskilt tjänstedirektiv innehållande en rättslig ram för undanröjandet av hinder för tjänsteleverantörer att handla över nationsgränserna och dra full nytta av den inre marknaden (se faktaruta).

I en nyligen publicerad artikel jämför Inklaar m fl⁴⁵ arbetsproduktiviteten mellan amerikanska och europeiska tjänstesektorer för tio EU-länder, dock inte Sverige. En huvudslutsats om *Europa* är enligt författaren att ”*Baumol’s disease has not been cured*”. Tabell 1-3 visar arbetsproduktivitet utvecklingen inom tjänstesektorn 1980–95 samt 1995–2004.

42 Schetkatt och Yocarini (2003).

43 Oulton (1999).

44 Sala-I-Martin (1997).

45 Inklaar, Timmer och van Ark (2008).

1-1 EU:s tillväxtstrategi och tjänstedirektivet

Vid toppmötet i Lissabon i mars 2000 enades EU:s stats- och regeringschefer om en gemensam strategi för att främja tillväxt på lång sikt, den så kallade Lissabonstrategin. Målsättningen i denna är att göra Europa till den mest konkurrenskraftiga och dynamiska kunskapsbaserade ekonomi i världen till 2010. Med konkurrenskraft avses här stark tillväxt, hög sysselsättning och social sammanhållning.

En central del i Lissabonstrategin är att medlemsländerna ska arbeta för en fungerande inre marknad med fri rörlighet för varor, tjänster, personer och kapital. När det gäller tjänster har EU-kommissionen konstaterat att det finns många hinder för den fria rörligheten, trots att det enligt EG-fördraget råder både etableringsfrihet (artikel 43) och frihet att tillhandahålla tjänster (artikel 49) i alla medlemsstater för alla företag inom gemenskapen. Det råder således en diskrepans mellan den vision om en integrerad ekonomi som beskrivs i fördraget och den situation som råder idag.¹

EU:s hållning är vidare att en konkurrenskraftig tjänstemarknad är av avgörande betydelse för att främja den ekonomiska tillväxten och skapa nya arbetstillfällen i Europeiska unionen. Hinder för tjänsteleverantörer, särskilt små och medelstora företag, att växa över de nationella gränserna och dra full nytta av den inre marknaden anses försvaga den globala konkurrenskraften hos den europeiska tjänstesektorn och därmed ekonomin som helhet.

Mot denna bakgrund introducerades Europaparlamentets och rådets direktiv 2006/123/EG av den 12 december 2006 om tjänster på den inre marknaden, det så kallade Tjänstedirektivet. I tjänstedirektivet anges en allmän rättslig ram för att först undanröja sådana hinder som snabbt kan tas bort och därefter för övriga hinder inleda en process med utvärdering och samråd för att på sikt skapa en samordnad modernisering och harmonisering av de nationella systemen för reglering av tjänsteverksamhet. Det övergripande syftet är således att göra det

enklare för företag att etablera sig och utföra tjänster på EU:s inre marknad. Medlemsstaterna ska enligt direktivet ta bort onödiga administrativa bördor och tung byråkrati samt stärka tjänstemottagarens rättigheter. För detta ska gemensamma kontaktpunkter inrättas genom vilka tjänsteföretagen och tjänstemottagare kan få information. Man ska också avskaffa diskriminerande krav på till exempel medborgarskap och bosättning och garantera tjänsteföretagens rätt att fritt utöva verksamhet, även om företagen inte är etablerade i landet. Direktivet ska vara införlivat i medlemsländernas regelverk senast årsskiftet 2009-2010.

Direktivet gäller dock inte samtliga tjänster, utan undantar en rad verksamheter. Bland annat följande:

- icke-ekonomiska tjänster av allmänt intresse, såsom det statliga skolsystemet
- finansiella tjänster
- transporttjänster
- bemanningsföretag
- hälso- och sjukvårdstjänster
- tv, film, radio och andra audiovisuella tjänster
- spel som till exempel lotterier och vadslagning
- tjänster som innebär myndighetsutövning
- sociala tjänster under statligt inflytande som rör subventionerat boende, barnomsorg och stöd till behövande.

I Sverige har ett särskilt tjänstedirektivssekretariat (TDS) inrättats med uppgift att samordna och stödja departementens arbete med att införliva direktivet. TDS ansvarar för att en horisontell, det vill säga ämnesöverskridande, lag läggs fram, att kontaktpunkter upprättas och för att skapa förutsättningar för det administrativa arbetet. Under genomförandet av tjänstedirektivet pågår även en dialog med olika intressegrupper. Detta sker bland annat genom Forum för genomförandet av tjänstedirektivet där ett tjugotal berörda organisationer och myndigheter deltar.²

¹ Europaparlamentets och rådets direktiv 2006/123/EG.

² <http://www.sweden.gov.se/sb/d/10180>

Med undantag för Nederländerna och Storbritannien har arbetsproduktiviteten i den europeiska tjänstesektorn faktiskt sjunkit från 1980–1995 till 1995–2004. USA uppvisar däremot en motsatt utveckling med mer än en fördubbling av arbetsproduktiviteten. Det är framför allt två komponenter som skiljer USA från Europa. Informations- och kommunikationsteknologin har satt något djupare

Tabell 1-3 Förändringen i arbetsproduktivitet i tjänstesektorn och dess komponenter. Årlig procentuell förändring.

1980–1995	Arbetsproduktivitet	IKT	Icke-IKT	Högutbildad arbetskraft	TFP
USA	1,4	0,9	0,4	0,20	0
Europa	1,7	0,7	0,4	0,4	0,2
1995–2004					
Österrike	0,7	0,8	0,0	0,2	-0,4
Belgien	1,2	0,9	0,2	0,4	-0,3
Danmark	0,9	1,4	-0,1	0,3	-0,7
Finland	1,7	0,6	-0,7	0,0	1,9
Frankrike	1,3	0,5	0,3	0,4	0,1
Tyskland	0,8	0,7	0,6	0,0	-0,6
Italien	0,3	0,2	0,4	0,2	-0,6
Nederländerna	2,4	0,8	0,2	0,1	1,3
Spanien	0,4	0,5	0,7	0,4	-1,2
UK	2,5	1,2	0,5	0,4	0,4
USA	3,3	1,4	0,3	0,3	1,3

Källa: Inklaar m fl (2008).

spår i den amerikanska produktivitetens utvecklingen än i den europeiska men den stora skillnaden gäller TFP. USA samt Finland och Nederländerna är mera effektiva i sitt resursutnyttjande (TFP) än de övriga länderna. Arbetskraftens utbildning eller den övriga kapitalstocks fördjupningen bidrar i betydande utsträckning till produktivitetens utvecklingen i de flesta länder, däremot bidrar de mycket lite till att förklara produktivitetsskillnaderna mellan USA och Europa.

Arbetsproduktiviteten har sjunkit i den europeiska tjänstesektorn. USA uppvisar motsatt utveckling.

En hypotes som förts fram som förklaring till skillnaderna i TFP mellan Europa och USA är att de traditionella institutionerna i Europa var väl lämpade för en ”catch-up” process mot den internationella teknologifronten men inte är lika framgångsrika när det gäller att flytta teknologifronten framåt genom innovationer. Aghion och Howitt⁴⁶ argumenterar för denna tes. De menar att Europa relativt USA har ett utbildningssystem inriktat mot yrkesutbildning snarare än högre utbildning, kapitalmarknader som gynnar stora existerande företag i stället för groddföretag, arbetsmarknadsregleringar som bidrar till att låsa in arbetskraften i existerande företag i stället för att omfördela den till nystartade företag samt FoU-system inriktade på gradvisa innovationer i stället för teknologiska genombrott.⁴⁷

Internationella produktivitetjämförelser är dock mycket känsliga för valet av mått på tjänstevolymer, relativa priser, sysselsättning och kapital. Om ett land till exempel har relativt mycket IKT i sin kapitalstock, vilket kan ha en betydande positiv effekt på produktiviteten, riskerar ett enkelt kapitalstocksmått att underskatta kapitalets effekt på produktiviteten jämfört med ett land med mera

46 Aghion och Howitt (2006).

47 Se Aghion och Howitt (2006).

av övrig, inte lika produktiv, kapitalstock. Inklaar m fl⁴⁸ visar att med ett mera ”s sofistikerat” TFP-mått så får fem europeiska länder en högre TFP än USA.

Sammanfattningsvis visar litteraturen kring tjänsternas produktivitetstillväxt och betydelsen av tjänstesektorns utveckling att det är svårt att dra några generella slutsatser. Produktivitetstillväxten skiljer sig åt mellan olika delar av tjänstesektorn, dels beroende på vilka metoder som används och dels beroende på kvaliteten på det underliggande datamaterialet. Flertalet studier pekar ändå på att många tjänstebranscher har haft svårt att hålla jämna steg med utvecklingen i tillverkningsindustrin.

Vilka effekter detta haft för den aggregerade ekonomiska utvecklingen är dock svårt att säga. Det är uppenbart att Baumol inte hade rätt på så sätt att den globala tillväxten under senare år varit mycket stark samtidigt som tjänstesektorns sysselsättningsandel har fortsatt att öka. En förklaring till detta är att många tjänstesektorer bidrar till den aggregerade produktivitetstillväxten, inte huvudsakligen genom att ha en kraftig egen tillväxt utan genom att möjliggöra ökad produktivitet i andra delar av ekonomin.⁴⁹ En viktig del i detta är användandet av IT som ökat produktiviteten markant i många delar av tillverkningsindustrin (och i den offentliga sektorn) och som kommit till stånd inte bara genom investeringar i ny teknik utan också genom ökad användning av olika tjänster relaterade till installation, underhåll, utbildning och support.

Sammanfattande slutsatser

Tjänstesektorns utveckling har analyserats i otaliga vetenskapliga studier, både utifrån ett teoretiskt och empiriskt perspektiv. I flertalet av dessa beskrivs utvecklingen som att vi under lång tid gått mot ett tjänstesamhälle i den mening att såväl sysselsättning som produktionsvärde förskjuts från varor till tjänster. Clark (1940) menade att detta beror på skiftande efterfrågan i takt med stigande inkomst (behovshierarkin), Baumol (1967, 2001) med flera anser däremot att förändringen är utbudsstyrd och beror på skillnader i produktivitet och de förändrade relativpriserna som detta resulterar i. Enligt Baumols hypotes leder det här slutligen till kostnadssjuka och stagnerande tillväxt. Andra, däribland Greenhalgh och Gregory (2001), framhåller betydelsen av så kallad outsourcing.

I litteraturen råder i dag en relativt stor enighet om att tjänster är för heterogena för att studeras som grupp eller sektor och att vissa tjänstebranscher bevisligen haft en mycket kraftigt produktivitetstillväxt medan andra utvecklas svagare.⁵⁰ Däremot råder ännu inte någon konsensus om orsakerna (mät- och definitionsproblem eller fundamentala skillnader mellan varor och tjänster) och de troliga effekterna av en fortsatt växande tjänstesektor. Kunskapsluckorna är fortfarande stora:

Litteraturen visar att det är svårt att dra några generella slutsatser kring tjänstesektorns utveckling.

Kunskapsluckorna om tjänstesektorns produktivitet och tillväxt är fortfarande stora.

48 Inklaar m fl (2008).

49 Oulton (1999).

50 Se till exempel Triplett och Bosworth (2003) och Inklaar m fl (2008).

- Produktivitetsbokföring: Var sker produktivitetstillväxten? I allt mer komplexa produktionssystem är det komplicerat att korrekt tillskriva produktionsfunktioner dess genuina produktivetsbidrag. Det kan till exempel vara så att ett ingenjörskontor, med svag fastprisberäknad produktivetsutveckling, producerar en tjänst åt ett industriföretag, med stark fastprisberäknad produktivetsutveckling, som genom detta kraftigt förbättrar produktionens utfall och därmed ytterligare stärker produktivetsutvecklingen.
- Mätning av produktivitet: Bristen på pålitliga pris- och kvalitetsuppgifter. En stor del av tjänsterna produceras utanför den rena marknadsekonomin, särskilt gäller detta hela den offentliga sektorn, där marknadspriser saknas. Dessutom är tjänsternas kvalitet mycket svårbedömd och då kvalitetskillnader ingår i den volym som produktivetsutvecklingen beräknas mot ökar det osäkerheten kring produktivetsutvecklingen.
- Definition och avgränsning mellan varor tjänster: Den traditionella definitionen av tjänster gäller egentligen personliga tjänster med en låg kapitalintensitet. Denna definition stämmer allt sämre i takt med att nya tjänstesektorer inom exempelvis IKT expanderar kraftigt där tvärtom kapitalintensiteten är relativt hög. Dessa tjänster liknar mer varor än tjänster i traditionell mening och har en hög produktivetspotential.

En central brist i den samlade litteraturen är också att hushållens produktion och konsumtion av tjänster som regel inte beaktas. De tjänster som produceras i hushållen för egen konsumtion utgör en betydande del av ekonomin och det flöde av arbete som sker mellan samhällets institutionella sektorer spelar en avgörande roll för ekonomins funktionssätt och för tillväxt och välfärd på lång sikt vilket kommer att diskuteras utförligt i följande kapitel.

2 Tjänsteparadoxen

I detta kapitel analyseras, utifrån ett brett samhällsperspektiv, den samlade produktionen och konsumtionen av tjänster. Tjänstesektorns utveckling kommer att studeras utifrån ett produktions- såväl som ett konsumtionsperspektiv. Produktionen av tjänster beskrivs utifrån var produktionen sker med avseende på näringsgrenar och institutionella sektorer. Kapitlet fokuserar på de långsiktiga effekterna av förändrade produktionsmönster i linje med följande frågor;

- I vilken utsträckning har produktionen i hemmet (hemarbete) omallokerats till produktion inom offentlig sektor och näringslivet (förvärvsarbete)?
- I vilken utsträckning har varuproduktionen minskat och tjänsteproduktionen expanderat?

I den andra avdelningen beskrivs den långsiktiga förändringen i hushållens konsumtion;

- I vilken utsträckning har hushållens konsumtion av tjänster ökat? Har hushållens konsumtion dematerialiserats?
- Vilken potential finns för en ökad konsumtion av personliga privata, inklusive hushållsnära tjänster?

För att besvara frågorna kommer undersökningen att omfatta den samlade produktionen och hushållens konsumtion av varor och tjänster i Sverige under perioden 1960 till 2005. För att ge ett historiskt perspektiv kommer bland annat konsumtionens sammansättning och produktionens fördelning mellan hushåll och marknad att kartläggas på lång sikt. Genom att följa tjänstesektorns omvandling på kort och lång sikt bidrar undersökningen med fakta och analys som underlättar bedömningar av tjänstesektorns potential för sysselsättning och tillväxt.

Kapitlet är disponerat som följer. I det första avsnittet diskuteras vilka mekanismer som på lång sikt dels kan påverka produktionsstrukturen i ekonomin och dels vilka mekanismer som påverkar den långsiktiga förändringen i hushållens konsumtion. I det andra avsnittet kartläggs omallokeringen av produktionen mellan näringsgrenar och institutionella sektorer (hushåll, företag och offentlig sektor) på kort och lång sikt. Det tredje avsnittet beskriver hur hushållens konsumtionssammansättning har förändrats på kort och lång sikt. Slutligen följer ett avsnitt med slutsatserna från undersökningen.

Tjänstesamhällets förutsättningar

Tjänstesamhällets utveckling påverkas av de resurser och den teknologi som används för att producera tjänster. För att ge en korrekt bild av hur resurser används för att producera tjänster är det något förenklat att bara se till det arbete

*Undersökningen
lägger grund för
bedömningar av
tjänstesektorns
potential för syssel-
sättning och tillväxt.*

och kapital som används inom näringslivet och offentlig sektor. En betydande del av tjänsterna utförs i hemmet, varför en mer rättvisande bild av resursanvändningen kan ges genom att arbetstiden i hemmet inkluderas.¹ Vidare är det motiverat utifrån ett tillväxtperspektiv att räkna in effekterna av omallokering av tid mellan hem- och förvärvsarbete. Med en samlad bild av resursanvändningen går det att skilja på vad som är omfördelningar mellan olika aktiviteter och vad som är genuina förändringar mellan näringsgrenar respektive institutionella sektorer. I det följande kommer därför både hem- och förvärvsarbete att inkluderas i analysen.

Rapporten beskriver och förklarar förändringar av arbetsfördelning med utgångspunkt från det samhällsekonomiska kretsloppet.

För att beskriva och förklara förändringar i arbetsfördelning tar vi utgångspunkt i det samhällsekonomiska kretsloppet. Med hjälp av kretsloppet går det att åskådliggöra flöden inom i samhällsekonomin. I syftet att visa på de viktigaste och mest grundläggande aspekterna, begränsas kretsloppet till tre institutionella sektorer; 1) hushållen, 2) företagen och 3) offentliga sektorn och tre olika marknader; 1) arbets- och kapitalmarknad, 2) finansiell marknad och 3) marknad för varor och tjänster.

Flödet i samhällsekonomin kan delas upp i en monetär och en fysisk del. Den monetära delen handlar om flödet av pengar och den fysiska delen handlar om utbyte av varor och tjänster. Hushållen får sina inkomster från arbets- och kapitalmarknaden som sedan används för att för att betala skatter, konsumera varor och tjänster och spara. Inom ramen för hushållet produceras även varor och tjänster som används för hushållens egen konsumtion. Företag får intäkter från sin försäljning av varor och tjänster. Företagen använder intäkterna för att ersätta det arbete och kapital som används i produktion. Den offentliga sektorn mottar intäkter i form av skatter som används för att producera varor och tjänster och göra inköp.

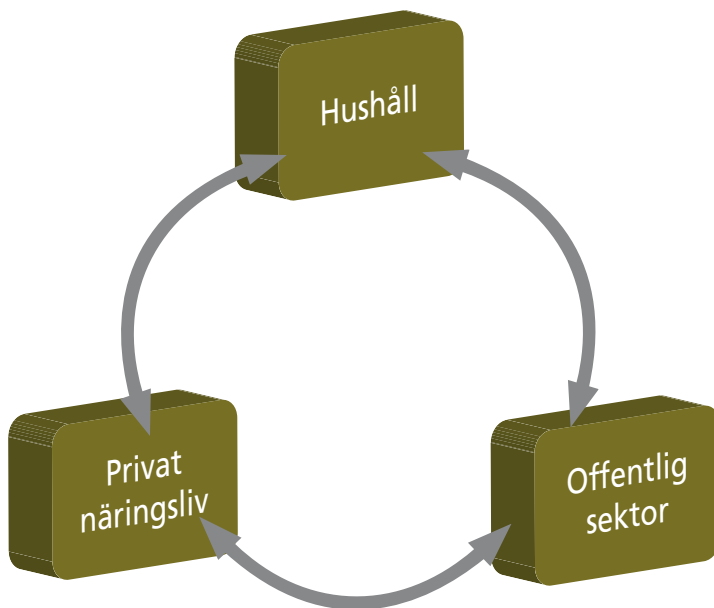
Utbytet av varor, tjänster och pengar mellan hushåll, företag och offentlig sektor har växlat över tid.

Utbytet av varor, tjänster och pengar mellan hushåll, företag och offentlig sektor har växlat över tid. Historien uppvisar en rad exempel på hur till exempel utbytet av arbetstjänster mellan de institutionella sektorerna har förändrats. Till följd av att tekniska, institutionella förändringar har hushållet tenderat till att minska sin självhushållning (produktion för egen konsumtion) och i stället valt att öka sitt förvärvsarbete och köpa fler varor och tjänster på marknaden. Tillika finns exempel på att arbete har flyttat från det privata näringslivet till den offentliga sektorn och tillbaka till hushållen. I figur 2-1 illustreras hur användningen av det samlade arbetet kan flytta mellan olika institutionella sektorer.

Fördelningen av arbete mellan hushåll, företag och offentlig sektor påverkas på lång sikt av en rad olika faktorer.

Hur arbetet omfördelas mellan de tre delarna i kretsloppet kan förväntas påverkas av en rad kort- och långsiktiga faktorer. En kortsiktig förändring av exempelvis skatt på arbete, kan påverka fördelning av arbete mellan hushåll och företag. Tillika kan exempelvis höjda avgifter på barnomsorg ge effekter på fördelningen av arbetstid mellan offentlig sektor och hushåll. På lång sikt kan en

¹ Statistiska Centralbyråns tidsanvändningsstudie från 2000/01 visar till exempel att av dygnets 24 timmar använde kvinnor mellan 20–64 år knappt tre respektive fyra timmar till förvärvs- och hemarbete i genomsnitt (vardag och helgdag). Den återstående tiden fördelade sig mellan fem timmar fritid och drygt tio timmar personliga behov (inkl. sömn och hygien). För männen var tiden i förvärvsarbetet längre medan hemarbetetiden var kortare.

Figur 2-1 Samhällsekonomiskt kretslopp.

rad faktorer antas påverka fördelningen av arbetet mellan hushåll, företag och offentlig sektor. Ser vi till relationen mellan hushåll och företag, antas produktiviteten vara central.

Om vi antar att företagen kan höja sin produktivitet snabbare än hushållen, kommer företagen också att kunna erbjuda bättre ekonomiska villkor än vad det motsvarande traditionella hemarbetet kan ge. Genom att lönen stiger i företagen (på grund av högre produktivitetstillväxt än i hushållen) förväntas hushållen minska sin produktion för egen konsumtion (hemarbete) och i stället välja att förvärvsarbeta. Nyttan kommer sig av att hushållen med lönen från arbetet i företaget kan köpa fler varor och tjänster, än vad hushållen själv kan producera för egen konsumtion. Mera formellt kan det även förklaras: Givet att hushållen maximerar sin nytta, kommer hushållen att utväxla tid från hushållsarbete till arbete i företag till dess att den sista producerade enheten (i företaget) värderas lika högt som hushållens marginalnytta av att konsumera egen produktion (i hemmet). Enkelt uttryckt kommer hemarbetet att bytas mot förvärvsarbete om avkastningen är högre i förvärvsarbete. Omvänt kommer förvärvsarbete att bytas mot hemarbetet om avkastningen är högre i hemarbetet. Med stigande produktivitet i näringslivet, kommer hushållen helt enkelt att skifta över tid till förvärvsarbetet, för att på det sättet förhöja sin nytta.

Resonemanget om hushållens syn på nytta kan även appliceras på andra områden. I linje med argumentet att hushållen maximerar nyttan, kommer även hushållen att välja mellan att arbeta och vara ledig. Valet mellan arbete och fritid kan formellt uttryckas som att hushållet förväntas att utväxla sin tid till arbete till dess att den sista producerade enheten arbete värderas lika högt som margi-

På lång sikt styr sambanden mellan pris och produktivitet fördelningen av tid mellan arbete och fritid.

nalnyttan för fritid. Givet stigande produktivitet kommer hushållens inkomstnivå att stiga och givet en tillräckligt stark nytta av fritid kommer hushållen att minska sin arbetstid när arbetsproduktiviteten i ekonomin stiger. De långsiktiga pris- och produktivitetssambanden kommer att styra fördelningen av tid mellan hem- och förvärvsarbete och mellan arbete och fritid. Dessa långsiktiga samband påverkas naturligtvis av offentlig konsumtion/produktion, transfereringar och skatter. Vidare är det naturligtvis förenat med stora trögheter att växla mellan eget arbete och förvärvsarbete. Regler om arbetstid, avtal och andra villkor som reglerar arbetsmarknaden spelar en viktig roll. Individens möjligheter att omförhandla arbetstiden är inte flexibel på kort sikt. Av den anledningen kan till exempel förändrad produktivitet mellan hem- och förvärvsarbete ge ett genomslag först på lång sikt.

Tillika kommer skatteklarar att påverka fördelningen av arbete mellan hushåll och marknad. Genom att hemarbetet inte beskattas, samtidigt som produktionen på marknaden kommer att beskattas (arbetsgivareavgifter, moms etc.), krävs att produktiviteten är betydligt högre för att hushållet ska byta från hem- till förvärvsarbete.

Utbudet av exempelvis subventionerade tjänster kan påverka fördelningen av tid mellan hushåll och offentlig sektor. Med utbyggd för- grund- och gymnasieskola, antas behovet av hemarbete i form av barnpassning minska i takt med att utbudet av subventionerade tjänster växer. På det sättet kan alltså hemarbete och förvärvsarbete antas öka, oavsett den relativa produktivetsnivån på kort sikt. På lång sikt kan dock stigande relativpriser för arbete antas öka sannolikheten för att ompröva valet mellan att producera tjänster offentligt. Det senare uppvägs dock samtidigt av att det är mera samhällsekonomiskt effektivt att växla ut hemarbete intill att den sist utväxlade enheten hemarbete har samma marginalproduktivitet som förvärvsarbete.

Vidare påverkas fördelningen av att det finns positiva externa effekter av hushållsarbete. En timmes matlagning kan exempelvis både innehålla inslag av hobby och kontakt med övriga hushållsindivider vilket kan värderas relativt högt, det vill säga att det finns värden som inte relaterar till arbetets syfte och mål.

Prissättningen på arbete är en central drivkraft bakom det samhällsekonomiska kretsloppet.

Relativpriset för arbetsintensiva varor kommer att bli högre med tiden samtidigt som kapitalintensiva varor kommer att bli billigare.

Som konstaterat ovan är prissättningen på arbete en central drivkraft bakom det samhällsekonomiska kretsloppet. Givet att relativpriset på arbete stiger i takt med att produktiviteten i ekonomin stiger, innebär det att arbetet med tiden blir en allt dyrare produktionsfaktor. Detta innebär alltså att relativpriser för arbetsintensiva varor och tjänster kommer att bli högre med tiden, samtidigt som kapitalintensiva varor och tjänster kommer att bli (relativt) billigare med tiden. Detta förändrade relativpris ger en drivkraft för företag och hushåll att substituera arbete med kapital, det vill säga att ersätta arbete med investeringar i realkapital. I verksamheter där det saknas möjlighet till att höja produktiviteten genom investeringar i humankapital (utbildning, kompetensutveckling och andra investeringar i att öka de anställdas förmåga att arbeta mera effektivt) och eller realkapital (maskiner, utrustningar och byggnader etc.) kommer relativpri-

serna att stiga. Framför allt förväntas detta vara företrädande inom verksamheter med inriktning mot personliga tjänster.

Rationalisering genom ökad mekanisering och kapitalisering (andelen realkapital växer i förhållande till mängden arbete i en produktionsprocess) är därför en central del av strukturomvandlingen och omfördelningen mellan institutionella sektorer.² Detta har bland annat medfört att många traditionellt arbetsintensiva verksamheter, som skogsbruk, gruvdrift och jordbruk i dag är mycket kapitalintensiva och endast sysselsätter en bråkdel så många som för ett sekel sedan. Teknikutvecklingen, framför allt inom IKT, har under senare tid öppnat nya möjligheter till rationalisering som bland annat innebär att arbetsintensiva uppgifter till och med kan överföras på konsumenten i linje med resonemangen om marginalproduktivitet ovan.

Fördelningen av arbete mellan sektorer påverkas inte minst av produktivitetsutvecklingen, hushållens förändrade val och politiska ställningstaganden mellan offentlig konsumtion, transfereringar och skatter. För att möta hushållens förändrade konsumtionsmönster, har produktionen av varor och tjänster ständigt förändrats över tid. I takt med stigande inkomster och förändrade relativpriser, har dock hushållens efterfrågan förändrats på flera sätt. Hushållens konsumtion var traditionellt inriktad mot nödvändighetsvaror som mat och kläder. Med stigande inkomster har konsumtionen av mat och kläder inte minskat, utan snarare kompletterats med andra varor och tjänster. Framför allt har varor och tjänster med en hög inkomstelasticitet fått en allt mer central plats i hushållens konsumtion, medan saker med en låg inkomstelasticitet har efterfrågats mindre. Därigenom har andelen mat och kläder minskat och varaktiga konsumtionsvaror och tjänster ökat. En annan drivkraft bakom hushållens förändrade val är prisutvecklingen på olika varor och tjänster. Genom att vissa saker relativt sett har blivit dyrare och andra billigare, har konsumtionssammansättningen förändrats utifrån hushållens priskänslighet (priselasticitet) vid olika tidpunkter.

Det är viktigt att ta hänsyn till känsligheten för förändringar av priser och inkomster. Givet att hushållens tjänstekonsumtion är mer känslig för inkomst- och prisförändringar än varukonsumtion, kommer stigande inkomster och låga (relativa) priser på tjänster att leda till att hushållen efterfrågar mer tjänster över tid. Detta scenario är naturligtvis något förenklat, men visar på en central mekanism, nämligen att skillnader i inkomst- och priselasticitet mellan varor och tjänster kommer att ge långsiktiga effekter på vad som produceras. Tillika ger det även en insikt i att det genom skatter och transfereringar går att påverka hushållens konsumtionsval och därmed produktionens sammansättning och i förlängningen dess organisering.

Med utgångspunkt i dessa mekanismer, samt de som presenterades tidigare i avsnittet, kommer förändringar i konsumtionens och produktionens sammansättning att analyseras. Den analytiska ansatsen ska endast förstås som en ut-

Personliga tjänster är ett exempel på en verksamhet där investeringar i human kapital inte förväntas höja produktiviteten.

Hushållens konsumtionsval kan påverkas genom skatter och transfereringar.

2 Även i hushållen har många sysslor kapitaliserats och effektiviserats genom introduktionen av allt mer effektiva hushållsmaskiner.

gångspunkt och inte som en värdering om hur samhället bör organiseras. Den analytiska ramen ska endast ge en förklaring till varför exempelvis arbete flyttar mellan hushåll och marknad, och inte motivering till varför arbete bör flytta mellan dessa delar av ekonomin. Mot den bakgrunden kommer det följande avsnittet att analysera tjänstesektorns omvandling sett utifrån ett produktionsperspektiv. I det nästföljande avsnittet kommer vi att undersöka konsumtionsperspektivet.

Produktion av tjänster

Den industriella revolutionen förändrade människors vardag i grunden.

I det följande avsnittet kartläggs hur produktionen av tjänster har förändrats över tid på tre olika områden. I det första avsnittet studeras omallokeringen av produktion från hushållet till marknaden. I det andra avsnittet följer en kartläggning av hur arbetsuppgifter har flyttat från hushåll till offentlig sektor. Det tredje avsnittet beskriver strukturomvandlingen i näringslivet och förändringarna som skett i arbetsfördelningen mellan privat och offentlig sektor. I anslutning till det senare avsnittet kommer även utvecklingen där företag försöker att lägga över arbetsuppgifter på hushållen att belysas. Avsnittet avslutas med en sammanfattande bedömning av förutsättningarna för tjänstesamhällets expansion.

Från hushåll till marknad

Den industriella revolutionen förändrade människors vardag i grunden. Struktur-omvandlingen i ekonomin innebar att en allt större del av hushållens arbetstid på lång sikt växlades över från hem- till förvärvsarbete. Den traditionella ordningen i jordbruksamhället, där familjen producerade för egen konsumtion, kom stegvis att försvagas. I det växande industrisamhället blev produktionen inom hushållen gradvis av mindre betydelse, och hushållen kom allt mer att konsumera varor och tjänster som producerats i det privata näringslivet. Kronologin och omfattningen av denna process är svår att exakt fastställa, men en rimlig tolkning är att hemarbetet minskade kontinuerligt över tid, med undantag för mellankrigstiden på grund av den svaga utvecklingen av kvinnligt förvärvsdeltagande.³

Flera samverkande faktorer skapade förutsättningar för den långsiktiga nedgången i hemarbetet.

Flera samverkande faktorer skapade förutsättningar för den långsiktiga nedgången i hemarbetet. Institutionella förändringar, tekniska framsteg och investeringar i realkapital och infrastruktur, bidrog tillsammans till en stigande arbetsproduktivitet i näringslivet. Genom den stigande arbetsproduktiviteten kunde färre arbetare producera mer nödvändiga varor som mat och kläder än vad som tidigare var möjligt. Tillika bidrog den stigande arbetsproduktiviteten till högre löner inte minst inom industrin. Det skapade incitament för individer att börja arbeta inom till exempel industrin eller att flytta över från andra verksamheter till densamma. En stigande andel sysselsatta inom industri och även tjänstesektorn under industrialiseringsperioden (1870–1913) ger stöd för den tolkningen. En annan trolig men svårbevisad utveckling kan vara att samma faktorer bidrog till att hemarbetet minskade till förmån för förvärvsarbete. Med en positiv lö-

3 Lofström (2002), Nyberg (1989).

neutveckling är det rimligt att värdet av att förvärsarbete ökade snabbare än nyttan av hemarbetet (nyttan av att konsumera sin egen produktion). Om den tolkningen är korrekt skulle det vara en viktig förklaring till hur den växande efterfrågan på arbetskraft från industrin och tjänstesektorn kunde mötas i samband med Sveriges industrialisering. Hemarbetets utveckling påverkades rimligen av produktivitetens utvecklingen, men det är inte den enda förklaringen till hela den grundläggande rörelsen i samhällsekonomin från hushåll till marknad. Förändrade politiska synsätt, nya idéer och preferenser kan alla vara av betydelse för människors val mellan hem- och förvärsarbete. Vidare kan den med tiden förändrade synen på manliga och kvinnliga sysslor, till följd av ökad jämställdhet, förändra hushållens preferenser för hem- respektive förvärsarbete.

Samhällets och hushållens syn på vad som bör vara manligt och kvinnligt arbete, har inte genomgått någon linjär eller kontinuerlig förändring. Under exempelvis mellankrigstiden var synen på manligt och kvinnligt arbete högst åtskilt och dessutom bestående. Det manliga försörjningsidealet var starkt och kvinnors förvärsfrekvens utvecklades svagt.⁴ Den tolkningen stöds exempelvis av att antalet hemarbetande kvinnor med familj växte under perioden 1930–1950.⁵ Ett ytterligare stöd för tolkningen är fördelningen av arbetstiden. Baserat på en hushållsbudgetundersökning i åtta städer från 1913 uppskattas att medelarbetstiden för män i familj var ungefär 2 700 timmar per år i genomsnitt medan arbetare och lägre tjänstemän (med familj) förvärsarbetade 3 000 timmar per år. Förvärsarbetstiden för kvinnor var avsevärt lägre. Som gift eller samboende var den förvärsarbetstiden per år omkring 400 timmar. För familjer med barn var kvinnans förvärsarbetstid lägre samtidigt som barnen kompenserade med att förvärsarbete.⁶ Hushållsbudgetundersökningen från år 1933, bekräftar även den till stora delar den situation som rapporterades för år 1913.⁷ Det fanns således ett starkt manligt försörjningsideal under mellankrigstiden.

Efter andra världskriget skedde stora förändringar i synen på hur män och kvinnor skulle använda sin arbetstid. En ökad kvinnlig förvärsfrekvens för kvinnor från 1950-talet, visar på ett historiskt trendbrott i samhällets genusarbetsordning. Både män och kvinnor bidrog till att möta efterfrågan på arbetskraft efter andra världskriget och därefter. Den kvinnliga förvärsfrekvensen (kvinnor 24–49 år) ökade från omkring 30 procent år 1950 till 90 procent år 1990.⁸ Med den stora förändringen i sysselsättning blev färre kvinnor sysselsatta inom hemarbetet, samtidigt som möjligheter skapades för att öka arbetstiden inom ramen för förvärsarbetet. Kvinnors, men även människors, valsituation inom ramen för hushållen kom därmed att förändras. En ökad jämställdhet på arbetsmarknaden, bidrog, tillsammans med andra faktorer, till att skapa en ny situation att välja mellan dels hem- och förvärsarbete och dels mellan arbete och fritid.

Några förklaringar bakom övergången från hemarbete till förvärsarbete kan vara förändrade politiska synsätt eller nya idéer och preferenser.

Efter andra världskriget skedde stora förändringar i synen på hur män och kvinnor skulle använda sin arbetstid.

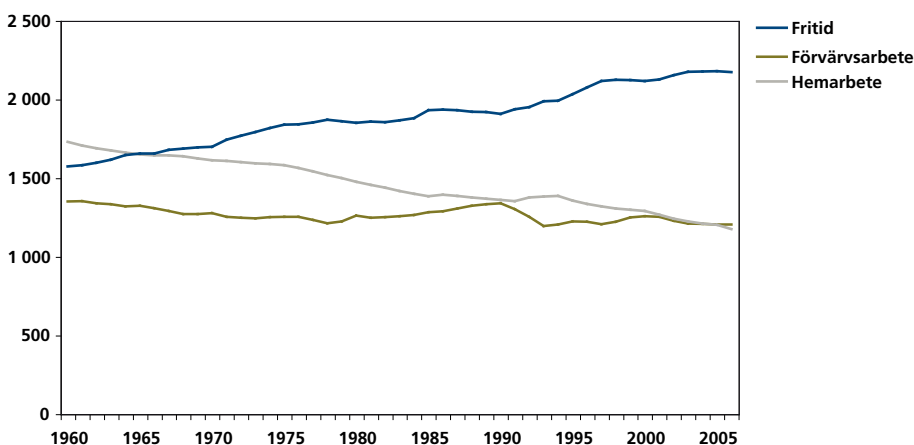
4 Ljöfström (2002), Nyberg (1989).

5 Krantz (1987). Antal hemarbetande hustrur uppgick till knappt en miljon 1930 och till 1,4 miljoner 1950.

6 Levnadskostnaderna i Sverige 1913–1914, del III. Genomsnitt för städerna Uppsala, Eskilstuna, Jönköping, Malmö, Hälsingborg, Göteborg, Västerås och Gävle. Timlöner hämtade från tidig lönestatistik.

7 SCB, Hushållsbudgetundersökningen 1933.

8 Ljöfström (2002).

Figur 2-2 Timmar per år efter huvudaktivitet för män och kvinnor (16–64 år) 1960–2005.

Anm.: Tid för personliga behov (sömn, vila, måltider) och studier är exkluderade.

Källa: Beräkningar baserade på Statistiska Centralbyrån (SCB), nationalräkenskaper 1950–1971, Nationalräkenskaper 1970–1982, nationalräkenskaper 1980–2000, nationalräkenskaper 2007, Tidsanvändningsundersökningen 1990/91, Tidsanvändningsundersökningen 2000/01, Tidsanvändningsundersökningen 1982/83, LU 1994, SOU 1965:65.

Hemarbetets nedgång har, i kombination med kortare arbetstid, skapat ett utrymme för ökad fritid.

Vid början av 1960-talet uppgick antalet timmar, som män och kvinnor mellan 16 och 64 år (förvärvsarbetande ålder) ägnade åt förvärvsarbete, till 1 400 per år. För kvinnor var antalet timmar knappt 1 000 per år och för män nästan 2 000 per år. Tiden för hemarbetet uppgick till 1 700 timmar per år och 1 600 för fritid i genomsnitt för kvinnor och män. Ser vi till fördelningen av tid efter kön framgår det, av uppgifter från en tidsstudie från samma tid, att kvinnor ägnade mer än dubbelt så mycket tid åt hemarbete än männen och att männen hade mer utrymme för fritid år 1960. Avräknat för fritid, hem- och förvärvsarbete, använde män och kvinnor de resterande timmarna, cirka 4 060 timmar, för personliga behov (sömn, vila, måltider) och i viss utsträckning studier. Sammantaget över året var alltså såväl hemarbetet som fritiden mer omfattande än förvärvsarbetet år 1960.

Under efterkrigstiden har medelarbetstiden sjunkit för den förvärvsarbetande befolkningen (16–64 år). Männens årsarbetstid har minskat från 1 900 timmar per år till ungefär 1 400 i dag. Minskningen förklaras framför allt av att de sysselsatta männen har minskat sin arbetstid. Under samma tid har kvinnornas motsvarande medelarbetstid ökat från omkring 800 till 1 000 per år. Den ökningen är en effekt av att fler kvinnor sysselsätts i dag och att arbetstiden har ökat. Minskningen av männens arbetstid vägs alltså inte upp av att kvinnor har ökat sin arbetstid. I stället har medelarbetstiden minskat under perioden 1960 och 2006 (figur 2-2).

Nedgången i hemarbetet har pågått under hela efterkrigstiden. Från omkring 1 700 timmar per år 1960 har det minskat till cirka 1 200 timmar i dag. Minskningen hänger samman med att kvinnornas hemarbete har minskat i stor utsträckning, samtidigt som männen har ökat sin hemarbetstid i mindre utsträckning. Hemarbetets nedgång har i kombination med kortare förvärvsarbetstid skapat ett utrymme för en ökad fritid. Från en fritid på omkring 1 500 timmar

per år 1960, ökade den till mer än 2 000 timmar år 2000. Ökningen uppgår till knappt en procent (0,7 %) per år.

I den nya situation som uppstod i samband med ökad jämställdhet och växande realinkomster, så tenderade män och kvinnor att minska sina arbetsinsatser generellt. Utväxlingen av tid från hemarbetet bidrog alltså inte till att öka medelarbets-tiden i den förvärvsarbetande befolkningen. Detta indikerar att hushållen har sett en större nytta av att öka fritiden än arbetsinsatsen i takt med stigande reallöner.

Sammantaget visar genomgången ovan att de förändringar som rapporterats från mäns respektive kvinnors val mellan dels arbete och fritid och dels mellan hem- och förvärvsarbete har givit betydande effekter på medelarbets-tid i den förvärvs-arbetande befolkningen under efterkrigstiden.

För att undersöka hur den förändrade medelarbets-tiden har påverkat det totala antalet timmar som används i samhällsekonomin, kommer vi i det följande även att ta hänsyn till tillväxten i arbetsför befolkning. Därigenom går det att följa hur det totala antalet arbetade timmar fördelas mellan olika aktiviteter; hur det totala antalet timmar i ekonomin fördelas mellan hushåll, företag och offentlig sektor och mellan näringsgrenar. För att kunna beräkna utvecklingen av det totala antalet arbetade timmar, har medelarbets-tiden i den arbetsföra befolkningen multiplicerats med antalet personer i den arbetsföra befolkningen. Därigenom blir alltså tillväxten i det totala antalet arbetade timmar i ekonomin en produkt av ökning eller minskning av medelarbets-tiden i den arbetsföra befolkningen respektive antalet personer som ingår i den arbetsföra befolkningen.

Under perioden 1960 till 2005 har befolkningen ökat från sju och en halv miljon till nio miljoner. Den arbetsföra befolkningen (16–64 år) har ökat från knappt fem miljoner till knappt sex miljoner. Folkmängden har i genomsnitt ökat med knappt en halv procent per år (0,4 %) och den arbetsföra befolkningen har ökat i samma takt.

Trots den kontinuerliga tillväxten i den arbetsföra befolkningen har inte det totala antalet arbetstimmar (förvärvsarbete och hemarbete) växt. Snarare pekar utvecklingen åt andra hållet. Under perioden 1960 till 2005 har den totala mängden timmar som personer mellan 16–64 år lägger på att arbeta gradvis minskat. Orsaken till minskningen i arbetade timmar är neddragningen av hemarbetet.

Hemarbetets omfattning har minskat med mer än en miljon arbetstimmar. År 1960 uppgick det totala antalet timmar i hemarbetet till strax över åtta miljarder timmar. I dag uppskattas hemarbetet uppgå till knappt sju miljarder arbetstimmar. Nedgången i hemarbetet uppvägs alltså delvis av tillväxten i förvärvsarbete. Under perioden 1960 till 2006 har det totala antalet arbetade timmar i förvärvsarbete ökat från 6,5 till 7,2 miljarder timmar (figur 2-3). Tillväxten av arbetade timmar i förvärvsarbete var framför allt stark under 1980-talet. I samband med krisen på 1990-talet gick utvecklingen tillbaka och i dag uppgår antalet arbetade timmar till samma nivå som år 1988.⁹

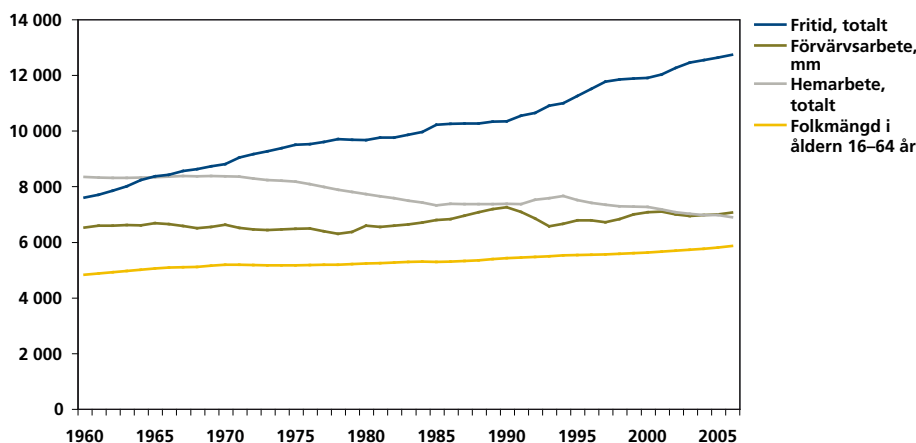
I samband med att jämställdheten ökade och realinkomsterna växte tenderade både män och kvinnor att minska sin arbetstid.

Genom att ta hänsyn till storleken på den arbetsföra befolkningen får vi reda på hur förändrad medelarbets-tid har påverkat det totala antalet arbetade timmar.

Trots att den arbetsföra befolkningen har ökat kontinuerligt har det totala antalet arbetade timmar gradvis minskat.

⁹ Enligt uppgifter från arbetskraftsundersökningarna (AKU) är de det totala antalet arbetade timmar år 1986 i samma nivå som i dag, medan uppgifterna för nationalräkenskaperna visar att dagens nivå är den samma som för år 1988.

Figur 2-3 Tidsanvändningen (miljoner timmar) för män och kvinnor, 16–64 år, efter huvudaktiviteter samt folkmängd i (1000-tal) i åldern 16–64 år, 1960–2006.

Anm.: Tid för personliga behov (sömn, vila, måltider) och studier är exkluderade.

Källa: Beräkningar baserade på Statistiska Centralbyrån (SCB), nationalräkenskaper 1950–1971, nationalräkenskaper 1970–1982, nationalräkenskaper 1980–2000, nationalräkenskaper 2007, Tidsanvändningsundersökningen 1990/91, Tidsanvändningsundersökningen 2000/01, Tidsanvändningsundersökningen 1982/83, LU 1994, SOU 1965:65.

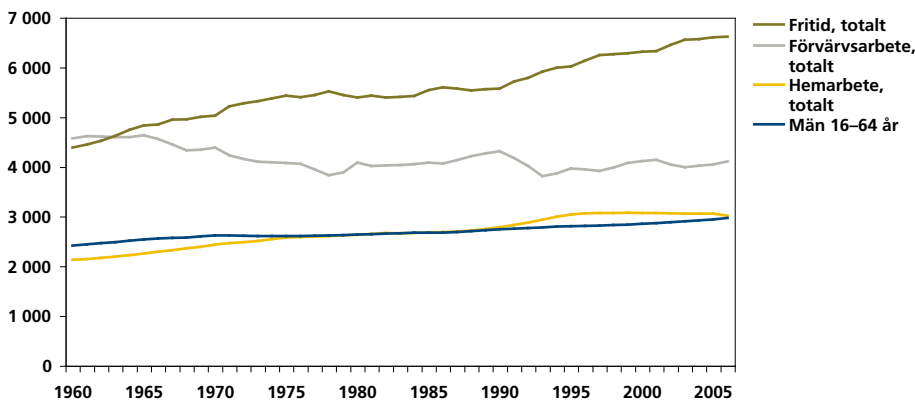
Den totala arbetstidens utveckling inrymmer flera dynamiska processer. Hushållens val mellan att arbeta och vara ledig, och valet mellan hem- och förvärsarbete, har påverkats av en lång rad faktorer. En faktor som kan bedömas vara av stor betydelse för hushållens val är den förändrade synen på vad som betraktas som manligt och kvinnligt arbete. Under efterkrigstiden har modellen med ett traditionellt manligt familjeförsörjarideal av flera skäl gradvis kommit att ersättas av en modell där både män och kvinnor arbetar. Steg för steg har kvinnor ökat sin sysselsättningsgrad samtidigt som medelarbetstiden har ökat. Genom den utvecklingen har det skett en grundläggande omfördelning mellan manligt respektive kvinnligt arbete.

Medan männen har minskat sitt förvärsarbete och ökat sitt hemarbete har kvinnorna gjort tvärt om.

Männens deltagande i arbetslivet har under efterkrigstiden på flera sätt kommit att omformas. Den manliga sysselsättningsgraden på arbetsmarknaden har minskat från omkring 90 procent 1960 till knappt 80 procent i dag. Under samma tid har medelarbetstiden utvecklats svagt. Sammantaget har det inneburit att det totala antalet timmar som män förvärsarbetar har minskat. Under perioden 1960 till 2006 har männens förvärsarbetstid sjunkit från 4,6 miljarder timmar till 4,1 miljarder timmar. Tiden som frigjorts har använts till en ökat hemarbete, som de facto har växt snabbare än antalet män i ålder 16–64 år. Den största omallokeringen med tid är dock mellan arbete och fritid (figur 2-4).

I takt med att en större andel kvinnor blev sysselsatta och att kvinnors medelarbetstid ökade, kom fördelningen mellan hem- och förvärsarbete att förändras. Kvinnors arbetstid i hemmet har minskat samtidigt som fritiden och förvärsarbetstiden har växt bland kvinnor under efterkrigstiden. I motsats till männen har den totala förvärsarbetstiden för kvinnor växt snabbare än antalet kvinnor i ålder 16–64 år (figur 2-5).

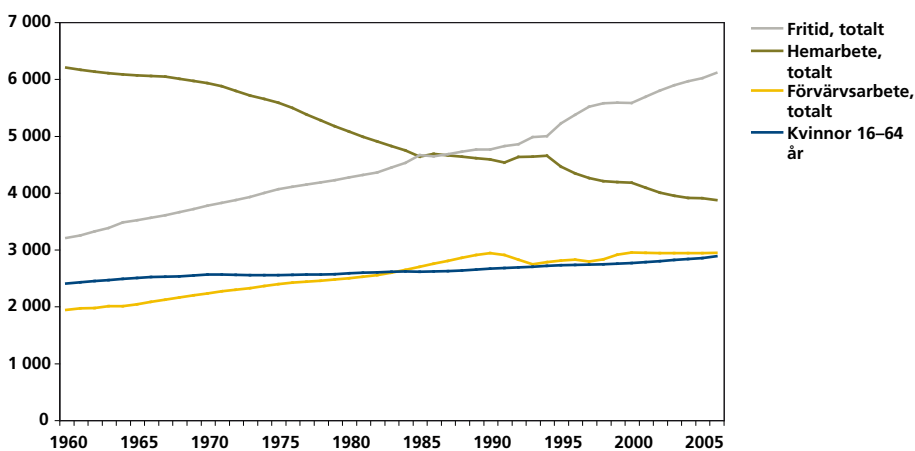
Figur 2-4 Män 16–64 år. Tidsanvändningen (miljoner timmar) efter huvudaktiviteter, 1960–2006.

Anm.: Tid för personliga behov (sömn, vila, måltider) och studier är exkluderade.

Källa: Beräkningar baserade på Statistiska Centralbyrån (SCB), nationalräkenskaper 1950–1971, nationalräkenskaper 1970–1982, nationalräkenskaper 1980–2000, nationalräkenskaper 2007, Tidsanvändningsundersökningen 1990/91, Tidsanvändningsundersökningen 2000/01, Tidsanvändningsundersökningen 1982/83, LU 1994, SOU 1965:65.

Figur 2-5 Kvinnor 16–64 år. Tidsanvändningen (miljoner timmar) efter huvudaktiviteter, 1960–2006.

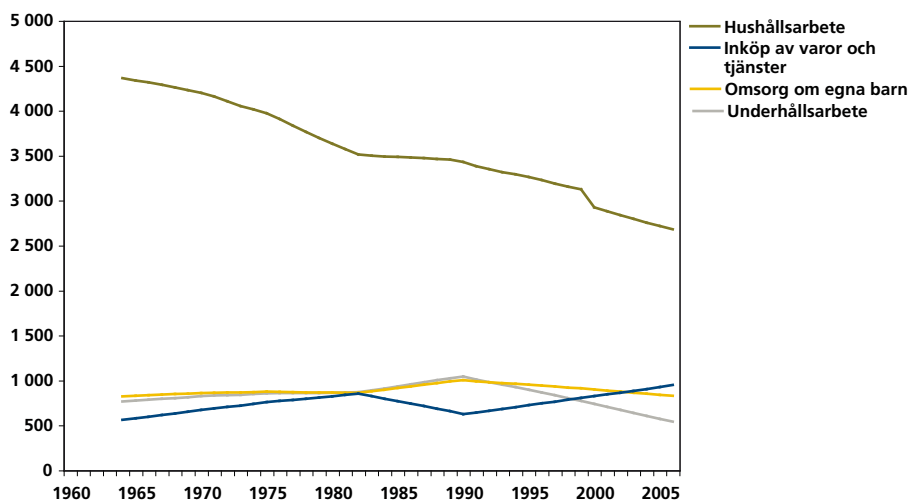

Anm.: Tid för personliga behov (sömn, vila, måltider) och studier är exkluderade.

Källa: Beräkningar baserade på Statistiska Centralbyrån (SCB), nationalräkenskaper 1950–1971, nationalräkenskaper 1970–1982, nationalräkenskaper 1980–2000, nationalräkenskaper 2007, Tidsanvändningsundersökningen 1990/91, Tidsanvändningsundersökningen 2000/01, Tidsanvändningsundersökningen 1982/83, LU 1994, SOU 1965:65.

Det har skett en grundläggande omfördelning av manligt och kvinnligt arbete. Männerna har minskat sitt förvärsarbete och ökat sitt hemarbete. Kvinnorna har minskat sitt hemarbete och ökat sitt förvärsarbete. Arbetet i samhället fördelas mera lika; arbetsfördelningen mellan män och kvinnor har blivit mer jämställd. Värt att notera är att detta inte har skett på bekostnad av att kvinnors totala arbetstid har ökat. Ett ökat dubbelarbete kan alltså inte styrkas i de fakta som presenterats. I stället har både män och kvinnor upplevt att tiden för fritid har ökat.

Figur 2-6 Hemarbete (miljoner timmar) för män och kvinnor, 16–64 år, efter huvudaktiviteter 1960–2006.

Anm.: Tid för personliga behov (sömn, vila, måltider) och studier är exkluderade.

Källa: Beräkningar baserade på Statistiska Centralbyrån (SCB), nationalräkenskaper 1950–1971, nationalräkenskaper 1970–1982, nationalräkenskaper 1980–2000, nationalräkenskaper 2007, Tidsanvändningsundersökningen 1990/91, Tidsanvändningsundersökningen 2000/01, Tidsanvändningsundersökningen 1982/83, LU 1994, SOU 1965:65.

Den ökade fritiden för män och kvinnor har dock gynnat männen något mer. Det innebär att kvinnor i dag totalt sett arbetar något mer än männen. Kvinnor har fortfarande ett större ansvar för hemarbetet.

Hemarbetets minskning har bidragit till att minska skillnaderna mellan mäns och kvinnornas totala arbetstider.

Genom att investera i ny teknisk utrustning har hushållen skapat mer tid för annat än hushållsarbete.

Hemarbetets minskning har bidragit till att minska skillnaderna mellan mäns och kvinnornas totala arbetstider. En viktig faktor för ökad jämställdhet har alltså varit effektiviseringen av hemarbetet, liksom effekterna av att hemarbete flyttar ut till den offentliga sektorn eller det privata näringslivet. Effekterna av dessa samverkande faktorer kan framför allt ses i form av att hushållen har skurit ned sin tid på det traditionella hushållsarbetet. Samtidigt har underhållsarbetet (allt från målning till gräsklippning), omsorg om egna barn och inköp av varor och tjänster varit förhållandevis oförändrat på samhällsnivå (se figur 2-6).

Inom ramen för hushållsarbetet är det tiden som hushållen lägger på matlagning, diskning, avdukning, städning av bostaden och tvätt samt strykning som har minskat mest i omfattning. Genom att dra ned på eget arbete och ett ökat inslag av nya utrustningar, maskiner i kombination med halvfabrikat och färdiga produkter, har hushållet skapat mer tid för annat än hushållsarbete. Den utveckling som skett skulle kunna beskrivas med begreppet kapitalisering. Kapitalisering innebär att arbetstid har ersatts mot realkapital för att på det sättet spara in tiden i hemarbetet. Genom kapitalisering kan ett större utrymme för fritid skapas och eller ökat förvärvsarbete.

Hemarbetets omfattning har minskat på lång sikt. Hushållens roll har allt mindre handlat om att producera varor och tjänster, och allt mer om att konsumera

det som produceras i det privata näringslivet. Genom att arbetet flyttat ut från hushållen till marknaden, har specialiseringen ökat i samhällsekonomin. I den processen har det skapats förutsättningar för att öka arbetsdelningen i ekonomin. Genom att utbytet har växt mellan olika delar i ekonomin så har även den samlade välfärden ökat. Liksom Adam Smith, har senare tids ekonomer visat hur central arbetsdelning och handel är för att utnyttja de komparativa fördelarna som uppstår genom specialisering. Det minskade självhushållet har skapat möjligheter för företag att genom upplåning på finansmarknaderna (till vilket hushållen bidrar med sitt sparande) investera i realkapital och i förlängningen bidra till högre arbetsproduktivitet och därmed större inkomster samt högre välfärd i samhällsekonomin.

Även om rörelsen från hushåll till marknad har varit stark över en historisk epok, har inte hushållens roll som producent försvunnit. Även i dag ser vi att hemarbetet är en omistlig del av produktionen i samhällsekonomin. Flera saker talar för att hushållens position kommer att fortsätta vara betydande. Bland annat uppfattar många människor att det finns positiva värden av att arbeta i hemmet. Hemarbetet är också skattebefriat och kan ge upphov till kostnadsfördelar; hushåll kan alltså på grund av skatter spara pengar på att producera saker i hemmet i stället för att köpa motsvarande varor och tjänster på en marknad. För att hushållen ska köpa exempelvis hushållsnära tjänster, måste städföretagen ha en betydligt högre arbetsproduktivitet jämfört med människor som städar hemma själva. Annars blir priset för högt och hushållen sköter sin egen städning.

Hushållsarbetet kan även i sig självt bli mer produktivt. Genom investeringar i maskiner och utrustningar kan arbetsbesparande effekter uppstå till fördel för hemarbetet. Under senare år har informationsteknologi (IT) skapat nya tekniska möjligheter för hushållen att producera tjänster i hemmet. Sammantaget kan vi konstatera att en lång rad förändringar kan ha bidragit till att förändra grunderna för arbetsdelning och specialisering mellan hushåll och företag under senare tid.

För att undersöka potentialen för ökad specialisering genom att hushållen köper hushållsnära tjänster och betalar dessa genom att öka sitt eget förvärvsarbete (vilket är förutsättning för ökad specialisering) har ITPS låtit SCB genomföra en enkätundersökning om hushållens syn på hemarbetet och hushållsnära tjänster.

Till hemarbetet räknas saker som hushållsarbete därav matlagning, diskning, avdukning, städning av bostaden, tvätt, strykning, underhållsarbete, omsorg om egna barn och andra, inköp av varor och tjänster etc. Ytterligare exempel på uppgifter som tar tid i anspråk är ansträngningar för att kunna köpa varor och tjänster till lägre kostnad genom olika former av för- och efterarbete. Det kan handla om prisjämförelser på Internet, att montera inköpta möbler själv eller att resa en längre sträcka än till närmaste affär på grund av lägre priser vid något annat inköpsställe. Enligt SCB:s undersökning lägger varje svensk ner i genomsnitt tolv timmar per månad på denna typ av aktiviteter, vilket ger en sammanlagd årsarbetstid på 864 miljoner timmar. Det är utgör en fjärdedel av arbetstiden i hela den privata tjänstesektorn. I viss mån handlar detta också om en överföring

Även om rörelsen från hushåll till marknad har varit stark har inte hushållens roll som producent försvunnit.

Att kunna köpa varor och tjänster till lägre kostnad genom olika former av för- och efterarbete är ytterligare ett exempel på uppgifter som tar tid i anspråk.

Hushållen utför varje år ett arbete som motsvarar halva bank- och försäkringssektorns årsarbetstid – enbart genom att betala räkningar.

Nio av tio vill inte arbeta mer för att kunna köpa hushållsnära tjänster.

av arbetsuppgifter från näringslivet till hushållen, en överföring som bidragit till den positiva produktivitetsutvecklingen i företag som Ikea, men som haft en svårbedömd effekt på arbetsproduktiviteten i hela samhällsekonomin. Inte minst mot bakgrund av att fenomenet att söka lägre priser, montera samman möbler och själv transportera hem varor har förekommit tidigare, är nettoeffekterna för hushållen svåra att mäta.

Undersökningen visar vidare att det genomsnittliga hushållet tillbringar 100 minuter i månaden på att betala räkningar på Internet. För det individuella hushållet kan detta tyckas vara relativt lite, men genom att skala upp mängden arbete till hela ekonomin blir proportionerna helt andra. Det finns 4,5 miljoner hushåll i Sverige och det går tolv månader på ett år. Totalt utför således landets hushåll 5 400 miljoner arbetsminuter minuter, eller 90 miljoner timmar, per år.¹⁰ I sektorn finans- och försäkringsverksamhet (SNI 64-66) var den totala årsarbetstiden 145 miljoner timmar år 2007. Hushållen utför således ett arbete varje år som motsvarar halva bank- och försäkringsbolagssektorns hela årsarbetstid – enbart på att betala räkningar. Detta ska dock inte tolkas som att hushållen för tidpunkten för IT-genombrottet förbrukade noll timmar på att betala räkningar. Snarare bör hushållens tid för att göra finansiella ärenden ha minskat.

Enligt SCB:s omnibusundersökning från år 2008 har hushållen en mycket begränsad vilja att substituera arbete i hemmet mot förvärvsarbete. Till att börja med uppger endast 28 procent av de svarande att de har möjlighet att påverka sin arbetstid för att öka sin inkomst.¹¹ Detta innebär att en knapp tredjedel av populationen har möjlighet att, ens om de skulle vilja, arbeta mer för att på så sätt höja inkomsten och använda överskottet till att köpa till exempel tjänster i hemmet. Vidare visar undersökningen att av dessa 28 procent är det hälften som aktivt valt att gå upp i arbetstid för att få råd att köpa hushållstjänster.¹² Slutligen uppger omkring nio av tio att de inte vill arbeta mer för att kunna köpa hushållsnära tjänster, något högre för män och något lägre för kvinnor.¹³ Även här finns en viss variation mellan olika inkomstklasser. Något förvånande är att gruppen med de lägsta hushållsinkomsterna har den högsta andelen som skulle vilja arbeta mer för att få råd att köpa fler hushållsnära tjänster; 18 procent. Det är dock inte rimligt att tro att betalningsviljan, det vill säga vad personerna med så låga inkomster faktiskt är beredda att betala för dessa tjänster, matchar de priser som råder på marknaden.

I gruppen med de högsta inkomsterna, där andelen som säger sig villiga att arbeta mer för att kunna köpa fler hushållsnära tjänster är näst högst (12 %), finns däremot förmodligen en betalningsvilja som överrensstämmer med det faktiska

10 Resultat på frågan (nr. 17): Hur mycket tid uppskattar du att ert hushåll ungefär lägger på att betala räkningar per månad? Källa: SCB:s omnibusundersökning våren 2008.

11 Resultat baserat på frågan (nr. 12): Har du under 2007 haft möjlighet att utöka din arbetstid, på din ordinarie arbetsplats, för att på så sätt öka din inkomst? Källa: SCB:s Omnibus 2008, ITPS.

12 Resultat baserat på frågan (nr. 13): Har du under 2007 på eget initiativ valt att arbeta mer, på din ordinarie arbetsplats, för att utöka din inkomst? Källa: SCB:s Omnibus 2008, ITPS.

13 Resultat baserat på frågan (nr. 21): Skulle du vilja arbeta mer under 2008 för att kunna köpa mer hushållsnära tjänster (t.ex. städning, tvättning, barnpassning o s v) och därmed minska ditt eget hemarbete? Källa: SCB:s Omnibus 2008, ITPS.

Tabell 2-1 Svar på enkätfrågan: Skulle du vilja arbeta mer under 2008 för att kunna köpa mer hushållsnära tjänster (t ex städning, tvättning, barnpassning) och därmed minska ditt eget hemarbete?

		Ja		Nej		Totalt*	
Totalt		8	±2	92	±2	100	±0
Kön	Män	10	±3	90	±3	100	±0
	Kvinnor	7	±2	93	±2	100	±0
Ålder	18–24 år	17	±8	83	±8	100	±0
	25–34 år	11	±5	89	±5	100	±0
	35–49 år	10	±4	90	±4	100	±0
	50–64 år	4	±2	96	±2	100	±0
	65–74 år	1	±2	99	±2	100	±0
Hushållets inkomst	0–8 499	18	±11	82	±11	100	±0
	8 500–16 499	10	±7	90	±7	100	±0
	16 500–24 999	8	±4	92	±4	100	±0
	25 000–33 499	6	±4	94	±4	100	±0
	33 500–49 999	3	±2	97	±2	100	±0
	50 000–	12	±4	88	±4	100	±0

Anm.: Skattning av andel personer angett med 95-procentiga konfidensintervall (avrundning till närmaste tiotal) hushållsnära tjänster (t ex städning, tvättning, barnpassning).

* På grund av avrundning stämmer inte alltid totalen med summan av delarna.

Källa: SCB:s Omnibus 2008, ITPS.

prisläget. Här kan man således anta att det finns en viss potential för specialisering, även om andelen av de tillfrågade som inte vill substituera arbete i hemmet med förvärsarbete är hela 88 procent. Ur ett produktivitetsperspektiv är detta positivt eftersom produktivitetsvinsten av en ökad arbetsinsats ökar med inkomsten, givet antagandet att inkomsten speglar marginalproduktiviteten.

Omnibus undersökningen visar att hushållen har ett begränsat intresse av att växla över tid från hemarbete till förvärsarbete. Det svaga intresset kan vara en effekt av flera faktorer. En uppenbar förklaring kan ligga i att hushållen på kort sikt har en begränsad möjlighet att på eget initiativ öka sin arbetstid. Arbetstiden regleras inte kortsiktigt, utan genom avtal som styr reglerna på arbetsmarknaden över flera år. Vidare är det arbetsgivaren som styr övertid och inte arbetstagaren. Den bristande möjligheten för många hushåll att öka sitt förvärsarbete på kort sikt kan leda till att hushållen väljer att använda hemarbetet för att öka eller minska konsumtionsutrymmet.

Sammantaget visar undersökningen att hushållens fördelning mellan hem- och förvärsarbete inte har förändrats på ett drastiskt sätt under senare tid. Snarare handlar det om en långsiktig utveckling som gradvis har förändrat hushållens roll i samhällsekonomin. Från att ha varit en produktionsenhet för framför allt egen konsumtion, handlar hushållens roll i dag mer om att konsumera det som produceras på en marknad. Med stigande reallöner har det skett en omfördelning av tid från hem- till förvärsarbete, samt en utväxling från arbete till fritid. Genom en ökad jämställdhet har arbetets fördelning mellan marknad och

Att hushållen har en begränsad möjlighet att på eget initiativ öka sin arbetstid är en förklaring till det låga intresset för att växla från hemarbete till förvärsarbete.

hemarbetet blivit allt jämnare fördelat mellan män och kvinnor. En viktig orsak till att kvinnors förvärvsfrekvens och medelarbetstid ökade var övergången från hushåll till offentlig sektor.

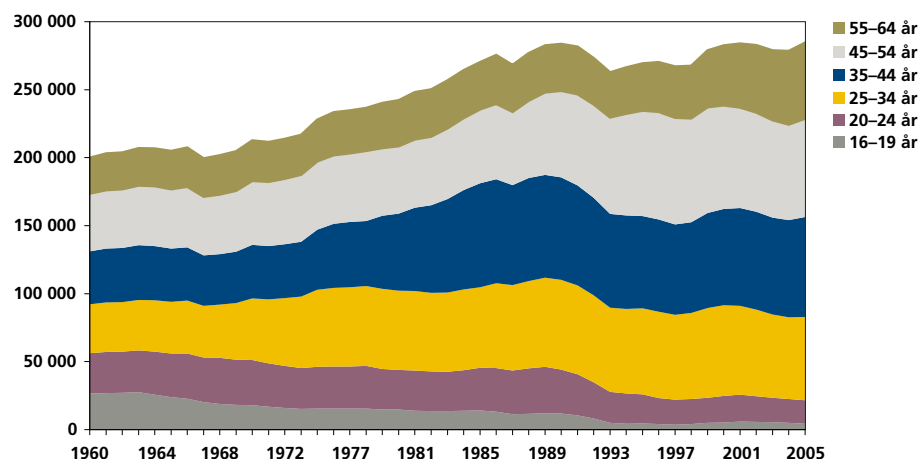
En populär men förenklad bild är att oavlönat hemarbete har övergått till avlönat arbete i den offentliga sektorn.

Från hushåll till offentlig sektor

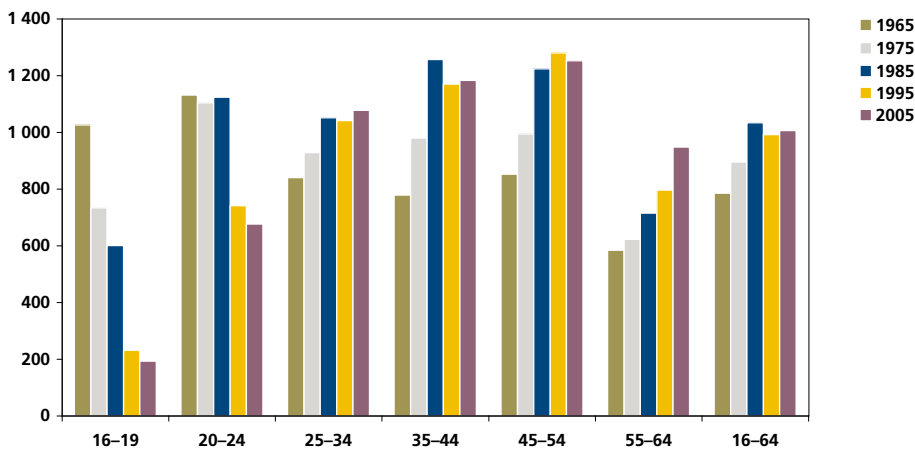
En central fråga i diskussionen om tjänstesektorns utveckling handlar om huruvida den är ett resultat av en överföring av arbete från hemmet till den offentliga sektorn. Den omallokeringen har inte minst inom litteraturen varit en viktig förklaring till varför kvinnor har ökat sitt förvärvsdeltagande under efterkrigstiden. En populär men samtidigt något förenklad bild är att oavlönat hemarbete har övergått till avlönat arbete i den offentliga sektorn. Frågan är således hur stor egentlig utväxling som finns mellan å ena sidan den offentliga sektorns expansion och å andra sidan hemarbetets minskning. För att undersöka den frågan kommer utvecklingen av barnomsorgen att ställas i relation till arbetade timmar för kvinnor i barnafödande ålder. Detta är en central relation eftersom det gör det möjligt att se hur mycket barnomsorgen har växt i relation till hur många timmar som gruppen i barnafödande ålder förvärvsarbetar.

För att undersöka den långsiktiga effekten av barnomsorgsutbyggnaden på kvinnors förvärvsarbete även då barnen blivit äldre har vi följt arbetstiden för kvinnor efter åldersgrupper (figur 2-7). Utvecklingen sedan 1960 visar att arbetstimmar i gruppen mellan 16 och 19 år har minskat betydligt vilket i huvudsak förklaras av längre genomsnittlig skolgång. I åldersgruppen 20–24 år är antalet arbetade timmar i det närmaste oförändrat fram till 1990, för att därefter öka stadigt. I åldersgruppen 25–34 som är det åldersspann inom vilket flest kvinnor föder barn under perioden 1960–2005, framgår att antalet arbetade timmar har växt fram till 1990, för att därefter utvecklas långsammare. I de övriga åldersgrupperna mellan 35 och 64 år har antalet arbetade timmar kontinuerligt växt under perioden.

Figur 2-7 Arbetade timmar (förvärvsarbete) för kvinnor efter åldersgrupper, 1960–2005.

Källa: Bearbetningar av Arbetskraftsundersökningarna (AKU) 1964–2005.

Figur 2-8 Årsarbetstid per kvinna i befolkningen efter åldersgrupper, 1960–2005.

Källa: Bearbetningar av Arbetskraftsundersökningarna (AKU) 1964–2005.

Sammantaget visar arbetade timmar efter åldersklasser att det är bland kvinnor över 25 år som ökningen i förvärvsarbetstugandet har skett, samtidigt som kvinnor i lägre åldrar i genomsnitt har minskat sitt förvärvsdeltagande tillsammans med männen.

För att ställa ökningen i arbetade timmar till förändringar i befolkningen efter åldersklasser, presenteras årsarbetstiden per kvinna i befolkningen efter åldersgrupper (figur 2-8). Under perioden från 1960 till 2006 har årsarbetstiden för yngre kvinnor minskat samtidigt som kvinnor över 25 har ökat sitt deltagande i arbetslivet. I detalj framgår det av undersökningen att årsarbetstiden har stigit kontinuerligt i de senare åldersgrupperna över tid. Ett undantag från det mönstret kan dock iaktas i samband med 1990-talskrisen, då årsarbetstiden är lägre än förväntat i åldersgrupperna 25–44 år. Vi kan se att årsarbetstiden för hela den kvinnliga arbetsföra befolkningen minskade något under dessa år.

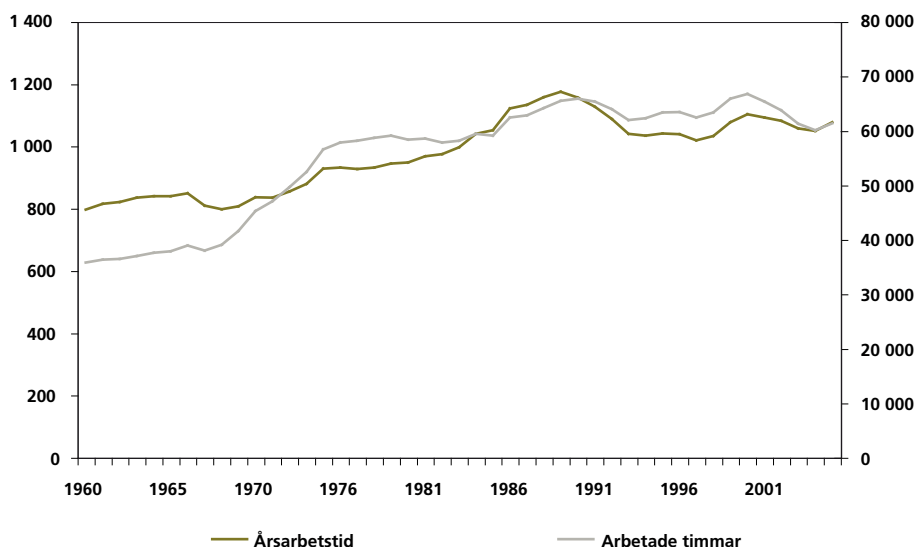
Eftersom det är viktigt att se effekten av minskad barnpassning, så har gruppen kvinnor i barnafödande ålder (25–34 år) specialstuderats under perioden. Av undersökningen framgår att det har skett en stark expansion i förvärvsdeltagandet från början av 1960-talet och fram till mitten av 1980-talet. Ser vi till arbetade timmar har de ökat med knappt 300 miljoner timmar under den perioden. Från mitten av 1980-talet har årsarbetstiden sjunkit samtidigt som arbetstimmar har minskat något (figur 2-9).

För att på ett enkelt sätt kunna jämföra proportionerna i kvinnors förändrade förvärvsmönster och utvecklingen i offentlig sektor, har arbetstiden efter aktiviteter undersökts inom den offentliga sektorn. Med den informationen går det att jämföra barnomsorgens storlek med det förändrade förvärvsmönstret. Vid en närmare jämförelse visar det sig att av ökning på 300 miljoner timmar, krävdes bara knappt hälften (140 miljoner) för att möta behovet av barnomsorg. Detta innebär ett uppskattat överskott på 160 miljoner arbetstimmar. Det överskottet ska i sin tur ställas mot expansionen i utbildningssektorn (grundskola, gymnasieskola och högre utbildning), som under perioden ökade med 174 miljoner

Fler kvinnor över 25 år förvärvsarbetar.

Förvärvsarbete för kvinnor i barnafödande ålder ökade kraftigt under perioden 1960–1990.

Figur 2-9 Årsarbetstid för kvinnor (vänster axel) och 10 000-tals arbetade timmar (höger axel) i åldersgruppen 25–34 år.

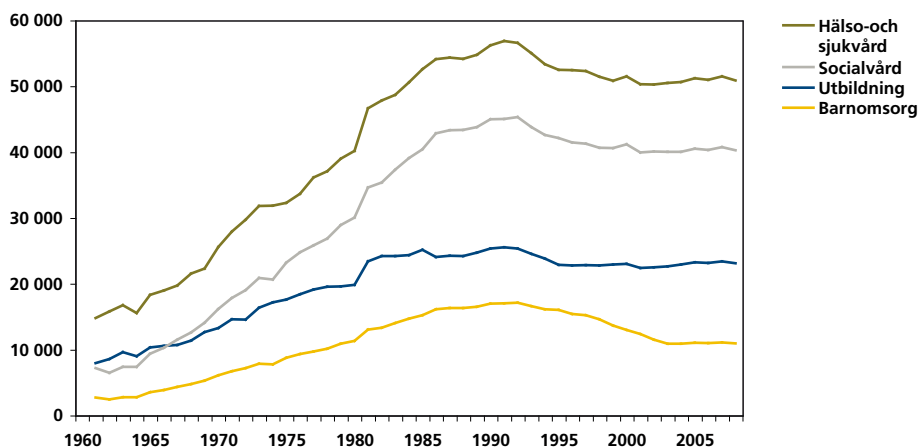
Källa: Bearbetningar av Arbetskraftsundersökningarna (AKU) 1964–2005.

timmar under perioden. Det arbete som frigjordes i samband med barnomsorgsutbyggnaden räckte alltså nästan till att möta behovet av arbetskraft i utbildningssektorn.

Det arbete som frigjordes i samband med utbyggnaden av barnomsorgen räckte nästan till att möta behovet av arbetskraft i utbildningssektorn.

Sammantaget visar undersökningen att expansionen av barnomsorgen och tillväxten i kvinnligt förvärvsdeltagande under efterkrigstiden knappast var något nollsummespel mellan institutionella sektorer. Expansionen av den offentliga sektorn innebar överflyttning av arbete som tidigare gjordes i hemmet. Genom utbyggnaden av barnomsorgen frigjordes arbetstid för barnomsorg i hemmet. Trots problematiken med kvalitetsaspekten är det ingen omöjlighet att överfö-

Figur 2-10 Arbetade timmar (10 000) av kvinnor i offentlig sektor efter ändamål, 1960–2005.

Anm.: Barnomsorg är en del av socialvården.

Källa: Bearbetningar av Arbetskraftsundersökningarna (AKU) 1964–2005.

ringen av barnpassning från hushållen till offentlig sektor inneburit en produktivitetstvinst som frigjort resurser i samhället – resurser som kan användas både till att arbeta mer och till att få mer fritid. En enkel uppskattning av effekterna av utbyggd barnomsorg visar att den arbetstid som frigjordes räckte till att möta behovet av arbetskraft från den växande utbildningssektorn. Vidare visar analysen på en tydlig långsiktig effekt genom att samtliga åldersklasser över den barnafödande ökar sitt förvärvsarbete. Den utvecklingen kom inte minst att bidra till att möta efterfrågan på arbetskraft från bland annat den offentliga sektorn.

Överföringen av barnpassning från hushållen till offentlig sektor gav en produktivitetstvinst.

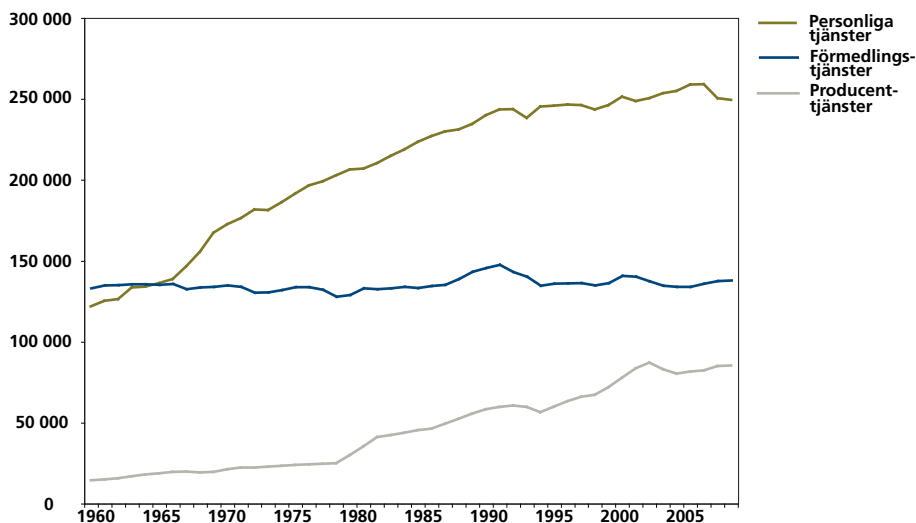
Tjänsternas expansion i näringslivet och offentlig sektor

Under efterkrigstiden har arbetet omfördelats mellan hushåll, företag och offentlig sektor. Andelen hemarbete har minskat och förvärvsarbetet har växt inom offentlig och privat sektor. Under samma tid har det skett strukturella förändringar mellan olika aktiviteter. Tjänstesektorn har ökat sin andel av arbetstiden och inom ramen för tjänsteproduktionen har flera viktiga förändringar skett. För att kartlägga tjänsternas expansion och institutionella fördelning följer ett avsnitt med fokus på näringslivet och den offentliga sektorn.

Utvecklingen under efterkrigstiden visar att tjänstesektorns expansion (mätt som andel av det totala antalet arbetade timmar i det privata näringslivet och den offentliga sektorn) har skett genom en ökning på framför allt två områden. Det första området är personliga tjänster och det andra är producenttjänsterna. Personliga tjänster har växt inom vård- och utbildningsområdet och i viss utsträckning inom hotell- och restaurangbranschen. Expansionen av arbetade timmar inom gruppen producenttjänster hänger framför allt samman med ökningen i uthyrnings- och företagsservicetjänsterna. Finanstjänsterna har även växt, men inte alls i samma omfattning som det föregående. Till skillnad från ovan har inte

Personliga tjänster och producenttjänster ligger bakom tjänstesektorns expansion.

Figur 2-11 Arbetade timmar (10 000-tal) efter näringsgren i tjänstesektorn (privat näringsliv och offentlig sektor), 1960–2007.

Källa: Nationalräkenskaper 1950–1971, nationalräkenskaper 1970–1982, nationalräkenskaper 1980–2000, nationalräkenskaper 2007.

2-1 Klassificering av tjänster

För att skilja på olika tjänster är det vanligt i litteraturen att skilja mellan fyra olika egenskaper; (1) Immaterialitet, (2) Interaktion, (3) Heterogenitet och (4) Varaktighet. Utifrån dessa egenskaper kan tjänstesektorn delas upp på flera sätt. I det följande har vi valt att strukturera upp tjänstesektorn utifrån Ark m fl¹.

I tabell 2-2 presenteras de fyra huvudsakliga tjänstekategorierna. (1) Personliga tjänster utgörs av offentliga tjänster, hemarbete och övriga privata personliga tjänster som uppfyller kraven på att vara immateriella, interaktiva, heterogena och icke-varaktiga. (2) Producenttjänster är de tjänster som i stor utsträckning är intermediära

men som inte uppfyller kraven på att utföras i samma tid och rum. (3) Förmedlingstjänster är de tjänster som möter behovet att distribuera varor, förmedla persontransport samt att förmedla olika former av informations eller nätverkstjänster, varför de knappast är vare sig immateriella eller homogena, utan snarare möjliga att i stor utsträckning standardisera. (4) Kapitaltjänster är de tjänster som levereras från realkapital till hushållens slutliga konsumtion. Den viktigaste kategorin inom gruppen kapitaltjänster är bostadstjänster: eget boende och hyra för boende.

Tabell 2-2 Kategorier av tjänster.

1	Personliga tjänster	Offentliga tjänster, hemarbete, privata personliga tjänster
2	Producenttjänster	Bank, finans, företags- uthyrningstjänster
3	Förmedlings tjänster	Handel, transport och kommunikation (nätverkstjänster)
4	Kapitaltjänster	Bostadstjänster

En viktig skillnad mellan de respektive tjänstekategorierna är resursanvändningen. Personliga tjänster har en löneandel på hela 90 procent. Produktions- och förmedlingstjänster en andel på omkring 60 procent och kapitaltjänster en andel på nio procent. Uppdelningen mellan

förmedlings- och producenttjänster är inte motiverad utifrån skillnader i produktionsförutsättningar, utan funktionalitet i ekonomin. Producenttjänster har en större betydelse som insatsvara för andra delar av ekonomin än förmedlingstjänster.

14 Ark m fl (2003).

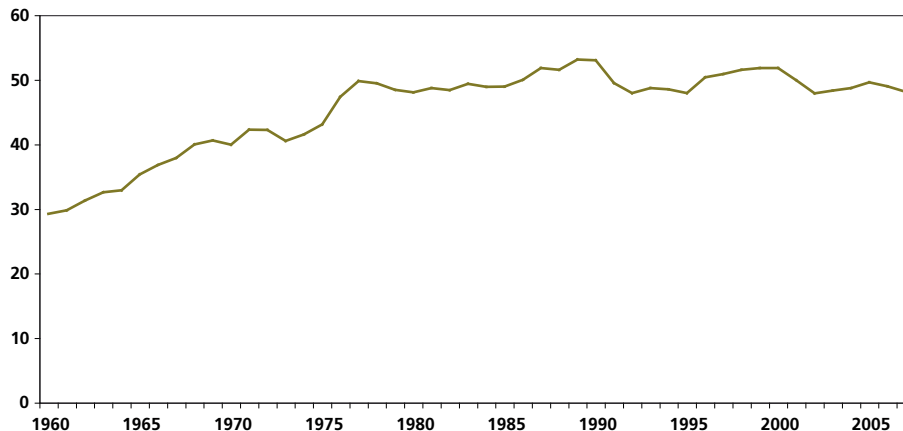
Både näringslivet och offentliga sektorn har bidragit till tjänstesektorns expansion.

förmedlingstjänsterna ökat i fråga om arbetade timmar, de är ungefär lika stora i dag som de var 1960 (figur 2-11). Även kapitaltjänsterna har växt i omfattning under efterkrigstiden, i form av fler och större bostäder. Effekterna av kapitaltjänsternas tillväxt är trots det små, eftersom dess andel av det totala antalet arbetade timmar är liten.

Tjänstesektorns expansion har varit en effekt av tillväxt i både näringslivet och den offentliga sektorn. Tillväxten i respektive sektor har växlat över perioden. Den offentliga sektorn har den högsta tillväxttakten under perioden 1960 till 1980. Under 1980-talet dämpas tillväxttakten och under 1990-talet har den varit svagare.

Sedan andra världskriget har andelen skatter och avgifter som andel av BNP (skattekvoten) ökat. Under 1960-talet ökade skattekvoten från i runda tal 30 procent till 40 procent (figur 2-12). Framför allt var det sociala avgifter (arbetsgivareavgifter och egenavgifter) som växte. Under 1970-talet ökade skattekvoten från omkring 40 till 50 procent. Återigen var det sociala avgifter som stod för

Figur 2-12 Skattekvotens utveckling. Andelen skatter och avgifter av BNP i löpande priser, 1960–2007, procent.

Källa: Nationalräkenskaper 1950–1971, nationalräkenskaper 1970–1982, nationalräkenskaper 1980–2000, nationalräkenskaper 2007.

huvuddelen av ökningen. Den offentliga sektorns expansion finansierades alltså till stor del genom höjningen av sociala avgifter (varav ökningen i arbetsgivaravgifter utgjorde huvuddelen) under 1960- och 1970-talet.

Från slutet av 1970-talet har skattekvoten varierat inom ett femprocentigt intervall. Under ett antal år på 1980-talet ökade skattekvoten och i början av 1990-talet minskade skattekvoten. I dag uppgår skattekvoten till knappt femtio procent.

Expansionen av offentliga tjänster innebar en ökning av antalet arbetade timmar inom flera verksamheter, men framför allt inom ramen för utbildnings-, vård-, hälso-, och sjukvårdstjänster. Ökningen i antalet arbetade timmar var alltså koncentrerade till kommuner och landsting (figur 2-12). Den expansionen motsvarades till en betydande del av ett ökat förvärvsdeltagande bland kvinnor som tidigare hade varit sysselsatta i hemarbete.

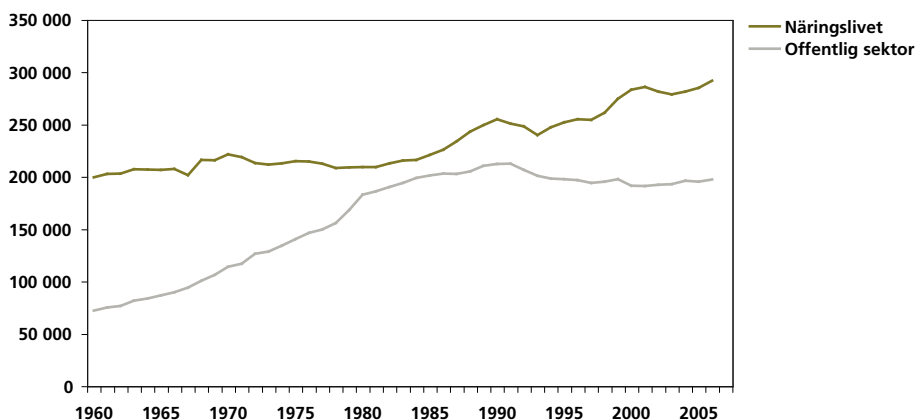
Under perioden från 1960 till 1980 var samtidigt sysselsättningstillväxten inom den privata tjänstesektorn svag. Mätt i arbetade timmar, visar undersökningen att dessa uppgick till två miljarder i privata tjänster inom näringslivet år 1960 och år 1980 till 2,1 miljarder. Det innebär alltså en tillväxttakt på 0,2 procent per år. Under samma period växer offentliga tjänster från 0,7 miljarder timmar till 1,8 vilket innebär en tillväxttakt på 4,7 procent per år.

Från mitten av 1980-talet sker en förändring där tillväxten i arbetstimmar matas av i den offentliga sektorn. Samtidigt ökar antalet timmar inom näringslivet. Sammantaget har det inneburit en ny omsvängning, där andelen arbetstimmar ökar inom näringslivet men minskar inom offentlig sektor. Även sett till absoluta tal, har den offentliga sektorn minskat sett till antalet arbetade timmar sedan slutet av 1980-talet.

Den senare utvecklingen ska dock inte tolkas som att tillväxten i arbetade timmar inom personliga tjänster såsom utbildning, sjukvård och andra samhällsliga

I mitten av 1980-talet skedde en omsvängning där antalet arbetade timmar ökade inom näringslivet men minskade inom offentlig sektor.

Figur 2-13 Totalt förvärvsarbetade timmar (10 000-tal) i tjänstesektorn efter institutionella sektorer, 1960–2007.

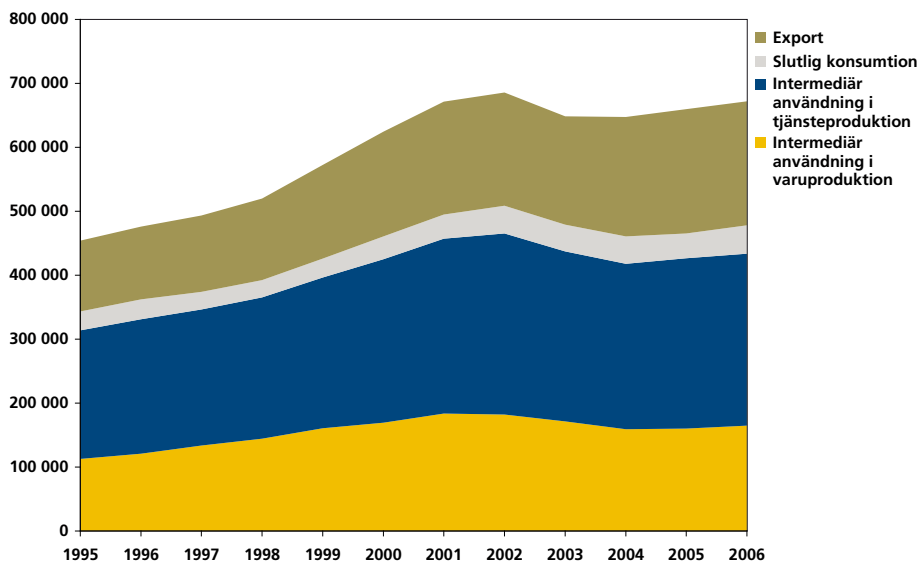

Källa: Nationalräkenskaper 1950–1971, nationalräkenskaper 1970–1982, nationalräkenskaper 1980–2000, nationalräkenskaper 2007.

samt andra personliga tjänster har avtagit. Under perioden från 1980 till 2006, har tillväxttakten i arbetade timmar inom gruppen personliga tjänster i näringslivet uppgått till i genomsnitt fyra procent per år. Givet detta har det alltså skett en relativ förskjutning från offentlig och privat tjänsteproduktion.

Tillväxten inom den privata tjänstesektorn har handlat om en ökning av personliga tjänster och producenttjänster från 1980-talet. Tillväxten av den senare

Figur 2-14 Fördelningen av produktionstjänster (mätt i antalet arbetade timmar 1 000-tal) efter ändamål.

Anm.: producenttjänsterna är begränsade till uthyrningsfirmor, Forsknings- och andra företagsserviceföretag, SNI 71–74. Fördelningen efter ändamål är extrapolerat för år 2006.

Källa: SCB, nationalräkenskaper 2007, Input-Output matriser 1995–2005.

handlar om att en växande del av tjänstesektorn är underleverantör till andra delar av ekonomin.

Den förändrade organiseringen av ekonomin har ibland kopplats samman med nedgången i arbetstid inom den varuproducerande sektorn. Ökningen inom tjänstesektorn skulle delvis kunna vara en effekt av att timmarna inom framför allt industrin har lagts över till tjänstesektorn. Det hela antas hänga samman med att företag i dag satsar mera än tidigare på en specialiserad verksamhet för att därmed i större utsträckning köpa in varor och tjänster från andra företag. Detta fenomen har ofta kommit att kallas outsourcing och har liknats vid att företag lägger ut delar av sin produktion på andra företag.

Ett enkelt men något förenklat mått är att jämföra hur många timmar som har minskat inom framför allt industrin med tillväxten av tjänster som är riktade mot andra företag, så kallade producenttjänster. Under perioden 1960 till 2006 har antalet timmar minskat med 1 719 miljoner timmar, samtidigt som producenttjänsterna har ökat med 500 miljoner timmar. Denna enkla avräkning skulle alltså indikera att maximalt 30 procent av varuproduktionen kan ha flyttat. Förmodligen handlar det om en mindre andel.

För att korrekt mäta effekter av omallokering av arbete mellan olika aktiviteter i ekonomin krävs en metod baserad på input-output tabeller, där det går att mäta hur stor effekt en förändring i slutlig efterfrågan på en specifik varu/tjänstegrupp ger på ekonomin. Genom att använda den typen av tabeller, går det att bilda sig en mer korrekt bild av hur mycket som kan ha flyttat mellan olika näringsgrenar.

Under perioden 1995 till 2006 har det inte har skett någon dramatisk omfördelning av arbete. Fördelningen av produktionstjänster, sett till antalet arbetade timmar, efter ändamål, visar att den största ökningen har kommit från den intermediära användningen i tjänsteproduktionen. Innebörden är att tjänsteföretag i allmänhet har ökat sina inköp av olika former av tjänster från producenttjänsteföretag. Arbetstimmar som går åt för att möta efterfrågan på till exempel konsulttjänster i varuproduktionen har ökat endast marginellt.

Ökningen av arbetade timmar i tjänsteproduktionen kan i en högst begränsad omfattning förklaras av en omfördelning av arbete från industrin. Snarare har ökningen av producenttjänster orsakats av en ökad efterfrågan från andra tjänsteföretag. Tillika har det skett en ökning av tjänstexporten från producenttjänsteföretag.

Tjänsteproduktionens förändrade sammansättning

På lång sikt har samhällets organisering förändrats i grunden. Vid sekelskiftet 1800 var de flesta sysselsatta inom hushållens egna produktion och i dag är hemarbetet sällan en heltidssysselsättning. Få räknas i dag som sysselsatta i hushållet, men fortfarande används en stor del av vår tid till hemarbete. Den institutionella omvandlingen från hushåll till marknad har skett samtidigt som arbetsstyrkans fördelning efter näringsgrenar har förändrats. Strukturomvandlingen i näringslivet innebar att allt färre sysselsattes inom jordbruket samtidigt som

*Genom outsourcing
har arbetstimmar
flyttats från industrin
till tjänsteföretag.*

*Ökningen av produ-
centtjänster förklaras
av en ökad efter-
frågan från andra
tjänsteföretag.*

Tabell 2-3 Totala arbetstiden (miljoner timmar och andelar i procent) i tjänstesektorn efter aktivitet, 1960 och 2000.

	Miljoner timmar			Tillväxttakt per år (%) 1960–2005	Andelar (%) 2005
	1960	2005	1960–2005		
Personliga tjänster	9 499	9 644	145	0,0	69
Offentliga tjänster	727	1 957	1 230	2,2	14
Hemarbete	8 442	7 099	–1 343	–0,4	51
Privata personliga tjänster	330	588	258	1,3	4
			0		
Icke-personliga tjänster	1 670	2 242	572	0,7	16
Producenttjänster	296	796	500	2,2	6
Förmedlingstjänster	1 283	1 332	49	0,1	10
Kapitaltjänster	91	114	23	0,5	1
			0		
Varuproduktion	3 741	2 021	–1 720	–1,4	15
Summa förvärsarbete	6 468	6 808	340	0,1	49
Summa arbete	14 910	13 907	–1 003	–0,2%	100

Anm.: Till hemarbetet räknas NHIPS. Förvärsarbetade timmar uppgick till 6 468 (6 560 inkl. NHIPS) år 1960 och till 6 808 (6 944 inkl. NHIPS) år 2005.

Anm.: Tid för personliga behov (sömn, vila, måltider) och studier är exkluderade.

Källa: Beräkningar baserade på Statistiska Centralbyrån (SCB), nationalräkenskaper 1950–1971, nationalräkenskaper 1970–1982, nationalräkenskaper 1980–2000, nationalräkenskaper 2007, Tidsanvändningsundersökningen 1990/91, Tidsanvändningsundersökningen 2000/01, Tidsanvändningsundersökningen 1982/83, LU 1994, SOU 1965:65.

industrin och tjänstesektorn växte i betydelse. Under perioden efter 1960 är det endast tjänstesektorn som har ökat sin andel av det totala antalet sysselsatta (gäller även det totala antalet arbetade timmar). För att visa hur dessa strukturella förändringar i näringslivet hänger samman med hemarbetets minskning och offentliga sektorns ökning, följer en kartläggning av hur det totala antalet arbetade timmar har fördelats efter institutionella förändringarna och näringsgrenar.

Under perioden 1960–2005 minskade antalet arbetade timmar med en miljard medan fritiden ökade med fem miljarder timmar.

Under perioden 1960 till 2005 har antalet arbetade timmar (förvärsarbete och hemarbete) minskat från knappt 15 miljarder timmar till knappt 14 miljarder och fritiden har ökat med omkring 5 miljarder timmar (i den arbetsföra befolkningen 16–64 år). Den stora minskningen av arbetet har skett inom hemarbetet och inom varuproduktionen och ökningen har skett inom den offentliga och privata tjänstesektorn. Sett till uppdelningen mellan hem- och förvärsarbete, har förvärsarbetet ökat i absoluta tal och som andel av den totala arbetstiden. Omvandlingen av samhällsekonomin inrymmer alltså både stora institutionella förändringar liksom strukturella förändringar. För att åskådliggöra hur dessa förändringar relaterar till tjänstesektorns expansion, har respektive aktivitet i samhällsekonomin undersökts utifrån antalet arbetade timmar (tabell 2-3).

Fördelningen av arbetstimmar efter aktivitet visar att den största andelen av det totala antalet arbetade timmar i samhällsekonomin i dag utgörs av personliga

tjänster, följt av icke-personliga tjänster och varuproduktion. Den största delen av de personliga tjänsterna är hemarbete, följt av offentliga tjänster och privata tjänster. Huvuddelen av de icke-personliga tjänsterna är förmedlingstjänster och därefter producenttjänster. Utvecklingen fram till dagens fördelning av det totala antalet arbetade timmar inrymmer flera viktiga delar.

Under perioden 1960 till 2005 har de personliga tjänsterna växt med 145 miljoner arbetstimmar eller knappt en tiondels procent per år. Tillväxten har orsakats av en stark ökning av de offentliga tjänsterna och de privata personliga tjänsterna. Ökningen av dessa två aktiviteter har dock samtidigt uppvägs av att hemarbetet har minskat i omfattning. Om vi betraktar de personliga tjänsterna som en sektor, skulle minskningen av hemarbetet till stor del (90 %), stå för av ökningen inom offentlig sektor och de privata personliga tjänsterna. Ser vi till relationen mellan offentlig sektor och hemarbetet, har hemarbetet minskat mera än vad den offentliga sektorn har växt. Som framkom tidigare innebar utbyggnaden av den offentliga sektorn inte minst att barnomsorgen flyttade ut från hemmen. Detta fick till följd att andra offentliga satsningar, som utbildningssektorns expansion, kunde mötas av arbetskraft som frigjordes från hemmet. Därmed kan en viktig del av de personliga tjänsternas expansion förklaras av en ökad specialisering i samhällsekonomin. Sysslor som tidigare utfördes inom hushållen flyttar ut till framför allt den offentliga sektorn men även till det privata näringslivet.

Till skillnad från de personliga tjänsterna, som upplevt en nära nolltillväxt under perioden 1960 till 2005, har de icke-personliga tjänsterna uppvisat en tillväxttakt på nära en procent per år. Detta har lett till att de icke-personliga tjänsterna har ökat med knappt 600 miljoner timmar, samtidigt som de personliga tjänsterna har ökat med drygt 100 miljoner timmar. Tillväxten har i huvudsak orsakats av ökningen av mängden producenttjänster, följt av en svagare utveckling av förmedlingstjänster och kapitaltjänster. Genom tillväxten av dessa tjänster – som kännetecknas av en högre kapitalandel, högre grad av standardisering och frånvaro av interaktivitet jämfört med personliga tjänster – har det skapats möjligheter att uppnå en fortsatt arbetsproduktivitetstillväxt genom investeringar i realkapital och humankapital (kapitalisering).

Sammantaget visar undersökningen av tjänstesektorn på tre viktiga iakttagelser. Tillväxten av arbetade timmar i tjänstesektorn har framför allt drivits av de förhållandevis kapitalintensiva icke-personliga tjänsterna. Den utvecklingen kan i högst begränsad utsträckning förklaras av att verksamheter inom varuproduktionen ensidigt har flyttat ut. I stället visar resultat på att både tjänste- och varuproducerande företag ökar inköpen av producenttjänster. Mellan dessa två grupper är det tjänsteföretag som ökat sina inköp mest. En del av ökningen förklaras även av att hushållen har ökat sina inköp av producenttjänster, vilket vi återkommer till i nästa avsnitt. Oaktat de exakta orsakerna till tillväxten, står det klart att tjänstesektorns expansion till stor del handlar om en ökning av icke-personliga tjänster, som till en begränsad utsträckning kännetecknas av egenskaperna immaterialitet, interaktion, heterogenitet och icke-varaktighet. Tillika har de icke-personliga tjänsterna en kapitalandel och kapitalintensitet som är jämförbar med delar av

Hemarbetet har minskat mer än vad den offentliga sektorn har växt.

Tjänstesektorns expansion handlar till stor del om en ökning av icke-personliga tjänster.

Tjänstesektorns utveckling kännetecknas av ökad specialisering och kapitalisering.

den varuproducerade delen av ekonomin. De personliga tjänsterna uppvisar en låg sammantagen tillväxt och utvecklingen handlar snarare om en omfördelning från traditionellt hemarbete till offentliga tjänster och personliga privata tjänster. Den snabba tillväxten av offentliga tjänster har alltså balanserats av en snabb minskning av hemarbetet. Den sammanfattande bedömningen är att tjänstesektorns utveckling kännetecknas av ökad specialisering och kapitalisering.

Konsumtion av tjänster

Eftersom all produktion i förlängningen syftar till privat konsumtion så borde konsumtionen vara en spegel av produktionen. Innebär i så fall ökad tjänsteproduktion att tjänstekonsumtionen ökar i samhället? Och borde inte det vara positivt ur ett miljöperspektiv att vi konsumerar en mindre mängd varor och mer tjänster det vill säga att konsumtionen ”dematerialiseras”.

Detta avsnitt syftar till att utforska dessa frågeställningar genom att kartlägga hushållens förändrade konsumtion av tjänster. Vi analyserar vidare vilka drivkrafter det finns på efterfrågesidan för den förändring i tjänstesamhället som har diskuterats i tidigare avsnitt. Förändrade inkomster men även priser kommer att studeras för att på det sättet se hur hushållens konsumtionsval har förändrats. En viktig fråga i det sammanhanget är hushållens avvägning mellan tjänste- respektive varukonsumtion.

Avsnittet inleds med några grundläggande begrepp och definitioner. Den övergripande förändringen i efterfrågan beskrivs, och därefter följer en fördjupning av personliga tjänster. En poäng är att visa hur personliga tjänster fördyras över tid, vilket exemplifieras med tjänstesektorns kyrkogård. Avsnittet avslutats med hushållsnära tjänster och därefter presenteras slutsatser.

Att mäta konsumtion av varor och tjänster

För att beskriva konsumtionsmönstrets utveckling går det att använda flera olika klassificeringar. Vanligen görs en åtskillnad mellan konsumtion efter ändamål respektive varaktighet i den officiella statistiken på området. I det följande används principen att beskriva konsumtionen av tjänster efter ändamål och varor efter varaktighet. Motivet är att rapporten framför allt intresserar sig för vad hushållen har för ändamål med sin tjänstekonsumtion, medan varuproduktionen även kan handla om en uppbyggnad av kapital i hushållet, vilket då gör varaktighet intressant.

Utifrån ändamål/varaktighet har sex grupper valts ut. De följer den tidigare principen för definition av tjänster enligt följande. Varaktiga varor är produkter som förväntas hålla mer än ett år, och utgörs av kläder, möbler, hushållsartiklar, utrustningar, fritidsartiklar, pappersvaror och fordon etc. Förbrukningsvaror förväntas ha en livslängd under ett år och utgörs av till exempel livsmedel. Kapitaltjänster är i huvudsak bostadstjänster och producenttjänster utgörs av finansiella tjänster riktade mot hushållen. Konsumtion av förmedlingstjänster är summan

I den offentliga statistiken görs vanligen åtskillnad mellan konsumtion efter ändamål respektive varaktighet.

Rapporten beskriver konsumtion av tjänster efter ändamål och varor efter varaktighet.

Tabell 2-4 Kategorier av tjänster.

	Kategorier	Beskrivning
1	Varaktiga varor	Kläder och skor, möbler, hushållsartiklar, radio, TV, foto, IT-utrustning, CD m m samt fritidsartiklar, fritidsvaror, böcker, pappersvaror, fordon
2	Förbrukningsvaror	Livsmedel, dryck, tobak, underhållsartiklar, personliga artiklar
3	Kapitaltjänster	Bostad, elektricitet, gas, uppvärmning
4	Förmedlingstjänster	Transport- och kommunikationstjänster
5	Producenttjänst	Bank- försäkrings och övriga finansiella tjänster
6	Personligt tjänster	Hälsa- och sjukvård, rekreation, och kultur, utbildning, hotell, caféer och restaurang, personlig service, samhällsservice

av hushållens inköp av transport- och kommunikationstjänster. Slutligen har vi personliga tjänster som hushållen köper/betalar till exempel avgift för vård, rekreation och utbildning. Kategorin inkluderar offentligt finansierade tjänster (tabell 2-4).

Kategoriseringen av tjänster som framgår av tabell 2-4, kommer att användas för att beskriva och analysera konsumtionsutvecklingen i senare avsnitt.

För den *historiska konsumtionsutvecklingen* saknas data för att gruppera konsumtionen enligt tabell 2-4. I stället används grupperna; 1) privata tjänster (företags-tjänster, finansiella tjänster, handel, restaurang, hotell, kultur och övriga personliga tjänster) 2) transporttjänster, 3) bostadstjänster, 4) varor och 5) livsmedel.

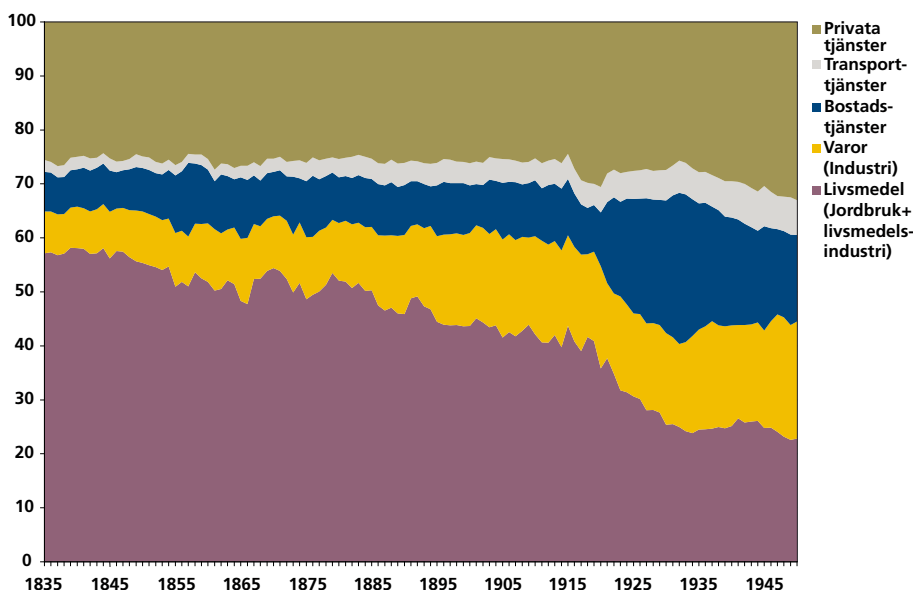
Konsumtionen av tjänster kan beskrivas på flera sätt. I nedanstående punktlista redovisas de tre vanligaste sätten att mäta konsumtionen:

- Det första är *konsumtions- eller utgiftsandelar* som ger ett mått på hur stor andel av hushållsbudgeten (för samliga hushåll) som används för olika konsumtionsändamål under en viss tidsperiod (vanligen ett år).
- Det andra är *konsumtionens volym*, som anger hur stor volym som den totala konsumtionen uppgår till under en viss tidsperiod (vanligen ett år). Konsumtionens volym är det samma som det reala värdet av konsumtionen, det vill säga fastprisberäknad från ett visst indexår.
- Det tredje är *konsumtionens värde*, som är ett mått på hur stort värde som den totala konsumtionen uppgår till under en viss tidsperiod (vanligen ett år). Konsumtionens värde är en funktion av priset och volymen av konsumtionen.

För att enklare jämföra utvecklingen i volym och i pris mellan olika konsumtionskategorier används även mått som *relativpris* och *relativvolym*. Relativpriset beräknas genom att dela priset för respektive vara/tjänst med genomsnittet för alla varor/tjänster och på motsvarande sätt beräknas relativvolym.

Utifrån de angivna kategorierna av tjänster och med hjälp av de mått på konsumtionen som angivits ovan kommer de följande avsnitten att kartlägga hur hushållens förändrade preferenser, tillsammans med förändrade inkomster och priser, har påverkat efterfrågan i samhällsekonomin.

Figur 2-15 Hushållens utgiftsandelar efter ändamål 1835–1950. Kategorin privata tjänster inkluderar egenavgifter för konsumtion av offentligt finansierade tjänster.

Källa: Beräkningar baserade på Krantz och Schön (2007).

Historiskt har konsumtionen dominerats av livsmedel. Med industrialiseringen följde ökade inkomster vilket bidrog till att livsmedlens andel sjönk.

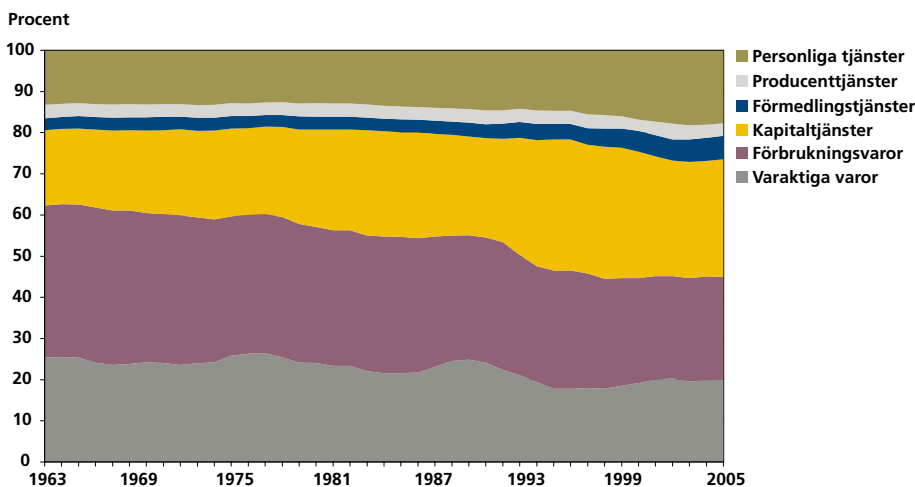
Det handlar om en halverad livsmedelsandel från 1835 till 1935. I det utrymme som skapades växte konsumtionen av andra varor och tjänster.

Dematerialiseras konsumtionen?

Historiskt (1835–1950) har konsumtionen dominerats av livsmedel. En stor del av konsumtionen producerades inom ramen för det enskilda hushållet. Under den första halvan av 1800-talet var andelen livsmedel över 50 procent. Det bör noteras att det förindustriella samhället var i hög grad självförsörjande och producerade i huvudsak livsmedel.

Med industrialiseringen följde högre inkomster och växande handel av varor och tjänster. Detta innebar att det traditionella konsumtionsmönstret förändrades. Ökade inkomster bidrog till att livsmedelsandelen (hushållets utgiftsandel för livsmedel) sjönk. Räknat i procent handlar det om en halverad livsmedelsandel över hundra år: från 60 procent 1835 till 30 procent 1935. I det utrymme som skapades, växte konsumtionen av andra varor och tjänster. Sett till budgetandelar växte tjänsterna mest, varav bostadstjänster och privata tjänster var de största kategorierna år 1950 (figur 2-15). Vid den tidpunkten stod tjänsterna för omkring hälften av hushållens utgifter. Konsumtionen av varor växte också men inte lika mycket mätt som budgetandelar. Frågan är om vi med hänsyn till detta kan prata om en ”dematerialisering” av hushållens konsumtion. Med dematerialisering avses att materialintensiteten i konsumtionen minskar det vill säga blir mindre materiell.

För att undersöka frågan om konsumtionens dematerialisering följer en kartläggning av hushållens konsumtion efter utgiftsandelar i kombination med konsumtionsvolym. Sett till utgiftsandelar var i början av 1960-talet hushållens största utgiftspost förbrukningsvaror, varav livsmedel var den största delen. I takt med högre inkomster och förändrade priser har livsmedelsandelen sjunkit och därmed dragit ned utgiftsandelen för förbrukningsvaror. Även utgiftsandelen för

Figur 2-16 Hushållens utgiftsandelar efter ändamål, löpande priser, 1963–2005.

Källa: Beräkningar baserade på nationalräkenskaper, 2007, 1996, 1980.

varaktiga konsumtionsvaror har minskat något under samma period, om än i mindre omfattning. Till skillnad från de historiska skattningarna av konsumtionen är utgiftsandelen för varor något högre i de moderna nationalräkenskaperna på grund av skillnader i klassificering. Trots detta är tendensen densamma i båda källorna. Hushållens utgiftsandel för tjänster växer och andelen varor sjunker över tid (figur 2-15 och 2-16).

Den tjänst som växt mest sedan 1960 är kapitaltjänster (främst boenderelaterade tjänster, bostaden, el, uppvärmning). Även förmedlingstjänster (transport och kommunikationstjänster) har växt och fördubblats (3 till 6 %) under perioden från 1963 till 2005. En annan tjänst som har växt är personliga tjänster. Sedan början av 1960-talet har andelen ökat från 12 till 17 procent i dag. Den största posten inom den gruppen i dag är hotell, café och restaurang samt rekreation och kultur. Två tredjedelar av ökningen i personliga tjänster under perioden 1993 till 2005 handlar om en ökad efterfrågan på rekreation och kultur, hotell, caféer och restauranger, hotell och camping och personlig (privat) service

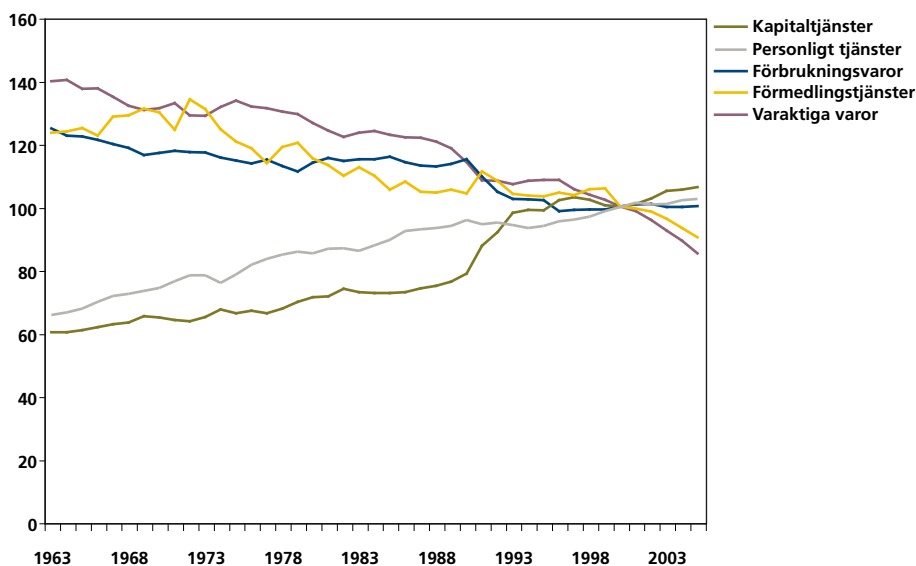
Förändringar i hushållens utgiftsandelar påverkas naturligtvis av konsumtionens storlek (volym) och vad det kostar att köpa olika saker (pris). En stigande konsumtionsvolym till följd av ökad inkomst förändrar inköpskorgens sammansättning liksom att ett lägre pris för en viss vara eller tjänst kan ge utrymme för andra val. Viktigt att notera i detta sammanhang är dock att ökad utgiftsandel för en viss vara eller tjänst inte behöver vara detsamma som en genuint större konsumtion (t ex fler bilar); det kan lika gärna vara ett resultat av ett högre pris (t ex dyrare bilar). Det är alltså viktigt att skilja på hur konsumtionens sammansättning har förändrats utifrån utgiftsandelar och volymer.

I figur 2-17 presenteras utvecklingen av relativpriserna (priset för en vara eller tjänst delat med genomsnittspriset för alla varor och tjänster) för olika varor och tjänster under efterkrigstiden. I stort sett har varor blivit billigare samtidigt som tjänsterna har blivit relativt dyrare. Störst skillnad är det mellan å ena sidan varaktiga varor och å andra sidan kapitaltjänster och personliga tjänster. För dessa två

Tjänster kopplade till boendet har växt mycket sedan 1960.

Varor blivit billigare sedan 1960 samtidigt som tjänsterna har blivit dyrare.

Figur 2-17 Hushållens konsumtion efter ändamål, relativpriser, 1963–2005.

Källa: Beräkningar baserade på nationalräkenskaperna, 2007, 1996, 1980.

Störst skillnad är det mellan varaktiga varor å ena sidan och kapitaltjänster och personliga tjänster å den andra. De sistnämnda har blivit dubbelt så dyra sedan början av 1960-talet.

grupper går det att utläsa att relativpriset har sjunkit med 55 procent för varorna och stigit med cirka 46 procent för tjänsterna. Kapitaltjänster och personliga tjänster har alltså blivit ungefär dubbelt så dyra som de varaktiga varorna sedan början av 1960-talet.

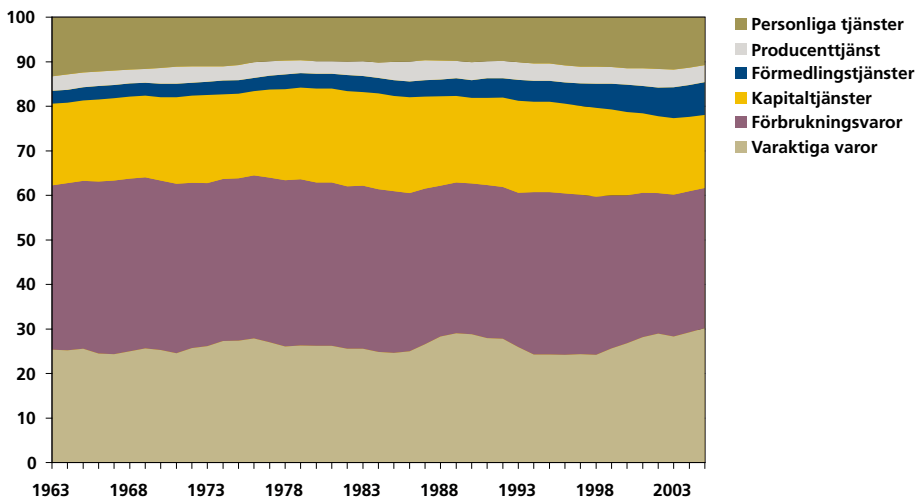
Det är kanske något förvånande att kapitaltjänster har blivit så mycket dyrare än varor över tid, eftersom vi förväntar oss att en kapitalintensiv tjänst har hög produktivitet. Att den tjänsten i sig kan uppvisa en hög produktivitet är dock inte detsamma som att produktionen av realkapitalet uppvisar lika hög produktivitet. I det aktuella fallet är en förklaring att huvuddelen av kostnaden för kapitaltjänster ligger inom byggindustrin, vilken har en svag produktivitetstillväxt under perioden. Den låga produktiviteten innebär på sikt stigande relativpriser, vilket vi återkommer till längre fram i avsnittet.

En kategori av tjänster som har sjunkit i pris (relativt andra varor och tjänster) är förmedlingstjänster. Stora investeringar i utbyggnaden av infrastruktur, med allt från vägar till fiberkablar, tillsammans med investeringar i transport- och kommunikationsutrustningar kan ha bidragit till en högre produktivitet i produktionen av förmedlingstjänster (givet ett signifikant negativt samband mellan relativpris och arbetsproduktivitet – se figur 3-12). Vidare kan det sjunkande relativpriset av insatsvaror som exempelvis transistorer, vara en orsak till att relativpriserna även för slutkonsumtionen av förmedlingstjänster har sjunkit.

När det gäller volym har förmedlingstjänster haft den snabbaste ökningen medan kapitaltjänster och personliga tjänster har minskat jämfört med genomsnittet.

I figur 2-18 redovisas utvecklingen av konsumtionsvolymerna efter olika varor och tjänster. Liksom för priserna används ett relativt mått för konsumtionsvolymerna (konsumtionsvolymen för en viss vara eller tjänst delat med den samlade konsumtionsvolymen). Av figuren framgår att den snabbaste (relativa) ökningen i konsumtionsvolymen har skett inom förmedlingstjänsterna (transporter och kommunikationer) följt av de varaktiga varorna. För dessa två gäller även att relativpriset har fallit mot genomsnittet. Andra tjänster har haft en svagare volym-

Figur 2-18 Hushållens konsumtion i fasta priser (1963 = 1) efter ändamål, 1963–2005.

Anm.: Variationerna år för år är utjämnade med hjälp av "kernel-smoothing".

Källa: Beräkningar baserade på nationalräkenskaperna, 2007, 1996, 1980.

utveckling. Både volymen kapitaltjänster och personliga tjänster har minskat mot genomsnittet. Det senare är kanske något förvånande med tanke på att dessa två tjänster har ökat sin andel av hushållsbudgeten över tid. Anledningen är att prisökningen mer än väl uppväger volymminskningen.

Utifrån volymutvecklingen är det svårt att säga hur stor del av konsumtionen respektive tjänst och vara står för. Det går inte riktigt att jämföra en volymökning i förmedlingstjänster mot en ökning i varaktiga varor, eftersom den senare har en mycket högre nivå från början. För att kunna jämföra den reala konsumtionen i nivå, har *konsumtionens värde* för perioden 1963 till 2005 räknats om i fasta priser, med 1963 som referensår. För att underlätta läsningen har det totala värdet av konsumtionen för varje år satts till 100 procent. Därmed kan utvecklingen av konsumtionen avläsas som volymandelar med år 1963 som referensår (volymandelarna för år 1963 blir alltså detsamma som budgetandelarna i löpande priser år 2000). Genom den beräkning går det att se hur relationen mellan varor och tjänster har förändrats över tid (figur 2-19).

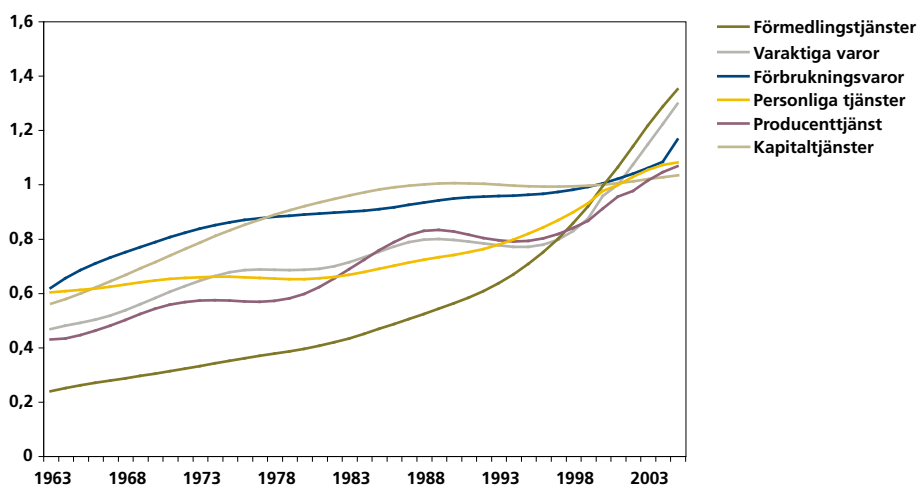
Den reala utvecklingen av konsumtionen visar att det definitivt inte har skett någon dematerialisering under perioden 1960 till 2006. Tvärtom har hushållens konsumtion under efterkrigstiden blivit allt mer materiell. Efterfrågan på varor har alltså inte mattats, utan i stället har priset på varor sjunkit i en sådan omfattning att hushållens utgiftsandel för varor inte har växt. I stället har utgiftsandelen för tjänster ökat i takt med att tjänster har blivit relativt sätt dyrare än varor över tid.

Förändringar i hushållens efterfrågade kvantiteter kan analyseras utifrån inkomst- respektive prisförändringar. I ekonomisk termologi används begreppen inkomst- och priselasticitet i det syftet. Inkomstelasticitet anger hur mycket en efterfrågad kvantitet av en viss vara eller tjänst förändras (i procent) givet en viss inkomstförändring (i procent). Produkter med hög inkomstelasticitet är

Den reala utvecklingen av konsumtionen visar att hushållens konsumtion under efterkrigstiden har blivit alltmer materiell.

Priset på varor har sjunkit i en sådan omfattning att hushållens utgiftsandel för varor inte har växt.

Figur 2-19 Hushållens konsumtionsvolym efter ändamål (99/01 = 100), 1963–2005.

Tabell 2-5 Pris- och inkomstelasticitet för hushållens konsumtion efter ändamål, 1963–2005.

	Konsumtions- område	Priselasticitet		Inkomstelasticitet		Modell F-stat
		Värde	Sign.	Värde	Sign.	
1	Varaktiga varor	-0,39	***	1,15	***	17,6
2	Förbrukningsvaror	-0,08		0,45	***	7,9
3	Kapitaltjänster	0,05		0,71	***	8,3
4	Förmedlingstjänster	-0,35	***	1,33		7,1
5	Producenttjänster	-0,56	***	0,79	*	22,6
6	Personligt tjänster	-0,32	***	0,46	***	22,49

Anm.: *** = en procent, ** = fem procent, * = tio procent.

Källa: Beräkningar baserade på nationalräkenskaperna, 2007, 1996, 1980.

produkter vars efterfrågan ökar kraftigt när inkomsterna stiger. Efterfrågan på produkter med låg inkomstelasticitet påverkas däremot föga av förändrade inkomster.

Motsvarande anger priselasticitet förändringen i konsumtionen givet en förändring i priset. Hög priselasticitet innebär att efterfrågan påverkas mycket av en prispförändring och vice versa.

Inkomstelasticitet anger hur efterfrågan förändras givet en viss inkomstförändring. Om inkomstelasticiteten är låg påverkas efterfrågan föga.

I tabell 2-5 presenteras pris- och inkomstelasticiteten för hushållens konsumtion av olika varor och tjänster för perioden 1963 till 2005. I detalj framgår att de varaktiga varorna har en signifikativ negativ priselasticitet (-0.39) och en signifikant positiv inkomstelasticitet (1.15). Detta innebär att den konsumerade kvantiteten varaktiga varor förväntas minska med 0,39 procent givet en prisökning på en procent (och att konsumtionen ökar när priset sjönker) och att konsumtionen ökar med 1,15 procent givet en inkomstökning på en procent.

Förbrukningsvaror har en signifikant lägre inkomstelasticitet än varaktiga varor och en insignifikant priselasticitet. Den betydligt lägre inkomstelasticiteten kan vara en förklaring till att konsumtionen av varaktiga varor (volym) har ökat betydligt starkare än förbrukningsvaror (se figur 2-18 för volymtillväxten). Vi-

dare kan den höga och negativa priselasticiteten bidra till att förklara volymtillväxten i varaktiga varor (se figur 2-17 för prisutvecklingen)

Förmedlingstjänster (handel, transport och kommunikation) har den högsta inkomstelasticiteten av samtliga varor och tjänster vilket förklarar ökningen av förmedlingstjänster över tiden i takt med ökade inkomster. Skattningen är dock något osäker (lågt signifikansvärde). Vad som däremot är statistiskt säkerställt är att priselasticiteten är medelhög. Med tanke på den starka volymökningen av förmedlingstjänster kan dessa resultat bekräfta att det sjunkande relativpriset har gynnat tillväxten av förmedlingstjänster. Hur inkomstutvecklingen påverkas är däremot mera osäkert.

Producenttjänster (bank- försäkrings och övriga finansiella tjänster) uppvisar den högsta (signifikanta) priselasticiteten. Inkomstelasticiteten är den högsta (signifikanta) bland tjänsterna. De sambanden kan ge en förklaring till att producenttjänsterna har haft en starkare konsumtionsvolymtillväxt än genomsnittet för varor och tjänster under perioden 1963 till 2005.

De personliga tjänsterna (sjukvård exkl. sjukhus, rekreation och kultur, utbildning, hotell, caféer och restaurang, personlig service, samhällsservice) har den lägsta (signifikanta) priselasticiteten och även en relativt låg inkomstelasticitet. Dessa samband innebär att hushållen inte är särskilt känsliga för prisökningar och eller inkomstökningar när det gäller konsumtion av personliga tjänster. Inte heller kan en stor inkomstökning förväntas leda till en starkt ökad konsumerad kvantitet personliga tjänster över tid för samliga hushåll. De stigande priserna på personliga tjänster har således dämpat tillväxten i (volymen) personliga tjänster. Med den förhållandevis låga inkomstelasticiteten, har det bidragit till att den totala volymen av personliga tjänster har minskat i relativa tal (se figur 2-19).

Sett till de volym-, pris- och budgetförändringarna som tidigare redovisades finns det flera viktiga saker att notera. Vi kan konstatera att personliga tjänster har ökat sin budgetandel med fem procent. Det hänger samman med att dessa tjänster har blivit betydligt dyrare än andra varor och tjänster (37 %), vilket innebär att volymminskningen (-9 %) relativt andra varor och tjänster, inte resulterat i en minskad budgetandel. Anledningen till att den stora prisökningen inte har lett till en större volymminskning är att priselasticiteten är relativt låg. Varaktiga varor har å andra sidan minskat sin budgetandel med fem procent, trots att volymtillväxten har varit relativt hög (16 %) mot genomsnittet. Förklaringen ligger i att priserna har minskat så kraftigt gentemot andra varor och tjänster (-55 %) att den stora volymökningen inte har lett till en högre utgiftsandel. Vi kan således konstatera att pris- och inkomstelasticiteten har lett till en mycket stark volymtillväxt i varaktiga varor, men en svag volymtillväxt i privata tjänster (undantaget förmedlingstjänster). Omvänt har dessa samband gett upphov till en växande budgetandel för privata tjänster och en sjunkande utgiftsandel för varaktiga varor tack vare de stora relativprisförändringarna som skett.

Undersökningen av hushållens konsumtion visar otvetydigt att det inte har skett en dematerialisering. När volymutvecklingen av konsumtionen studeras, fram-

Priselasticiteten anger hur efterfrågan förändras givet en förändring i priset. Om priselasticiteten är låg påverkas efterfrågan föga.

Undersökningen av hushållens konsumtion visar otvetydigt att det inte har skett någon dematerialisering

Varaktiga varor har växt snabbast i volym medan personliga tjänster har växt långsammast.

Betalningsviljan för hushållsnära tjänster kan dämpas av skatteklar som gör att tjänsterna inte kan konkurrera med hemarbete.

Fyra av fem hushåll köper inga hushållsnära tjänster alls. De som köper spenderar mindre än 10 000 kronor per år.

går det att det är varaktiga varor som har växt snabbast samtidigt som personliga tjänster har växt långsamt. Orsaken till förloppet står att finna i dels den höga (negativa) priselasticiteten och de sjunkande (relativa) priserna och dels i den höga inkomstelasticiteten och de stigande realinkomsterna för varaktiga varor. För personliga tjänster visar undersökningen att priserna har stigit (relativt) samtidigt som priselasticiteten har varit medelhög och att inkomstelasticiteten har varit lägre än den för varaktiga varor.

Hushållsnära tjänster

Under senare tid har hushållens efterfrågan på hushållsnära tjänster diskuterats. Hushållen kan genom att lägga ut delar av hemarbetet såsom städning, matlagning och tvättning, antingen spara tid för att öka sin fritid eller öka sina inkomster genom mera förvärvsarbete. Ur en samhällsekonomisk aspekt, skulle en sådan utväxling kunna bidra till en högre grad av specialisering och tillväxt i ekonomin, även om potentialen är osäker. Utifrån ett marknadsperspektiv bör det även rimligtvis finnas en sådan potential givet att professionella städföretag utför sysslorna mer effektivt än människor i allmänhet klarar av själva. När det gäller att realisera denna potential spelar dock konsumenternas betalningsvilja för dessa tjänster en helt avgörande roll. Den betalningsviljan kan dock dämpas av att hemarbetet bär på positiva värden och att skatteklar gör att hushållsnära tjänster inte kan konkurrera med hemarbete.

För att undersöka hushållens efterfrågan på hushållsnära tjänster har en omnibusundersökning genomförts av SCB på uppdrag av ITPS. Enligt svaren i undersökningen köper fyra av fem hushåll inga hushållstjänster alls (innefattar elektriker, rörmokare, snickare etc.) och av de som köpt hushållstjänster har nio av tio köpt dylika tjänster för mindre än 10 000 kronor per år. Bland de som köpt hushållstjänster är nivån på utgifterna mycket ojämnt fördelade mellan olika inkomstklasser. Hushåll med en månadsinkomst över 50 000 kronor spenderar i

Tabell 2-6 Resultat från enkätfrågan: Hur mycket pengar har ert hushåll under 2007 ungefär lagt på köp av hushållstjänster exklusive material och före eventuella skatteavdrag?

Totalt		8 100	±4 900
Region	Storstäder	11 900	±11 300
	Övriga större städer	3 200	±2 400
	Övriga riket	7 900	±6 900
Hushållets inkomst	0–8 499	400	±500
	8 500–16 499	300	±300
	16 500–24 999	600	±400
	25 000–33 499	6 400	±4 400
	33 500–49 999	4 700	±2 700
	50 000–	37 000	±31 000

Anm.: Skattning av genomsnittligt antal kronor per hushåll angett med 95-procentiga konfidensintervall (avrundning till närmaste tiotal).

Källa: SCB:s omnibusundersökning 2008, ITPS (fråga 18a).

Tabell 2-7 Resultat från enkätfrågan: Hur mycket pengar har ert hushåll under 2007 ungefär lagt på köp av hushållsnära tjänster exklusive material och före eventuella skatteavdrag?

Totalt		360	±270
Region	Storstäder	620	±690
	Övriga större städer	140	±100
	Övriga riket	270	±220
Hushållets inkomst	0–8 499	180	±280
	8 500–16 499	120	±170
	16 500–24 999	130	±150
	25 000–33 499	30	±30
	33 500–49 999	780	±1130
	50 000–	790	±510

Källa: SCB:s Omnibusundersökning, ITPS (fråga 18b).

genomsnitt 37 000 kronor medan till exempel hushållen med en inkomst på mellan 33 500 och 49 999 endast spenderar 4 700 kronor i genomsnitt (tabell 2-6).

För hushållsnära tjänster (innefattar städ, disk och barnpassning) uppger 94 procent av de tillfrågade hushållen att de inte köper sådana överhuvudtaget (tabell 2-6). Utgifterna är dock ojämnt fördelade mellan olika hushåll, samtidigt som de genomsnittliga beloppen är små. De hushåll som har högst inkomst i undersökningen (> 50 000 kr per månad) spenderade 790 kronor under år 2007, medan riksgenomsnittet låg på 360 kronor (tabell 2-7).

Sammantaget visar undersökningen att betalningsviljan för hushållen för personliga tjänster är svag och ojämnt fördelad mellan hushållen. Som framkom tidigare har hushållen ett svagt intresse för att växla över mer arbetstid i förvärvslivet till att köpa hushållsnära tjänster. Mot bakgrund av de uppgifter som enkäten ger vid handen, förefaller det inte finnas någon stark tendens bland hushållen att växla över konsumtion av eget hemarbete till hushållsnära tjänster. Dessa resultat ska även sättas i relation till efterfrågan generellt för personliga tjänster, till vilket hushållsnära tjänster räknas. Stigande relativa priser för personliga tjänster och en medelhög (negativ) priselasticitet, tillsammans med en medelhög inkomstelasticitet, har bidragit till en svag volymutveckling av personliga tjänster. Även om hushållens utgiftsandel för personliga tjänster kan förväntas öka i takt med stigande relativpriser, är knappast en stark volymtillväxt att vänta.

Sammanfattande slutsatser

Tjänstesamhällets utveckling under efterkrigstiden har inneburit stora förändringar i produktions- och konsumtionsmönster. Hushållens traditionella arbete i hemmet har gradvis ersatts av förvärvsarbete. Undersökningarna i kapitlet visar att när tiden för tjänster i hemmet har minskat, har tjänster på marknaden och den offentliga sektorn växt. Det har alltså skett en utväxling från hem- till för-

Hushållens betalningsvilja för personliga tjänster är svag och ojämnt fördelad mellan hushållen.

Det finns ett samband mellan minskad tid för hemarbete och en växande marknad för tjänster.

värvsarbete. Ser vi till den samlade tidsanvändningen, har arbetstiden minskat och fritiden ökat. Med stigande produktivitet har en del av det utrymmet som skapats gått till ökade inkomster samtidigt som en del av produktivitetsvinsterna har tagits ut i ökad fritid.

Tjänstesamhällets utveckling handlar om flera samtida processer. Utifrån ett samhällsperspektiv har det totala antalet arbetade timmar ökat inom framför allt icke-personliga tjänster (producenttjänster, förmedlingstjänster och kapitaltjänster). Viktigt att notera är att de icke-personliga tjänsterna har flera egenskaper som skiljer sig från personliga tjänster och mera liknar egenskaperna för varuproduktion. Utifrån ett tillväxtperspektiv är en central iakttagelse den att kapitalandelen och kapitalintensiteten är jämförbar med flera delar inom tillverkningsindustrin. Det innebär i förlängningen att det är möjligt att genom investeringar i realkapital och humankapital gynna produktivitetsutvecklingen i ekonomin. Tjänstesektorns expansion behöver således inte leda till en lägre produktivitetstillväxt, populär benämnt ”Baumols sjuka”.¹⁴

Tjänstesektorns expansion behöver inte leda till en lägre produktivitetstillväxt.

Utbyggnaden av barnomsorgen frigjorde arbetstimmar från hemarbetet så att expansionen i utbildningssektorn kunde mötas.

De personliga tjänsterna uppvisar en svag tillväxt ($< 0,1$ % per år). Samtidigt har det skett en stor omstrukturering från personliga tjänster inom hemmet till personliga tjänster inom den offentliga och privata sektorn. Undersökningarna har visat att bland annat utbyggnaden av barnomsorgen frigjorde arbetstid från kvinnor som tidigare varit hemma med barn. Sett till det totala antalet arbetade timmar motsvarar minskningen i hemarbetet 90 procent av ökningen i offentlig sektor och privata personliga tjänster. Även om det naturligtvis inte går att entydigt peka på exakt hur flödet av arbetstimmar mellan sektorerna har sett ut, är det en rimlig tolkning att hemarbetets minskning innebar en möjlighet till specialisering och effektivisering som inte hade varit möjlig om arbetet hade stannat kvar i hemmet. Exempelvis visar utbyggnaden av barnomsorgen på att det uppskattningsvis frigjordes arbetstimmar från hemarbetet i en sådan omfattning att det även kunde möta en stor del av expansionen i utbildningssektorn. Genom expansionen av offentliga sektorn har det skapat ökade möjligheter att öka specialiseringen, investera i realkapital och humankapital på ett sätt som inte varit möjligt att åstadkomma inom hushållets ram. Därmed har den institutionella omvandlingen av personliga tjänster rimligen bidragit till att ökat möjligheterna för en högre produktivitetsutveckling, inkomster och välfärd i hela samhällsekonomin.

Den långsiktiga omvandlingen av samhällsekonomin har inneburit betydande förändringar i hushållens konsumtion. Minskningen av hemarbetet och ökningen av förvärvsarbetet har gjort att hushållens produktion för egen konsumtion har minskat i relation till den marknadsbaserade konsumtionen. I takt med stigande inkomster har livsmedelsandelen sjunkit tillsammans med andra nödvändighetsvaror. I det utrymme som skapats har både nya varor och tjänster kommit att efterfrågas i takt med stigande inkomster. En central fråga i omvandlingsprocessen är huruvida hushållen har valt att framför allt öka sin varukonsumtion eller sin

¹⁴ Baumol (1967).

tjänstekonsumtion. Om det senare skulle vara korrekt, skulle det innebära att det har skett en dematerialisering av konsumtionen. Den reala utvecklingen sedan 1960 ger oss en bild av ett samhälle som mer och mer efterfrågar nya varor. En viktig orsak har varit fallande relativpriser, men analyser visar även att stigande inkomster har bidragit till att hushållen har ökat sin konsumtion av varor.

När relativpriset samtidigt har stigit för tjänster, har även utgifterna för tjänster stigit. I stället för en stark real utveckling har tjänsterna haft en snabb prisökning. Tjänstesamhället är alltså en fråga om att tjänsterna har blivit relativt sett dyrare. Mängden tjänster har alltså inte alls vuxit i samma takt som mängden varor. Från historiska data visar det sig att hushållen har valt bort många traditionella personliga tjänster i takt med att relativpriserna har stigit för arbetskraften. Även i dag är efterfrågan svag för traditionella personliga tjänster som till exempel städning, tvättning och barnpassning. Tjänstesamhället är snarare en beskrivning av förändrade produktionsmönster än konsumtionsmönster. Sett ifrån ett konsumtionsperspektiv är samhället i stället i allt högre grad ett ”prylsamhälle”. En fördjupad analys av gruppen personliga tjänster visar att utbildnings- eller kunskapsinnehållet har stigit över tid. Tjänster med ett lågt kunskapsinnehåll har minskat, vilket i dag visar sig i till exempel en svag efterfrågan för hushållsnära tjänster i jämförelse med andra tjänster.

Ur ett konsumtionsperspektiv är samhället ett ”prylsamhälle”.

DET VÄRSTA
VAR... HAN TOG
HEM TVÄTTEN
TILL SIN MORSA!

OTROLIGT!
KUNDE HON
INTE HÄMTA
DEN SJÄLV?!

3 Produktivitet och tjänster

Utifrån ett tillväxtperspektiv har tjänstesektorns expansion väckt flera frågor. Redan i slutet av 1960-talet argumenterade William Baumol exempelvis att en växande tjänstesektor skulle minska potentialen för en långsiktig hög ekonomisk tillväxt.¹ Baumols analys ska ses utifrån den ekonomiska situation som rådde på 1960-talet med en strukturomvandling inom den amerikanska ekonomin, som innebar att sysselsättningen inom den högproduktiva industrin minskade. Baumol analyserade vilka konsekvenser det skulle få om utvecklingen skulle fortsätta. För att visa på de problem som förväntades uppstå utgick Baumol från en enkel två-sektorsmodell. Modellen visade att arbetskraften, i takt med stigande arbetsproduktivitet, skulle flytta från tillverkningsindustri till den lågproduktiva tjänstesektorn (givet samma pris och inkomstelasticitet bland tjänster och varor). Med en sjunkande sysselsättningsandel i industrin skulle alltså en allt mindre del av arbetskraften stå för produktivitetstillväxten i ekonomin. För att en hög fortsatt produktivitetstillväxt ska kunna uppnås måste antingen produktivetsökningen bli ännu större i industrin eller så måste tjänstesektorn bli mera produktiv. Allt sedan den bilden av den strukturella bördan, eller kostnadssjukan (Baumol's disease), målades i slutet av 1960-talet, har flera undersökningar både kritiserat och stöttat Baumols resonemang.²

Trots en omfattande forskning kring tjänstesektorns tillväxtpotential finns det fortsatt flera viktiga aspekter som inte studerats. En central fråga som inte undersökts är hur utväxlingen mellan institutionella sektorer, till exempel rörelsen från hem- till förvärvsarbete, påverkar arbetsproduktivitetens utvecklingen i hela samhällsekonomin (inkl. hemarbete)? Vidare är det oklart vad tillväxten av olika typer av tjänster (t ex personliga, icke-personliga) betyder för arbetsproduktivitetstillväxten i ekonomin. Det är heller inte fastslaget vilken typ av personliga tjänster (enkla lågavlönade eller högavlönade humankapitalintensiva tjänster) som växer och vad detta i så fall kan innebära för arbetsproduktivitetstillväxten i ekonomin. Vi saknar även kunskap om hur den totala faktorproduktiviteten har utvecklats för tjänster med olika kapitalintensitet.

Syftet med detta kapitel är att täcka några av dessa kunskapsluckor. Detta görs genom att den traditionella ansatsen har kompletterats. För det första utvidgas analysen till att inkludera delar av den icke-pekuniära ekonomin genom att inkludera hushållens produktion av tjänster. För det andra innebär en ny klassificeringsnorm för tjänstesektorn att den heterogenitet (allt från kapitalintensiva producenttjänster till arbetsintensiva personliga tjänster) som finns inom tjänstesektorn struktureras upp med en ny form av uppdelning mellan olika aktiviteter utifrån ett tillväxtperspektiv. För det tredje kommer gruppen personliga tjänster, som ofta

Baumol hävdade i slutet av 1960-talet att en växande tjänstesektor skulle bromsa tillväxten på lång sikt.

Trots omfattande forskning kring tjänstesektorns tillväxtpotential finns det flera aspekter som inte har studerats.

1 Baumol (1967).

2 Schettkat och Yocarini (2006).

utpekas som ett problem för produktivitetstillväxten, att analyseras på ett sätt som fångar upp utvecklingen mot mera humankapitalintensiv produktion.

Att mäta produktivitet i tjänstesektorn

Genom att komplettera den generella ansatsen är ambitionen att fylla några av de kunskapsluckor som finns.

Analysen utvidgas bland annat genom att inkludera hushållens produktion av tjänster.

För att mäta välfärdseffekterna av förändrade produktionsmönster i hela samhällsekonomin, utvidgas definitionen av vad som inkluderas i nationalräkenskaperna (NR). I det följande inkluderas värdet av hushållsproduktionen (hushållens produktion för egen konsumtion) i linje med rekommendationer från SNA 1993, Eurostat 2003 och nationella specialstudier.³

I hushållets produktion skattas värdet av hushållets arbete för egen konsumtion (hemarbetet) och värdet av hushållets kapital för egen konsumtion (hemmets kapitaltjänster), se exempel nedan. Principen för åtskillnad mellan hemarbete och fritid/personliga behov, är det så kallade tredjepartskriteriet (arbetet kan delegeras till annan person), vilket är den princip som används i de harmoniserade europeiska tidsstudierna. Studier och andra former av självutveckling exkluderas på basis av detta kriterium även om det handlar om investeringar i humankapital.

Givet denna definition av hemarbete beräknas värdet av hemarbetet utifrån inkomstsidan på basis av lön och arbetstimmar. Lönen är densamma som för arbetshjälp i hemmet brutto, det vill säga lön inklusive sociala avgifter/egenavgifter. Det görs ingen differentiering i lön mellan olika individer och aktiviteter, utan en enhetlig lön används för allt arbete i hemmet. Principen att mäta värdet av arbetet som en funktion av utgifterna/inkomsterna är detsamma som beräkningarna av faktorinkomsten från arbete i offentlig sektor inom ramen för nationalräkenskaperna.

Värdet av en kapitaltjänst definieras som förslitningen (konsumtionen) av kapitalvaror (varaktiga konsumtionsvaror) och värdet av eget boende. Värdet av eget boende inräknas redan inom ramen för NR, men däremot saknas tjänsterna som levereras från övriga kapitalvaror i hemmet. För att beräkna värdet av det senare ackumuleras investeringar enligt PIM⁴, i linje med antagandet om livslängd i litteraturen på området.⁵

Liksom i hemarbetet går det inte att mäta värdet av den offentliga produktionen utifrån en marknadsprincip. Produktionen av offentliga tjänster erbjuds till låga avgifter eller till inga kostnader alls för användarna. För att komma runt problemet med att det saknas marknadsmässiga priser antas i stället värdet av den offentliga produktionen vara lika stor som utgifterna. Det betyder att produktionen, när den beräknas som förädlingsvärde, (bidrag till BNP) mäts som summan av löner, kollektiva avgifter och kapitalförslitning.⁶ Principen är alltså

3 Varjonen och Aalto (2006).

4 Perpetual Inventory Method (PIM). Metod som används för att rekonstruera realkapitalstockar på basis av investeringar.

5 Varjonen och Aalto (2006).

6 Beräkningsrutiner för nationalräkenskaperna. Bilaga 3 till SOU 2002:118. Notera att uträkningen avser förädlingsvärde till baspris, det vill säga exklusive övriga produktionskatter och övriga produktionssubventioner.

densamma som för hemarbetet, med skillnad att löner, kollektiva avgifter och kapitalförslitning imputeras i hemarbetet såsom beskrivits ovan. Till skillnad från att beräkna förädlingsvärdet från kostnads/inkomstsidan, så beräknas förädlingsvärdet i det privata näringslivet (Produktion – Insatsförbrukning = Förädlingsvärde) utifrån prissättningen på en marknad.

Skillnaderna i hur förädlingsvärdet beräknas är viktig att notera, eftersom det kommer att påverka analyser av produktionen i samhällsekonomin. Särskilt i samband med produktivetsanalyser kommer ansatsen att mäta produktionen som summan av produktionskostnader att orsaka problem. I offentlig sektor och i hemarbetet kommer den totala faktorproduktiviteten att vara konstant eftersom förhållandet mellan vad som går in i produktionen (input) och vad som kommer ut i form av varor och tjänster (output) kommer att vara konstant. Detta beror i sin tur på att kostnaderna (löner och kollektiva avgifter, kapitalförslitning) för arbete och kapital (input) även definierar förädlingsvärdet (output). Värt att notera är att arbetsproduktiviteten dock kan påverkas genom att kostnads- eller faktorkompositionen (arbete/kapital) förändras inom och mellan offentlig sektor och hemarbete. En verksamhet med en hög kapitalintensitet kommer – allt annat lika – att få en högre arbetsproduktivitet än en verksamhet med låg kapitalintensitet.

I litteraturen finns det försök att möta problemet med att göra produktivetsberäkningar i den offentliga sektorn. Alternativa produktionsmått (output) som mäter relationen mellan fysiska förändringar till exempel antal läkarbesök, antal operationer samt antal studentexamen, och kostnader har kommit att användas för att ge en bild av hur produktiviteten har utvecklats i den offentliga sektor.⁷ Ett problem med dessa beräkningar är dock att det är svårt att belägga kvalitetshöjningar. Detta riskerar alltså att underskatta den egentliga produktivetsökningen i offentlig sektor. I den här rapporten har inte den uppskattade produktivitetstillväxten använts för att justera produktionsutvecklingen i den offentliga sektorn.

För att följa och undersöka produktivetsutvecklingen i samhällsekonomin kommer flera olika aktiviteter inom respektive institutionell sektor att studeras. I tabell 3-1 beskrivs hur de respektive aktiviteterna i ekonomin är klassificerade. För att underlätta jämförelser med undersökningar i rapporten, bygger klassificeringen vidare på de principer som beskrivits i kapitel 2.

Personliga tjänster är summan av offentliga tjänster, hemarbete samt privata personliga tjänster. Offentliga tjänster är summan av statliga och kommunala myndigheter (även landsting). Utifrån det så kallade tredjepartskriteriet omfattar hemarbetet, hushållsarbete, underhållsarbete, omsorg och inköp. Notera att till detta räknas även kapitaltjänster som är knutna till hemarbete som till exempel

Personliga tjänster är summan av offentliga tjänster, hemarbete samt privata personliga tjänster.

Icke-personliga tjänster är summan av producent-, förmedlings- och kapitaltjänster.

⁷ Hjalmarsson (1991). Metoder i forskning om produktivitet och effektivitet med tillämpningar på offentlig sektor: rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi – (ESO). Beräkningen går till enligt följande: (1) En myndighets samlade kostnader för år t fördelas på olika prestationer i år t. Genom att dividera kostnaderna för respektive prestation erhålls styckkostnader. (2) För respektive år multipliceras antal producerade prestationer med den framräknade styckkostnaden för år t, som summeras till ett samlat värde för prestationerna, bruttoproduktionsvärdet. Det beräknade bruttoproduktionsvärdet för respektive år divideras sedan med myndighetens kostnader för respektive år i fasta priser.

Tabell 3-1 Näringsgrensinledning.

Kod	Beteckning	Beskrivning
1	Personliga tjänster	Offentliga tjänster, hemarbete, privata personliga tjänster
1.1	Offentliga tjänster	Statliga myndigheter, kommunala myndigheter
1.2	Hemarbete	Matlagning, diskning, avdukning, städning av bostaden, tvätt, strykning, underhållsarbete, omsorg om egna barn och andra, Inköp av varor och tjänster samt resor i samband med hemarbete, inkl. förslitning av realkapital vid hemarbete, t ex spis, tvätt- diskmaskin, vitvaror
1.3	Privata personliga tjänster	Hotell, restaurang, vård, utbildning och andra personliga privata tjänster
2	Icke-personliga tjänster	Producenttjänster, förmedlingstjänster, kapitaltjänster
2.1	Producenttjänster	Kreditinstitut och försäkringsbolag, uthyrnings- och företagsservicefirmor
2.2	Förmedlingstjänster	Parti- och detaljhandel, transport-, magasinerings- och kommunikationsföretag
2.3	Kapitaltjänster	Småhus och fritidshus, övrig fastighetsförvaltning, inkl. förslitning av realkapital under fritid och för personliga behov, t ex möbler, fritidsutrustningar samt fordon
3	Varuproduktion	Primära näringar, tillverkningsindustri, byggindustri
3.1	Primära näringar	Jordbruk, fiske, skogsbruk, gruvor
3.2	Tillverkningsindustri	Livsmedels-, dryckesvaru- och tobaksindustri, Textil-, beklädnad- och läderindustri, Trä- och massaindustri Kemisk industri, Jord- och stenvaruindustri Stål- och metallverk, Verkstad, elektroteknisk och transportmedelsindustri, Övrig tillverkningsindustri
3.3	Byggindustri	Bygg- och anläggningsindustri

Varuproduktion är summan av produktionen inom primära näringar, tillverkningsindustrin och byggindustrin.

spis, tvätt- diskmaskin och vitvaror. Till privata personliga tjänster räknas till exempel restaurangbesök och utbildning.

Icke-personliga tjänster är summan av producent-, förmedlings- och kapitaltjänster. Producenttjänster är finansiella tjänster, uthyrnings- och företagservicefirmor. Förmedlingstjänster är handel, transport- och kommunikationsföretag. Kapitaltjänster är eget boende i småhus och fritidshus samt annan fastighetsförvaltning. Till kapitaltjänster räknas, med den utvidgade definitionen av produktionsområdet även kapitaltjänster som levereras från varaktiga konsumtionsvaror för fritidsbruk och för personliga behov, det vill säga kapitaltjänster i hemmet som inte är knutet till hemarbete. Exempel på detta är möbler, fritidsutrustningar samt fordon.

Varuproduktion är summan av produktionen inom primära näringar, tillverkningsindustri och byggindustri. Primära näringar utgörs av jordbruk, fiske, skogsbruk och gruvor. Tillverkningsindustrin utgörs av livsmedels-, dryckesvaru- och tobaksindustri, textil-, beklädnad- och läderindustri, trä- och massaindustri kemisk industri, jord- och stenvaruindustri, stål- och metallverk, verkstad, elektroteknisk och transportmedelsindustri och övrig tillverkningsindustri.

I linje med definitioner av arbete, kapital och produktion samt klassificering av aktiviteter enligt ovan, kommer produktivitetstillväxten i samhällsekonomin att undersökas utifrån en så kallad shift-share analys. Genom hela kapitel 3 kommer alltså hela samhällsekonomin att inkluderas. Det innebär att uppgifterna om arbete, kapital och produktion omfattar de tre institutionella sektorerna hushåll, företag och offentlig sektor när inte annat anges.

Shift-share analysen går ut på att mäta tillväxtens direkta orsaker eller beståndsdelar. Det handlar alltså inte om att förklara bakomliggande mekanismer, utan bara om det som direkt ger ett bidrag till utvecklingen av arbetsproduktiviteten. Metoden är användbar för att urskilja sambandet mellan tillväxt på aggregerad nivå och tillväxten efter näringsgrenar och/eller institutionella sektorer. Metoden gör det även möjligt att dela upp arbetsproduktivitetstillväxten efter tre olika bestämningsfaktorer eller komponenter.

Shift-share ekvation delar upp arbetsproduktiviteten i tre komponenter enligt följande:

$$\begin{aligned}
 \text{Tillväxt}(AP_T) &= \frac{AP_{T,t} - AP_{T,t-1}}{AP_{T,t-1}} = \\
 &\underbrace{\sum_{i=1}^n (AP_{i,t} - AP_{i,t-1}) S_{i,t-1}}_{(1) \text{ Inombranscheffekt}} + \underbrace{\sum_{i=1}^n AP_{i,t-1} (S_{i,t} - S_{i,t-1})}_{(2) \text{ Statisk effekt}} + \underbrace{\sum_{i=1}^n (AP_{i,t} - AP_{i,t-1})(S_{i,t} - S_{i,t-1})}_{(3) \text{ Dynamisk effekt}} \\
 &\qquad\qquad\qquad AP_{T,t-1}
 \end{aligned}$$

där AP_T är total arbetsproduktivitet; t , startår; $t-1$ slutår; T är totalt; \sum summa över industrierna i och S_i , andelen sysselsatta i industri i . De tre komponenterna kan i korthet förklaras enligt följande:

- Den första komponenten mäter arbetsproduktiviteten utan hänsyn till omfördelning av arbetskraften, så kallad interaktiv eller inombranscheffekt. Det är alltså den arbetsproduktivitetstillväxt som sker inom en näringsgren eller institutionell sektor. Om arbetsproduktiviteten stiger inom exempelvis varuproduktionen kommer den att ge ett positivt bidrag till den samlade eller aggregerade arbetsproduktivitetstillväxten i ekonomin.
- Den andra komponenten mäter den statiska effekten av arbetskraftsförskjutningar mellan sektorer, det vill säga att arbetskraft flyttar mellan sektorer givet produktiviteten vid startåret. Om arbetskraften rör sig från verksamheter med låg produktivitetsnivå till verksamheter med hög arbetsproduktivitetsnivå kommer det att ge ett positivt bidrag till den samlade arbetsproduktivitetstillväxten.
- Den tredje komponenten mäter den kombinerade effekten av att produktiviteten förändras samtidigt som arbetskraften omallokeras. Den effekten benämns dynamisk effekt. En positiv dynamisk effekt uppstår om arbetskraften flyttar från verksamheter med en låg arbetsproduktivitetstillväxt till verksamheter med en hög arbetsproduktivitetstillväxt.

Shift-share-analysen går ut på att mäta tillväxtens direkta orsaker eller beståndsdelar.

En viktig fråga att besvara är var de strukturella och institutionella förändringarna har bidragit till högre arbetsproduktivitetstillväxt.

Ökningen av andelen arbetstimmar i tjänstesektorn har skett parallellt med en ökning av andelen realkapital.

Genom att undersöka hur och var i samhällsekonomin arbetsproduktivitetstillväxten uppstår blir det möjligt att besvara frågorna om var de strukturella och institutionella förändringarna har bidragit till en högre arbetsproduktivitetstillväxt. Eftersom tillväxten i ekonomin i huvudsak har drivits av arbetsproduktiviteten (95 %) under perioden 1960 till 2005, bedöms utvecklingen av arbetsproduktiviteten återspegla den samlade ekonomiska tillväxten i Sverige.

Resursanvändningen i ekonomin 1960–2005

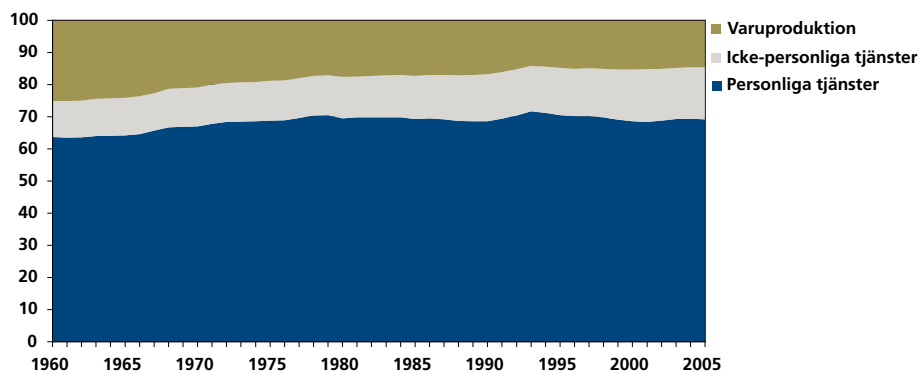
Användningen av arbete och kapital efter aktiviteter har genomgått betydande förändringar under efterkrigstiden. Tjänsterna har ökat sin andel av den sammanlagda arbetstiden; både personliga och icke-personliga tjänster har ökat sina respektive andelar (figur 3-1). Som framgick tidigare i kapitel 2 har hemarbetet minskat och offentlig sektor ökat sin andel av arbetstiden bland personliga tjänster. Tillväxten i producenttjänsterna ligger bakom ökningen av icke-personliga tjänster.

Ökningen av andelen arbetstimmar som utförs i tjänstesektorn har skett parallellt med en ökning av andelen realkapital som används inom sektorn (figur 3-2). Realkapitalets tillväxt har framför allt skett i gruppen icke-personliga tjänster i form av en ökning av kapitaltjänster (huvudsakligen bostäder). Bostäder står i dag också för den största delen av samhällets totala realkapital.

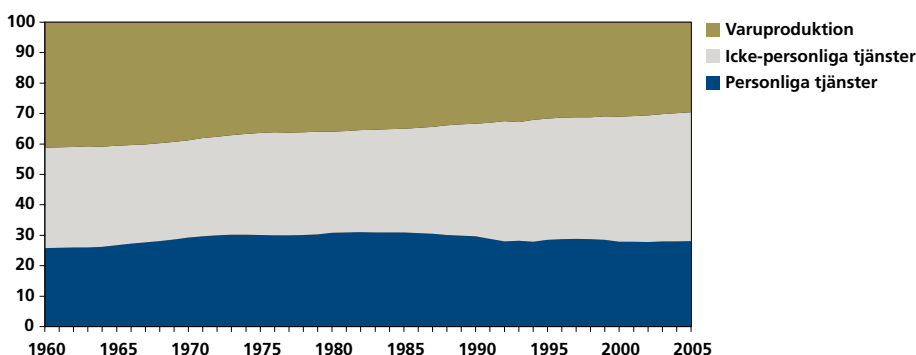
Även inom de personliga tjänsterna har det skett en realkapitaltillväxt som en konsekvens av utbyggnaden av den offentliga sektorn (figur 3-2).

Insatserna av både arbete och kapital har andelsmässigt ökat inom tjänstesektorn relativt varuproduktionen. För att se hur denna utveckling överensstämmer med den reala utvecklingen av produktionen i ekonomin, redovisas fördelningen av

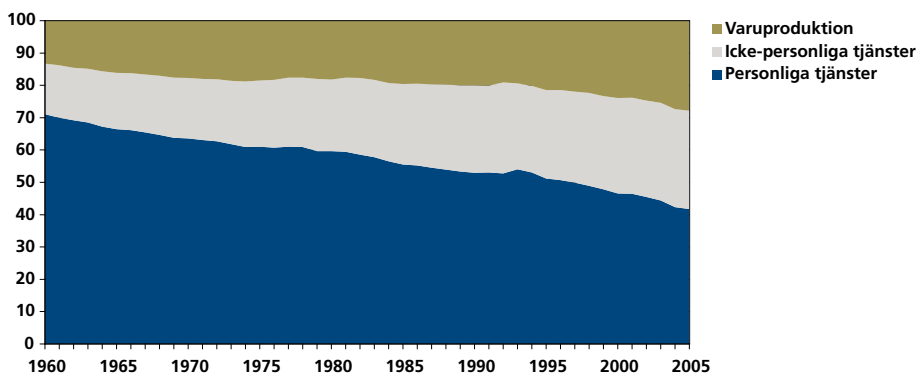
Figur 3-1 Fördelningen av arbetstid efter aktivitet, procent.

Källa: Beräkningar baserade på Statistiska Centralbyrån (SCB). Nationalräkenskaper 1950–1971, nationalräkenskaper 1970–1982, nationalräkenskaper 1980–2000, nationalräkenskaper 2007, Tidsanvändningsundersökningen 1990/91, Tidsanvändningsundersökningen 2000/01, Tidsanvändningsundersökningen 1982/83, LU 1994, SOU 1965:65.

Figur 3-2 Fördelningen av realkapital efter aktivitet, procent.

Källa: Beräkningar baserade på Statistiska Centralbyrån (SCB). Nationalräkenskaper 1950–1971, nationalräkenskaper 1970–1982, nationalräkenskaper 1980–2000, nationalräkenskaper 2007, Tidsanvändningsundersökningen 1990/91, Tidsanvändningsundersökningen 2000/01, Tidsanvändningsundersökningen 1982/83, LU 1994, SOU 1965:65.

Figur 3-3 Fördelningen av produktionsvolymen efter aktivitet, procent.

Källa: Beräkningar baserade på Statistiska Centralbyrån (SCB). Nationalräkenskaper 1950–1971, nationalräkenskaper 1970–1982, nationalräkenskaper 1980–2000, nationalräkenskaper 2007, Tidsanvändningsundersökningen 1990/91, Tidsanvändningsundersökningen 2000/01, Tidsanvändningsundersökningen 1982/83, LU 1994, SOU 1965:65.

produktionsvolymen⁸ i procent efter aktivitet i figur 3-3. Figuren visar att varuproduktionen har ökat sin andel från 13 till 28 procent och andelen icke-personliga tjänster har ökat från 16 till 31 procent. Minskningen i personliga tjänster uppgår följaktligen till 30 procent. Av de personliga tjänsterna har hemarbetet minskat med 33 procent och produktionen i offentlig sektor och privata personliga tjänster har tillsammans ökat med tre procent.

Sammantaget visar genomgången av den övergripande resursanvändningen och produktionsutvecklingen i samhället två saker. För det första har det skett en omallokering av arbete och kapital från tjänste- till varusektorn. För det andra har produktivitetstillväxten varit relativt stark i den varuproducerande sektorn och bland de icke-personliga tjänsterna. För att i detalj undersöka hur denna

Det har skett en omallokering av arbete och kapital från tjänste- till varusektorn.

⁸ Produktionsvolymen mäts i form av de respektive aktiviteternas förädlingsvärde i fasta priser (referensår 2000).

omallokering av resurser påverkat samhällsekonomin tillväxt, följer en analys av produktivitetens utveckling i framför allt tjänstesektorn.

Samhällsekonomin produktivitetens utveckling 1960–2005

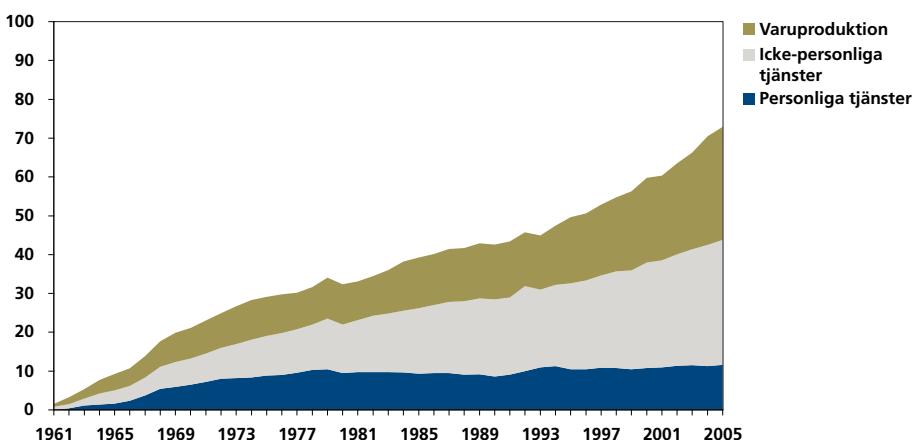
Produktivitetstillväxten har varit relativt stark i den varuproducerande sektorn och bland de icke-personliga tjänsterna.

Under efterkrigstiden har ekonomin tillväxt periodvis varit hög. Den starka produktivitetens utvecklingen under 1950- och 1960-talen, lyfte den ekonomiska tillväxten till historiskt höga nivåer. I samband med kriserna på 1970-talet försvagades utvecklingen, och under 1980-talet var produktivitetstillväxten historiskt låg (sett till total faktorproduktivitet). Efter krisen på 1990-talet ökade tillväxten i ekonomin på nytt genom en stark utveckling av arbetsproduktiviteten.

I ett bredare samhällsperspektiv har tillväxten i ekonomin påverkats av att arbetsuppgifter har flyttat inte bara mellan näringsgrenar, utan även mellan institutionella sektorer. För att kunna följa exempelvis hur nedgången i hemarbetet och tillväxten i den offentliga sektorn påverkade tillväxten i ekonomin, följer en genomgång av samhällsekonomin produktivitetens utveckling under perioden 1960 till 2005.

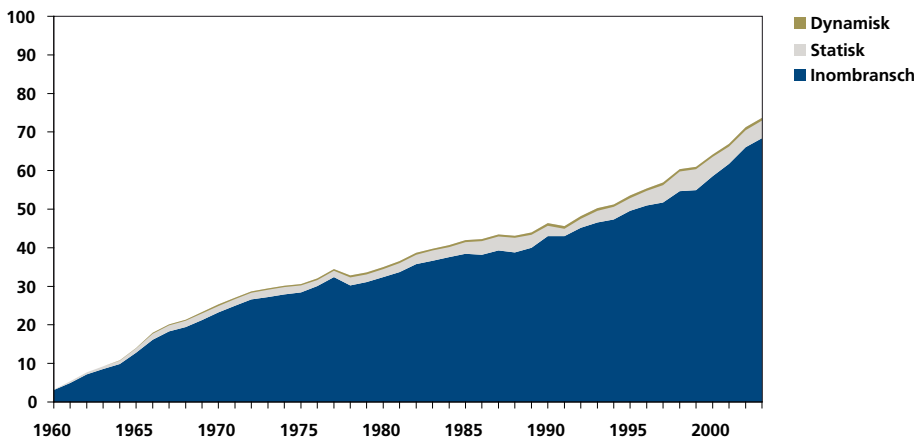
Sett till hela samhällsekonomin (enligt definitionerna tidigare i kapitlet) har arbetsproduktiviteten ökat med 70 procent (1,2 % per år) under perioden 1960 till 2005 (figur 3-4).⁹ Det största bidraget till arbetsproduktivitetens ökning har kommit från icke-personliga tjänster (33 %), följt av varuproduktion (29 %) och personliga tjänster (11 %).

Figur 3-4 Bidraget till arbetsproduktivitetstillväxten (totalt) efter sektorer 1960–2005, procent.

Källa: Beräkningar baserade på Statistiska Centralbyrån (SCB). Nationalräkenskaper 1950–1971, nationalräkenskaper 1970–1982, nationalräkenskaper 1980–2000, nationalräkenskaper 2007, Tidsanvändningsundersökningen 1990/91, Tidsanvändningsundersökningen 2000/01, Tidsanvändningsundersökningen 1982/83, LU 1994, SOU 1965:65.

⁹ För ekonomin exklusive hushålls egen produktion har arbetsproduktiviteten ökat med 2,6 procent per år 1960–2005.

Figur 3-5 Bidraget till arbetsproduktivitetstillväxten (totalt) efter komponenter 1960–2005, procent.

Källa: Beräkningar baserade på Statistiska Centralbyrån (SCB). Nationalräkenskaper 1950–1971, nationalräkenskaper 1970–1982, nationalräkenskaper 1980–2000, nationalräkenskaper 2007, Tidsanvändningsundersökningen 1990/91, Tidsanvändningsundersökningen 2000/01, Tidsanvändningsundersökningen 1982/83, LU 1994, SOU 1965:65.

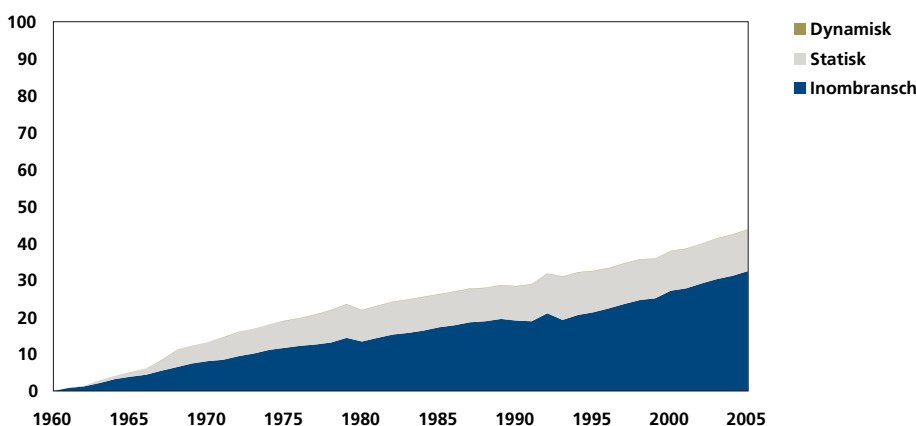
Sett till vad som driver arbetsproduktiviteten, så visar undersökningen att det är inombranscheffekt som dominerar. Det innebär alltså att arbetsproduktivitetstillväxten inom respektive sektor är den viktigaste drivkraften för tillväxten i hela ekonomin. Detta framgår av att inombranscheffekten uppgår till 65 procent (den totala ökningen uppgår till 70 %). Vid sidan av inombranscheffekten, har även en positiv statisk effekt bidragit till att höja arbetsproduktivitetstillväxten. Av den totala arbetsproduktivitetsoökningen på 70 procent står den statiska effekten för fem procent. Den statiska effekten har uppstått genom att arbetade timmar har minskat i sektorer med relativt låg arbetsproduktivitetsnivå och ökat i sektorer med relativt sett hög arbetsproduktivitet. Den dynamiska effekten – som den beräknas med shift-share ekvationen – är knappt mätbar (figur 3-5).

Produktivitetens utvecklingen har varit betydligt svagare i tjänstesektorn som helhet i jämförelse med den varuproducerande sektorn. Sammantaget uppgår arbetsproduktivitetstillväxten till 44 procent i tjänstesektorn, vilket ska jämföras med 70 procent för hela ekonomin. Av analysen framgår det att den statiska effekten är betydande för tillväxten i tjänstesektorn. (figur 3-6). Hela elva procent (av 44 %) härrör från de statiska effekter som uppkommit när arbetstimmarna har minskat i lågproduktiva verksamheter och ökat i relativt sett mer högproduktiva verksamheter. De övriga 33 procenten har uppkommit genom inombransch-effekter.

Personliga tjänster har uppvisat en måttlig arbetsproduktivitetstillväxt under efterkrigstiden. Sedan 1960 har arbetsproduktiviteten totalt ökat med tio procent eller 0,2 procent per år inom gruppen personliga tjänster (det rör sig alltså inte om bidraget till den totala arbetsproduktivitetstillväxten i samhällsekonomin). Tillväxten har kommit till stånd genom att det har skett en överflyttning av arbetstid från hemarbetet till offentliga tjänster. Offentliga tjänster lämnar alltså ett växande bidrag till arbetsproduktivitetstillväxten samtidigt som bidraget från

Arbetsproduktivitetstillväxten är den viktigaste drivkraften för tillväxten i hela ekonomin.

Figur 3-6 Bidrag till arbetsproduktivitetstillväxten (tjänstesektorn) efter komponenter 1960–2005, procent.

Källa: Beräkningar baserade på Statistiska Centralbyrån (SCB). Nationalräkenskaper 1950–1971, nationalräkenskaper 1970–1982, nationalräkenskaper 1980–2000, nationalräkenskaper 2007, Tidsanvändningsundersökningen 1990/91, Tidsanvändningsundersökningen 2000/01, Tidsanvändningsundersökningen 1982/83, LU 1994, SOU 1965:65

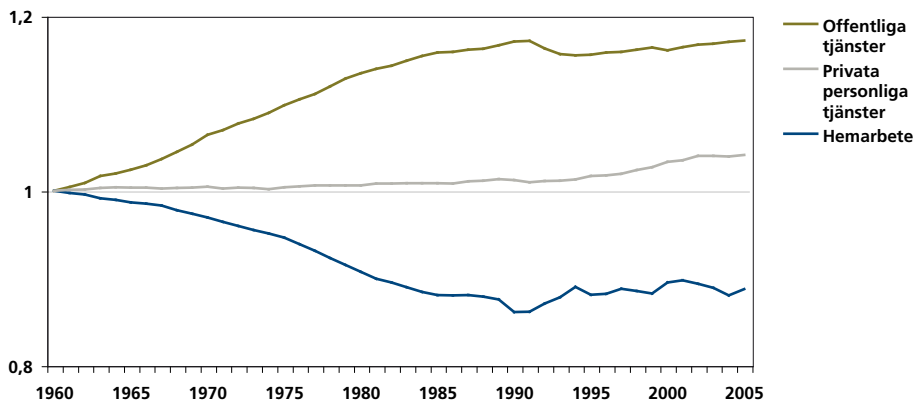
hemarbetet har minskat. Den svaga utvecklingen inom hemarbetet förklaras av att andelen arbetstimmar (av totala mängden arbetade timmar) har minskat och att produktivitetstillväxten har varit svag (se ovan för metoddiskussion i frågan om arbetsproduktivitet).

Effekterna på arbetsproduktivitetsnivån har varit betydande på grund av att hemarbetet har minskat till förmån för den offentliga sektorn.

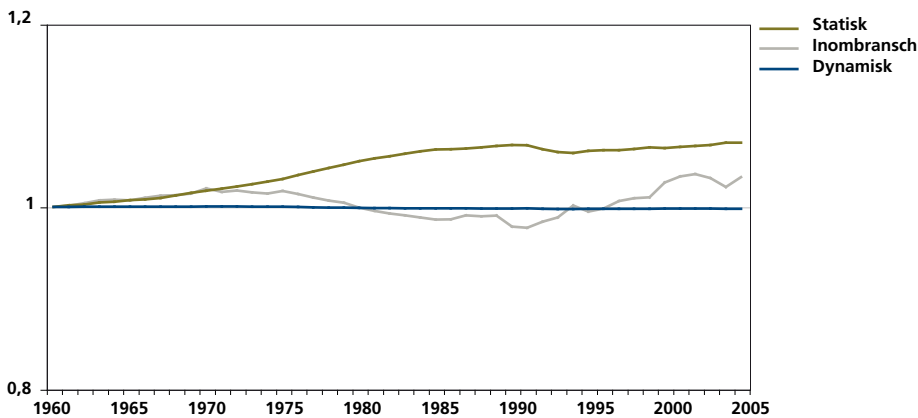
Eftersom arbetsproduktivitetsnivån är högre i offentlig sektor än i hemarbetet har det uppstått förhållandevis betydande effekter av att hemarbetet har minskat och att arbetet inom den offentliga sektorn har ökat efter 1960 (figur 3-8). Överflyttningen av arbetstimmar från hemarbetet har således givit upphov till positiva statiska effekter. Av den totala arbetsproduktivitetsökningen på tio procent, står statiska effekter för sju procent. De tre återstående tre procenten av arbetsproduktivitetstillväxten har orsakats av stigande produktivitet inom de personliga privata tjänsterna.¹⁰ Sammantaget visar analysen av personliga tjänster att det har uppkommit positiva tillväxteffekter i samband med hemarbetets nedgång. Genom att hushållen har växlat över arbetstid, från hushåll till marknad och från hushåll och offentlig sektor, har det bidragit till positiva tillväxteffekter inom hela samhällsekonomin.

Bidraget till tillväxten i samhällsekonomin har orsakats av en tillväxt i arbetsproduktivitet. Sett till tjänstesektorn har arbetsproduktivitetstillväxten varit positiv bland personliga tjänster på grund av omallokeringen av arbetskraft. Tillväxten av arbetsproduktiviteten inom de respektive verksamheterna har varit svag. Det senare kan delvis förklaras av att det är svårt att fånga upp produktivitetstillväxten med de mätmetoder som används.

¹⁰ Eftersom produktionen i offentlig sektor och hemarbetet mäts från input-sidan (löner och kapitalförslitning) kan det inte uppstå någon arbetsproduktivitetstillväxt inom de respektive sektorerna. Arbetsproduktivitetsbidraget kan således bara uppstå genom en omallokering av arbetstid.

Figur 3-7 Bidraget till arbetsproduktivitetstillväxten (i personliga tjänster) efter sektorer, 1960–2005.

Källa: Beräkningar baserade på Statistiska Centralbyrån (SCB). Nationalräkenskaper 1950–1971, nationalräkenskaper 1970–1982, nationalräkenskaper 1980–2000, nationalräkenskaper 2007, Tidsanvändningsundersökningen 1990/91, Tidsanvändningsundersökningen 2000/01, Tidsanvändningsundersökningen 1982/83, LU 1994, SOU 1965:65.

Figur 3-8 Bidraget till arbetsproduktivitetstillväxten (personliga tjänster) efter komponenter.

Källa: Beräkningar baserade på Statistiska Centralbyrån (SCB). Nationalräkenskaper 1950–1971, nationalräkenskaper 1970–1982, nationalräkenskaper 1980–2000, nationalräkenskaper 2007, Tidsanvändningsundersökningen 1990/91, Tidsanvändningsundersökningen 2000/01, Tidsanvändningsundersökningen 1982/83, LU 1994, SOU 1965:65.

Försök till beräkningar av produktivitetstillväxten i den offentliga sektorn har genomförts i ett antal rapporter.¹¹ Enligt en sammanställning från statskontoret har den statliga civila förvaltningen haft en svag produktivitetstillväxt. Under perioden från 1965 till 1975 var produktivitetstillväxten negativ och mellan 1975 och 1997 har produktivitetstillväxten genomgående varit positiv (tabell 3-2).

En viss försiktighet bör iaktas vid tolkning av tabell 3-2 med tanke på att olika metoder har använts och att det är svårt att fånga upp förändringar i kvalitet.

Det har gjorts ett antal försök att beräkna produktivitetstillväxten i den offentliga sektorn.

¹¹ Statskontoret (1985, 1998), Långtidsutredningen (1987).

Tabell 3-2 Genomsnittlig årlig procentuell produktivitetstillväxt i statlig civil förvaltning, 1965–1997.

1965–70	1970–75	1975–80	1980–85	1985–90	1990–97
-2,2	-3,0	1,9	1,2	0,1	0,8

Källa: Statskontoret 1998:23.

Till skillnad från personliga tjänster kännetecknas icke-personliga tjänster av en hög kapitalintensitet och kapitalandel.

Dessutom är en stor del av den offentliga sektorn exkluderad, eftersom det saknas uppgifter från de kommunala verksamheterna. Det är alltså svårt att med säkerhet uttala sig ifall den offentliga sektorn i sin helhet har uppvisat en positiv eller negativ produktivitetstillväxt under perioden 1960 till 2005. Sannolikt har produktivitetstillväxten varit svag med tanke på den förhållandevis låga kapitalintensiteten. En rad observationer från andra verksamheter visar på ett starkt positivt samband mellan kapitalintensitet och arbetsproduktivitet över tid. Det är svårt att argumentera för att den positiva utväxlingen har skett i stor skala inom den arbetsintensiva offentliga sektorn.

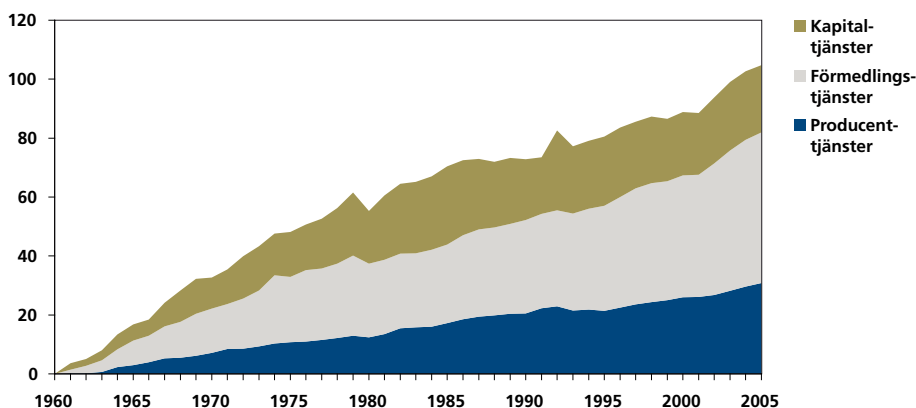
Till skillnad från personliga tjänster kännetecknas icke-personliga tjänster av en hög kapitalintensitet (realkapital/sysselsatta) liksom kapitalandel (inkomst från kapital/inkomst från kapital och arbete). Icke-personliga tjänster har inte alls samma grundläggande egenskaper som personliga tjänster. Till skillnaderna hör att personliga tjänster karaktäriseras av immaterialitet, interaktion, heterogenitet och icke-varaktighet. Icke-personliga kännetecknas inte i samma utsträckning av dessa fyra egenskaper. För att undersöka hur dessa skillnader påverkar produktivitetstillväxten, följer ett avsnitt om bidraget till arbetsproduktivitetstillväxten i icke-personliga tjänster.

Arbetsproduktivitetstillväxten har varit hög inom kategorin icke-personliga tjänster.

Arbetsproduktivitetstillväxten har varit hög inom kategorin icke-personliga tjänster. I jämförelse med personliga tjänster, med en tillväxttakt på tio procent, har icke-personliga tjänster haft en tillväxt i arbetsproduktiviteten på 102 procent under perioden 1960 till 2005. Av den totala ökningen på 102 procent, fördelar sig bidraget efter verksamheter enligt följande. För perioden 1960 till 2005 bidrar kapitaltjänster med 22 procent, förmedlingstjänster (handel, transporter och kommunikation) med 50 procent och de resterande 30 procenten härrör från producenttjänster (företagstjänster, kredit, finanser och uthyrningsföretag). Intressant är att det är producenttjänster som står för huvuddelen av ökningen i arbetstimmar, medan förmedlingstjänster och kapitaltjänster uppvisar en svagare ökningstakt (se tabell 2-3 för detaljer). Det starka bidraget från förmedlingstjänster orsakas alltså inte av någon ökning i arbetskraftsandel utan i stället av en stark produktivitetstillväxt.

Den viktigaste drivkraften bakom arbetsproduktivitetstillväxten är inombranscheffekten. Av den totala ökningen av arbetsproduktiviteten på 102 procent uppgår inombranscheffekten till 97 procent. Sju procent av arbetsproduktivitetstillväxten härrör från statiska effekter. De dynamiska effekterna har varit svagt negativa (figur 3-10).

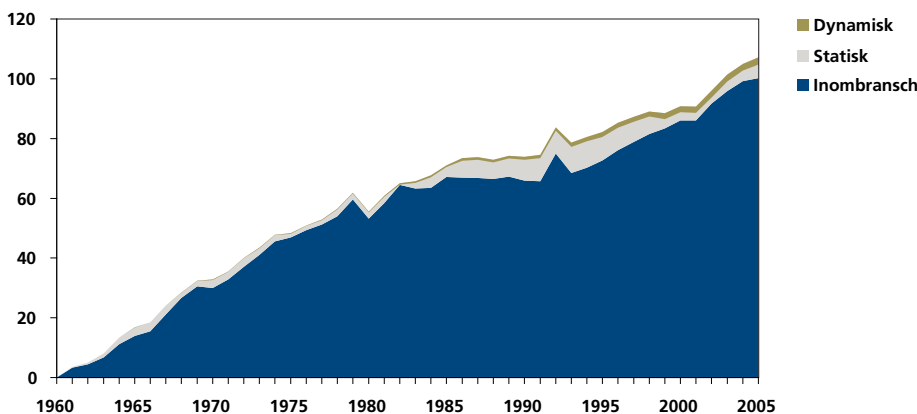
Figur 3-9 Bidraget till arbetsproduktivetstillväxten (icke-personliga tjänster) efter sektorer 1960–2005, procent.

Källa: Beräkningar baserade på Statistiska Centralbyrån (SCB). Nationalräkenskaper 1950–1971, nationalräkenskaper 1970–1982, nationalräkenskaper 1980–2000, nationalräkenskaper 2007, Tidsanvändningsundersökningen 1990/91, Tidsanvändningsundersökningen 2000/01, Tidsanvändningsundersökningen 1982/83, LU 1994, SOU 1965:65.

En orsak till ökad arbetsproduktivetstillväxt inom icke-personliga tjänster kan vara att kapitalintensiteten har ökat.

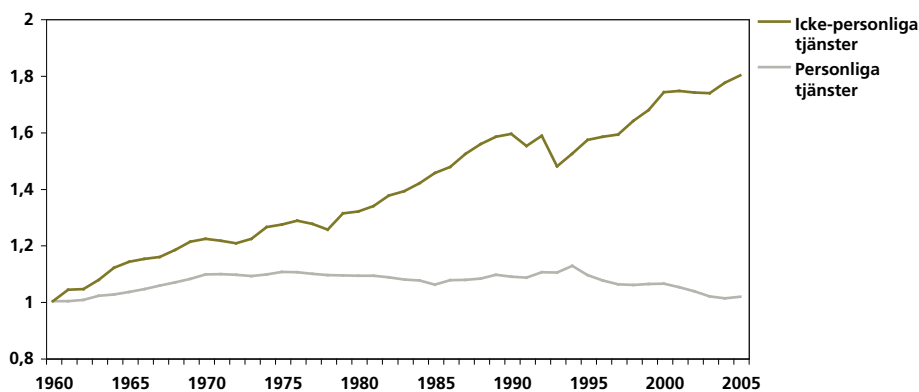
Figur 3-10 Bidraget till arbetsproduktivetstillväxten (icke-personliga tjänster) efter komponenter, procent.

Källa: Beräkningar baserade på Statistiska Centralbyrån (SCB). Nationalräkenskaper 1950–1971, nationalräkenskaper 1970–1982, nationalräkenskaper 1980–2000, nationalräkenskaper 2007, Tidsanvändningsundersökningen 1990/91, Tidsanvändningsundersökningen 2000/01, Tidsanvändningsundersökningen 1982/83, LU 1994, SOU 1965:65.

En annan förklaring kan vara teknisk utveckling. För att klargöra vilken av de båda som ligger bakom tillväxten i arbetsproduktivet har den totala faktorproduktivet (TFP) beräknats.

Den starka ökningen av arbetsproduktivet inom icke-personliga tjänster har inte uppstått genom omallokering av arbetskraft. I stället har arbetsproduktivetstillväxt uppstått inom respektive verksamhet; produktionen inom varje verksamhet har ökat snabbare än insatsen av arbete. En orsak till den växande avkastningen på arbete kan vara att kapitalintensiteten har ökat genom investeringar i realkapital i form av maskiner, utrustningar och byggnader. En annan förklaring kan vara teknisk utveckling. Naturligtvis kan det handla om båda dessa saker: att investeringar leder till både teknisk utveckling och ökad kapi-

Figur 3-11 Total faktorproduktivitet i personliga och icke-personliga tjänster, 1960–2006.

Källa: Beräkningar baserade på Statistiska Centralbyrån (SCB). Nationalräkenskaper 1950–1971, nationalräkenskaper 1970–1982, nationalräkenskaper 1980–2000, nationalräkenskaper 2007, Tidsanvändningsundersökningen 1990/91, Tidsanvändningsundersökningen 2000/01, Tidsanvändningsundersökningen 1982/83, LU 1994, SOU 1965:65.

talintensitet eftersom teknik är inbäddad i kapital.¹² För att undersöka vilken av dessa två faktorer som ligger bakom tillväxten i arbetsproduktivitet inom respektive verksamhet har den totala faktorproduktiviteten (TFP) beräknats. TFP är ett mått på den tekniska utvecklingen.

TFP är ett mått på den tekniska utvecklingen.

Under perioden 1960 till 2005 har TFP ökat med omkring 80 procent. De övriga 20 procenten av arbetsproduktivitetstökningen förklaras av förändringar i relationen kapital-/arbetsandel respektive kapital-/arbetsinsats. Huvuddelen av den ”oförklarade” inombranscheffekten härrör alltså från en stark teknisk utveckling inom kapital-, producent- och förmedlingstjänster. I motsats till den starka produktivitetstökningen inom de senare verksamheterna, har utvecklingen varit betydligt svagare inom icke-personliga tjänster (se figur 3-11).

Inombranscheffekten har varit den avgjort viktigaste orsaken till arbetsproduktivitetstillväxten inom icke-personliga tjänster. Inombranscheffekten har i sin tur orsakats av en ökad kapitalintensitet och en snabb teknisk utveckling. Eftersom de icke-personliga tjänsterna har stått för den största delen av arbetsproduktivitetstillväxten i tjänstesektorn så kan den ökande kapitalintensiteten och den tekniska utvecklingen hjälpa till att förklara produktivitetstillväxten inom hela tjänstesektorn.

Under perioden 1960 till 2005 har TFP ökat med omkring 80 procent.

I huvudsak har tillväxten under perioden 1960 till 2005 orsakats av en betydande tillväxt i den totala faktorproduktiviteten, det vill säga teknisk utveckling i bred bemärkelse, inom varuproduktion och inom icke-personliga tjänster. De personliga tjänsterna har dock givit ett positivt bidrag till den samhällsekonomiska

¹²
$$\underbrace{\Delta Y - \Delta L}_{\text{Tillväxt i arbetsproduktivitet}} = \underbrace{\alpha}_{\text{Kapitalandel}} \cdot \underbrace{(\Delta K - \Delta L)}_{\text{Förändring i kapitalinsats (-) arbetsinsats}} + \underbrace{(1 - \alpha)}_{\text{Arbetsandel}} \cdot \underbrace{\Delta A}_{\text{Teknikförändring}}$$

tillväxten genom att arbete i hemmet har ersatts med arbete inom framför allt den offentliga sektorn men även inom det privata näringslivet. För att fördjupa analysen av hur de privata personliga tjänsterna har utvecklats följer ett avsnitt som belyser hur vissa tjänster har försvunnit för att ersättas av andra i takt med förändrad teknik, preferenser, priser och inkomster.

Tjänstesektorns kyrkogård

I takt med stigande priser, inkomster och skiftande preferenser har hushållens konsumtion av personliga tjänster förändrats under 1900-talet. Med högre inkomster har efterfrågan på personliga tjänster ökat, samtidigt som stigande (relativ) priser har fungerat som en dämpande kraft i konsumtionen. I jämförelse med andra varor och tjänster, har hushållen minskat mängden personliga tjänster som konsumeras. Men eftersom priserna på personliga tjänster samtidigt har stigit relativt andra varor och tjänster, har utgifterna för inköp av personliga tjänster varit relativt stabilt under perioden 1960 till 2005 (se figurerna 2-15, 2-18 i föregående kapitel). Under samma period har de personliga tjänsternas innehåll förändrats. Många enkla sysslor har försvunnit från arbetsmarknaden och flera kvalificerade personliga tjänster har tillkommit. Skoputsarna, barberarna och de avlönade hembiträderna och barnflickorna har blivit allt färre eller till och med helt försvunnit. I stället har vi fått nya och/eller fler personliga tjänster som exempelvis personliga tränare, livscoacher, optiker- och mäklartjänster samt olika former av rådgivningstjänster. Förändringarna har varit genomgripande inom gruppen personliga tjänster varför en långsiktig analys av vilka tjänster som försvunnit och tillkommit kan bidra med kunskaper om hur hushållen har förändrat sin konsumtion. På så sätt får vi ett bredare underlag för att bedöma utvecklingen av personliga tjänster.

Den samlade utvecklingen av personliga tjänster har på lång sikt påverkats av flera samverkande faktorer. Förändrad teknik, arbetsorganisation, preferenser och inkomster är några av de faktorer som kan påverka produktionen och konsumtionen av personliga tjänster. Alla faktorer som påverkar personliga tjänster kan naturligtvis inte tas med, varför undersökningen är avgränsad till ett fåtal faktorer.

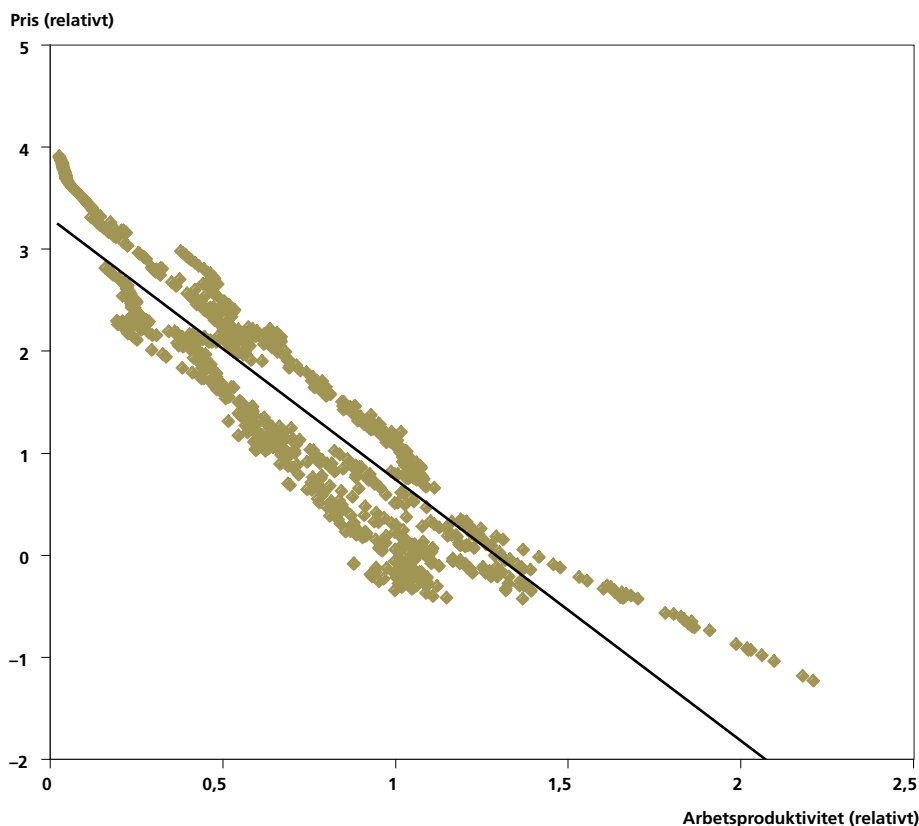
En faktor som har stor betydelse för personliga tjänster är priser, eftersom exempelvis stigande priser minskar efterfrågan. För att undersöka vad som ligger bakom prisutvecklingen i personliga tjänster kommer sambandet mellan pris och produktivitet att analyseras. En annan faktor som påverkar personliga tjänster är kvaliteten, eftersom exempelvis försämrad kvalitet ofta leder till minskad efterfrågan. För att kunna studera kvalitativa förändringar i tjänsternas innehåll används humankapital (mätt som utbildning) som indikator. Slutligen kommer vi även att diskutera hur faktorer som teknisk utveckling och förändrade preferenser kan påverka konsumtionen och även produktionen av personliga tjänster.

Under de senare decennierna har de privata personliga tjänsterna blivit allt dyrare i jämförelse med andra varor och tjänster. Som illustrerats ovan kan detta

Hushållens konsumtion av personliga tjänster har förändrats under 1900-talet.

Många enkla sysslor har försvunnit från arbetsmarknaden och flera kvalificerade tjänster har tillkommit.

Figur 3-12 Sambandet mellan (relativ) arbetsproduktivitet och relativpris efter sex sektorer, 1850–2000.

Källa: Beräkningar baserade på Krantz och Schön (2007).

Under de senaste decennierna har de privata personliga tjänsterna blivit allt dyrare i jämförelse med andra varor och tjänster.

delvis förklaras av den relativt svaga arbetsproduktivitetstillväxten för personliga tjänster. Givet att den relativa lönenivån mellan personliga tjänster och andra sektorer är konstant, så kommer priset för personliga tjänster att vara konstant, men fallande i andra verksamheter, givet att arbetsproduktiviteten är högre i andra verksamheter. Detta högst förenklade resonemang visar på en central mekanism, nämligen att verksamheter som har en relativt sett svagare arbetsproduktivitetstillväxt även kommer att uppvisa relativt sett högre pristillväxt. Vi förväntar oss alltså ett negativt samband mellan (relativ) arbetsproduktivitetstillväxt och (relativ) pristillväxt efter verksamheter och tid.

För att pröva rimligheten i resonemanget ovan, har sambandet mellan förändringen i (relativt) pris och (relativ) arbetsproduktivitet undersökts för sex sektorer under en 150 års period.¹³ Det existerar ett signifikant negativt (log)linjärt samband mellan pris och produktivitet. I figur 3-12 redovisas sambandet grafiskt.

Sambandet ger stöd för resonemanget att privata personliga tjänster har blivit allt dyrare i förhållande till andra varor och andra typer av tjänster. Orsaken

13 Analysen baserad på Krantz och Schön (2007). Verksamheterna är: jordbruk, industri, bygg- och anläggning, transport och kommunikation, privata tjänster och offentliga tjänster.

till den utvecklingen är skillnaden i arbetsproduktivitetstillväxten mellan olika verksamheter. Den relativt svaga produktivitetstillväxten är alltså förklaringen till den svaga volymutvecklingen och starka prisökningen på personliga tjänster. Den svaga arbetsproduktionen är också en del av svaret på varför en förhållandevis konstant andel av hushållens konsumtion går till personliga tjänster (fallande relativ konsumtionsvolym balanseras upp av stigande relativpriser).

Även om en förhållandevis stabil andel av hushållens konsumtion går till personliga tjänster, har innehållet eller sammansättningen av personliga tjänster utvecklats i flera viktiga steg. Hushållens konsumtion av personliga tjänster i dag skiljer sig uppenbart från konsumtionen för femtio eller hundra år sedan. För att visa hur sammansättningen har förändrats och vad det beror på, följer en närmare undersökning av de privata personliga tjänsternas omvandling.

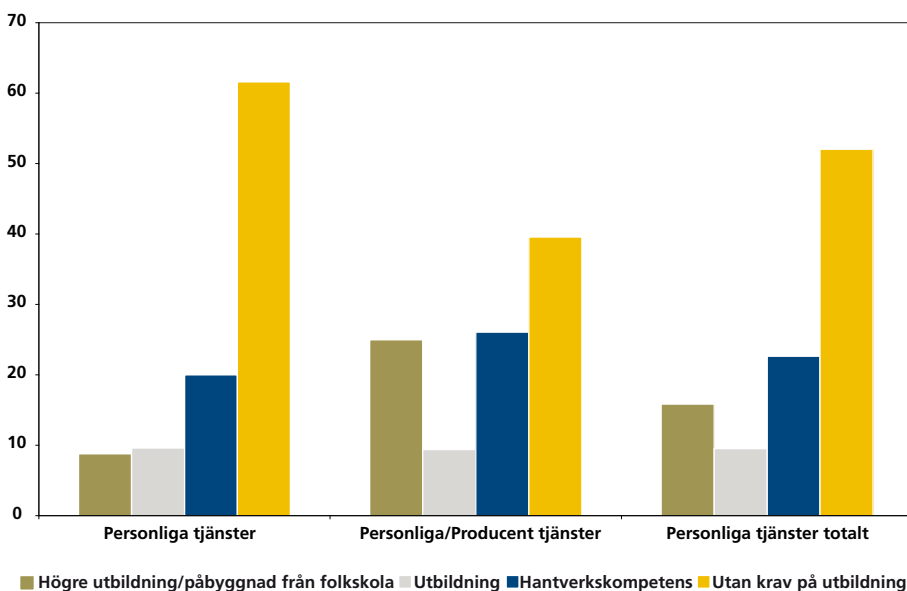
Undersökningen av personliga tjänster tar sin utgångspunkt i produktionen; vilka typer av personliga tjänster som har producerats med hänsyn till yrkesstatus. Utifrån det perspektivet går det att visa vad som har krävts för att möta behovet av olika personliga tjänster (t ex privat hälso- och sjukvård, rekreation, kultur, utbildning, hotell, caféer och restaurang, personlig service, samhällsservice). På det sättet går det att fånga upp hur tjänsternas innehåll, ifråga om yrkes- och utbildningsstatus, har förändrats över tid. Undersökningen kan därmed ge ett stöd för att särskilja vilken typ av personliga tjänster som växt: tjänster med högt respektive lågt utbildningsinnehåll. För att kunna jämföra förändringar i utbildnings- och yrkesstatus beskrivs sammansättningen av personliga tjänster vid två distinkt skilda tidpunkter: år 1890 och 2007. Skillnaderna mellan åren är naturligtvis dramatiska, med tanke på hur den ekonomiska strukturen i allmänhet såg ut vid de respektive åren. För att vinna på den långsiktiga jämförelsen, men samtidigt minska risken för allt för stora skillnader i den ekonomiska strukturen, har jordbruket exkluderats vid båda tidpunkterna för tvärsnittet (se bilaga 3-1).

Vid det första tvärsnittet (år 1890) befann sig den svenska ekonomin i en situation av hög ekonomisk tillväxt och snabb strukturomvandling. Industrins och tjänstesektorns andel av sysselsättningen växte och jordbruket minskade sin andel. De privata och offentliga tjänsterna växte i slutet av 1800-talet, vilket även indikerar att de personliga tjänsterna expanderade något. Om vi fokuserar på personliga tjänster kan vi för det första konstatera att en mängd yrken som fanns då inte finns i dag. För det andra framgår det av undersökningen att det finns dramatiska skillnader i kraven på utbildning. De flesta personliga tjänster som fanns vid slutet av 1800-talet krävde inte någon formell utbildning (52 %). Där- emot fanns det större krav på erfarenhet (t ex lärling och hantverkskompetens). Ett fåtal yrken i gruppen personliga tjänster uppvisade krav på utbildning (figur 3-13). Resultatet skiljer sig mellan de tjänster som riktas mot hushåll (personliga tjänster) och de som riktas mot både hushåll och företag (personliga/producent-tjänster). De tjänster som riktas mot företag uppvisar högre krav på utbildning.

Över tid har antalet yrken ökat. I jämförelse med 1890 har det totala antalet yrken (tillhörande privata personliga tjänster) fram till 2007 ökat från 221 till 300.

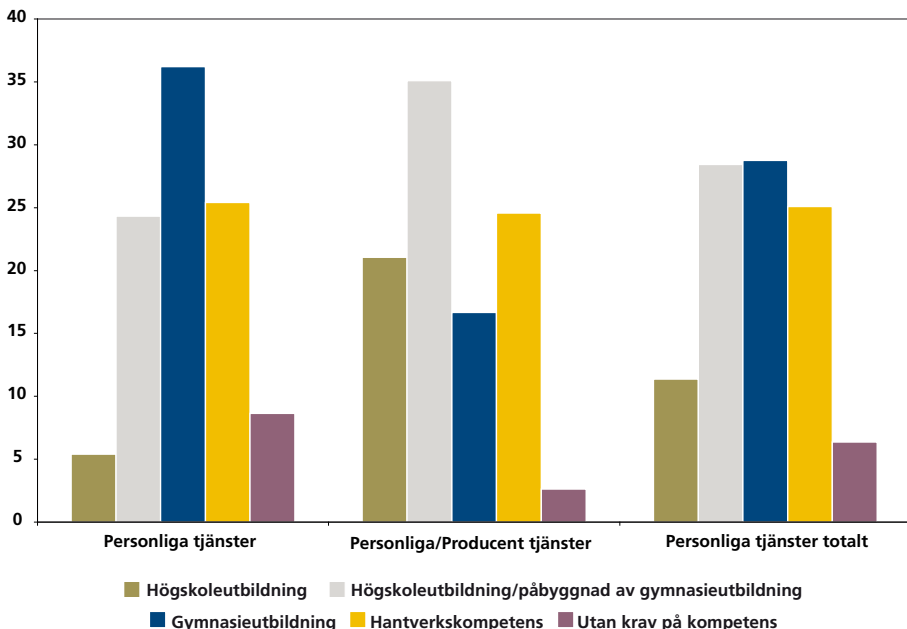
Även om en stabil del av hushållens konsumtion går till personliga tjänster har tjänstestrukturen utvecklats i flera viktiga steg.

För att kunna tydliggöra förändringen över tid beskrivs sammansättningen av personliga tjänster vid två tidpunkter, 1890 och 2007.

Figur 3-13 Privata personliga tjänster efter utbildningsklasser (procent) år 1890.

Källa: Forskningsarkivet Umeå universitet, Arkion/Svar, 1890.

Den stora skillnaden handlar dock inte om antalet, utan snarare om sammansättningen av desamma. Antalet yrken som saknade krav på utbildning var 2007 endast en mindre del (6 %). De flesta yrkena krävde en högskoleutbildning/påbyggnad av gymnasieutbildning eller gymnasieutbildning. Tillika har yrken med krav på högskoleutbildning växt (figur 3-14).

Figur 3-14 Privata personliga tjänster efter utbildningsklasser (procent) år 2007.

Källa: SCB (2007), Standard för svensk yrkesklassificering (SSYK).

Sammantaget visar jämförelsen mellan år 1890 och 2007 att kraven på utbildningsinnehållet i privata personliga tjänster har ökat över tid. Detta är ett intressant resultat men säger inte mycket om vilka tjänster som eventuellt försvunnit eller tillkommit. Den fortsatta analysen tittar närmare på den frågan, samt vilka drivkrafter som kan förklara förändringar inom privata personliga tjänster.

För att komplettera den långsiktiga förändringen i utbildningsstatus följer en genomgång av hur sammansättningen av yrken har förändrats över tid. Den senare undersökningen begränsas till efterkrigstiden för att underlätta jämförelsen över tid. Vidare begränsas antal yrken till 37, med hänsyn till tillgången jämförbara data över tidsperioden (1960–1990), se bilaga 3-1. Med den kartläggningen blir det tydligare vilka yrken som har ökat respektive minskat. Och med tanke på de formella krav som yrken knuten till examina ger, går det även att se ifall utbildningsstatusen har höjts inom personliga tjänster under de senaste decennierna.

Kartläggningen ger ytterliggare stöd för uppfattningen att kraven på formell utbildning har ökat över tid. Tillväxten i yrken som veterinär, läkare, tandläkare, jurister och banktjänstemän visar att en hög utbildningsnivå har blivit allt viktigare med tiden. Yrken som däremot har minskat är körsnärer, modister och hattmakare, tapetserare, skomakare, sadelmakare, urmakare, tvättare och pressare. Yrket hembitråde har minskat kraftigt över tid. Från att ha varit ett vanligt yrke (207 437 stycken 1946/50) återfinns i dag endast ett fåtal hembiträden i Sverige (87 stycken 2005).¹⁴ Ett yrke med låg utbildningsstatus som de facto har ökat stadigt är antalet städare (48 823 stycken 1960 och 112 759 stycken 1990). Sammantaget visar kartläggningen att yrken och tjänster med ett relativt högt kunskapsinnehåll har ökat och de flesta yrken med hantverksmässig kompetens eller lägre utbildningskrav – med undantag för städare – har minskat över tid.

Strukturomvandlingen har inneburit att flera tjänster och yrken har försvunnit. I den processen kan antal anställda inom vissa yrken ha minskat genom dels teknisk förändringar och dels genom förändrade preferenser. Två illustrativa yrken i det sammanhanget är skoputsare och barberare. Ser vi till skoputsning, som i stor utsträckning var ett arbete för ungdomar (även barn), är det troligt att det övergavs i takt med att färre unga arbetade och i stället studerade. Vidare innebar den begränsade betalningsviljan för skoputsning att yrket var ytterst dåligt betalt, varför äldre personer knappast förväntas välja detta yrke. Det kan också tänkas att preferenser avseende skoputsning förändrades, vilket medförde en fallande efterfrågan. Ser vi till barberarnas försörjningsmöjligheter kan en relativt låg betalningsvilja vara en tänkbar förklaring för yrkets dramatiska minskning. Vidare kan nedgången också förstås av den tekniska utvecklingen som rakapparatens genomslag innebar.

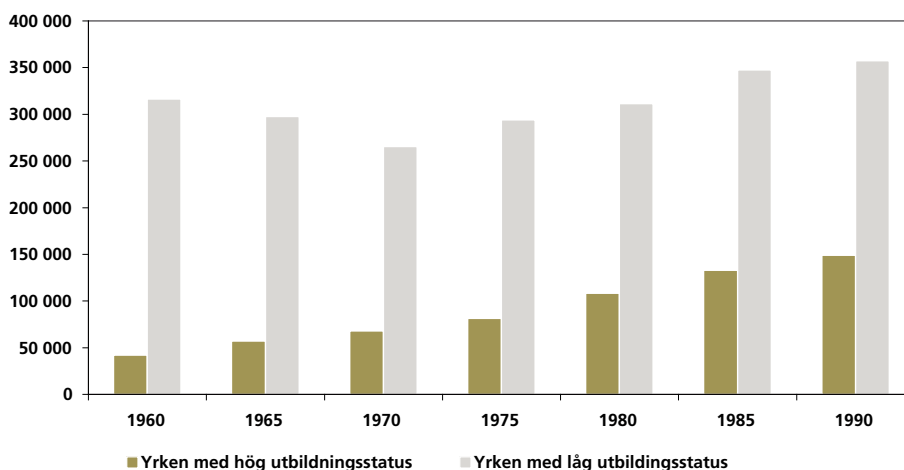
Exemplen med skoputsarnas och barberarnas försvinnande från arbetsmarknaden ger uttryck för flera samverkande faktorer. För att fånga upp de viktigaste har vi valt att diskutera tre olika drivkrafter som påverkat de privata personliga

Jämförelsen visar att kraven på utbildningsinnehållet i privata tjänster har ökat över tid.

Strukturomvandlingen har inneburit att flera tjänster och yrken har försvunnit.

14 Krantz (1987); scb.se, SSK4, 2005.

Figur 3-15 Antalet sysselsatta inom olika yrken bland privata personliga tjänster och personliga/producenttjänster, 1960–1990.

Anm.: Utbildning med hög utbildningsstatus kräver gymnasium eller högre utbildning. Yrken med låg utbildningsstatus kräver inte gymnasium. Ökningen i den senare gruppen förklaras av ökning av antalet städare.

Källa: SCB, FoB 1960, 1965, 1970, 1975, 1980, 1985 och 1990.

De tre viktigaste faktorerna bakom förändringen av de privata personliga tjänsterna är kapitalisering, förändrade preferenser samt sektors- och branschförskjutning.

tjänsternas förändring, nämligen kapitalisering, förändrade preferenser och sektors- och branschförskjutningar. Med kapitalisering avses investering i form av realkapital; att utförandet av en viss personlig tjänst i högre grad sker med hjälp av maskiner, utrustningar och/eller annat realkapital. Kapitaliseringen hänger ofta samman med någon form av teknisk utveckling och eller organisatorisk förändring som påverkar förutsättningarna för att utföra tjänster. Kapitalisering kan även handla om att den tjänst som utförs substitueras mot en vara vilket kan innebära att en viss tjänst försvinner. För att ge exempel på hur kapitalisering påverkar tjänster har vi valt att exemplifiera detta med yrkena skomakare och urmakare. Ser vi till skomakare kan vi konstatera att antalet verksamma skomakare har minskat kraftigt. Orsaken är inte en kapitalisering av själva tjänsten, utan i stället att tjänsten har substituerats mot varor. I takt med att produktionen av skor har blivit allt mer kapitalintensiv har enhetskostnaderna sjunkit relativt enhetskostnaden för skomakartjänster. Naturligtvis kan förändrad kvalitet liksom ett allt mer skiftande mode innebära att skomakartjänsterna och antalet skomakare har minskar i antal. Denna förklaring kan även appliceras på andra tjänster. Exempelvis urmakare har mött en liknande utveckling när klockor har blivit allt billigare att producera.

Förändrade preferenser och teknisk utveckling inom ramen för gruppen personliga tjänster är också något som kan antas påverka hushållens efterfrågan. Ett exempel är optiker. Efterfrågan på optikertjänster hänger knappast samman bara med att befolkningen har ökat och att fler behöver synhjälpmedel. Snarare handlar ökningen om en teknisk utveckling och ökad efterfrågan på olika specialiserade optikertjänster.

Även andra typer av kvalificerade personliga tjänster har ökat i omfattning. Tjänster som försäkrings-, rese och aktiemäklare efterfrågas allt mer av hushållen i takt med att de har ett ökat informationsflöde att hantera. Ett annat växande område är tjänster som rör fritids- och rekreationsområdet. Exempel på nya yrken inom denna kategori är personlig tränare och massör.

Expansionen av offentlig sektor har inneburit att yrken med låg utbildningsstatus har minskat. I dag är ett fåtal sysselsatta som barnflickor. Barnflickor har i stor utsträckning minskat när förskoleverksamheten utvecklats och hembiträdets traditionella tjänster har ersatts med offentliga tjänster, med krav på formell utbildning. Därmed har även den offentliga sektorns expansion bidragit till att många låglönearbeten med låg utbildningsstatus har försvunnit. Tillsammans med utvecklingen av mer kvalificerade yrken inom både den offentliga sektorn och det privata näringslivet, har utbildningsnivån stigit betydligt. Personliga tjänster har blivit allt mer humankapitalintensiva.

Expansionen av offentlig sektor har inneburit att yrken med låg utbildningsstatus har blivit färre.

Sammanfattande slutsatser

Tjänstesektorns expansion har bidragit positivt till produktivitetstillväxten i ekonomin. Det har uppstått stora produktivitetsvinster genom att arbetstid från verksamheter med låg arbetsproduktivitet har omfördelats till verksamheter med högre arbetsproduktivitet. Dessutom har det skett en gynnsam tillväxt av den totala faktorproduktiviteten inom en stor del av tjänstesektorn under efterkrigstiden. Resultaten förstärker den tidigare kritik som riktats mot Baumol's resonemang om tjänstesektorns negativa effekt på ekonomins produktivitetstillväxt. Två i kapitlet centrala resultat pekar mot att tjänstesektorns expansion är högst förenlig med en långsiktigt hög ekonomisk tillväxt.

För det första visar undersökningen av institutionella sektorer att överflyttningen av arbetskraft från hemarbetet till den offentliga sektorn leder till så kallade positiva skift-effekter. Av tillväxten i arbetsproduktivitet på tio procent inom personliga tjänster, står de positiva skifteffekterna för sju procent. Dessa effekter har enkelt uppstått genom att lågproduktiva arbetstimmar i hemarbetet har ersatts av mer produktiva arbetstimmar i den offentliga sektorn. Till den positiva effekten ska även räknas det positiva bidrag som uppstått av att arbete i hushållet har ersatts av arbete i det privata näringslivet.

För det andra visar utvecklingen inom tjänstesektorn att det har uppnåtts en långsiktig positiv tillväxt i total faktorproduktivitet inom icke-personliga tjänster. När dessa icke-personliga tjänster dessutom har växt avsevärt snabbare än de personliga tjänsterna, har produktivitetstillväxten i sin helhet stigit i ekonomin. Av arbetsproduktivitetssökningen i ekonomin på 70 procent, står icke-personliga tjänster för 33 procent, följt av varuproduktionens bidrag på 29 procent.

Det som skiljer de personliga från de icke-personliga tjänsterna är att de senare generellt har en betydligt högre kapitalintensitet/kapitalandel. De icke-personliga tjänsterna har en kapitalandel och kapitalintensitet i nivå med den varu-

Tjänstesektorns expansion är högst förenlig med en långsiktigt hög ekonomisk tillväxt.

De personliga tjänsterna har inte ökat sin realkapitalintensitet utan snarar sin humankapitalintensitet.

producerande sektorn. Det finns alltså förutsättningar att genom investeringar i realkapital, FoU och humankapital åstadkomma en uthållig hög ekonomisk tillväxt inom en stor del av tjänstesektorn. Mot den bakgrunden är resonemanget om kostnadssjuka inom hela tjänstesektorn förhastat.

Analysen av tjänstesektorn visar avslutningsvis att de personliga tjänsterna visserligen inte har ökat sin realkapitalintensitet i någon hög utsträckning, utan att de i stället har ökat sin humankapitalintensitet. Undersökningen av de personliga tjänsternas förändrade innehåll under 1900-talet visar att de enkla, lågavlönade personliga tjänsterna utan krav på formell utbildning, över tid har ersatts av allt fler personliga tjänster som förutsätter investeringar i humankapital och resulterar i högre löner. Den ökade humankapitalintensiteten indikerar även att det har skett kvalitativa förbättringar, att det kvalitativa innehållet har ökat inom personliga tjänster.

KAN DU
RÄCKA MIG
INSEX-
NYCKELN,
ÄLSKLING?

4 Tjänster i ett internationellt perspektiv

Detta kapitel syftar till att analysera hur tjänstesektorns sammansättning skiljer sig åt mellan länder och vad som kan förklara dessa skillnader. Studien är avgränsad till utvecklade länder under perioden 1970 till 2005. Inom gruppen utvecklade länder ingår USA, Australien, Japan och EU25 (exklusive Luxemburg och Malta). Analysen görs utifrån en ny klassificeringsnorm som delar upp tjänster i kategorier baserat på deras kapitalintensitet.

En viktig princip för klassificeringen är skillnaden i arbets- och kapitalintensitet mellan tjänstekategorierna.

Betydelsen av ökad efterfrågan på tjänster

Under efterkrigstiden har tjänstesektorn expanderat både som andel av sysselsättningen och produktionen i de industrialiserade länderna. Även om det finns en debatt om hur tjänstesektorn ska mätas, står det klart att tjänstesektorn har växt och blivit en allt viktigare del för jobben och tillväxten i ekonomin.¹

Beskrivningen av tjänstesektorns utveckling har ofta följt den internationella klassificeringen av ekonomiska aktiviteter efter näringsgrenar enligt NACE², men där aktiviteterna delas in i tre huvudgrupper; personliga tjänster, producenttjänster och förmedlingstjänster. Dessa definierades och tillämpades i kapitel 2 (se faktaruta 2-1 för detaljer).³

Genom hela kapitel fyra kommer tjänstesektorn att inkludera de tjänster som produceras inom företag och offentlig sektor. Produktionen inom hemarbetet kommer alltså att exkluderas. När det gäller de respektive tjänstekategorierna så produceras förmedlings- och producenttjänster närmast uteslutande inom företag. Personliga tjänster produceras dels i företag och dels i offentlig verksamhet. För att skilja på de två institutionella sektorerna kommer de personliga tjänster som i huvudsak produceras i företag att särredovisas. Den senare typen av tjänster benämns privata personliga tjänster och inkluderar bland annat hotell-, café och restaurangtjänster.

En viktig princip för klassificeringen är skillnaden i arbets-/kapitalintensitet mellan tjänstekategorierna. Personliga tjänster är arbetsintensiva och producent- och förmedlingstjänster är båda mer kapitalintensiva. Vidare finns det en viktig institutionell skillnad mellan dessa grupper. Personliga tjänster har, i högre utsträckning än andra tjänster, inslag av skattefinansiering, vilket vi återkommer till i den följande internationella kartläggningen av tjänstesektorns sammansättning.

1 Inklaar, Timmer och van Ark (2008).

2 Classification of Economic Activities in the European Community.

3 Notera att kapitaltjänster har utelämnats. Skälet är att kapitaltjänster utgör en marginell andel av det totala antalet arbetade timmar i ekonomin.

Tabell 4-1 Klassificering av tjänster, huvudkategorier.

1	Personliga tjänster	Offentliga tjänster, privata personliga tjänster, t ex hotell och restaurang
2	Producenttjänster	Bank, finans, företags- och uthyrningstjänster
3	Förmedlingstjänster	Handel, transport och kommunikation (nätverkstjänster)

Aktuella uppgifter visar att tjänstesektorn står för uppemot fyra femtedelar av sysselsättningen i de flesta utvecklade ekonomier.

I USA och Sverige återfinns nästan hälften av det totala antalet sysselsatta inom kategorin personliga tjänster.

För att genomföra en internationell kartläggning av tjänstesektorn kommer vi att beskriva hur de respektive huvudkategorierna av tjänster (tabell 4-1) fördelar sig bland urvalet av industrialiserade länder i dag och under perioden 1970 till 2005. Vid beskrivningen av dagssituationen kommer uppgifter att redovisas för samliga länder (Estland, Lettland och Litauen sammanslagna). För att följa utvecklingen över tid begränsas redovisningen till USA och EU15. Jämförelsen mellan EU15 och USA motiveras av väsentliga skillnaderna i tjänstesektorns sammansättning baserat på ekonomiska och institutionella skillnader samt intresset som kommer av Lissabonagendan.

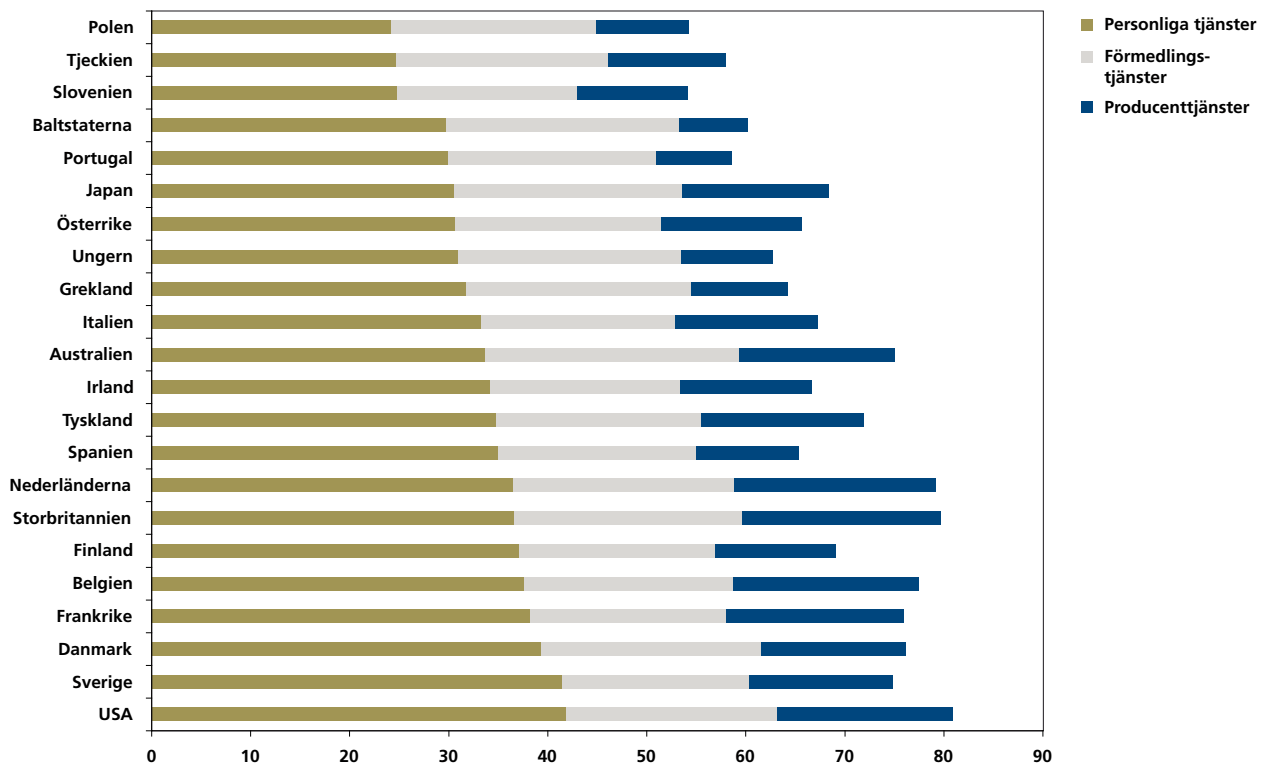
Grunden för jämförelsen mellan länderna kommer att vara sysselsättningen, det vill säga hur många som förvärvsarbetar (företagare och anställda, hemarbete inkluderas ej). Skälet till att använda sysselsättning som indikator på tjänstesektorns utveckling motiveras utifrån ett arbetsmarknads- och tillväxtperspektiv. Vilka typer av tjänster som växer ur ett sysselsättningsperspektiv påverkar villkoren på arbetsmarknaden. Eftersom det finns betydande skillnader i arbetsproduktivitet mellan olika tjänster och mellan varor och tjänster, är det motiverat utifrån ett tillväxtperspektiv att studera sysselsättning i tjänstesektorn.

Aktuella uppgifter från EU KLEMS visar att tjänstesektorn står för uppemot fyra femtedelar av sysselsättningen i de flesta utvecklade ekonomier.⁴ I USA och Storbritannien var fyra femtedelar (81 respektive 80 % av alla sysselsatta i ekonomin) av de sysselsatta (företagare och anställda) aktiva inom tjänstesektorn år 2005. I länder som Nederländerna, Belgien, Danmark, Frankrike, Australien, Sverige och Tyskland var, i fallande skala, mellan 79 och 70 procent sysselsatta inom tjänstesektorn. En lägre sysselsättningsandel inom tjänstesektorn (60–69 %) uppvisar länder som Finland, Japan, Italien, Irland, Österrike, Spanien, Grekland, Ungern och Baltstaterna. Den lägsta sysselsättningsandelen i urvalet av utvecklade länder har Portugal, Tjeckien, Polen och Slovenien, som ligger mellan 54 och 59 procent. Bland de utvecklade länderna har tjänstesektorn mer än hälften av de sysselsatta i dag (figur 4-1).

Tjänstesektorns sammansättning skiljer sig åt i länderna. De länder som har flest anställda i tjänstesektorn i sin helhet behöver exempelvis inte ha flest sysselsatta i personliga tjänster eller i någon annan kategori av tjänster. Om vi jämför hur stor andel av det totala antalet sysselsatta i ekonomin som är aktiva inom personliga tjänster, visar det sig att USA har den högsta andelen (42 procent av alla sysselsatta i ekonomin). Näst högst andel har Sverige där 41 procent är sysselsatta inom personliga tjänster.

4 <http://www.euklems.net/>

Figur 4-1 Sysselsättningsandelen i tjänstesektorn efter huvudaktiviteter och länder 2005.

Källa: EU KLEMS, <http://www.euklems.net/>

I samtliga utvecklade länder som undersökts är det personliga tjänster som är den största gruppen. Andelen som arbetar med personliga tjänster uppgår till mellan 43 och 55 procent av det totala antalet sysselsatta i tjänstesektorn. Motsvarande andelen som arbetar med förmedlingstjänsterna är 25–38 procent och andelen som arbetar med producenttjänster uppgår till 12–25 procent.

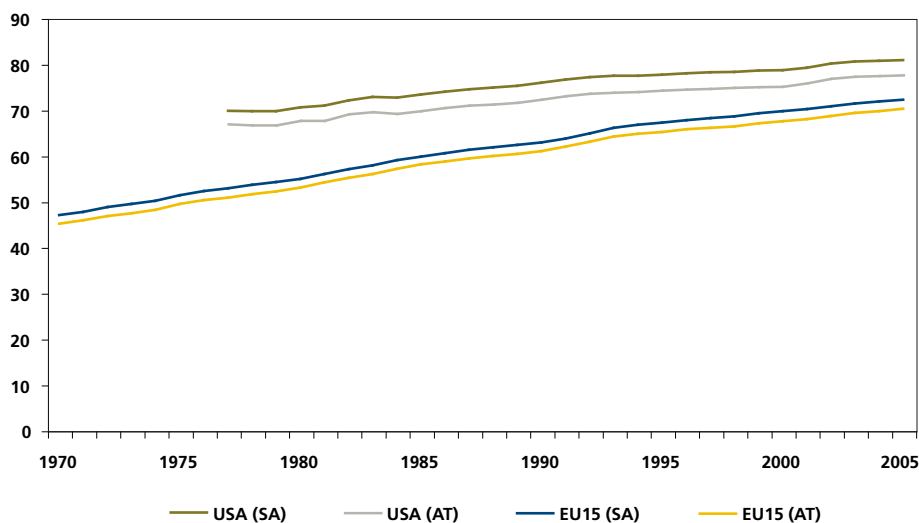
De länder som har den största andelen sysselsatta i förmedlingstjänster är Australien, Baltstaterna, Storbritannien och Japan. Länder som har en låg motsvarande andel är Frankrike, Italien, Irland, Sverige och Slovenien. Med tanke på de länder som har hög respektive låg andel sysselsatta är det svårt att argumentera för att skillnader i inkomster eller offentlig sektor påverkar. Däremot förefaller det finnas en rangordning av producenttjänster som följer på inkomstskillnader.

De länder som har högsta andel producenttjänsterna är Nederländerna, Storbritannien, Belgien, Frankrike och USA och länderna med lägst andel sysselsatta i producenttjänster är Grekland, Polen, Ungern, Portugal och Baltstaterna.

Ser vi till relationen mellan de tre olika kategorierna av tjänster som redovisats ovan, har följande samband upptäckts. Det finns ett positivt signifikant samband mellan andelen personliga tjänster och andelen producenttjänster. Sambandet mellan förmedlingstjänster och de två andra kategorierna är dock inte signifikant. Sambandet mellan producenttjänster och personliga tjänster kan orsakas av att det finns en gemensam drivkraft. Exempelvis förefaller båda kategorierna

Det finns ett positivt samband mellan andelen personliga tjänster och andelen producenttjänster.

Figur 4-2 Tjänstesektorn. Andel sysselsatta (AS) och andel av arbetade timmar (AT) i USA och EU15, 1970–2005.

Källa: EU KLEMS, <http://www.euklems.net/>

öka sina andelar i takt med inkomster. Vad som orsakar skillnader i dessa sysselsättningsandelar analyseras längre fram i kapitlet. Dessförinnan beskrivs den historiska utvecklingen av tjänstesektorn.

Skillnaderna i tjänstesektorns storlek och sammansättning mellan länder är ett resultat av en historisk process.

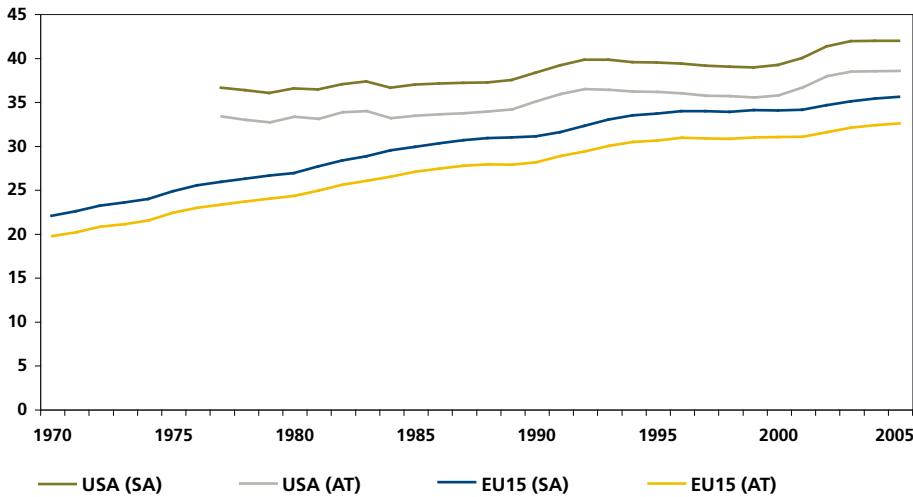
Skillnaderna i tjänstesektorns storlek och sammansättning mellan länder är ett resultat av en historisk process. Utvecklingen fram till dagens situation har naturligtvis kännetecknats av att tjänsterna generellt har ökat sin andel av sysselsättningen. I början av 1970-talet var knappt hälften av de sysselsatta inom EU15 aktiva inom tjänstesektorn. I dag är andelen över sjuttio procent. Under perioden efter 1970 har tjänsterna växt i samtliga utvecklade länder om än takten har varit olika. I exempelvis USA var en påfallande stor andel sysselsatta med att producera tjänster i slutet av 1970-talet. Utvecklingen därefter har dock inte varit lika stark som bland EU15 länderna (figur 4-2).

Till skillnad från den starka tillväxten i personliga tjänster i Europa visar utvecklingen i USA på en betydligt långsammare tillväxt.

Expansionen av tjänster har fördelat sig mellan olika former av aktiviteter. En viktig del av tjänsterna är i dag de personliga tjänsterna, vilket dock inte behöver gälla för tidigare perioder. I början av 1970-talet var en förhållandevis låg andel aktiva inom personliga tjänster bland EU15 länderna. Ser vi till hur stort arbete som lades ned på att producera olika former av personliga tjänster, handlade det om en femtedel år 1970. I dag uppgår de personliga tjänsterna till en tredjedel av det totala antalet arbetade timmar i ekonomin (figur 4-2).

Till skillnad från den starka tillväxten i personliga tjänster som har skett inom Europa, visar utvecklingen från USA på en betydligt långsammare tillväxt. I slutet av 1970-talet var 37 procent sysselsatta (33 % av arbetade timmar i ekonomin) med att utföra olika former av personliga tjänster och i dag handlar det om 42 procent sysselsatta (39 % av arbetade timmar i ekonomin). Det handlar alltså om en femprocentig ökning i USA och den motsvarande ökningen i EU15 ligger på nio procent (figur 4-3).

Figur 4-3 Personliga tjänster. Andel sysselsatta (AS) och andel av arbetade timmar (AT) i USA och EU15, 1970–2005.

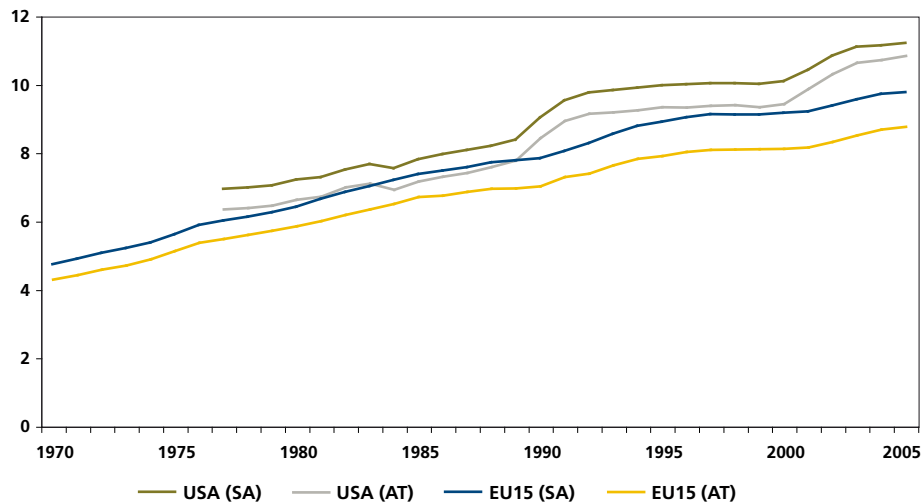
Källa: EU KLEMS, <http://www.euklems.net/>

Expansionen av personliga tjänster har skett inom flera områden. Ett växande fält har varit hälso- och sjukvård. Sedan 1970 har andelen som arbetar inom den sektorn ökat från fem procent till nära tio procent inom EU15. I USA har det skett en närmast parallell utveckling. I dag är omkring elva procent sysselsatta inom hälso- och sjukvårdssektorn (figur 4-4).

En annan verksamhet som har växt under efterkrigstiden är utbildning (figur 4-5). Inom EU15 har andelen sysselsatta (inom utbildning) ökat från omkring fyra procent 1970 till knappt sju procent 2005. Tillväxten var som högst under 1970-talet och första halvan av 1980-talet. Därefter har andelen varit i det närmaste konstant. I USA har det skett en svag ökning av andelen sysselsatta inom utbildningssektorn. Intressant är att det finns en förvånansvärt stor skillnad mel-

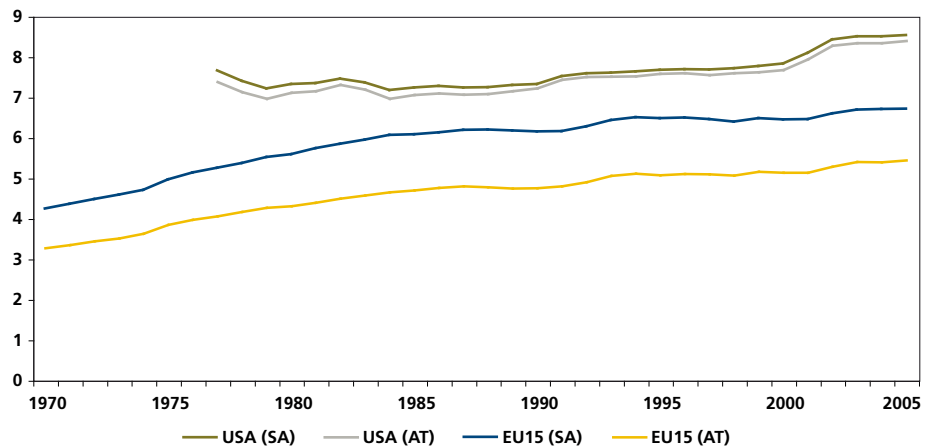
Expansionen av personliga tjänster har skett inom flera områden där hälso- och sjukvårdssektorn är ett exempel.

Figur 4-4 Hälso- och sjukvård. Andel sysselsatta (AS) och andel av arbetade timmar (AT) i USA och EU15, 1970–2005.

Källa: EU KLEMS, <http://www.euklems.net/>

Figur 4-5 Utbildning. Andel sysselsatta (AS) och andel av arbetade timmar (AT) i USA och EU15, 1970–2005.

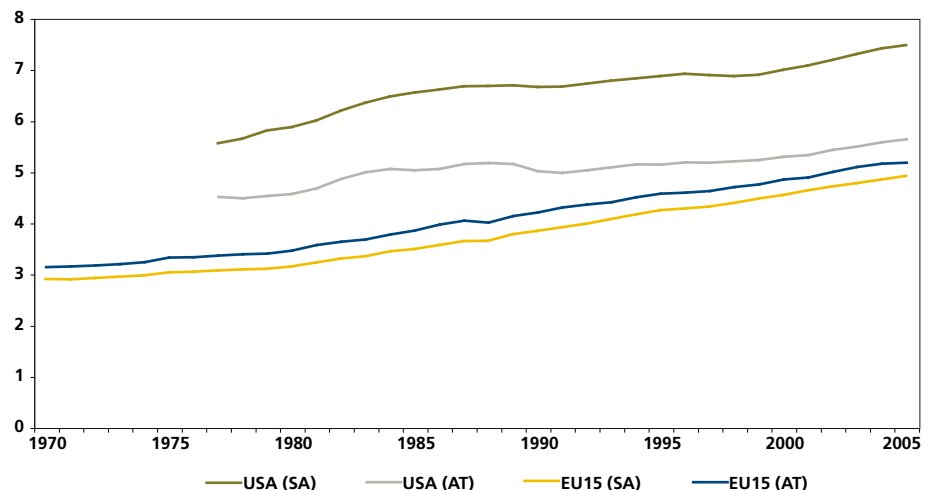
lan andelen sysselsatta och andelen arbetstimmar i EU15. En förklaring kan vara en stor andel deltidssysselsatta inom utbildningssektorn, eller en jämförelsevis låg årsarbetstid.

Hotell- och restaurangtjänster är en annan kategori av personliga tjänster som har växt under efterkrigstiden.

En annan kategori av personliga tjänster som växt under efterkrigstiden är hotell- och restaurangtjänster. I USA har sysselsättningsökningen varit stark under hela perioden från slutet av 1970-talet till i dag och under samma tid har en motsvarande sysselsättningsökning skett inom EU15. Sett till andelar har sysselsättningen ökat med två procent mellan 1978 och 2005. I USA motsvarar det 37 procent av ökningen av de personliga tjänsterna.

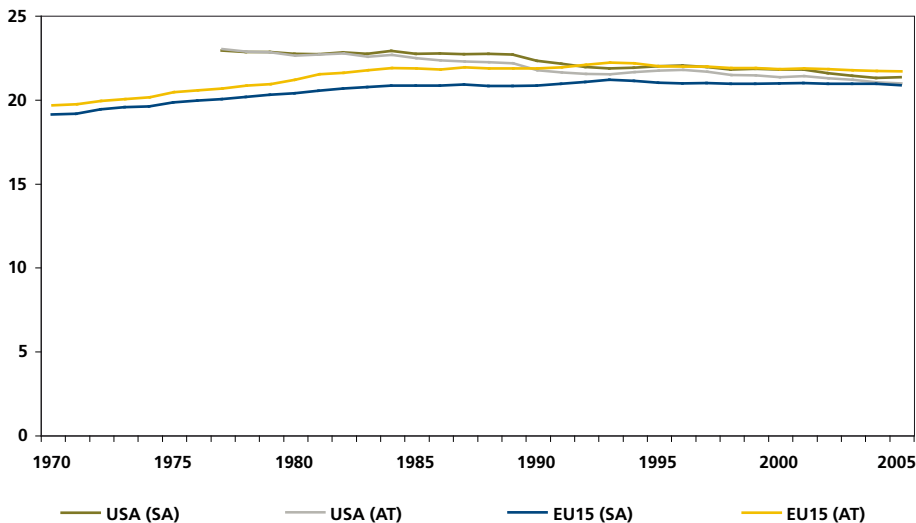
En intressant iakttagelse inom hotell- och restaurangbranschen är den stora diskrepans som finns mellan andel av sysselsatta och andel av de arbetade timmarna i USA. I EU15 är andelen arbetade timmar något högre än andelen sysselsatta,

Figur 4-6 Hotell- och restauranger. Andel sysselsatta (AS) och andel av arbetade timmar (AT) i USA och EU15, 1970–2005.

Källa: EUKLEMS, <http://www.euklems.net/>

Figur 4-7 Förmedlingstjänster. Andel sysselsatta (AS) och andel av arbetade timmar (AT) i USA och EU15, 1970–2005.

Källa: EU KLEMS, <http://www.euklems.net/>

vilket innebär att det, inom hotell- och restaurangbranschen har längre arbetstider (eller färre deltid) än bland andra näringsgrenar. I USA är situationen den motsatta. Det är en förhållandevis stor andel som är sysselsatt, men en betydligt lägre andel arbetade timmar (figur 4-6). Speciellt från slutet av 1980-talet har det skett en utvidgning av gapet mellan andel sysselsatta och andel arbetade timmar. Förklaringen kan vara ett ökat deltidsarbete och fenomenet med att en person har flera parallella jobb.

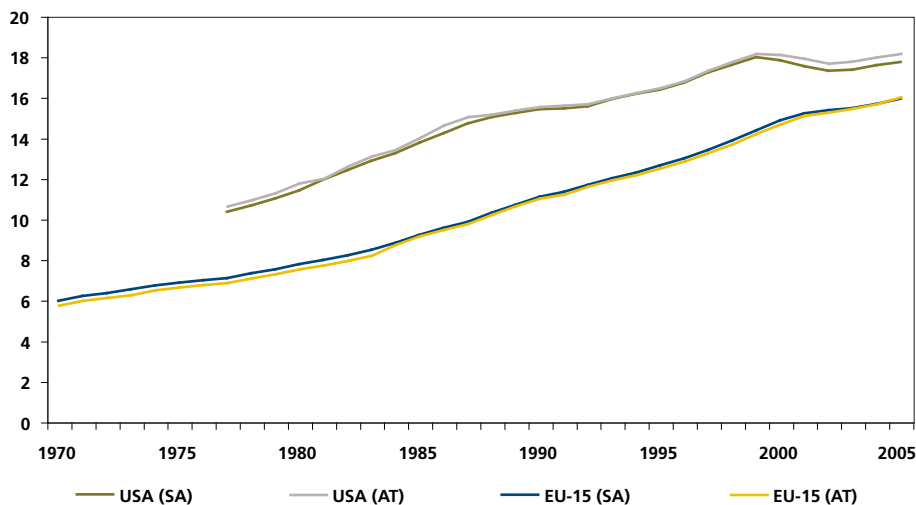
Sysselsättningsökningen i tjänstesektorn har varit avhängig en stark ökning av personliga tjänster och producenttjänster. Däremot har förmedlingstjänsterna inte ökat i samma utsträckning om vi ser till sysselsättningen (volymen förmedlingstjänster har ökat på att hög produktivitetstillväxt har ökat). Exempelvis visar den historiska utvecklingen av förmedlingstjänster en svag tillväxt. Andelen sysselsatta med förmedlingstjänster var omkring en femtedel i början av 1970-talet. I dag uppgår andelen till knappt en procent högre. I USA har till och med sysselsättningen sjunkit i relation till andra aktiviteter (figur 4-7). Även i Sverige finns det ett motsvarande mönster.

Liksom den svenska tjänstesektorn har den amerikanska och europeiska tjänstesektorn växt i takt med att fler sysselsätts inom gruppen producenttjänster (figur 4-8). I början av 1970-talet var andelen sysselsatta inom producenttjänsterna låg. Inom EU15 var endast sex procent av de sysselsatta aktiva med att producera olika former av producenttjänster. I USA var omkring tio procent av arbetsstyrkan i ekonomin sysselsatta med samma typer av tjänster som i slutet av 1970-talet. I dag har andelen sysselsatta stigit till 18 procent i USA och 16 i Europa.

Sammantaget visar kartläggningen av tjänstesektorn bland utvecklade länder att den största andelen är sysselsatt med att utföra olika former av personliga tjäns-

Sysselsättningsökningen i tjänstesektorn har varit avhängig en stark ökning av personliga tjänster och producenttjänster.

Figur 4-8 Producenttjänster. Andel sysselsatta (AS) och andel av arbetade timmar (AT) i USA och EU15, 1970–2005.

Källa: EU KLEMS, <http://www.euklems.net/>

Kartläggningen visar att den största andelen sysselsatta inom tjänstesektorn ägnar sig åt personliga tjänster.

ter. Den historiska genomgången visar att de personliga tjänsternas ökning är det som framför allt har bidragit till att tjänstesektorn totalt sett har växt. Tillväxten har även varit hög inom gruppen producenttjänster som har växt med mellan sex och tolv procent (10 % i Sverige). Utvecklingsmönstret är förhållandevis likartat i USA och bland EU15 länderna. En viktig skillnad som har iakttagits är det stora gapet mellan sysselsättning och arbetade timmar som rapporteras från gruppen privata personliga tjänster. För att analysera de generella drivkrafterna och orsaker till skillnader mellan länder följer ett avsnitt som undersöker sambandet mellan sysselsättningsandel och en rad förklaringsvariabler.

Skillnader mellan länder avseende tjänstesektorns storlek

Tjänstesektorns storlek och sammansättning skiljer sig mellan världsdelar och länder.

Den aktuella situationen i de utvecklade länderna visar att tjänstesektorns storlek och sammansättning skiljer sig mellan världsdelar och länder. Kartläggningen visar också på flera viktiga skillnader mellan USA och EU15 både när det gäller vad som växer inom tjänstesektorn och i vilka länder det sker. För det första har andelen personliga tjänster och producenttjänster ökat över tid, och de högsta andelarna finns i dagens mest utvecklade länder. För det andra har andelen förmedlingstjänster varit närmast konstant och det är svårt att se någon systematik bland länderna som har en låg respektive hög andel. Vidare har kartläggningen visat på skillnader i tjänstesektorns sammansättning som knappast hänger samman enbart med inkomstnivå. Det finns alltså flera faktorer som kan förklara tjänstesektorns expansion.

Orsakerna till tjänstesektorns tillväxt har traditionellt förklarats utifrån produktivitetsskillnader i ekonomin. Givet att arbetsproduktivitetstillväxten är relativt

hög inom industrin, kommer behoven av arbetskraft att gradvis minska och därmed frigörs arbetskraft till andra sektorer i ekonomin. Givet att prisnivån är konstant (påverkas ej av skillnader i arbetsproduktivitet) och att efterfrågan på varor och tjänster bara styrs av inkomster, kommer efterfrågan på arbetskraft att växa i tjänstesektorn. Med andra ord måste fler och fler arbeta inom den lågproduktiva tjänstesektorn för att möta den ökande efterfrågan på tjänster. Sysselsättningsandelen sjunker då inom industrin och ökar inom tjänstesektorn. Värt att notera är att resonemanget liknar det klassiska fenomenet när jordbrukets sysselsättningsandel sjönk i samband med det industriella genombrottet och därefter. Ett problem med resonemanget ovan kan dock vara att antagandena om priser och inkomster samt hushållens känslighet för desamma, kommer att växla beroende på vilka varor och tjänster som analyseras.

För att undersöka hur resonemangen ovan relaterar till tjänstesektorns utveckling kommer flera saker att analyseras. Utifrån den enkla sektorsmodellen som följer på Baumols hypotes, är det inte minst inkomster som kommer att styra tjänstesektorns utveckling. Med stigande inkomster kommer den ökade efterfrågan att mötas av en sysselsättningsökning i tjänstesektorn (den ökade efterfrågan måste alltså mötas av att fler sysselsätts i sektorn). Tjänstesektorns expansion handlar naturligtvis inte bara om produktivitet och inkomst.

Institutionella skillnader mellan olika länder och över tid påverkar spelreglerna i ekonomin och förutsättningarna att driva olika verksamheter. Omfattningen av statligt (eller motsvarande) deltagande i ekonomin genom skatter, transferringar och offentliga utgifter, påverkar tjänstesektorns nivå och utveckling. En stor offentlig sektor påverkar till exempel efterfrågan på motsvarande privata tjänster, samtidigt som en offentlig produktion till låga eller inga avgifter ökar konsumtionen av vissa offentligt finansierade tjänster. För att undersöka hur det offentliga engagemanget i ekonomin påverkar tjänstesektorn, analyseras sambandet mellan den offentliga konsumtionens andel av BNP och tjänstesektorns storlek.

Skillnader på arbetsmarknaden i fråga om arbetsmarknadens funktionssätt, lönebildning och lönespridning kan bidra till att påverka förutsättningarna för tjänstesektorns expansion. Med stora löneskillnader i ekonomin kan tjänster med en låg produktivitet och med låga krav på utbildningsnivå och erfarenhet, förväntas betinga ett lägre pris än motsvarande tjänster i en ekonomi med små löneskillnader. Vidare innebär stora inkomstskillnader att personliga tjänster blir relativt billiga för höginkomsthushåll.

För att undersöka tjänstesamhällets drivkrafter utifrån resonemanget ovan kommer en regressionsmodell att användas. I den modellen är det tjänstesektorns sysselsättningsandel som ska förklaras (andel sysselsatta i tjänstesektorn delat med antalet anställda totalt i ekonomin). Tjänstesektorn kommer att analyseras i sin helhet och efter huvudkategorier (personliga tjänster, privata personliga tjänster, producenttjänster och förmedlingstjänster). För att förklara sysselsättningsandelarna används tre variabler; (1) inkomster, som mäts som BNP per capita, (2) offentlig sektor, som mäts som offentliga konsumtionens andel av

Institutionella skillnader mellan olika länder och över tid påverkar spelreglerna i ekonomin.

Stora inkomstskillnader innebär att personliga tjänster blir relativt billiga för höginkomsthushåll.

Tabell 4-2 Sambandet mellan sysselsättningsandelen i tjänstesektorn och pris- samt inkomstnivån i EU25 och USA, 1970–2004.

Tjänstekategorier	Inkomster		Offentlig sektor		Inkomstspridning		Modell	
	Koefficient	Sign.	Koefficient	sign.	Koefficient	sign.	F-stat	Adj-R-squared
Tjänster totalt	0.21	***	0.14	***	-0.015		290	0.61
Personliga tjänster ¹	0.23	***	0.28	***	0.08	*	207	0.52
Privata personliga tjänster ²	0.28	***	-0.45	***	0.72	***	215	0.54
Producenttjänster	0.57	***	0.12	**	-0.19	**	342	0.64
Förmedlingstjänster	0.04	***	-0.05	**	-0.11	**	15	0.08

Anm.: ¹ I personliga tjänster ingår både skattefinansierade och marknadsbaserade personliga tjänster. ² I privata personliga tjänster ingår endast marknadsbaserade tjänster. *** = signifikans på en procents nivå, ** = signifikant på fem procents nivå, * = signifikant på tio procents nivå. Värden utan stjärna är insignifikanta.

Källa: EU KLEMS, FN, Penn World Table.

De skillnader vi ser i tjänstesektorns sysselsättningsandel mellan länder påverkas starkt av inkomster.

BNP, (3) inkomstspridning, som mäts med hjälp av en ginikoefficienten baserad på data från hushållens disponibla inkomster. Samtliga värden för de respektive variablerna är transformerade till log-skala. I undersökningen används ett paneldataset som täcker USA, Australien, Japan och EU25 (exklusive Malta och Luxemburg) från perioden 1970–2005. Det saknas observationer för USA (1970–1977), och länder i Öst- och Centraleuropa (1970–1989).

Resultatet av analysen visar att tjänstesektorns samlade sysselsättningsutveckling och de skillnader vi i dag ser i tjänstesektorns sysselsättningsandel mellan länder påverkas starkt av inkomster. Det finns ett positivt signifikant samband mellan tjänstesektorns sysselsättningsandel och inkomstnivå. Detta ger alltså stöd för den enkla modell för sektorsutvecklingen som presenterades tidigare. Vidare påverkas tjänstesektorns sysselsättningsandel av den offentliga sektorns storlek. Länder som har en stor offentlig sektor har alltså en högre andel av arbetsstyrkan sysselsatt i tjänstesektorn än länder som har en liten offentlig sektor. Genom tillväxten i den offentliga sektorn och tillväxten i inkomster har andelen sysselsatta i tjänstesektorn ökat.

En ökad inkomstspridning leder till att fler är sysselsatta med att producera personliga tjänster.

Modellen som har använts för att förklara andelen sysselsatta i tjänstesektorn uppvisar ett sammantaget statistiskt signifikant resultat (F-stat=290) och ett justerat R² värde på 0.61 (tabell 4-2). Det senare innebär att 61 procent av variationen i sysselsättningsandel förklaras av variationen i inkomster, offentlig sektor och inkomstspridning. Statistiskt sett innebär det att de övriga 39 procent av variationen i sysselsättningsandel förklaras av andra faktorer. Dessa handlar i stor utsträckning om landspecifika förhållanden som inte fångas upp i modellen.

Andelen personer sysselsatta med att producera personliga tjänster påverkas positivt av inkomster, offentlig sektor och inkomstspridning; analysen av de respektive variablerna och modellen i sin helhet ger stöd för den tolkningen (se tabell 4-2). Resultatet innebär alltså att en ökad inkomstspridning leder till att fler är sysselsatta med att producera personliga tjänster. Utifrån det tidigare resonemanget skulle detta resultat stödja att även lågproduktiva arbeten blir utförda eftersom inkomstspridningen är hög; den stora inkomstspridningen möjliggör för hushåll med hög inkomst att konsumera relativt billiga personliga tjänster. Ett

liknande resultat uppkommer om privata personliga tjänster (personliga tjänster som inte har inslag av skattefinansiering) undersöks. En ökad inkomstspridning leder alltså till att fler sysselsätts inom privata personliga tjänster. I motsats leder en växande offentlig sektor till att färre sysselsätts med privata personliga tjänster. En förklaring kan vara undanträngningseffekter vilket indikeras av den negativa koefficienten för offentlig sektor (-0.45***).

Producenttjänsterna påverkas positivt av inkomster och av den offentliga sektorn, men däremot negativt av inkomstspridning. En ökad efterfrågan på producenttjänster kan förväntas mot bakgrund av andra företags behov av bland annat olika former av företags- och uthyrningstjänster. Tillika kan en växande sektor erbjuda en ökad efterfrågan på dessa former av tjänster. Anledningen till varför en lägre inkomstspridning innebär att fler är sysselsatta med producenttjänster behöver dock undersökas närmare för att kunna besvaras. Modellen i sin helhet ger ett robust resultat (F-stat=342), med ett R² värde på 0.64. Ett betydligt svagare resultat får vi i fallet med förmedlingstjänsterna. Förmedlingstjänsterna påverkas positivt av inkomster och av den offentliga sektorn, men negativt av inkomstspridning. Även om modellen i sin helhet är signifikant (F-stat=15), innebär det låga R² värdet (0.08) att det mesta av variationerna i sysselsättningsandel är oförklarade.

Sammanfattande slutsatser

Under efterkrigstiden har tjänstesektorns betydelse för sysselsättningen och tillväxten ökat i de utvecklade länderna. I dag uppgår andelen sysselsatta i tjänstesektorn (enligt NACE-klassificeringen) till uppemot fyra femtedelar. I världsekonomin är det USA och Storbritannien (undantaget mindre länder som t ex Luxemburg) som har de största tjänstesektorerna som andel av ekonomin.

Under perioden efter 1970 är det framför allt två delar inom tjänstesektorn som har växt. För det första handlar det om personliga tjänster (offentliga tjänster, privata personliga tjänster, t ex hotell o restaurang), som har ökat sin andel (av totala sysselsättningen) med mellan tio och femton procent inom Europa, Australien och USA. För det andra har producenttjänster (bank, finans, företags- uthyrningstjänster) ökat med omkring tio procent sedan 1970-talet. Under samma tid har sysselsättningsandelen varit i det närmaste oförändrad i kategorin förmedlingstjänster (handel, transport och kommunikation, t ex nätverkstjänster).

Den klassiska förklaringen till expansionen av tjänster pekar på skillnader i arbetsproduktivitet mellan varor och tjänster i kombination med stigande inkomster och konstanta priser. I den aktuella undersökningen framgår att inkomstökningen har varit en viktig drivkraft till tjänstesektorns expansion. Tillika har utbyggnaden av den offentliga sektorn givit en positiv effekt på utvecklingen av sysselsättningen. Analysen av tjänstesektorns sammansättning visar att inkomstskillnader påverkar hur stor andel som är sysselsatta med att utföra personliga tjänster. I länder med stora inkomstskillnader (kontrollerat för skillnad i inkomstnivå) tenderar fler att vara sysselsatta med att producera personliga tjänster. Rap-

Under perioden efter 1970 är det två delar inom tjänstesektorn som har växt, personliga tjänster och producenttjänster.

Inkomstökningen och utbyggnaden av den offentliga sektorn har varit en drivkraft för tjänstesektorns expansion.

I länder med stora inkomstskillnader tenderar fler att vara sysselsatta med att producera personliga tjänster.

porter om människors behov av att arbeta på flera ställen på grund av låga löner innebär att sysselsättningsandelen lyfts upp, samtidigt som arbetsinsatsen (mätt som andel arbetade timmar) hålls nere i privata personliga tjänster. Slutligen visar analysen av tjänstesektorns drivkrafter att variationen i andelen sysselsatta i producenttjänster påverkas positivt av inkomster och offentlig sektor. Ökad efterfrågan på exempelvis företags- och uthyrningstjänster, tenderar alltså att växa med högre inkomster och en utbyggd offentlig sektor.

5 Analys och slutsatser

I detta kapitel analyseras resultat och slutsatser från föregående kapitel. Analysen pekar på ett antal tydliga slutsatser av vilka de viktigaste inleder kapitlet. Därefter redovisas den analys som ligger till grund för slutsatserna.

1. ITPS analys visar på en tjänsteparadox. Tjänsteparadoxen innebär att samhället utifrån ett arbetsmarknadsperspektiv förvisso är ett tjänstesamhälle, men utifrån ett konsumtionsperspektiv snarast är ett prylsamhälle, det vill säga ett samhälle som i allt högre grad präglas av materiell konsumtion.
2. Marknadens huvudsakliga funktion att effektivt hushålla med knappa resurser har fungerat väl – vi är sparsamma med den dyra resurs personliga tjänster är. Konsumtionen av personliga tjänster har därför minskat i volym trots ökade inkomster.
3. De personliga tjänster vi inte vill vara utan (allt från spa till sjukvård) kommer vi över tiden att vara tvungna att betala allt högre (relativa)priser för, eller också måste de i ökad omfattning subventioneras av staten.
4. Den ökade skattekvoten fram till 1980-talet möjliggjorde en ökning av subventionerade personliga tjänster på arbetsmarknaden, främst inom vård, skola och omsorg.
5. Konkurrensen om vilka tjänster som ska subventioneras av staten kommer dock att bli allt tuffare. Alternativet till statlig subvention är fallande relativa löner i sektorer som producerar personliga tjänster.
6. Kvinnors inträde på arbetsmarknaden gav ett stort engångstillskott i termer av arbetade timmar och en stor produktivitetsvinst när barnomsorgen flyttade från hushållet till arbetsmarknaden, vilket betalade för nästan hela utbyggnaden av utbildningsväsendet sedan 1960-talet.
7. ITPS analys visar också att hemarbetande kvinnor i till exempel andra europeiska länder inte i första hand utgör en arbetskraftsreserv utan i stället en produktivitetspotential.
8. Sverige och USA är de två länder som uppvisar störst andel personliga tjänster, dock av helt olika skäl. I USA är det stora inkomstskillnader som är den huvudsakliga drivkraften bakom de personliga tjänsternas expansion, medan motsvarande drivkraft i Sverige utgörs av stora offentliga subventioner. Länder med vare sig stora löneskillnader eller subventioner såsom Tyskland och Japan uppvisar lägre sysselsättningsandel i personliga tjänster.
9. Analysen visare vidare att potentialen för produktivitetstillväxt inom den del av tjänstsektorn som sedan 1980-talet stått för sysselsättningsökningen (icke-personliga tjänster) är betydande och ska snarast jämföras med varuproduktionen.

ITPS analys visar på en tjänsteparadox.

Sett ur ett arbetsmarknadsperspektiv har vi ett tjänstesamhälle.

Ur ett konsumtionsperspektiv har vi ett prylsamhälle som i allt högre grad präglas av materiell konsumtion.

10. Tillväxtutsikterna för ekonomin i sin helhet har på lång sikt inte försämrats av tjänstesektorns ökade betydelse för sysselsättningen.

Tjänstesektorn står för en allt större del av sysselsättningen liksom en allt större del av förädlingsvärdet. Sektorn som helhet har dock en lägre genomsnittlig produktivitetstillväxt än varuproduktionen något som tidigt uppmärksammats av bland annat William Baumol¹. Baumol menar att den ökade sysselsättningsandelen i tjänstesektorn är ett resultat av skillnader i produktivitetstillväxt mellan tjänsteproduktion och varuproduktion, att hög produktivitet inom varuproduktionen leder till lägre relativa priser samtidigt som allt färre sysselsätts inom denna sektor. Den låga produktivitetstillväxten inom tjänstesektorn leder till högre relativa priser vilket har kommit att bli känt som *tjänstesektorns kostnadsjuka*. Ökade relativpriser i kombination med att en allt större del av sysselsättningen leder enligt Baumol till en kostnadssjuka som på sikt hotar tillväxten i ekonomin.

ITPS analys visar på betydelsen av en mer differentierad syn på tjänster.

Den faktiska utvecklingen av den ekonomiska tillväxten har emellertid inte gett Baumol rätt. Tvärtom har tillväxten, trots ökad sysselsättningsandel och ökade relativpriser de senaste decennierna legat på en historiskt hög nivå, globalt liksom i Sverige.

ITPS analys visar på betydelsen av en mer differentierad syn på tjänster. Vanligtvis definieras tjänster i termer av immaterialitet, krav på interaktion mellan producent och kund, att de inte går att standardisera samt att de har en begränsad varaktighet. Denna definition gäller endast en specifik typ av tjänster, nämligen de personliga tjänsterna. ITPS analys visar också att tjänstesektorns expansion i huvudsak drivs av de icke-personliga tjänsterna, som inte delar dessa karaktärsdrag utan har mer gemensamt med varuproduktionen.

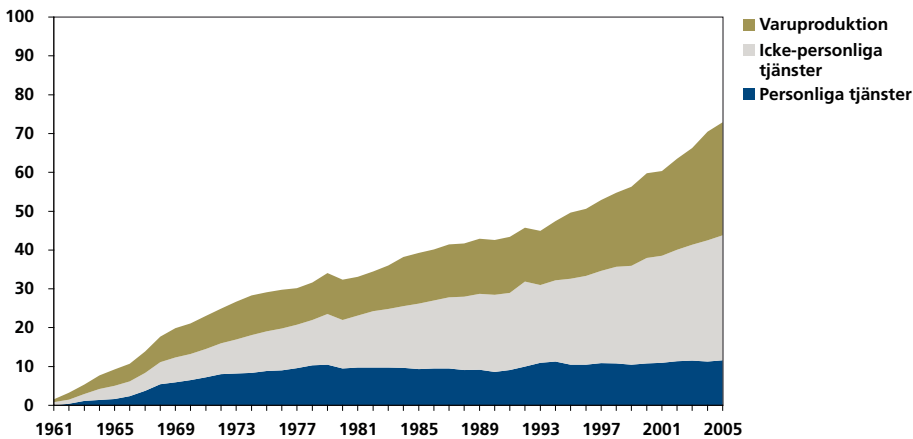
Den klassiska definitionen av tjänster omfattar inte de icke-personliga tjänsterna som i huvudsak ligger bakom tjänstesektorns expansion.

Samtidigt som de personliga tjänsterna (inkl hemarbete) sedan 1960-talet har haft en nära nolltillväxt i termer av arbetade timmar har de icke-personliga tjänsterna vuxit med nästan en procent per år. Varuproduktionen har under samma period minskat sin sysselsättning med 1,4 procent per år.

I termer av produktivitetstillväxt är skillnaden mellan personliga och icke-personliga tjänster än större. Sett till hela samhällsekonomin har arbetsproduktiviteten ökat med 70 procent sedan 1960 till 2005 (figur 3-4). Det största bidraget till arbetsproduktivitetsökningen har kommit från icke-personliga tjänster (33 %), följt av varuproduktion (29 %) och personliga tjänster (11 %). Notera att detta är respektive sektors bidrag till den allmänna ökningen och alltså inte den enskilda sektorns tillväxt.

Vilka typer av tjänster räknas då till denna snabbväxande kategori? De icke-personliga tjänsterna inkluderar producent-, förmedlings- och kapitaltjänster, det vill säga tjänster som inte är personliga och i många fall är intermediära det vill säga inte producerar för slutkonsumenten utan i stället producerar insatsvaror

1 Baumol (1967, 2001).

Figur 5-1 Bidraget till arbetsproduktivitetstillväxten (totalt) efter sektorer 1960–2005, procent.

Källa: Beräkningar baserade på Statistiska Centralbyrån (SCB). Nationalräkenskaper 1950–1971, nationalräkenskaper 1970–1982, nationalräkenskaper 1980–2000, nationalräkenskaper 2007, Tidsanvändningsundersökningen 1990/91, Tidsanvändningsundersökningen 2000/01, Tidsanvändningsundersökningen 1982/83, LU 1994, SOU 1965:65.

som går in i ett annat företags produktion som en del i en förädlingsvärdekedja². De icke-personliga tjänsterna har ”varuliknande” egenskaper såsom varaktighet, standardiserbarhet och icke-interaktivitet. Dessa egenskaper har positiva implikationer för produktiviteten.

Den avgörande skillnaden ur ett produktivitetperspektiv är skillnaden i kapitalintensitet. Personliga tjänster har en löneandel på hela 90 procent och därmed en kapitalandel på bara tio procent. Produktions- och förmedlingstjänster har en löneandel på omkring 60 procent och kapitaltjänster en andel på knappt tio procent vilket innebär att dessa icke-personliga tjänstesektorer är mer lika varuproduktionen i sina egenskaper än tjänsteproduktion.

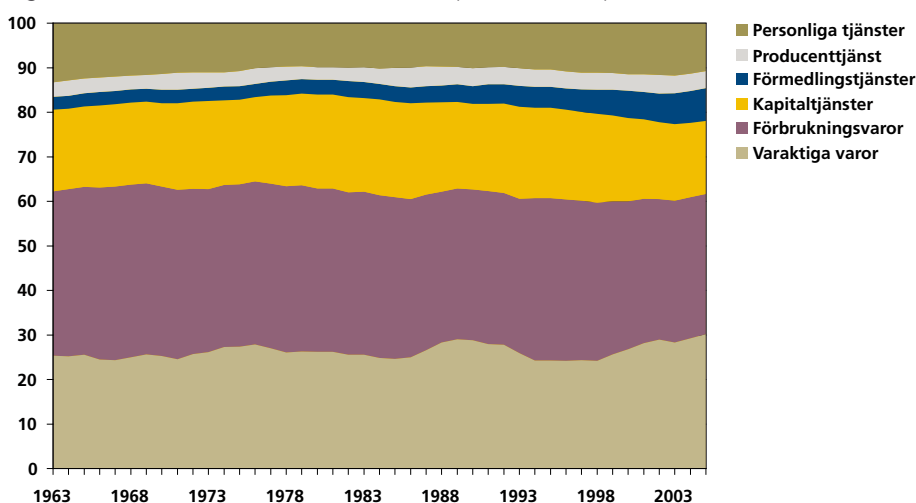
I enlighet med tillväxtteori, vilket även styrks av den historiska utvecklingen, är det teknik i bred bemärkelse som är avgörande för produktivitet och tillväxt. Tekniken i sin tur är inbäddad i kapital. Verksamheter som inte kan öka sin produktivitet genom att tillföra kapital (human- och/eller realkapital), kommer obönhörligen att visa stigande relativpriser (givet att andra verksamheter ökar mängden real- och eller humankapital). En analys av prisutvecklingen visar att produktivitetstillväxt är starkt negativt korrelerad med prisutvecklingen. Hög produktivitetstillväxt ger alltså sjunkande priser, vilket är orsaken till att varor blivit allt billigare samtidigt som personliga tjänster blivit dyrare.

Ur ett hushållsperspektiv har relativprisutvecklingen inneburit att utgifterna för hushållens konsumtion av varor minskat och utgiftsandelen för personliga tjänster ökat. Mäter vi i stället konsumtionsvolymen är bilden i stället den motsatta. Hushållskonsumtionens volymutveckling visar tydligt att det är konsumtionen

Relativprisutvecklingen visar att hushållen lägger mindre pengar på konsumtion av varor och mer på personliga tjänster.

När det gäller konsumtionsvolymen blir bilden däremot den motsatta.

² Producenttjänster är finansiella tjänster, uthyrnings- och företagsservicefirmor. Förmedlingstjänster är handel, transport- och kommunikationsföretag. Kapitaltjänster är eget boende i småhus och fritidshus samt annan fastighetsförvaltning.

Figur 5-2 Hushållens konsumtionsandelar i fasta priser (1963 års priser).

Anm.: Variationerna år för år är utjämnade med hjälp av "kernel-smoothing".

Källa: Beräkningar baserade på nationalräkenskaperna, 2007, 1996, 1980.

av varor som ökat kraftigt medan volymen tjänster minskat som andel av den totala konsumtionen (figur 5-2). I termer av absolut volymutveckling har volymen varaktiga varor ökat med nästan tre gånger sedan 1960 (Ökningen av förmedlingstjänster är också relativt kraftig men från en betydligt lägre nivå) (figur 5-3).

Hushållskonsumtionens volymutveckling visar att konsumtionen av varor har ökat kraftigt medan tjänsterna har minskat sin andel av den totala konsumtionen.

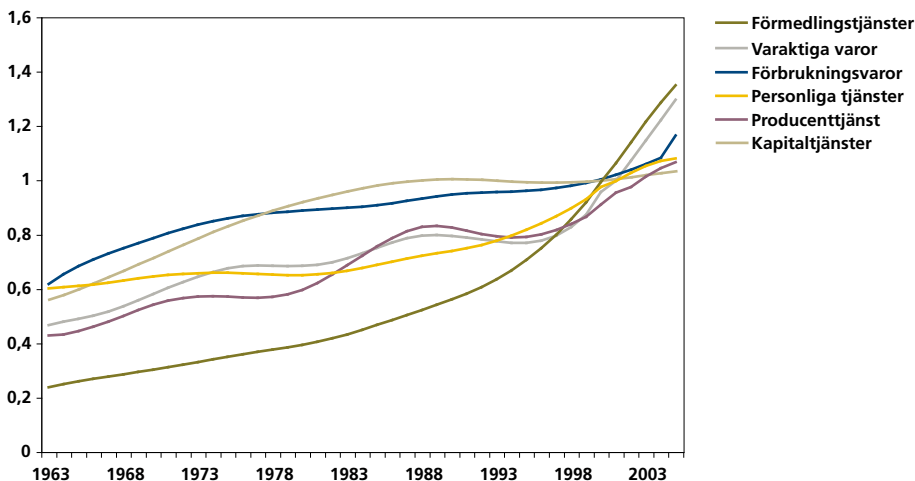
Analysen visar på vad vi kallar *tjänsteparadoxen* vilken innebär att ett "tjänstesamhälle" i den bemärkelsen att en växande andel sysselsatta inom tjänstesektorn inte leder till en dematerialisering utan att utvecklingen medför en ökad konsumtion av varor. Ur ett miljöperspektiv är detta olyckligt eftersom en ökad varuproduktion bland annat innebär ökade koldioxidutsläpp.

Analysen visar att Baumols teori avseende den *relativa prisutvecklingen* var korrekt. Personliga tjänster är en knapp resurs och produktivitetens utvecklingen inom övriga sektorer innebär att personliga tjänster blir allt dyrare och att denna utveckling kommer att fortsätta så länge vi har en produktivitetens utveckling.

Vi kan samtidigt konstatera att Baumols analys och förutsägelse om den framtida samlade produktivitetens utvecklingen och tillväxten har kommit ordentligt på skam. Marknaden har i detta avseende visat sig fungera väl. Produktion och konsumtion av personliga tjänster hanteras som den knappa resurs den är. Sysselsättnings-, kapital- och teknikutvecklingen har varit hög inom gruppen icke-personliga tjänster, vilket inte minst dess bidrag till den allmänna produktivitetens tillväxten visar.

Det finns dock en mängd personliga tjänster som är nödvändiga och som inte kan ersättas med varukonsumtion. Sedan 1960 har vi haft en nära nolltillväxt av den totala volymen personliga tjänster (arbetade timmar) när vi i beräkningen inkluderar offentliga tjänster, hushållens oavlönade hemarbete samt marknadsbaserade privata personliga tjänster.

Figur 5-3 Hushållens konsumtionsvolym efter ändamål (99/01 = 100) 1963–2005.

Att de personliga tjänsterna är relativt sett dyra och blir allt dyrare i takt med produktivitet utveckling inom mer kapitalintensiva verksamheter innebär att personliga tjänster generellt inte är en tillväxtmarknad. Att så är fallet är tydligt då vi ur ett brett samhällsekonomiskt perspektiv analyserar produktion och konsumtion av tjänster och hur dessa flyttas mellan de institutionella sektorerna. Vi noterar att de personliga tjänsterna är kretsloppets Svarte Petter.

Det kan tyckas märkligt att det skulle vara ett problem att varor blivit betydligt billigare – och tjänster därmed blivit *relativt* dyrare. Totalt sett har vi ju blivit rikare vilket i teorin innebär att vi kan konsumera mer av det vi önskar.

Problemet med relativprisutvecklingen är att behovet av personliga tjänster inte korrelerar med inkomsten. Tvärtom är det ekonomiskt svaga grupper såsom barn, äldre eller sjuka som har störst behov av den knappa och dyra resursen personliga tjänsterna utgör. Det har motiverat de flesta länder att i någon mån subventionera (finansiera) hälso- och sjukvårdstjänster via skatter och fördela dessa tjänster efter behov. Andra i huvudsak personliga tjänster som man i de flesta länder inte anser ska fördelas efter betalningsförmåga är utbildningstjänster.

Relativprisutvecklingen innebär att de personliga tjänster staten subventionerar kommer att bli allt dyrare och givet att staten inte vill höja skattekvoten kommer konkurrensen om vilka tjänster som subventioneras att bli allt hårdare.

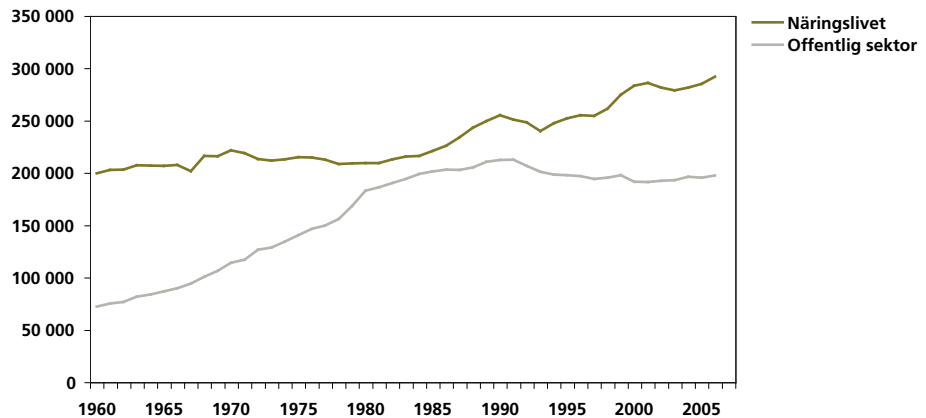
Med hänsyn till den demografiska utvecklingen kommer samtidigt behovet av och efterfrågan på delar av dessa subventionerade tjänster att öka vilket innebär att budgetutrymmet för övriga subventionerade tjänster minskar ytterligare.

I den hårda konkurrensen om vilka tjänster som ska subventioneras överlever endast de som anses vara nödvändiga och inte kan ersättas med tekniska lösningar eller har starka positiva välfärdshöjande effekter. I denna konkurrens deltar alla personliga tjänster staten medfinansierar via skatter vilket i dag inklude-

De personliga tjänster som staten subventionerar kommer att bli allt dyrare.

I den hårda konkurrensen om vilka tjänster som ska subventioneras överlever bara de som anses nödvändiga.

Figur 5-4 Totalt förvärvsarbetade timmar (10 000-tal) i tjänstesektorn efter institutionella sektorer 1960–2007.

Källa: Nationalräkenskaper 1950–1971, nationalräkenskaper 1970–1982, nationalräkenskaper 1980–2000, nationalräkenskaper 2007.

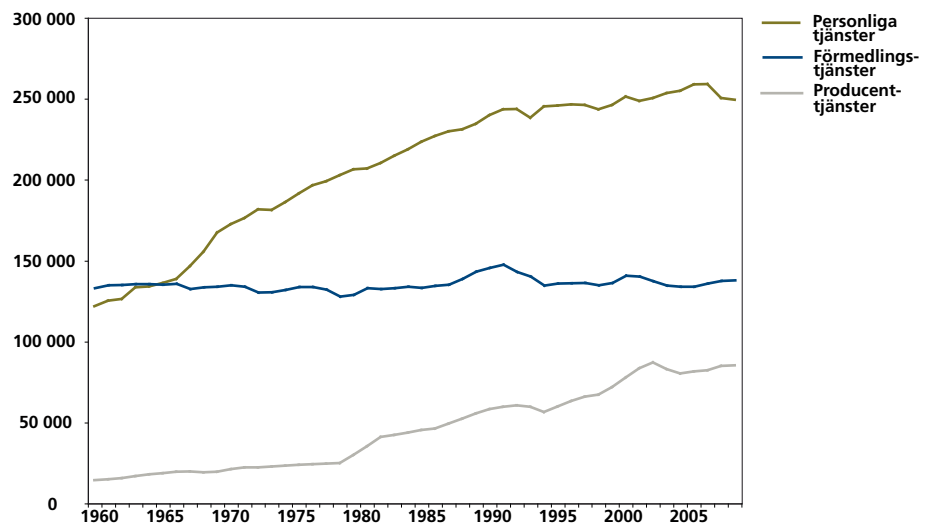
Fram till 1980 ökade tjänstesektorn främst på grund av en ökande skattekvot, vilket bland annat finansierade utbyggnaden av skola, vård och omsorg.

rar allt från barnomsorg, hemtjänst och sjukvård till hushållsnära tjänster i form av privat städhjälp.

Fram till 1980 ökade tjänstesektorn främst på grund av en ökande skattekvot (figur 2-12) vilket bland annat finansierade utbyggnad av skola vård och omsorg – sektorer som domineras av personliga tjänster (figur 5-5).

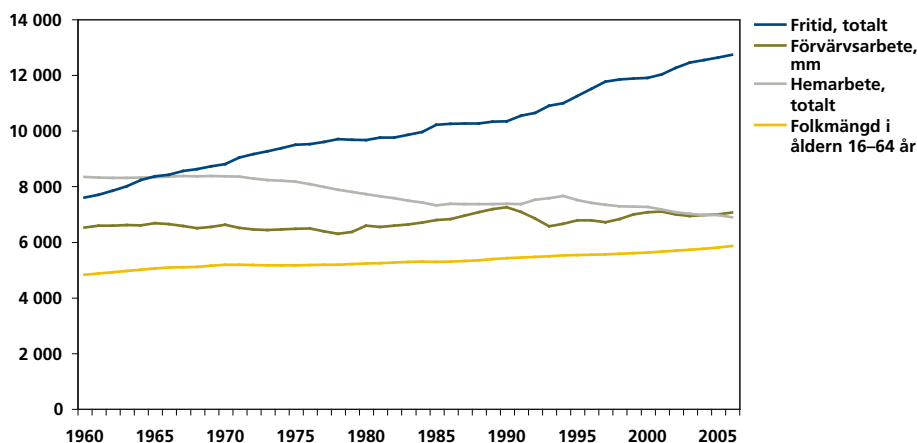
Sedan dess har skattekvoten liksom antal arbetade timmar inom offentlig sektor i stort sett varit konstant. Efter 1980 är det i stället inom näringslivet som antalet timmar i tjänstesektorn ökat (figur 5-4). När staten inte längre i ökad omfattning subventionerar tjänstesektorn växer inte de personliga tjänsterna utan i stället icke-personliga tjänster i form av producenttjänster (figur 5-5).

Figur 5-5 Arbetade timmar (10 000-tal) efter näringsgren i tjänstesektorn (privat näringsliv och offentlig sektor) 1960–2007.

Källa: Nationalräkenskaper 1950–1971, nationalräkenskaper 1970–1982, nationalräkenskaper 1980–2000, nationalräkenskaper 2007.

Figur 5-6 Tidsanvändningen (miljoner timmar) för män och kvinnor, 16–64 år, efter huvudaktiviteter samt folkmängd i (1000-tal) i åldern 16–64 år, 1960–2006.

Anm.: Tid för personliga behov (sömn, vila, måltider) och studier är exkluderade.

Källa: Beräkningar baserade på Statistiska Centralbyrån (SCB), nationalräkenskaper 1950–1971, nationalräkenskaper 1970–1982, nationalräkenskaper 1980–2000, nationalräkenskaper 2007, Tidsanvändningsundersökningen 1990/91, Tidsanvändningsundersökningen 2000/01, Tidsanvändningsundersökningen 1982/83, LU 1994, SOU 1965:65.

Inberäknat de personliga tjänster som utförs av hushållen för egen konsumtion har de personliga tjänsterna inte vuxit sedan 1960. Inom kategorin personliga tjänster har det dock skett en omfattande strukturförändring som inneburit att de personliga tjänsterna flyttat från hushållet till offentlig sektor. Offentlig sektor har under perioden haft en tillväxt i antalet arbetade timmar på drygt två procent per år. Samtidigt har hemarbetet minskat med 0,4 procent per år. Genom att hemarbetets omfattning är så stor (över 50 % av alla personliga tjänster i samhället 2005), har minskningen av hemarbetet i stort sett matchats av utbyggnaden av offentlig sektor.

Kvinnors inträde på arbetsmarknaden har gett ett tillskott på totalt cirka 300 miljoner timmar. Knappt hälften, 140 miljoner timmar, har krävts för att möta det ökade behovet av barnomsorg. Parallellt har expansionen av utbildningssektorn krävt ett tillskott på 174 miljoner timmar. Kvinnors inträde på arbetsmarknaden har alltså nästan räckt till att möta det ökade behovet inom både barnomsorgen och utbildningssektorn. Kvinnors inträde på arbetsmarknaden har inneburit både en kraftig ökning av arbetskraftsutbudet och en kraftig produktivitetsoökning. Även om produktivitetstillväxten inom till exempel barnomsorgen fortsatt är låg, vilket är naturligt eftersom den personliga tjänsten här inte kan ersättas utan konsekvenser på kvaliteten, gav den förändrade organisationen en momentan produktivitetsoökning som bidragit till att höja nivån på produktiviteten i samhället.

Parallellt och delvis som en konsekvens av kvinnors inträde på arbetsmarknaden har samhällsutvecklingen i övrigt inneburit att arbetskraftens årsarbetstid minskat (högre utbildning, längre semester, föräldraledighet etc.) vilket något förvånande har inneburit att det totala utbudet av arbetade timmar i stort sett

Kvinnornas inträde på arbetsmarknaden räckte nästan till för att möta det ökade behovet inom både barnomsorgen och utbildningssektorn.

varit konstant sedan 1960 (figur 5-6). Den genomsnittliga årsarbetstiden kan också vara en konsekvens av ökad jämställdhet. Förutom att ta hand om barn utförde kvinnorna i hemmet en rad uppgifter som fortfarande måste göras och som krävt att hushållens sammanlagda förvärvsarbete minskats. Tittar vi på hur det oavlönade arbetet förändrats har kvinnornas hemarbete minskat kraftigt och männens har ökat även om kvinnor fortfarande utför fler oavlönade arbetstimmar i hemmet.

Av det svenska exemplet kan vi dra slutsatsen att hemarbetande kvinnor inte i första hand utgör en arbetskraftsreserv utan en produktivitetspotential.

Ur ett europeiskt perspektiv kan vi, av det svenska exemplet, dra slutsatsen att hemarbetande kvinnor inte i första hand utgör en arbetskraftsreserv utan i stället en betydande produktivitetspotential.

Den här rapporten analyserar inte offentlig sektor specifikt, men större delen av alla personliga tjänsterna på arbetsmarknaden återfinns inom ramen för offentlig sektor eller finansieras/subventioneras av det offentliga. Det är därför uppenbart att slutsatsen att personliga tjänster är relativt dyra och kommer att bli än dyrare över tid och därmed ha konsekvenser för offentlig sektor.

Om en konstant andel av BNP avsätts för offentlig sektor innebär det att en avgörande fråga för den offentliga sektorn blir att finna möjliga effektiviseringar av arbetets organisering (öka allokeringseffektiviteten) och att tillföra kapital i form av human- och realkapital (ny teknik) och därmed öka produktiviteten för att möta ökade behov.

ITPS analys av tjänsternas betydelse pekar på den stora skillnaden mellan personliga och icke-personliga tjänster ur ett tillväxtperspektiv.

Möjligheterna att öka produktiviteten genom ökad allokeringseffektivitet framstår som relativt blygsam över tid. Samtidigt som det sannolikt finns effektivitetsvinster att göra, och även om dessa skulle motsvara så mycket som cirka fem procent av den totala kostnaden, är detta en engångsvinst och blir relativt liten sett över en 20 års period där produktivitet i privatsektor stiger två till tre procent per år.

Att öka produktiviteten genom att tillföra kapital i form av human- och realkapital framstår däremot som möjligt mot bakgrund av den snabba utvecklingen som varit inom informations- och kommunikationsteknik. Givet både den krympande arbetskraften och de ökade behoven som följer av en åldrande befolkning framstår en ökad kapitalisering som den stora utmaningen för offentlig sektor. Alternativen är annars fallande kvalitet eller stigande skattekvot.

ITPS analys av tjänsternas betydelse pekar på vikten av att nyansera tjänstebegreppet och på den stora skillnaden mellan personliga och icke-personliga tjänster ur ett tillväxtperspektiv. Analysen har inte syftat till att undersöka det som i dag subventioneras som hushållsnära tjänster. Resultaten och slutsatserna får dock implikationer för denna typ av subvention.

Hushållen konsumerar, som vi tidigare noterat, i allt högre grad varor eller varulikhande tjänster medan konsumtionen av personliga tjänster minskat. Detta är naturligt med tanke på de relativpriser hushållen möter och den mängd varor man får för en enhet personliga tjänster. Den relationen förstärks hela tiden till de personliga tjänsternas nackdel.

Den historiska utvecklingen har samtidigt visat att hushållen önskar öka sin fritid och minska sin totala arbetstid inklusive sitt oavlönade hemarbete. Detta kommer de att vilja göra på ett så kostnadseffektivt sätt som möjligt. Hittills har detta inneburit minskad konsumtion av personliga tjänster och ökad konsumtion av varor och icke-personliga tjänster.

I denna marknadsdrivna trend finns det i dag politiska önskemål om att påverka genom att subventionera så kallade hushållsnära tjänster. Motiven är bland annat att man vill minska hemarbetet för speciellt småbarnsföräldrar, man vill göra en svart marknad vit, stimulera privat och arbetsintensiv tjänstesektor samt skapa arbetstillfällen för de personer som i dag står utanför arbetsmarknaden.

För reformen finns det sålunda både social-, skatte-, närings- samt tillväxtpolitiska motiv. Vi berör inte de social- och skattepolitiska motiven utan kommer endast kommentera de närings- och tillväxtpolitiska motiven.

För att åtgärden ska ha positiv effekt på tillväxten genom ökat arbetskraftsutbud krävs vissa förutsättningar. Arbetskraften måste utvidgas genom att människor som tidigare inte ingick i arbetskraften träder in på denna arbetsmarknad som arbetssökande eller anställda och/eller de som är på arbetsmarknaden ökar sitt arbetskraftsutbud, det vill säga arbetar fler timmar per år. En utvidgning av arbetskraftutbudet eller medelårsarbetstiden ger en positiv nivåhöjning av tillväxten så länge arbetets omfattning fortsätter ligga kvar på den högre nivån.

Om åtgärden (subventionen) däremot endast ger en kompositionseffekt, det vill säga att personer som är på arbetsmarknaden arbetar inom en subventionerad sektor i stället för en osubventionerad och inga positiva effekter på medelårsarbetstiden går att påvisa ger det heller inga positiva tillväxteffekter, snarare tvärtom.

Huruvida subventionen av hushållsnära tjänster kan ge en positiv effekt på antalet individer på arbetsmarknaden finns det i dag för lite forskning för att kunna uttala sig om. Utifrån resultaten i den enkätstudie som SCB genomfört för ITPS räkning förefaller effekterna av subventioner dock få mycket små – om några effekter – på medelårsarbetstiden.

De flesta hushåll äger inte i någon betydelsefull mening kontrollen över sin inkomst och kan därför inte öka sin arbetstid för att konsumera hushållsnära tjänster. De flesta hushåll (9 av 10 enligt SCB:s undersökning) vill överhuvudtaget inte byta mer förvärvsarbete mot hushållsnära tjänster oavsett prisrelation, det vill säga arbeta mer för att ha råd att köpa hushållstjänster.

En anledning kan vara att oavlönat hemarbete är associerat med positiva externa effekter. En timmes matlagning kan exempelvis innehålla inslag av hobby, kontakt med övriga familjemedlemmar och innebära att barn inte behöver annan barnomsorg.

Ett näringspolitiskt motiv att gynna en privat tjänstesektor uppfylls om subventionen är så stor att relativpriset blir så lågt att människor väljer att ersätta annan varukonsumtion med hushållsnära tjänstekonsumtion. Ersätts annan arbetsin-

Det finns för lite forskning för att kunna uttala sig om subventionen av hushållsnära tjänster har en positiv effekt.

Resultaten av den enkätstudie som SCB genomfört för ITPS räkning tyder på att effekterna av subventionerna är mycket små.

Hushållens ökade andel fritid sedan mitten av 1980-talet beror på minskat hushållsarbete och inte på minskat förvärvsarbete.

Sett till hela ekonomin motsvarar den tid hushållen lägger på att betala räkningar varje månad halva bank- och försäkringsbolagssektorns totala årsarbetstid.

tensiv konsumtion (ex. restaurangbesök) med hushållsnära tjänster är effekten snarare en styrning av vilken typ av arbetsintensiva tjänster som konsumeras av hushållen. Med tanke på hushållens starka preferenser för kapitalintensiv konsumtion i volymtermer är det en uppenbar risk att undanträngningen sker i form av annan arbetsintensiv tjänsteproduktion, det vill säga att det snarare är restaurangbesöket som konkurrerar med hushållsnära tjänster än mobiltelefonabonnemanget eller bilen.

Ett annat motiv för ökad konsumtion av hushållsnära tjänster är strävan efter ökad specialisering. Det förutsätter att köpare av hushållsnära tjänster ökar sitt arbetsutbud och ersätter oavlönat hemarbete med inköp av motsvarande tjänst. Som SCB:s enkät visar är det dock relativt få som äger sin arbetstid och få som på grund av positiva externa effekter är villiga att arbeta mer för att kunna köpa hushållsnära tjänster. Det innebär att priset på de hushållsnära tjänsterna måste ner långt under den så kallade skattekillen och att potentialen för en specialisering genom en ökad mängd hushållsnära tjänster är marginell.

För att bibehålla volymen hushållsnära tjänster kommer subventionen att ständigt behöva öka för att priset över tiden ska vara konkurrenskraftigt relativt prisutvecklingen inom övriga sektorer i samhället.

Förutom att köpa hushållsnära personliga tjänster återstår två möjligheter för hushållen att minska sin arbetstid och öka sin fritid: inköp av varor eller varulikhande tjänster samt minskat förvärvsarbete. Det blir dyrt för hushållen att öka sin fritid genom att minska förvärvsarbetet. Betydligt billigare blir det att i stället effektivisera hushållsarbetet genom kapitalisering (hushållsmaskiner) eller genom att köpa kapitalintensiva tjänster på marknaden.

Hushållens ökade andel fritid sedan mitten av 1980-talet beror på minskat hushållsarbete och inte på minskat förvärvsarbete eller köp av personliga tjänster. Arbetsbesparande åtgärder genom hushållsmaskiner, halvfabrikat, förbättrad logistik såsom effektivare inköp och transporter är exempel på en utveckling som bidragit och har möjlighet att ytterligare bidra till att minska hemarbetet.

Genom att en så stor del av samhällets tjänsteproduktion fortfarande utförs av hushållen finns också en stor potential för den privata tjänstemarknaden givet att denna kan erbjuda dessa tjänster med betydligt högre produktivitet.

ITPS enkätundersökning visar till exempel att hushållen lägger cirka 100 minuter per månad på att betala räkningar. Sett till hela ekonomin summerar det till 72 miljoner timmar per år vilket motsvarar halva bank- och försäkringsbolagssektorns hela årsarbetstid. Det är rimligt att infrastruktur såsom säkra internetbanker och persondatorer i framtiden kommer kunna tillhandahålla fler och mer sofistikerade ekonomiska tjänster, allt till en kostnad hushållen skulle finna rimlig för att slippa 100 minuter hemarbete i månaden.

Den framtida fördelningen av arbete mellan hushåll och marknad kommer att definieras av vilka tjänster det är möjligt att höja produktivitetsmässigt. De tjänster som saknar sådana möjligheter kommer hushållen i högre utsträckning att utföra

själva, medan de som har en sådan potential kommer framför allt att produceras på marknaden. För samhället är det möjligt att via subventioner placera personliga tjänster på marknaden men konkurrensen om vilka dessa ska vara kommer att vara mycket hård.

Dilemmat med ökade relativpriser och kostnader (p g a svag produktivitetsutveckling) när det gäller personliga tjänster är inte unikt för de offentligt subventionerade personliga tjänsterna utan gäller alla verksamheter med en hög löneandel. Många arbetsintensiva yrken har försvunnit på den privata marknaden på grund av begränsad möjlighet att genom kapitalisering öka produktiviteten och därmed erbjuda konkurrenskraftiga priser i förhållande till eget arbete eller substitut på marknaden. Yrken som exempelvis minskat kraftigt är skomakare och urmakare som fått konkurrens från låga priser genom hög produktivitet inom varuproduktionen.

Exempel på yrken och tjänster som överlever trots mycket begränsade möjligheter till produktivitetsökning är advokater, rörmokare och frisörer. Det som kännetecknar de som överlevt är att det finns höga tröskelvärden och/eller legala skydd. För både advokater och rörmokare kan man säga att det i viss utsträckning finns både en hög humankapitalbarriär samt visst legalt skydd. För frisörer finns endast en humankapitaleffekt.

Den höga relativa pris- och kostnadsutvecklingen för personliga tjänster i kombination med förhållandevis höga subventioner som del av BNP, får negativa konsekvenser för löneutvecklingen för de som utför de personliga tjänsterna – vilket i huvudsak är kvinnor. I synnerhet personliga tjänster med relativt låga humankapitalbarriärer är och kommer att vara utsatta för högre lönepress än verksamheter inom andra sektorer.

ITPS analys bygger på konstanta relativlöner i ekonomin. Ett alternativ till ständigt ökade subventioner för att konstanthålla relativpriset är givetvis ständigt fallande relativlöner i sektorn.

En internationell jämförelse av sysselsättningsandelen i tjänstesektorn visar att USA och Sverige är de två länder som uppvisar störst andel personliga tjänster, dock av helt olika skäl (figur 5-7).

Andelen personer sysselsatta med att producera personliga tjänster påverkas positivt av *inkomster*, *offentlig sektor* och *inkomstspridning*.

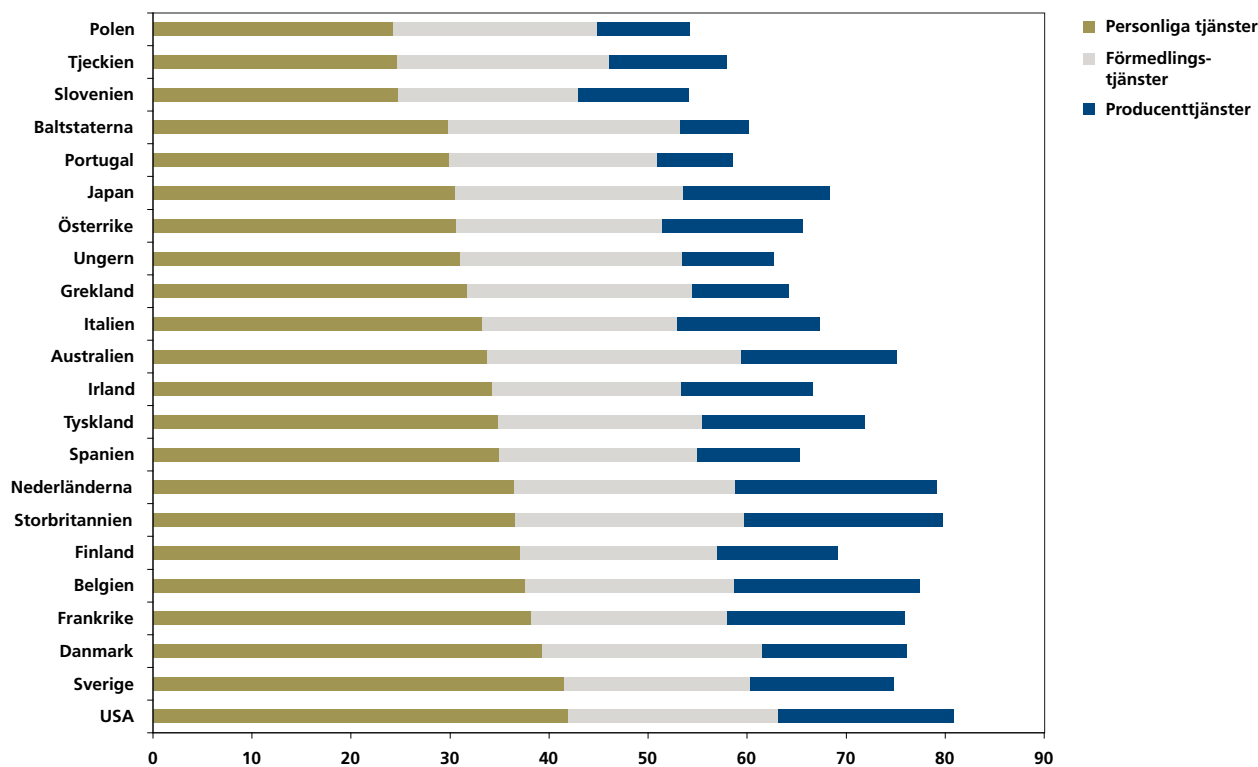
För Sveriges del är det vår relativa rikedom i kombination med höga subventioner (relativt höga skatter) som lett till en hög andel personliga tjänster. I USA:s fall beror den höga andelen på ökande inkomstskillnader. Innehållet i de personliga tjänsterna skiljer sig åt då staten via subventioner styr produktion och konsumtion till sektorer såsom vård, omsorg och utbildning. Länder med vare sig stora löneskillnader eller subventioner såsom Tyskland och Japan uppvisar lägre sysselsättning inom de personliga tjänsterna.

Löneskillnader är dock inte en signifikant förklaring till den sammantagna tjänstesektorns storlek.

USA och Sverige är de två länder som uppvisar störst andel personliga tjänster.

Länder med vare sig stora löneskillnader eller subventioner, såsom Tyskland och Japan, har lägre sysselsättning inom personliga tjänster.

Figur 5-7 Sysselsättningsandelen i tjänstesektorn efter huvudaktiviteter och länder 2005.

Källa: EU KLEMS, <http://www.euklems.net/>

ITPS analys visar att de icke-personliga tjänsterna är betydligt mer kapitalintensiva än de personliga tjänsterna och att de därmed har en stor tillväxtpotential.

Tjänstesektorns totala andel påverkas starkt av inkomster; ju rikare land, desto större total tjänstesektor. Vidare påverkas tjänstesektorns sysselsättningsandel av den offentliga sektorns storlek vilket är naturligt eftersom offentlig sektor i många länder är en betydande del av den totala tjänstesektorn.

När det gäller de icke-personliga tjänsterna är sambandet motsatt. Det finns inget positivt samband mellan inkomstskillnader och andelen icke-personliga tjänster. Sambandet är i stället negativt.

Sammantaget visar ITPS analyser att de icke-personliga tjänsterna är betydligt mer kapitalintensiva än de personliga tjänsterna och att de därmed har en stor tillväxtpotential. Icke-personliga tjänster har som noterats haft en tillväxt som till och med varit kraftigare än varuproduktionen.

Produktionen av varuliknande tjänster som är standardiserade och som inte förutsätter personlig kontakt mellan kund och konsument (exempelvis telefonabonnemang och Internettjänster) samt de tjänster som är kopplade i en förädlingsvärdekedja (exempelvis design och marknadsföring) har egentligen mer gemensamt med varuproduktion än tjänsteproduktion i en traditionell mening.

Detta förklarar till stor del varför Baumols tes om avtagande tillväxt inte infriats. De tjänster som expanderat är, bortsett från de institutionella förändringarna mellan hushåll och offentlig sektor, inte "tjänster" i Baumols mening. Genom innovationer och kapitalisering har icke-personliga tjänster haft en mycket god

produktivitetstillväxt och dessutom bidragit till att ytterligare förstärka produktiviteten i varuproduktionen.

Dagens tjänstesamhälle är inte ett ”klla-varandra-på-ryggen-samhälle”. Ekonomin karakteriseras i stället fortfarande i hög grad av kapitalintensiva och standardiserade (tjänste)produkter eller tjänster kopplade till varuproduktionen. En utveckling där allt fler är sysselsatta inom tjänstesektorn innebär därmed inte att tillväxten är hotad, avgörande för tillväxten är att de personliga tjänsterna även fortsatt reserveras för uppgifter med höga positiva externa effekter och att tillväxten även fortsatt sker inom de icke-personliga tjänstesektorerna.

Avgörande är att tillväxten även fortsatt sker inom de icke-personliga tjänstesektorerna.

"IBLAND ÄR LÄDERVARGEN BÅDE ARTIG OCH NYFIKEN!"

URSÄKTA!
VAD ÄR DET
DÄR FÖR
EN OST?

DET HÄR
MIN HERRE
ÄR "OSTARNAS
OST"!

DEN FRAMSTÄLLS
ENLIGT ETT UR-
ÄLDRIGT RECEPT
PÅ EN ENDA GÅRD
I DE FRANSKA
PYRENÉERNA!

EN GÅNG OM
ÅRET, VID VÄRDAG-
JÄMNINGEN, MJÖLKAS
GÅRDENS NÄST-
YNGSTA KO...

...AV FAMILJENS
FÖRSTFÖDDE SON,
PRECIS KLOCKAN
TRE PÅ MORGONEN!
I SNART TVÅ-
HUNDRA ÅR HAR
TRADITIONEN
FÖRTS
VIDARE!

AV MJÖLKEN
GÖRS EN OST SOM
KRYDDAS MED SJU
SORTERS UTROTNI-
NGS-
HOTADE ÖRTER!

OSTEN LAGRAS I
TRETTIO ÅR INNAN
FAMILJENS ÄLDSTE
PROVSMAKAR DEN!
HITTILLS HAR BARA
FYRA AV 198
OSTAR GOD-
KÄNTS!

ÄR DEN
DYR?

Basdel

6 Finanskris och dämpad tillväxt i den globala ekonomin

*Med anledning av finanskrisen publicerar ITPS en separat rapport, **Finanskrisen – eller hur det förväntade oväntat hände.***

*Tillväxttakten i Euroområdet föll med **0,3 procent mellan 2006 och 2007 men var fortfarande över genomsnittet för perioden 1995–2004.***

Näringslivets tillstånd liksom den förväntade tillväxten de närmaste åren förändrades i ett slag av finanskrisen. Den dramatiska utvecklingen var dock inte helt oväntad, det man inte visste eller kunde förutsäga var när de underliggande obalanserna skulle komma att justeras och hur snabbt och dramatiskt justeringen skulle ske. Få hade förväntat sig en global finanskris av historiska mått.

Med anledning av finanskrisen publicerar ITPS en separat rapport, *Finanskrisen – eller hur det förväntade oväntat hände*, A2008:011. Rapporten redovisar strukturella orsaker bakom krisen, utlösande faktorer och erfarenheter från tidigare kriser vilket sammantaget ger en bild av tillväxtutsikterna framöver.

I denna rapport redovisas näringslivets tillstånd, sektorsutvecklingen samt tillväxten i Sverige och i omvärlden så som den såg ut vid ingången till finanskrisen.

Den globala ekonomin genomgick redan under slutet av 2007 och första halvåret 2008 en märkbar förändring. Tillväxten var fortfarande (i genomsnitt) hög, sett ur ett historiskt perspektiv, men ett flertal faktorer bidrog till att dämpa konjunkturen. Nedgången på den amerikanska bostadsmarknaden, turbulensen på finansmarknaderna och kraftigt stigande råvarupriser var de mest tongivande av dessa.¹ Detta kapitel beskriver och analyserar utvecklingen till och med andra kvartalet 2008. Därefter har det extraordinära händelseförloppet kraftigt förändrat förutsättningarna för tillväxtutvecklingen och försvårat bedömningar av framtiden.

Konjunkturedgången har haft tydligast effekt i USA, där tillväxten under 2007 var 0,7 procentenheter lägre än föregående år och även markant lägre än genomsnittet för perioden 1995–2004. Oron på finansmarknaderna och de fortsatt fallande bostadspriserna (se nedan) har gjort att tillväxten under det första halvåret 2008 har försvagats ytterligare.² Andra kvartalet var BNP-tillväxten endast 0,4 procent, jämfört med 2,8 procent andra kvartalet 2007.

Även i Europa har den positiva trenden som pågått sedan millennieskiftet mattats av de senaste 18 till 24 månaderna, men inbromsningen har inte varit lika snabb som i USA. Tillväxttakten i Euroområdet föll med 0,3 procentenhet mellan 2006 och 2007, men var fortfarande över genomsnittet för perioden 1995–2004. Därefter har snabbt stigande priser på råvaror, livsmedel och energi samt fallande priser på bostäder, värdepapper och andra kapitaltillgångar bidragit till fallande

1 OECD (2008).

2 Denna statistik är dock preliminär och bör tolkas med försiktighet.

Tabell 6-1 BNP-utvecklingen i några OECD-länder, årlig procentuell förändring i fasta priser^(a).

	1995–2004	2005	2006	2007	Q1 2007	Q1 2008	Q2 2007	Q2 2008
OECD	2,7	2,7	3,1	2,7	2,5	2,0	2,9	1,4
USA	3,1	3,1	2,9	2,2	1,9	1,5	2,8	0,4
Euroområdet	2,2	1,7	2,9	2,6	2,6	1,8	2,6	1,4
Japan	1,1	1,9	2,4	2,1	1,8	2,0	1,9	2,0

(a) Kvartalsuppgifterna avser förändringen jämfört med motsvarande kvartal föregående år.

Källa: OECD Economic Outlook 83 database och Reuters Ecowin Pro.

konsumtionsutgifter och investeringar vilket sammantaget dämpat tillväxten på årsbasis till 1,8 procent första kvartalet 2008 och 1,4 procent andra kvartalet 2008.

I Japan innebar 2007 en försvagning av den återhämtning som påbörjats under senare år men inledningen av 2008 har varit relativt stark. Framöver bedöms dock även den japanska ekonomin utvecklas svagt till följd av konjunkturedgången i USA och Europa samt de stigande energi- och råvarupriserna.³ På grund av en långsam reallöneutveckling dämpas också ökningen av hushållens konsumtionsutgifter, vilket hämmar tillväxten.

I många tillväxtekonomier har utvecklingen varit fortsatt stark under 2007 och inledningen av 2008, även om vissa avmattningstendenser finns även här. Tillväxten i länderna utanför OECD väntas sammantaget bli knappt sju procent under 2008, jämfört med drygt åtta procent 2007.⁴ I Kina nådde tillväxten år 2007 11,4 procent, vilket är något högre än 2006 och långt över nivåerna under 1980- och 1990-talen. Under första kvartalet 2008 sjönk tillväxten till 10,5 procent jämfört med samma period föregående år, vilket fortfarande är högt med historiska mått mätt.⁵ I Indien har inbromsningen varit tydligare med två procentenheters lägre tillväxt under sista kvartalet 2007 jämfört med föregående år. Även Ryssland och Brasilien växte snabbare under 2007 än under 2006, till stor del tack vare stigande olje- och gaspriser, kraftigt ökade investeringar och ökad inhemsk konsumtion.⁶ Framför allt i Ryssland har dock utvecklingen dämpats något under andra kvartalet 2008. Detta är en följd av fallande investeringar, penningpolitiska åtstramningar för att möta den stigande inflationen samt av att oljeprisökningen planat ut.⁷

De flesta prognoser pekar på att situationen sannolikt kommer att förvärras ytterligare framöver.⁸ Den globala tillväxten bedöms bli 3,9 procent 2008 och 3,8 procent 2009, vilket är markant lägre än genomsnittet på fem procent för de senaste fyra åren. Finanskrisen har blivit mer allvarlig än vad bedömningar tidigare under året har pekat på och när en återhämtning kan komma till stånd är

I Japan innebar 2007 en försvagning av den återhämtning som påbörjats under senare år.

Kina hör till de tillväxtekonomier där utvecklingen har varit fortsatt stark, även om vissa avmattningstendenser finns även här.

3 KI (2008b).

4 Ibid.

5 Ibid.

6 Ibid.

7 Nordea, Ekonomiska utsikter, september 2008. <http://www.publication.nordea.com/nordea/120/36>

8 Ibid samt KI (2008b) och Riksbanken (2008b).

Tabell 6-2 BNP utanför OECD, årlig procentuell förändring i fasta priser (lokal valuta).

	1995–2004	2005	2006	2007	2008
Kina	9,2	10,4	11,1	11,4	9,3
Indien	6,1	9,1	9,7	9,2	7,9
Brasilien	2,5	3,2	3,8	5,4	4,8
Ryssland	2,9	6,4	7,4	8,1	6,8

Källa: Reuters Ecowin Pro.

Tillbakagången i USA riskerar att dämpa den privata konsumtionen under lång tid framöver.

svårt att säga i dagsläget. Tillbakagången i USA, där hushållens höga skuldsättning i kombination med fallande bostadspriser riskerar att dämpa den privata konsumtionen under lång tid framöver, kommer att dämpa utvecklingen också i resten av världen. Detta skiljer sig markant från de prognoser som presenterades under våren 2008 där man talade om en V-formad utveckling, det vill säga mjuklandning och därpå relativt snabb återhämtning.

Euroområdet är bättre rustat för den konjunktursvacka som kommer. Sparande och investeringar har varit högre under en längre tid och krisen på 1990-talet gjorde att många ekonomier tvingades ta itu också med mer strukturella problem, vilket inte varit fallet i USA. Även här i Euroområdet kommer dock nedgången att bli i högsta grad kännbar med fallande tillväxt och stigande arbetslöshet i många länder.

Tillväxtekonomierna i Asien, Sydamerika och Östeuropa ser ut att kunna stå emot nedgången relativt väl.

Tillväxtekonomierna i Asien, Sydamerika och Östeuropa ser alltså ut att kunna stå emot konjunkturedgången relativt väl.⁹ Kina till exempel har byggt upp mycket stora överskott i det finansiella sparandet och har i dag världens största dollarreserv. Detta gör att en period med relativt låg tillväxt inte innebär ett lika akut problem som i till exempel USA. Det finns dock länder, däribland Ryssland och Brasilien, som är kraftigt beroende av den internationella konjunkturen och av fortsatt stigande råvarupriser för att bibehålla tillväxten.

Som nämnt ovan har den finansiella oron spelat en central roll i den omsvängning av ekonomin som skedde under 2007. Den utlösande faktorn var växande problem på den amerikanska bolånemarknaden som bottnade i en osund kreditgivning i allmänhet och de så kallade subprimelånen i synnerhet. I faktarutan nedan beskrivs mekanismerna bakom denna utveckling mer utförligt.

Under våren 2008 indikerade prognoserna att spridningseffekterna av finanskrisen tycktes bli relativt måttliga och att risken för en omfattande ekonomisk nedgång därmed var begränsad.¹⁰ Utvecklingen under sommaren och början av hösten har dock visat att detta var optimistiskt och att effekterna av fallande bostadspriser har blivit mer omfattande än vad många bedömare tidigare trodde.

Utvecklingen på finansmarknaden i USA sprider sig till den reala ekonomin på flera sätt. Företag som investerat i de amerikanska finansbolagen drabbas i form

⁹ KI (2008b).

¹⁰ Se till exempel Riksbanken (2008a) samt avsnittet Prognosjämförelser i KI (2008b).

av sänkta aktiekurser, uteblivna utdelningar eller i värsta fall i form av förlust av det investerade kapitalet. Banker och andra kreditinstitut är särskilt känsliga för utvecklingen, dels på grund av att de lån som betalats ut och som nu riskerar att inte bli återbetalda, och dels på grund av att den så kallade interbankräntan, låneräntan mellan banker, riskerar att höjas. En höjning av interbankräntan ökar bankernas upplåningskostnad vilket tillsammans med den ökade riskpremien på finansmarknaderna gör att kapitalkostnaderna över lag stiger. I förlängningen kan detta leda både till sysselsättningsminskningar i banksektorn och till högre utlåningsräntor, vilket påverkar både hushållens och företagens köpkraft negativt med minskad konsumtion och sysselsättning som följd.

På grund av riskerna för ovanstående scenario har det amerikanska finansdepartementet vidtagit åtgärder i ett försök att stärka den amerikanska bolånemarknaden och återinföra finansiell stabilitet. Den 8 september tog man över kontrollen av två av landets största bolåneinstitut, Fannie Mae och Freddie Mac. Inledningsvis innebar detta bland annat att 200 miljarder dollar i nytt kapital tillförs bolagen från den federala budgeten och att finansdepartementet åtar sig att tillföra så mycket aktiekapital som krävs för att täcka kommande kreditförluster.¹¹ Ett par veckor senare, efter fortsatt finansiell turbulens, lanserades en mycket omfattande ”räddningsplan” för de amerikanska bankerna som innebär att staten tar över lån med dålig säkerhet och därigenom stärker bankernas likviditet avsevärt.

Minskning av den privata konsumtionen slår hårt mot sysselsättningen i USA

Vid sidan av oron på finansmarknaden har också den inhemska privata konsumtionen stagnerat i USA under de senaste åren och i slutet av 2007 och början av 2008 dämpades konsumtionstillväxten markant. Eftersom beroendet av den privata konsumtionen i den amerikanska ekonomin är mycket stort har detta varit en bidragande orsak till USA:s svaga tillväxt. Under inledningen av 2008 utvecklades konsumtionen svagt och inköpschefsindex i både tillverkningsindustrin och tjänstesektorn låg på samma nivå som under krisåren runt millennieskiftet, vilket visar på en oro inför den framtida utvecklingen. En effekt av den vikande konsumtionen är att sysselsättningstillväxten gradvis fallit sedan 2006 och var negativ i början av 2008.¹² Under sommaren har konsumtionen planat ut, men detta har ännu inte haft någon positiv effekt på sysselsättningen som fortsätter att falla.

I takt med att sysselsättningen fallit i USA har också antalet arbetade timmar påverkats negativt. 2007 var tillväxten måttliga 1,2 procent och under de första åtta månaderna 2008 minskade antalet arbetade timmar med knappt en procent,

Den inhemska privata konsumtionen i USA har stagnerat och dämpades i början av 2008.

Tillväxten i sysselsättningen har fallit gradvis sedan 2006 och var negativ i början av 2008.

11 Telegram från Nyhetsbyrån Direkt, 2008-09-08 05:45, hämtat från Dagens Nyheters nätupplaga: [http://bors.www.dn.se/dn/site/news/newspop.page?magic=\(cc+\(news+\(id+urn%3Anewsm1%3Asix.se%3A20080908%3ADIR-BN_1442802586%3A1\)\)\)](http://bors.www.dn.se/dn/site/news/newspop.page?magic=(cc+(news+(id+urn%3Anewsm1%3Asix.se%3A20080908%3ADIR-BN_1442802586%3A1)))), 2008-09-08 10:50.

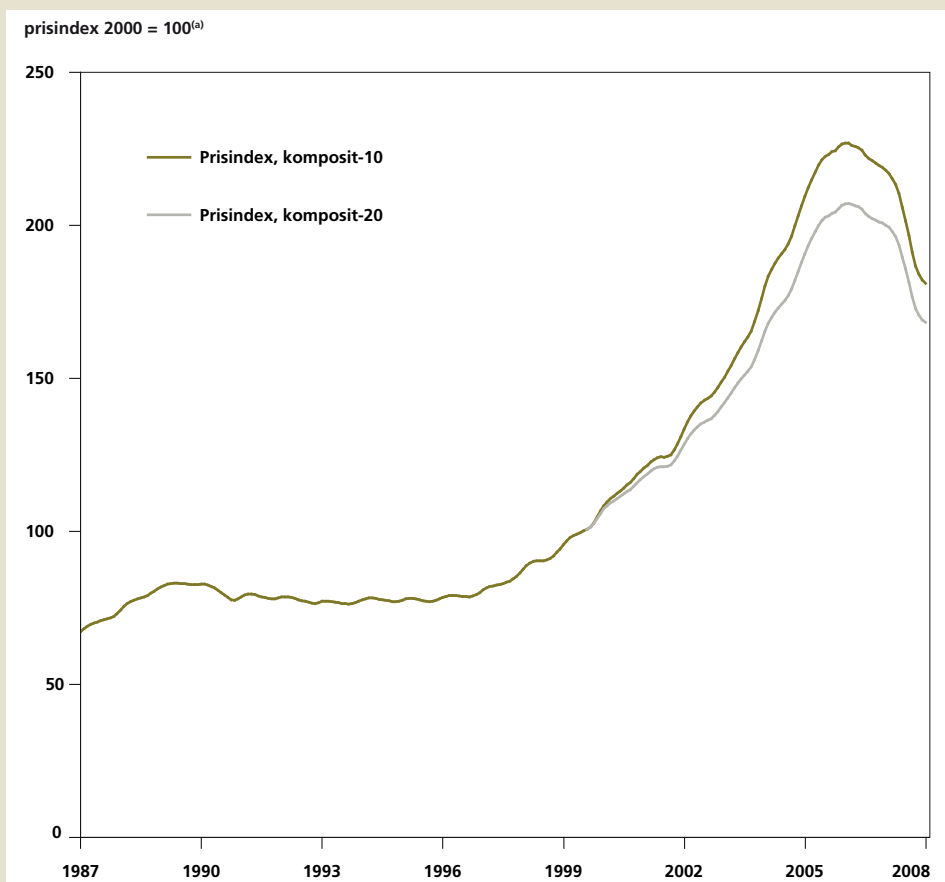
12 KI (2008).

6-1 Den amerikanska bolånemarknaden och bakgrunden till den finansiella krisen*

Oron på den amerikanska, och i förlängningen även den globala, finansmarknaden bottnar till stor del i en osund kreditgivning på den amerikanska bolånemarknaden under slutet av 1990-talet och början av 2000-talet. För personer utan fast inkomst, egna tillgångar eller kredithistoria i landet har banker och andra långgivare erbjudit generösa villkor genom så kallade subprime lån. Denna kundkategori karakteriseras vanligen som hög

risk, men de snabbt stigande priserna på bostäder (se figur 6-1) ansågs balansera risken och garanterade vinst för bankerna även om långgivaren tvingades sälja huset på exekutiv auktion. När pristrenden bröts i början av 2006 drabbades många kreditgivare av stora förluster då uteblivna betalningar inte längre kunde kompenseras av försäljningsvinster.

Figur 6-1 Den amerikanska bostadsmarknaden.

(a) Komposit-indexen utgörs av den genomsnittliga prisutvecklingen i de 10 respektive 20 största storstadsregionerna.

Källa: Reuters EcoWin Pro.

Problemen på bolånemarknaden spred sig till det övriga finansiella systemet genom de nya instrument för risk-spridning som introducerats på senare år och som inneburit en så kallad värdepapperisering (*securitisation*) av olika typer av lån. I korthet innebär värdepapperiseringen att långgivare kan finansiera sin verksamhet genom att ge ut obligationer med lånen som säkerhet. Inledningsvis

ansågs denna utveckling främja den finansiella stabiliteten eftersom riskspridningen förbättrades. Samtidigt ökade dock även användningen så kallade strukturerade kreditinstrument i vilka olika typer av räntebärande papper, bland annat subprimeobligationer, bakas ihop till ett paket. Dessa instrument består av många olika delar och är därmed både svåra att värdera och att riskbedöma.

När huspriserna började falla och bankerna började göra kreditförluster, i synnerhet på subprimelånen, skedde en snabb nedvärdering av kreditinstrument innehållande subprimeobligationer. I förlängningen ledde detta till en osäkerhet på hela finansmarknaden¹ som riskerade att påverka planer för investeringar och konsumtion och därmed den ekonomiska utvecklingen generellt. På grund av en osäkerhet om vilka banker som hade stora volymer subprimelån samt hur stora kreditförlusterna skulle bli blev bankerna ovilliga att låna ut till varandra vilket markant höjde räntan för lån mellan bankerna.

Sedan sommaren 2007 har situationen gradvis eskalerat och blivit till en allvarlig finansiell kris. Som beskrivet ovan har många kreditinstitut omfattande likviditetsproblem och både den amerikanska riksbanken och finansdepartementet har tvingats ingripa för att motverka bristen på kapital och rädda stora långivare från konkurs.² Effekterna har också spridits till den reala ekonomin både i USA och i resten av världen och allt fler bedömare räknar nu med att konjunktursvackan kommer att bli både längre och mer kännbar än vad man tidigare trott.

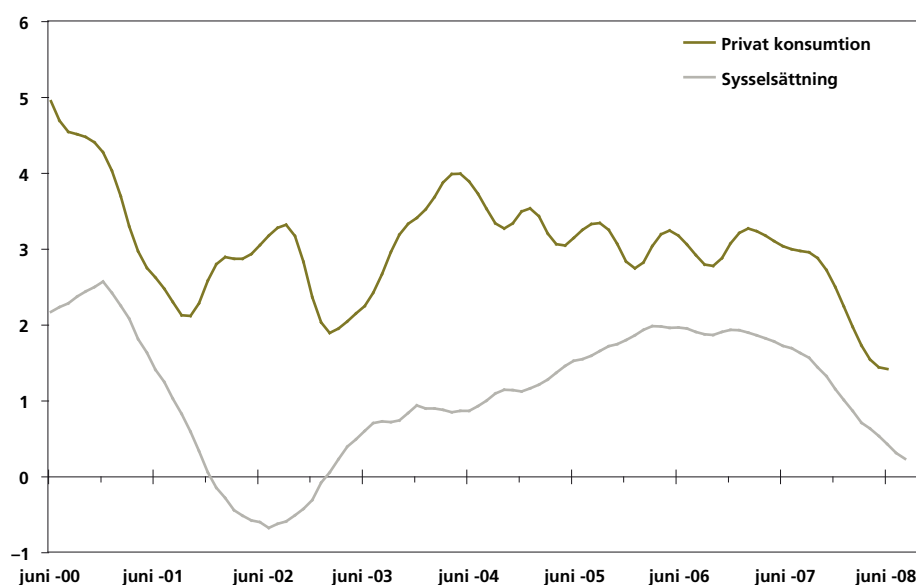
* Denna text är till stor del baserad på Konjunkturinstitutets fördjupning i ämnet i *Konjunkturläget från januari 2008*, s. 49–54.

1 Se Konjunkturinstitutets fördjupning för en mer detaljerad beskrivning av denna process.

2 OECD (2007).

Figur 6-2 Privat konsumtion och sysselsättning i USA.

Årlig procentuell förändring (glidande medelvärde)

Källa: Bureau of Labour Statistics och US Department of Commerce.

jämfört med en ökning på knappt en procent samma period föregående år.¹³ I Europa har bilden hittills varit något mer positiv och antalet timmar ökade med 1,7 procent 2007 år, mycket tack vare en stark tillväxt i de nya medlemsstaterna. Omfattande arbetsmarknadsreformer i flera av de stora länderna, framför allt Tyskland och Polen, har också bidragit till den positiva sysselsättningsutvecklingen. Liksom i USA har dock 2008 hittills inneburit en försvagad ekonomisk tillväxt för många europeiska länder och arbetsmarknaden riskerar att försämrans under andra halvåret och under inledningen av 2009.¹⁴

I Europa ökade antalet arbetade timmar med 1,7 procent under 2007, mycket tack vare stark tillväxt i de nya medlemsstaterna.

¹³ Enligt statistik från US Bureau of Labor Statistics.

¹⁴ EU-kommissionen (2008).

Tabell 6-3 Antal arbetade timmar. Årlig procentuell förändring.

	1987–1995	1995–2007	2000–2007	2005	2006	2007
USA	1,6	1,0	0,4	1,5	1,9	1,2
EU15	0,1	0,9	0,8	0,6	1,3	1,4
Nya medlemsstater (EU12)	–	0,1	0,4	2,0	2,3	2,5
EU27	–	0,7	0,7	0,9	1,6	1,7
Japan	–0,2	–0,5	–0,4	–0,2	0,9	0,4

Källa: The Conference Board and Groningen Growth and Development Centre, Total Economy Database, January 2008 och IMF World Economic Outlook 2008.

En följd av den negativa utvecklingen på arbetsmarknaderna är att trycket på löneökningar avtar vilket också dämpar trycket på enhetsarbetskostnaden.¹⁵ Under en konjunkturuppgång är det naturligt med stigande enhetsarbetskostnader i takt med att efterfrågan på arbetskraften och kapacitetsutnyttjandet på arbetsmarknaden stiger. Detta är också vad som har hänt under de gångna åren, i USA såväl som Europa. Under slutet av 2007 bröts dock uppgången till följd av den minskade efterfrågan på arbetskraft. I Europa hade ännu inte de negativa effekterna på arbetsmarknaden börjat märkas under andra kvartalet, vilket också reflekterades av att enhetsarbetskostnaden inte fallit lika kraftigt.

I Japan har utvecklingen av enhetsarbetskostnaden varit negativ under större delen av 2000-talet och har fortsatt så under hela 2007 och under första halvåret 2008. Lönerna steg dock något under första kvartalet, men vände åter ner under det andra kvartalet delvis till följd av en ökning av lägre betalda tillfälliga anställningar.¹⁶

Tabell 6-4 Enhetsarbetskostnad^(a). Årlig procentuell förändring.

	2005	2006	2007	2007 Q3	2007 Q4	2008 Q1	2008 Q2
Euroområdet	1,1	1,1	1,7	1,6	2,3	2,0	2,4
USA	2,2	3,0	3,3	3,0	2,2	1,3	2,6
Japan	–1,1	–0,8	–1,8	–1,9	–1,5	–0,5	–0,6

(a) Uppgifter för 2008 är OECD:s uppskattningar.

Källa: OECD Economic Outlook 83 database.

Stigande råvarupriser pressar upp inflationen

Kraftigt stigande råvarupriser har en viktig roll i den senaste tidens ekonomiska klimat.

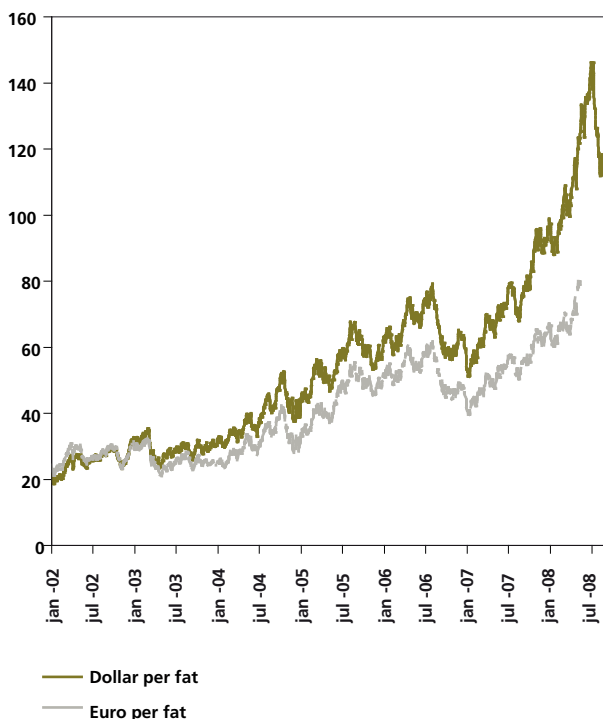
En central del i den senaste tidens ekonomiska klimat är de kraftigt stigande råvarupriserna. Särskilt oljepriset har uppvisat en dramatisk utveckling, med en ökning på från 20 dollar per fat i början av 2002 till över 140 dollar vid toppnoteringen i juli 2008. En stor del av denna uppgång förklaras av den parallella deprecieringen av dollarn, vilket figur 6-3 visar. Räknat i euro har oljeprisuppgången fortfarande varit kraftig, men avsevärt lägre än räknat i dollar.

¹⁵ KI (2008b).

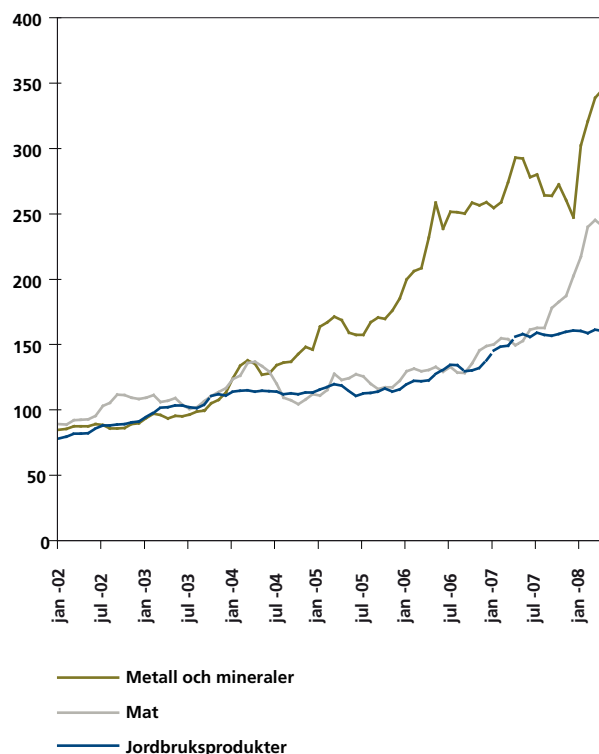
¹⁶ OECD (2008).

Figur 6-3 Råvarupriser, 2002–2008.

Råoljepris i US dollar och euro

Råvarupriser, Index jan 2000 = 100

Källa: Reuters EcoWin Pro.

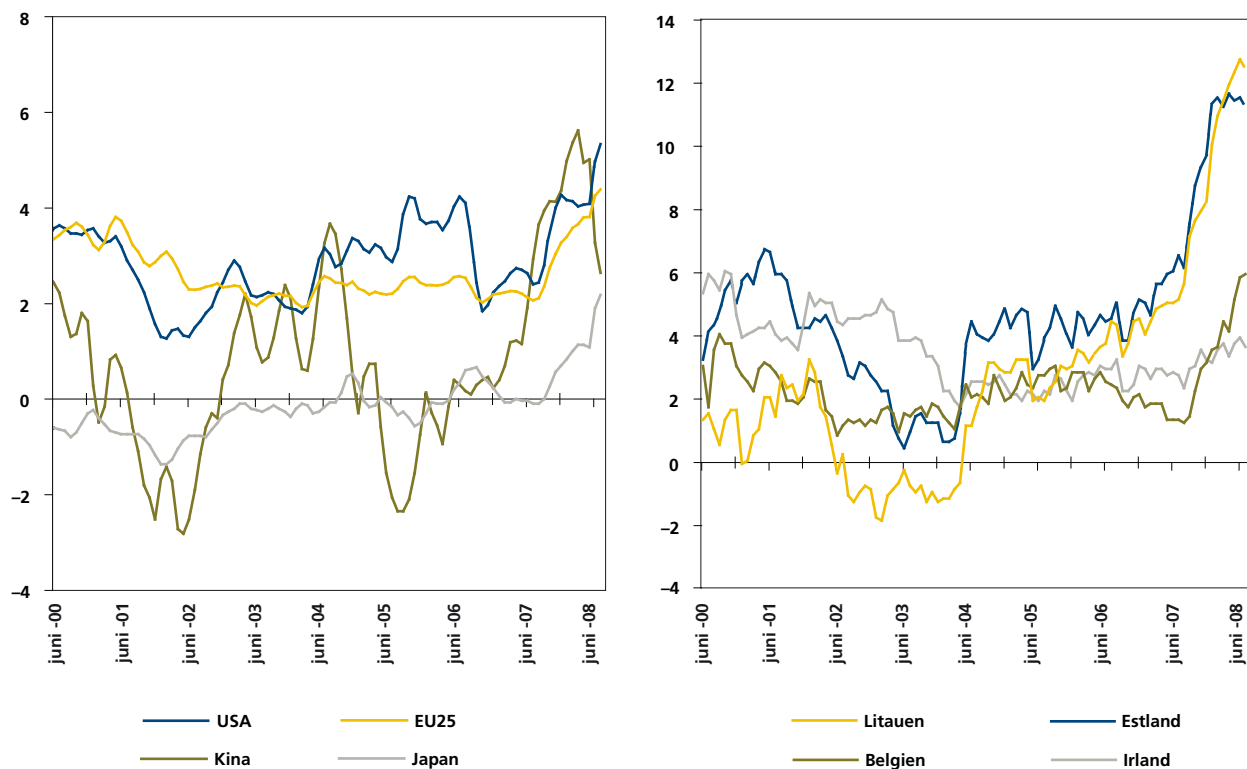
Under sommaren började priset på råolja att falla och i september nådde det åter under 100 dollar per fat. Prisfallet förklaras av en kraftigt minskad efterfrågan till följd av oron på världens börser och finansmarknader samt av den allmänna nedgången i ekonomin och sker trots produktionsstörningar bland annat i Mexikanska golfen efter de kraftiga tropiska stormarna i området.

Även priserna på andra råvaror har stigit markant över denna tidsperiod. Metallpriserna har utvecklats märkbart kraftigt och har också vänt tvärt uppåt under första kvartalet 2008, efter en tillfällig period av nedgång under större delen av 2007. Priserna på jordbruksprodukter har också ökat, i synnerhet priserna på livsmedel som steg mycket kraftigt under 2007. Under första halvan av 2008 har dock utvecklingen planat ut och till och med gått tillbaka lite i takt med att produktionskapaciteten byggts ut i många länder.¹⁷

På samtliga marknader har specifika faktorer påverkat prisutvecklingen på olika sätt. Ett exempel är att priset på bland annat spannmål och sockerrör stigit markant på grund av en ökad efterfrågan på biobränslen. Ett annat är oljepriset som påverkats av oroligheterna i mellanöstern och av produktionsbegränsningar från OPEC. Den underliggande orsaken är dock en kraftigt växande efterfrågan från många nyligen industrialiserade länder, framför allt Kina. Det är rimligt att utgå

En kraftigt växande efterfrågan från många nyligen industrialiserade länder har satt press på världsmarknadspriserna.

17 OECD (2008).

Figur 6-4 Inflation, årlig procentuell förändring av konsumentprisindex (KPI), 2000–2008^(a).

(a) Tre månaders glidande medelvärde.

Källa: Reuters EcoWin Pro.

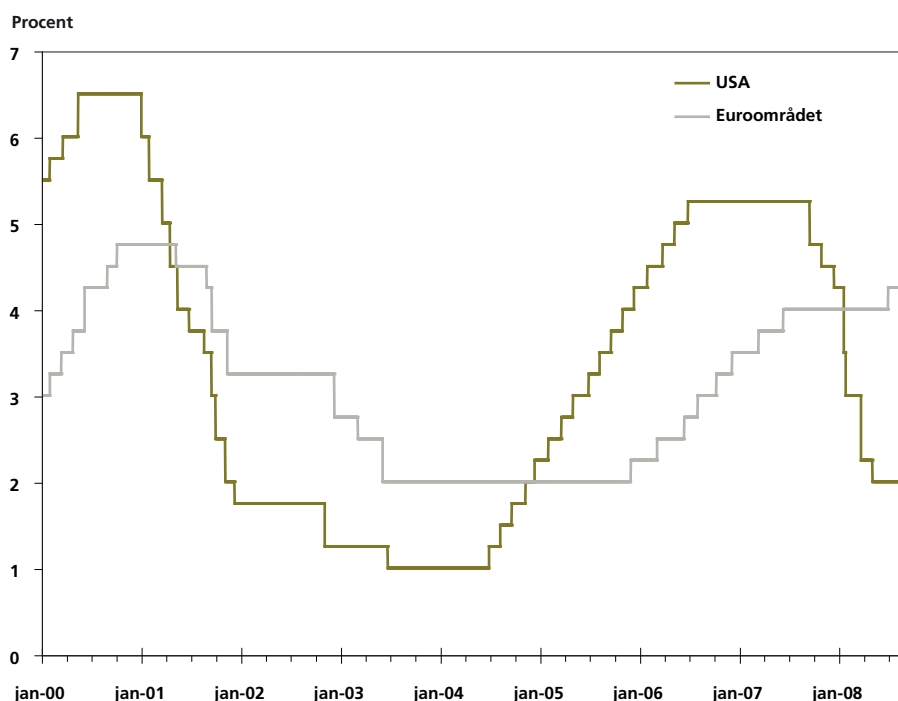
Ekonomer varnar för att utvecklingen går mot stagflation – något som senast inträffade i efterdyningarna av oljeprischocken på 1970-talet.

ifrån att denna kommer att fortsätta växa även framöver och därigenom fortsätta att sätta press på världsmarknadspriserna på råvaror såväl som på andra produkter.

Under våren 2008 kompengades prisstegringarna delvis av en växande extern efterfrågan, likaså ett minskat oljeberoende i många länder.¹⁸ Även den ökade produktiviteten har bidragit till att mildra kostnadstrycket. Konsumentprisindex har dock stigit på många håll, däribland i USA och i flera europeiska länder. I Tyskland, Frankrike och Italien klättrade inflationstakten till över tre procent under början av 2008 och i USA till något över fyra procent. Uppgången fortsatte under våren och sommaren samtidigt som konjunkturen försvagats allt mer. Ekonomer och andra bedömare har varnat för att utvecklingen går mot så kallad stagflation, en situation som senast uppstod i efterdyningarna av oljeprischockerna på 1970-talet. Tillbakagången av oljepriset har i viss mån minskat denna risk och inflationen har också börjat falla tillbaka i vissa europeiska länder, däribland flera av de nya medlemsstaterna, Belgien samt Irland. För hela EU ökade dock inflationen från 4,3 till 4,4 procent mellan juni och juli medan den låg stilla på fyra procent för Euroområdet.¹⁹

¹⁸ OECD (2008).

¹⁹ Eurostat (2008).

Figur 6-5 Styrräntor i Euroområdet och USA.

Källa: OECD Economic Outlook 82 database och ECB.

Även i Japan har prisutvecklingen tagit fart, men från mycket låga nivåer. Kina har uppvisat kraftiga fluktuationer sedan 2000, men med en tydligt ökande trend de senaste tre åren.

Riksbankerna väger inflation mot tillväxt

Både den Europeiska centralbanken ECB och USA:s riksbank Federal Reserve (Fed) bemötte inledningsvis de stigande konsumentpriserna med en åtstramande penningpolitik, men läget kompliceras nu av den vikande konjunkturen. Fed har under hösten 2007 och början av 2008 tvingats balansera försvagad tillväxt mot den stigande inflationen. Sedan september 2007 har också styrräntan sänkts vid upprepade tillfällen, senast i april i år till två procent. Totalt har styrräntan mer än halverats under de senaste sex månaderna. Detta har medfört ett ökat tryck på konsumentpriserna samtidigt som konjunkturen fortsätter nedåt. Viktigt att poängtera är att den underliggande inflationen i USA, det vill säga konsumentprisindex exklusive energi och obearbetade matvaror, knappt förändrades alls under 2007 vilket är ett av de viktigaste bakomliggande motiven till Feds upprepade räntesänkningar. Även den underliggande inflationen har dock vänt uppåt och steg under årets andra och tredje kvartal²⁰, vilket gör det svårare för Fed att sänka räntan ytterligare. Vid det senaste räntebeskedet lämnades också räntan oförändrad.

Federal Reserve har under senare tid tvingats balansera försvagad tillväxt mot stigande inflation.

20 Enligt statistik från U.S. Bureau of Labor Statistics.

Den ekonomiska stagnationen inom Euroområdet skapar tryck på räntesänkningar.

I Europa höjde centralbanken ECB i juli, efter tolv månader utan förändring, styrräntan med 0,25 procentenheter till 4,25 procent. Huvudförklaringen är att det fortsatt stigande konsumentprisindexet i Euroområdet följs, om än i mindre omfattning, av höjningar även av den underliggande inflationen. Under 2007 passerade den senare tvåprocentsgränsen, vilket kraftigt begränsar ECB:s möjligheter att bedriva en expansiv penningpolitik.²¹ Den ekonomiska stagnationen många medlemsländer upplever skapar dock ett tryck på räntesänkningar och hur ECB kommer att agera framöver är oklart.

USA:s obalanser mot omvärlden inte hållbara på sikt

De upprepade räntesänkningarna i USA har varit en bidragande orsak till den accelererade försvagning av dollarn som skett det senaste året. I effektiva termer har dollarn tappat nära 30 procent av sitt värde sedan början av 2002 och omkring 10 procent bara under de senaste två åren. En ännu viktigare förklaring till dollarns försvagning är det stora amerikanska bytesbalansunderskottet som är ett resultat av ett långvarigt underskott i det finansiella sparandet (det vill säga skillnaden mellan landets samlade sparande och investeringar). I praktiken innebär detta att den kapitalackumulation (sparande) som sker i landet inte räcker till för att finansiera de investeringar som behöver göras (och för att täcka förslitning). Sparandekvoten (sparande genom BNP) är också avsevärt lägre i USA än i många jämförbara länder och har dessutom sjunkit stadigt sedan år 2000 (se tabell 6-5). Underskottet har finansierats genom ett omfattande kapitalinflöde från utlandet – på senare år i synnerhet från Kina.

Tabell 6-5 Sparandekvot^(a), 2000–2008, procent.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Japan	28	26,9	25,9	26,1	26,8	27	28	28,6	28,4
USA	18	16,4	14,2	13,3	13,8	14	14,1	13,3	12,8
Euroområdet	21,5	21,3	20,8	20,8	21,6	21,1	21,6	21,9	21,9
NIC-länder	31,9	30	29,8	31,6	32,9	31,6	31,6	31,5	31,1
EU27	20,3	20,2	19,8	19,8	20,4	20	20,4	20,6	20,7

(a) Det totala sparandet i ekonomin delat med den totala produktionen.

Källa: IMF Economic Outlook Database 2008.

Underskottet i USA:s sparandekvot har finansierats genom ett omfattande kapitalinflöde från utlandet.

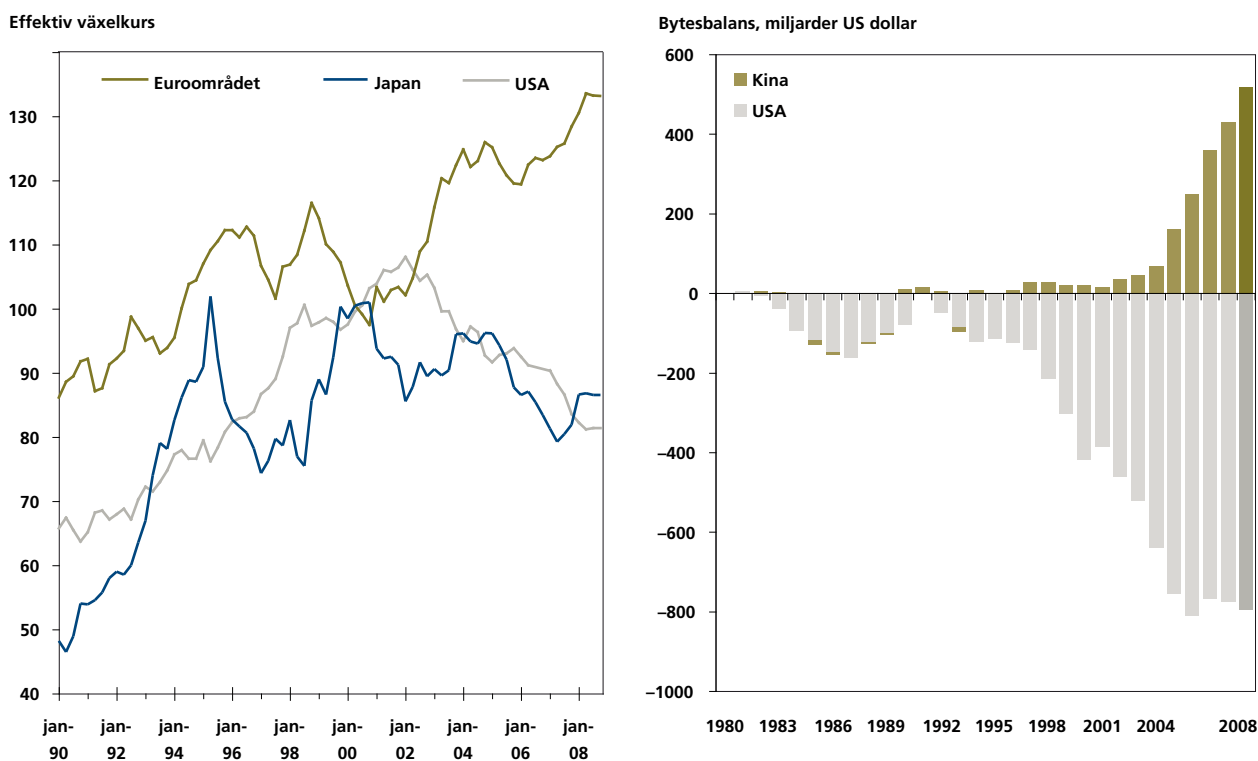
Denna obalans gentemot omvärlden har vuxit fram under lång tid och utgör ett betydande problem för den amerikanska ekonomin, och därmed i förlängningen för hela den globala ekonomiska utvecklingen (se faktarutan).²²

Bytesbalansunderskottet har dock minskat något under början av 2008, vilket till viss del förklaras av den försvagade valutan.²³ Dollarn har stärkts under som-

21 Eurostat.

22 EEAG (2008).

23 OECD (2008).

Figur 6-6 Effektiv växelkurs^(a) i USA, Euroområdet och Japan samt bytesbalans för USA och Kina.

(a) Effektiva växelkurser är ett vägt genomsnitt av ett antal bilaterala växelkurser.

Källa: Reuters EcoWin Pro.

maren, men på lång sikt är inte USA:s växande underskott hållbart och det är inte sannolikt att den kommer att nå samma höga nivåer som under början av 2000-talet.²⁴ Framtiden är dock i högsta grad oviss då en rad komplicerade faktorer påverkar utvecklingen framöver. En sådan är hur länder med ett överskott gentemot USA kommer att utforma sin valutapolitik som svar på dollarns kraftiga försvagning.²⁵ Risken att centralbanker runt om i världen överger dollarn som reservvaluta är en annan.²⁶

Parallellt med dollarns försvagning har euron stigit i värde under de senaste åren, särskilt efter 2002. Bara under 2007 steg euron med fem procent, varav drygt två tredjedelar under årets sista sex månader. För Europas del innebär denna utveckling att konkurrensen från företag i USA kommer att hårdna på grund av fallande importpriser. I förlängningen riskerar detta att förstärka avmattningen av den ekonomiska tillväxten och påverka såväl produktion som sysselsättning. Den uppgång som skett i dollarkursen under sensommaren dämpar åtminstone tillfälligt denna utveckling.

Det är inte sannolikt att dollarn åter kommer att nå samma höga nivåer som i början av 2000-talet.

24 EEAG (2008).

25 KI (2008a).

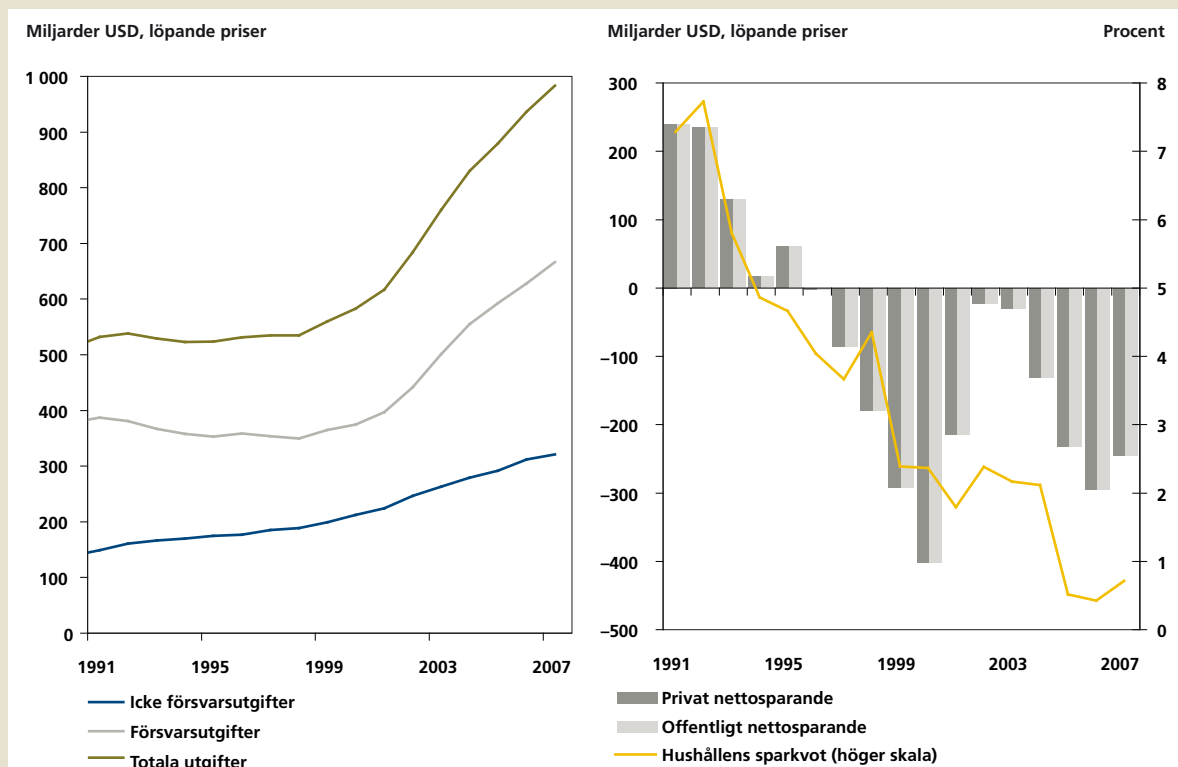
26 EEAG (2008).

6-2 Det amerikanska bytesbalansunderskottet

Bytesbalansen utgörs av handels- och tjänstebalansen samt nettot av faktorinkomsterna. Ett underskott i bytesbalansen innebär alltså att landet i fråga inte ackumulerar tillräckligt mycket kapital för att bekosta de investeringar som behöver göras, vilket resulterar i ett negativt finansiellt sparande. Detta underskott kan uppstå antingen genom att investeringarna växer eller genom att sparandet krymper. I USA:s fall minskade nettosparandet un-

der 1990-talet på grund av kraftigt ökade investeringar, men mellan 2001 och 2003 föll dessa kraftigt. Allt annat lika hade detta resulterat i ett krympande underskott, men samtidigt som investeringstakten avtog föll också sparande i ekonomin kraftigt. I huvudsak orsakades det minskade sparande av kraftigt ökade offentliga utgifter i samband med kriget i Irak, men även den privata sparkvoten föll till nära noll.

Figur 6-7 Utgifter, sparande och investeringar i USA, 1991–2007.

Källa: Reuters EcoWin Pro.

Sparandeunderskottet finansieras av investeringar, det vill säga sparandeöverskott, i landet från omvärlden och kan ske på många olika sätt. Det amerikanska underskottet finansierades under slutet av 1990-talet till stor del av utländska privata investeringar motiverade av höga förväntade avkastningar, framför allt inom IT-industrin. Efter millennieskiftet, och IT-kraschen, ändrade inflödet av kapital karaktär och utgjordes nu allt mer av utländska (främst asiatiska) centralbankers köp av amerikanska statsobligationer. Detta har lett till att den växande amerikanska statsskulden till en allt större del ägs av utländ-

ska aktörer vilket oroar många bedömare. Likaså oroar det faktum att en stor del av kapitalinflödet används till privat och offentlig konsumtion i stället för investeringar, något som på sikt kan göra det svårare att finansiera en växande utlandsskuld i framtiden och därmed ökar risken för att utländska investerare börjar kräva en högre avkastning (riskpremie) på placeringar i USA.¹

Det allt större amerikanska negativa finansiella sparandet är i förlängningen inte hållbart. Ökade riskpremier samt en växande förväntan om en expansiv penningpolitik (sänkta räntor) leder i förlängningen till en minskad

efterfrågan på amerikanska värdepapper och amerikansk valuta, vilket i sin tur pressar ner dollarkursen. En dollarförsvagning leder allt annat lika till en ökad efterfrågan på amerikanska varor och tjänster och därmed till en förbättrad handels- och tjänstebalans. Som beskrivet ovan påverkar detta bytesbalansen och det finansiella sparandet positivt.

På detta sätt korrigeras de globala obalanserna på sikt genom marknadens funktionssätt, men det är osäkert hur mycket dollarn behöver falla för att denna korrigeringsprocess ska komma till stånd. Dollarkursen har tappat omkring en tredjedel av sitt värde sedan början av 2002 samtidigt som bytesbalansen har fortsatt att försämrans i snabb takt. Först under 2007, när dollarns växelkurs mot euron nått rekordlåga nivåer (1,49 dollar per euro), planade det växande underskottet ut. De senaste bedömningarna pekar på att dollarns växelkurs sannolikt nått, eller till och med underskridit, en nivå som på sikt möjliggör en korrigeringsprocess av USA:s obalanser gentemot resten av världen.² Under sommaren 2008 har dollarkursen också vänt uppåt, vilket kan ses som ett stöd för denna bedömning.

Den andra huvudsakliga mekanismen som kan korrigera det amerikanska bytesbalansunderskottet är ett förändrat sparande i USA. Enligt en undersökning av Konjunkturinstitutet skulle ett ökat offentligt sparande motsvarande fem procent av BNP kunna återställa balans

i de offentliga finanserna samtidigt som bytesbalansen blir omkring noll.³ Ett högre sparande medför dock att konsumtionsutgifterna minskar vilket riskerar att påverka ekonomin och sysselsättningen negativt, åtminstone under en period av strukturomvandling mot en situation där en högre andel av den totala konsumtionen genereras av export och privata investeringar och en mindre andel av hushållens konsumtion.⁴

Både en försvagad dollarkurs och ett ökat sparande kommer att få konsekvenser för den globala ekonomin, inte minst för många europeiska länder som har ett omfattande handelsutbyte med USA. En depreciering av dollarn relativt euron innebär en kostnadsnackdel för Europa som riskerar att förstärka konjunkturnedgången som nu pågår. Också ett högre sparande i USA påverkar den reala ekonomin i omvärlden genom att exportefterfrågan från USA minskar. Detta resulterar i sämre BNP-utveckling än vad som annars vore fallet och dessutom till en försämrad bytesbalans, i första hand i Europa men även i resten av världen.

De fundamentala strukturella förändringar som krävs för att korrigera USA:s obalanser gentemot omvärlden riskerar således att innebära en period av svagare amerikansk, och därmed global tillväxt än vad som varit fallet under det senaste decenniet. Hur lång denna period blir och hur omfattande effekterna blir i Europa och i Sverige är ännu för tidigt att säga.

1 KI (2005).

2 EEAG (2008).

3 Ibid.

4 Ibid.

MAMMA
ÄR HEMMA!

ÄR DET LÄG-
KONJUNKTUR?

7 Sveriges tillväxt avtar

Den globala konjunkturedgången märkts tydligt även i Sverige och tillväxten föll till 2,6 procent under 2007 jämfört med 4,1 procent 2006. Preliminär statistik från första och andra kvartalet 2008 visar på en tillväxt nära noll och enligt prognoser från augusti blir tillväxten för hela 2008 1,5 procent, vilket är lägre än vad tidigare bedömningar indikerat.¹ Dessa prognoser har dock inte beaktat effekterna av den pågående finanskrisen och överskattar därför sannolikt utvecklingen under hösten såväl som under nästkommande år.

Effekten av faktorer utanför Sveriges gränser är mycket stor. Den snabba konjunkturedgången i de flesta OECD-länder har en betydande negativ effekt på svensk export och oron på de globala finansmarknaderna, som bidragit till såväl fallande aktiekurser på Stockholmsbörsen som stigande bolåneräntor, dämpar hushållens konsumtion. Ytterligare en viktig faktor är de stigande globala priserna på livsmedel och energi som både urholkar hushållens köpkraft och som föranlett Riksbanken att försöka dämpa inflationstrycket med en striktare penningpolitik.

Tillgängliga uppgifter tyder på att den trend som redan inletts, med något lägre tillväxt under 2007 än under 2006 och ytterligare dämpning under första halvåret 2008 kommer att fortsätta under innevarande år liksom under 2009. Utvecklingen på finansmarknaderna gör dock prognoser mycket osäkra.

Under 2007 berodde dämpningen i tillväxten huvudsakligen på en svagare exportutveckling till följd av svagare efterfrågan på världsmarknaden samt kapacitetsproblem i exportindustrin.² Under inledningen av 2008 har i stället dämpade konsumtionsutgifter varit den främsta orsaken till den fallande tillväxten. Hushållens konsumtionsutveckling var den svagaste sedan första kvartalet 2005

Enligt prognoser från augusti blir tillväxten för 2008 1,5 procent vilket är lägre än vad tidigare bedömningar indikerat.

Minskade utgifter för konsumtion under inledningen av 2008 är den främsta orsaken till fallande tillväxt.

Tabell 7-1 Bidrag till BNP-tillväxten första kvartalet 2008.

	Volymförändring, procent	Bidrag, procentenheter ^(a)
Hushållens konsumtionsutgifter	2,0	0,9
Offentliga konsumtionsutgifter	-1,1	-0,3
Fasta bruttoinvesteringar		
Maskiner	5,9	0,6
Byggnader	5,2	0,4
Lager		0,5
Export	5,4	2,8
Import	5,2	-2,3

(a) Ej importjusterat.

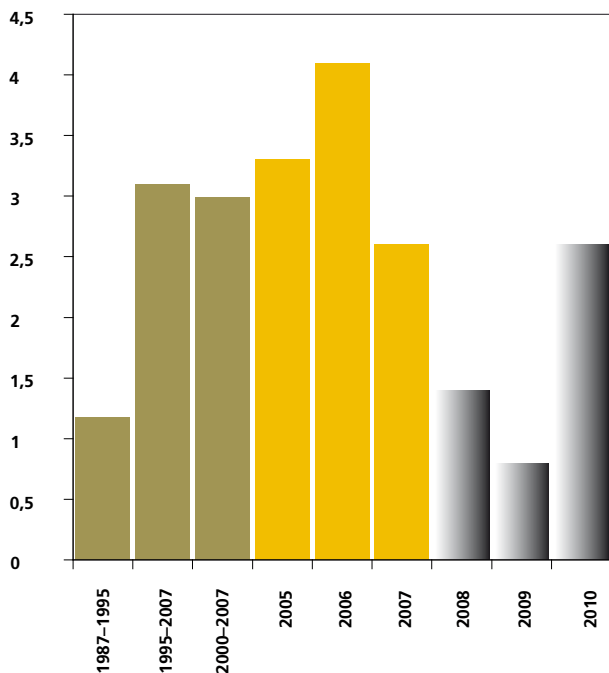
Källa: SCB (2008:2).

1 Ekonomiska läget inför höstens budgetproposition, finansministerns presentation vid pressträff i Harpsund den 22 augusti 2008.

2 Riksbanken (2008a).

Figur 7-1 BNP^(a)

Årlig procentuell utveckling

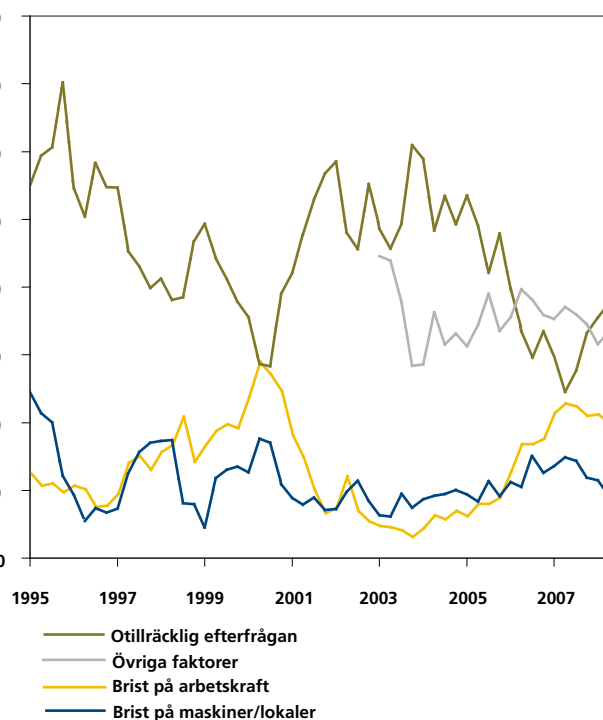

(a) Uppgifter för 2008–2010 är prognoser från augusti 2008 och bör tolkas med försiktighet.

Källa: SCB och Riksbanken.

Figur 7-2 Främsta hindret för företagens produktion.

Andel företag, procent

Källa: KI (2008b).

vilket till viss del kan förklaras av fallande bostadspriser som minskar det tillgängliga låneutrymmet samt stigande räntekostnader.³ Samtidigt gav nettoexporten ett positivt bidrag, i huvudsak tack vare en svagare importtillväxt, och så gjorde även de fasta bruttoinvesteringarna som fortsatte att växa stadigt jämfört med samma period föregående år.

Exportorderingsgången är dock fortsatt svag samtidigt som kapacitetsproblemen består i vissa delar av industrin, i synnerhet i branscherna företagstjänster samt byggverksamhet där omkring hälften av de lediga tjänsterna var vakanta under första kvartalet.⁴ I andra branscher, framför allt fordonsindustrin och dess underleverantörer, har varslen börjat öka och sysselsättningen kan förväntas falla något under slutet av året.⁵ En indikator på den försvagade konjunkturen är att andelen företag som uppger otillräcklig efterfrågan som det viktigaste hindret för ökad produktion stiger, medan andelen som uppger brist på arbetskraft eller maskiner faller (se figur 7-2).

Investeringsstillväxten har minskat under 2008 och kommer sannolikt att fortsätta nedåt framöver. Både företagen och hushållen förväntas bidra till denna

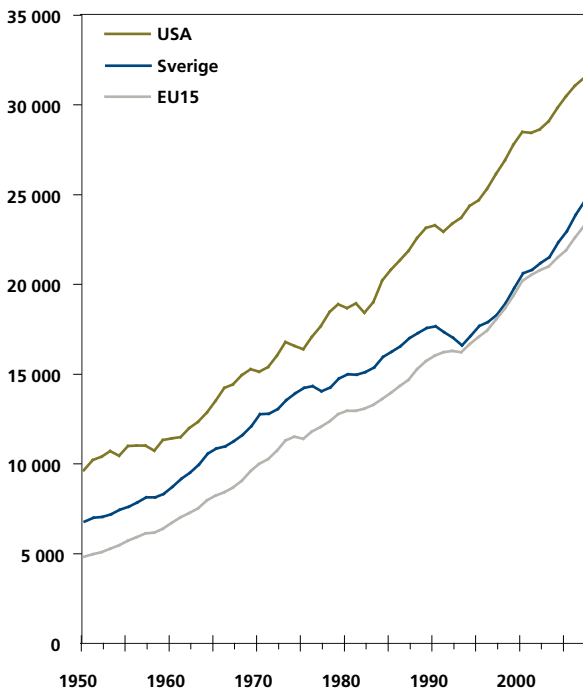
³ SCB (2008b).

⁴ SCB (2008b).

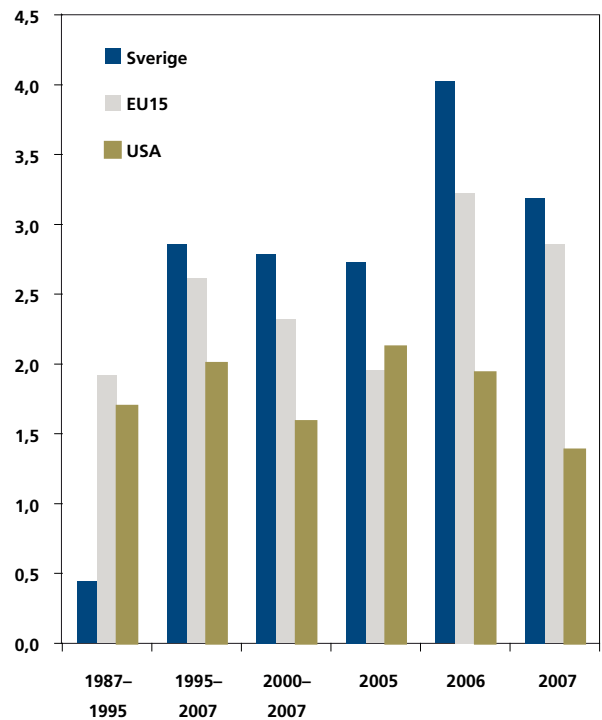
⁵ Se till exempel Teknikföretagen (2008).

Figur 7-3 Köpkraftsjusterad BNP per capita (1990 års dollarvärde).

BNP per capita, 1950–2007

Årlig procentuell förändring

Källa: The Conference Board and Groningen Growth and Development Centre, Total Economy Database, January 2008.

utveckling, främst genom minskade investeringar i bostäder, medan de offentliga investeringarna går i motsatt riktning i takt med att finanspolitiken blir allt mer expansiv.⁶

Den konjunktursvacka som nu inletts resulterar i en svagare utveckling av BNP per capita, det vanligaste måttet på välfärd. Under 2007 ökade BNP per capita med 3,2 procent, jämfört med fyra procent året innan. Jämfört med andra länder har dock Sverige haft en relativt gynnsam utveckling. USA är världsledande när det gäller nivån på välfärd enligt detta mått men har under den senaste tioårsperioden tappat något i förhållande till Europa i allmänhet och till Sverige i synnerhet. Sveriges mycket svaga utveckling under slutet av 1980-talet och början av 1990-talet vände efter 1995. Under andra halvan av 1990-talet och fram till 2007 har BNP per capita vuxit snabbare i Sverige än i både USA och övriga EU15.

Den svenska konkurrenskraften har stärkts

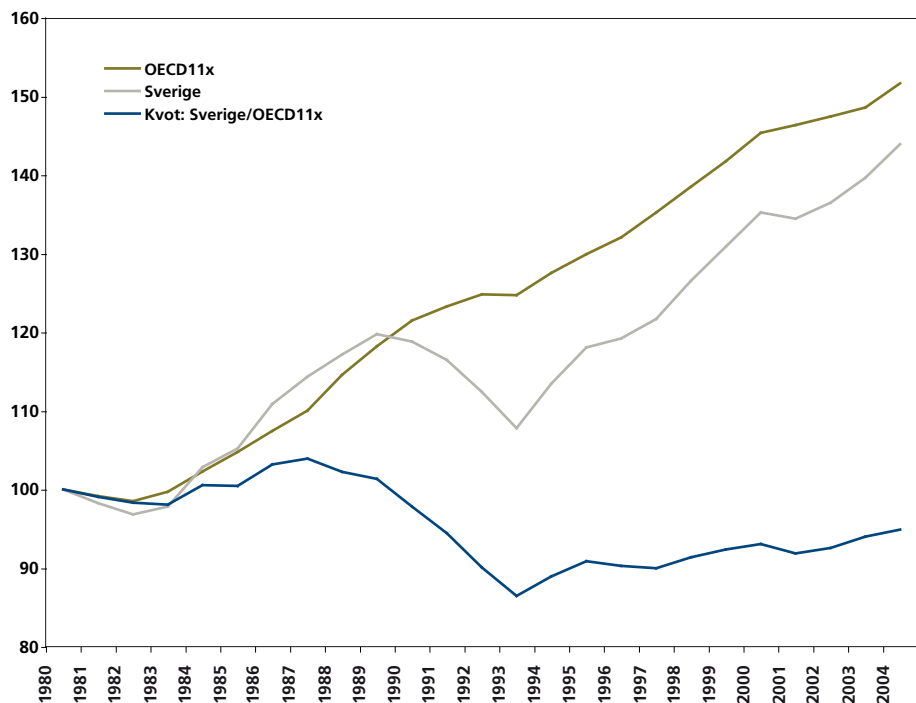
BNP-tillväxt som mått på nationell utveckling och konkurrenskraft tar inte hänsyn till skillnader i arbetstid eller demografi mellan länder. Jämförelser av BNP-nivå gynnar länder där medelårsarbetstiden är hög och där befolkningen i

Exportordergången är fortsatt svag samtidigt som kapacitetsproblemen består i vissa delar av ekonomin.

6 KI (2008a) och KI (2008b).

Jämförelser av BNP-nivå mellan länder säger inte mycket om den relativa konkurrenskraften.

Figur 7-4 Sveriges konkurrenskraft, 1980–2005. Index 1980 = 100.

Källa: ITPS.

arbetsför ålder (16–64) är stor. Dessa faktorer säger mycket lite om huruvida den ekonomiskt aktiva delen av ekonomin i landet presterar bra eller dåligt, det vill säga vilken konkurrenskraft landet har⁷.

ITPS har utvecklat ett mått där konkurrenskraften kan mätas och förstås på ett entydigt sätt.

Likaså är det vid internationella jämförelser av ekonomisk utveckling viktigt att relatera till relevanta jämförelseobjekt. Att Kina och Indien har en avsevärt högre tillväxt än Sverige är inte ett problem, det är en naturlig följd av det faktum att fattiga länder som lyckas skapa förutsättningar för tillväxt initialt växer snabbt. Vidare främjas den globala tillväxtutvecklingen av att låginkomstländerna växer ikapp traditionella industrinationer – det skapar ett större globalt välstånd, vilket förutom rent humanitära fördelar, ökar affärsmöjligheter för svenska företag och högre tillväxt även i Sverige⁸. ITPS har med utgångspunkt i regeringens målsättning att stärka den svenska konkurrenskraften utvecklat ett mått där konkurrenskraften kan mätas och förstås på ett entydigt sätt. Bakgrunden är att trots att nationell konkurrenskraft ofta används i den ekonomisk politiska debatten saknar begreppet ett tydligt vetenskapligt innehåll och mätbarhet. ITPS mått fokuserar på målet för konkurrenskraften, det vill säga en hög och stigande tillgång till olika former av nyttigheter. ITPS konkurrenskraftsmått erbjuder ingen ökad förståelse avseende konkurrenskraftens innehåll, det som de facto skapar konkurrenskraft.

⁷ ITPS (2007a).

⁸ Se till exempel ITPS rapport "Svenskt näringsliv i en globaliserad värld" (A2007:004).

ITPS konkurrenskraftsmått definieras som: förändring av real BNI⁹ för befolkningen i arbetsför ålder (16–64) jämfört med motsvarande förändring för en grupp av relevanta konkurrentländer (OECD 11¹⁰), i praktiken våra största handelspartners. Stiger värdet för Sverige snabbare än jämförelsegruppen förstärks svensk konkurrenskraft. Enligt detta mått har det gått bra för Sverige de senaste åren och konkurrenskraften har stärkts i förhållande till konkurrentländerna. Den positiva utvecklingen har pågått sedan mitten av 1990-talet och är en tydlig återhämtning från Sveriges stora relativa fall i konkurrenskraft under krisen 1991/92. Det kan vidare konstateras att det gap som uppstod i real BNI per capita (15–64) ännu inte har slutits, trots Sveriges relativa goda utveckling sedan 1993.

Inflation och räntor

Inflationen, såväl konsumentprisindex som den underliggande inflationen, har stigit markant de senaste åren (se figur 7-5 nedan). Snabb tillväxt har lett till ett gradvis ökat kapacitetsutnyttjande och därmed stigande produktionskostnader. Den snabba produktivitetens utvecklingen sedan mitten av 1990-talet har dämpat inflationstrycket, men i takt med att konjunkturen nu vänt har också produktivitetstillväxten avtagit samtidigt som lönekostnaderna ökat allt snabbare.¹¹ De stigande råvaru-, livsmedels- och textilpriserna bidrar också till att kostnadstrycket sammantaget ökar.

Riksbanken, med uppgift att hålla inflationen på två procent, har de senaste åren kraftigt stramat åt penningpolitiken för att dämpa inflationstrycket i ekonomin. Reporäntan höjdes från 1,5 procent till 4,75 procent mellan januari 2006 och september 2008, det vill säga med sammanlagt 3,25 procentenheter. Detta var dock före finanskrisen och under oktober månad skedde, mot bakgrund av den försvagade konjunkturen och de därmed fallande inflationsförväntningarna, två räntesänkningar om vardera 0,5 procentenheter. Mycket, inte minst Riksbankens senaste prognos¹², talar också för att riksbanken kommer att sänka räntan med ytterligare minst 0,5 procentenheter under den närmaste tiden.

Växelkurs och bytesbalans

Den svenska kronan har fram till sommaren 2008 varit stabil mot euron och stärkts markant mot dollarn sedan 2006. Den effektiva växelkursen, det vill säga ett vägt genomsnitt av ett antal bilaterala växelkurser, har fluktuerat sedan 2000 med en kraftig försvagning fram till 2002 och en gradvis återhämtning därefter (ett lägre index motsvarar en starkare krona). En kortvarig, men kraftig, för-

Sedan slutet av 2006 har reporäntan höjts med 2,75 procentenheter.

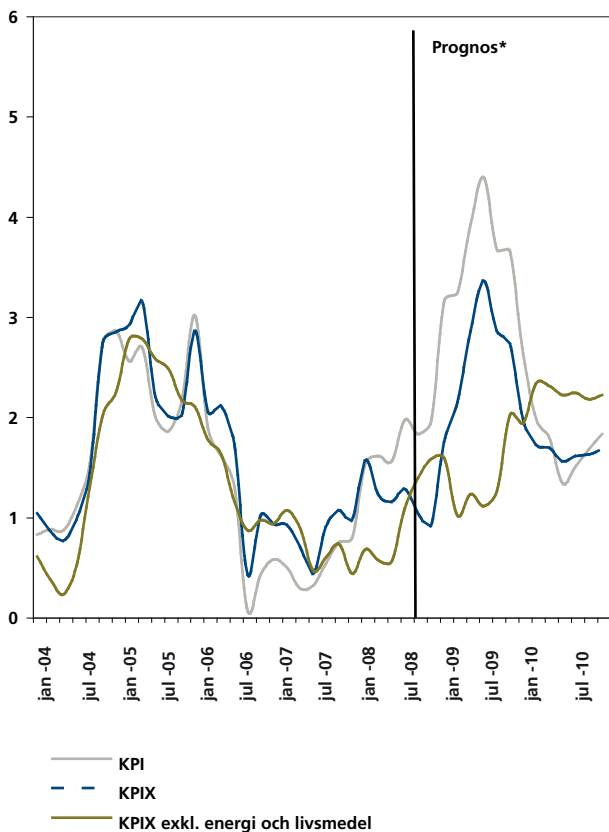
Den svenska kronan har varit stabil mot euron fram till sommaren 2008 och stärkts markant mot dollarn sedan 2006.

9 Då inkomstbegreppet real BNI deflateras med slutlig förbrukning innebär det att förändringen i Terms of Trade slår igenom, vilket ger en mer korrekt bild av inkomstutvecklingen jämfört med om en fastprisberäknad BNP använts.

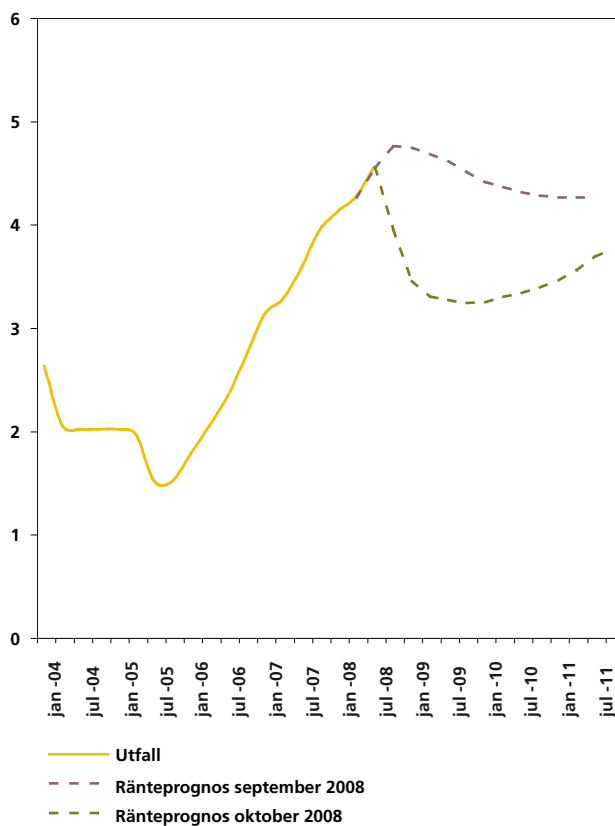
10 I OECD 11 ingår Belgien, Frankrike, Finland, Italien, Nederländerna, Tyskland, Österrike, Storbritannien, Japan, Kanada och USA.

11 Riksbanken (2008a).

12 Riksbanken (2008b).

Figur 7-5 Inflationen och reporäntan.a) Konsumentprisindex (KPI) och underliggande inflation (KPIX^(a)).

b) Riksbankens reporänta.

(a) KPIX exkluderar räntekostnader för egna hem samt förändringar i nettot av direkta effekter av ändrade indirekta skatter (utom lönerelaterade indirekta skatter) och subventioner.

* KI (2008b).

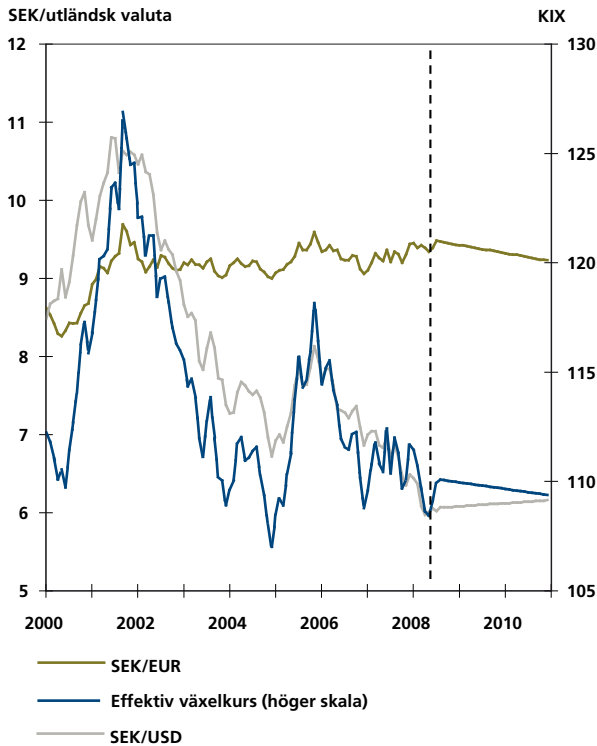
Källa: Riksbanken och Konjunkturinstitutet.

Kronan har försvagats betydligt mot euron under hösten och utvecklingen framöver är osäker på grund av det rådande ekonomiska läget.

stärkning av den svenska valutan skedde under 2006 till följd av Riksbankens räntehöjningar. Även därefter har kronan fått visst stöd av den fortsatta strikta penningpolitiken. Utvecklingen framöver är osäker bland annat på grund av finanskrisen och en betydande försvagning av kronan mot euron som har skett under hösten. Dollarn har också stärkts något mot såväl euron som kronan.

Sveriges nettoställning gentemot omvärlden har, till följd av höga bytesbalansöverskott, gradvis förbättrats under senare år. Riksbanken varnar dock för att de kraftiga överskotten kommer att minska på sikt och att den starkare kronan är en av förklaringarna till detta. När prisnivån i Sverige stiger relativt omvärlden, vilket är detsamma som en höjning av den reala växelkursen, blir svenska produkter dyrare för omvärlden samtidigt som importen blir billigare och bytesbalansen försämras (allt annat lika). Den svenska erfarenheten följer detta mönster väldigt väl, vilket figur 7-7 visar. Det stigande bytesbalansöverskottet har historiskt följts av en allt svagare real växelkurs, det vill säga en långsammare prisutveckling i Sverige jämfört med omvärlden.

Figur 7-6 Kronans växelkurs mot euron och dollarn samt den effektiva växelkursen, KIX^(a).

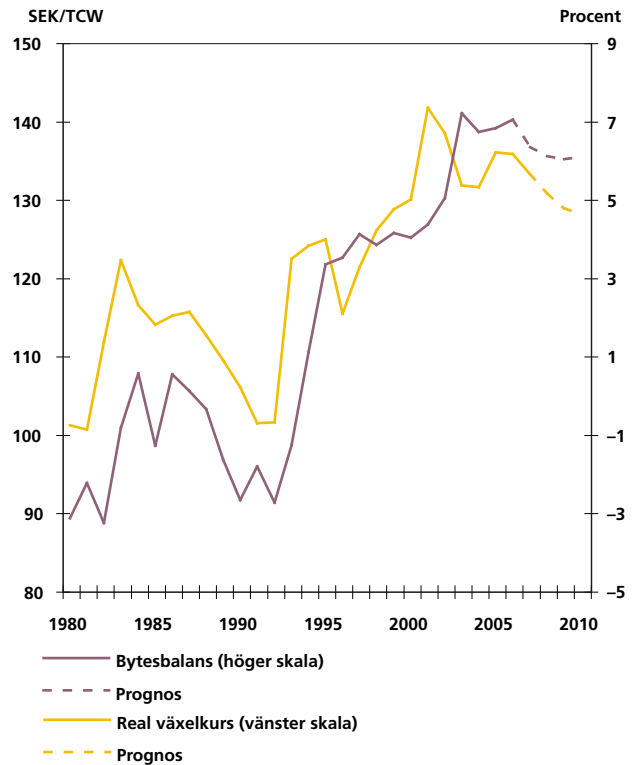

(a) Ett högre index motsvarar en svagare krona.

(b) TCW-index (Total Competitiveness Weights) är ett sätt att mäta kronans värde mot en korg av olika valutor. Ett högre index innebär en starkare real växelkurs.

Källa: Riksbanken, SCB och Konjunkturinstitutet.

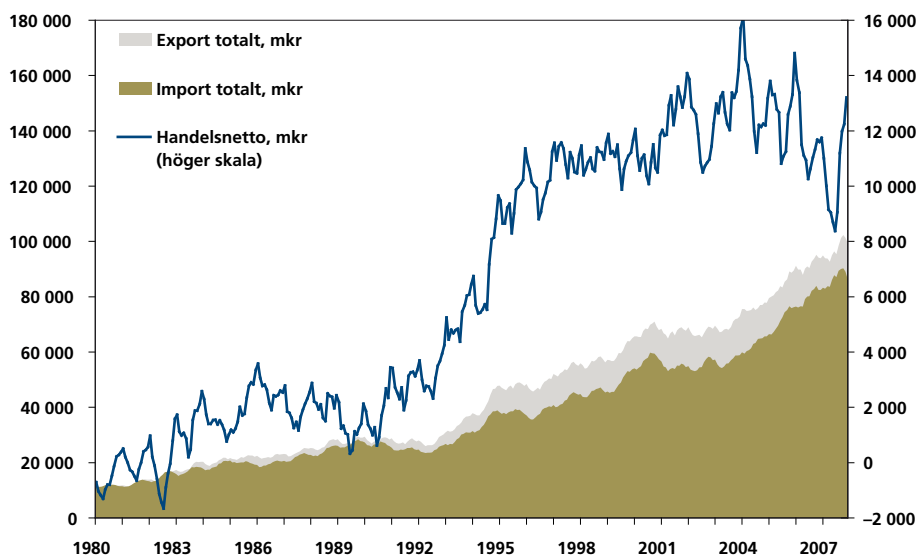
Figur 7-7 Real växelkurs (TCW-index^(b)) och bytesbalans, procent av BNP.

Bytesbalansens positiva utveckling sedan början av 1990-talet beror i första hand på den kraftigt expanderande exporten under denna period, vilken alltså fram till år 2000 till stor del drevs av en svagare kronkurs. Värdet av exporten har ökat markant, från omkring en miljard kronor till 13 miljarder kronor mellan 1990 och 2008. Kraftigast var tillväxten mellan 1990 och 2000, därefter planade utvecklingen ut något vilket har ett tydligt samband med växelkursutvecklingen.

Under 2007 minskade exporttillväxten totalt sett jämfört med 2006, framför allt under första och andra kvartalet var utvecklingen svag. Trots en återhämtning under andra halvåret visade helårsresultatet på en kraftig inbromsning. Huvudförklaringen är en vikande efterfrågan på världsmarknaden och i synnerhet minskad export till Nordamerika. Andra förklaringar är kapacitetsbegränsningar i vissa branscher samt en förskjutning av exportefterfrågan mot varor av lägre värde. Under första kvartalet 2008 vände också Sveriges bytesförhållande (terms of trade) med omvärlden nedåt, vilket skedde också under första kvartalet 2007 och under första kvartalet 2006. Trendmässigt har bytesförhållandet varit stabilt de senaste 18 månaderna, efter en viss förbättring under slutet av 2006. Dessför-

Bytesbalansens positiva utveckling sedan början av 1990-talet beror i första hand på att exporten ökade kraftigt under denna period.

Figur 7-8 Export, import och handelsnetto, miljoner SEK (sex månaders glidande medelvärde).

Källa: SCB.

Den svenska ekonomin har genomgått en märkbar avmattning under det senaste året och prognoserna för 2008 och 2009 pekar på ytterligare tillbakagång.

innan har dock terms of trade fallit år från år sedan mitten på 1990-talet, vilket i huvudsak förklaras av stigande priser på importerade oljeprodukter och fallande priser på exporterade teleprodukter och andra elektronikvaror.¹³

Av ovanstående genomgång framgår att den svenska ekonomin genomgått en märkbar avmattning under det senaste året. Utvecklingen framöver är mycket svårbedömd, men prognoserna pekar i dagsläget på en ytterligare tillbakagång under 2008 och 2009 samt att tillväxten åter kan ta fart under 2010. Detta är dock beroende av en lång rad faktorer, vilka redovisas i ITPS-rapporten *Finanskrisen – eller hur det förväntade oväntat hände*¹⁴.

I följande avsnitt bryts den övergripande tillväxtutvecklingen ner i dess huvudsakliga beståndsdelar: produktivitet och arbetade timmar. Antalet arbetade timmar bestäms av sysselsättningsgraden, det vill säga hur många som arbetar, och av medelårsarbetstiden. Båda dessa påverkas i sin tur av en lång rad omständigheter såsom arbetsmarknadens storlek, den demografiska utvecklingen och sjukfrånvaron.

Produktiviteten bestäms av en rad faktorer varav vissa är strukturellt och andra konjunkturellt betingade. Fortfarande finns ingen enstämig helhetsbild över vilka dessa är och det ryms inte inom ramen för denna rapport att utförligt diskutera de olika förslag som förts fram. I stället har vi valt att studera den faktor som av många bedöms var helt avgörande för produktivitetens utvecklingen, nämligen investeringar i kapital av olika slag (real-, human- och IKT-kapital) samt de variationer som kan sägas vara ett direkt resultat av konjunktursvängningen.

13 SCB (2008b).

14 ITPS (2008).

7-1 Exportandelar och terms of trade

Sedan 1980 har Sveriges världsexportandel, det vill säga den svenska exportens andel av världens samlade exportvärde, minskat från 1,6 procent, till drygt 1,3 procent – trots den kraftiga volymökning som illustreras i figur 7-8. Störst var nedgången under 1990-talet och därefter har Sveriges andel varit i det närmaste oförändrad. Det är primärt den traditionella tillverkningsindustrin som går tillbaka, medan tjänsteexporten i stället expanderar kraftigt (se tabell 7-2 och 7-3).

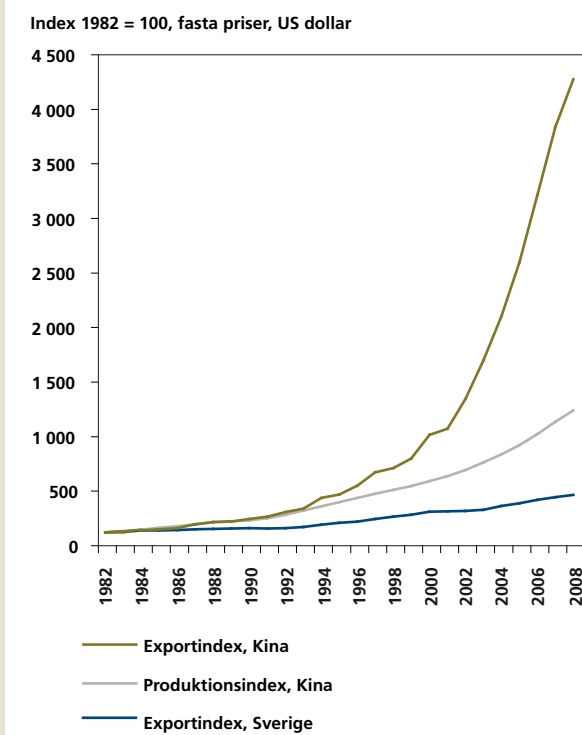
Den minskade exportandelen har väckt uppmärksamhet och en vanlig missuppfattning är att se detta som ett symptom på att den svenska ekonomins konkurrenskraft urholkas.¹ Den huvudsakliga förklaringen till denna missuppfattning är att man förbiser det faktum att Sverige, liksom flertalet industrialiserade ekonomier, rimligtvis bör tappa världsmarknadsandelar helt enkelt på grund av att länder med låg inkomstnivå tenderar att växa snabbare än länder med hög inkomstnivå.

¹ Se till exempel Svenskt Näringsliv (2006)

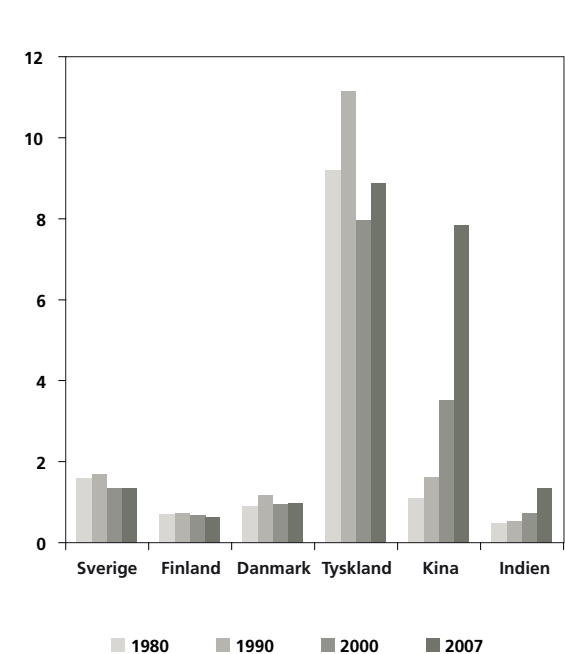
Den globala ekonomin växer, som beskrivet ovan, snabbt sett ur ett historiskt perspektiv. Den huvudsakliga förklaringen till detta är att nyligen industrialiserade länder som Kina, Indien, Thailand, Ryssland, Brasilien med flera växer ikapp Västeuropa och USA – ekonomierna konvergerar. Denna utveckling stämmer väl överrens med ekonomisk teori och har beskrivits i otaliga empiriska studier (se Barro och Sala-i-Martin (1992) för en genomgång av konvergensteorin). Sverige tillhör de länder som enligt konvergensteorierna bör växa långsammare än de mindre utvecklade ekonomierna, vilket vi också gör.

Vidare ökar exporten ännu snabbare än produktionen för många av de snabbväxande ekonomierna, något som brukar kallas exportledd tillväxt. Kina är ett bra exempel på detta, vilket illustreras i figur 7-9. Mellan 1982 och 2008 har exporten ökat med över 4 000 procent, vilket är fyra gånger snabbare än produktionen och mer än tio gånger snabbare än motsvarande utveckling i Sverige.

Figur 7-9 Export- och produktionsutveckling i Kina och Sverige, 1982–2008.

Figur 7-10 Andel av den totala globala exporten, 1980–2007, procent.

Källa: Ecowin Pro, WTO Statistics Database samt ITPS beräkningar.

Tabell 7-2 Procentuell förändring av världsexportandel 1980-2007^(a), total export. Löpande priser, USD.

	Sverige	Finland	Danmark	Tyskland	Kina	Indien
1980-2007	-15,7	-10,7	7,5	-3,4	610,4	182,9
1980-1989	4,6	3,5	16,3	10,3	37,6	11,3
1990-1999	-12,3	-6,9	-15,7	-21,3	93,9	30,9
2000-2007	-0,3	-7,5	1,6	11,6	122,7	83,5

(a) För Kina inleds tidsserien 1982.

Källa: WTO Statistics Database samt ITPS beräkningar.

Tabell 7-3 Utveckling av världsexportandel 1980-2007^(a), tjänsteexport. Löpande priser, USD.

	Sverige	Finland	Danmark	Tyskland	Kina	Indien
1980-2007	-5,0	-25,5	30,5	-20,4	472,7	238,3
1980-1989	-16,3	-17,8	-0,6	-20,8	-0,2	-20,5
1990-1999	-18,2	-20,9	-12,3	-11,4	154,3	69,8
2000-2007	42,6	5,6	18,0	12,8	91,4	145,3

(a) För Kina inleds tidsserien 1982.

Källa: WTO Statistics Database samt ITPS beräkningar.

Den snabba, exportledda, tillväxten gör att Kina gradvis ökar sin andel av den globala ekonomin, i synnerhet i termer av export (se figur 7-10). Samma mönster gäller också för andra snabbväxande ekonomier, vilket gör att de industrialiserade länderna (OECD) som grupp hela tiden minskar sin andel av global produktion och handel – Sverige är inget undantag. Sverige kan endast försvara sin exportandel genom att: 1) öka tillväxten i ekonomin till de nivåer som råder i de nyligen industrialiserade länderna utanför OECD, det vill säga mer än en fördubbling jämfört med dagens nivå, eller 2) öka andelen av BNP som genereras av nettoexporten.

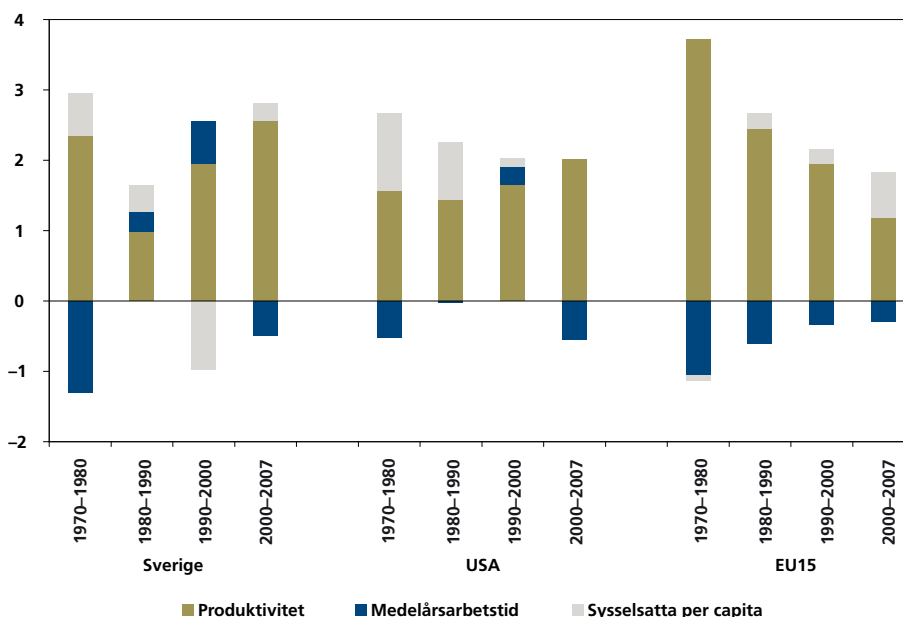
I det första fallet är det inte heller tillräckligt att Sveriges nominella tillväxt fördubblas, det måste ske utan att tillväxttakten i de nyligen industrialiserade länderna ökar

– det är alltså den relativa tillväxten som måste fördubblas. Det finns inget stöd, varken teoretiskt eller empiriskt, för att detta är ett en rimlig utveckling. Den andra vägen, att gradvis öka exportandelen i den svenska ekonomin, är också den problematisk. Sverige skulle då behöva öka ett redan mycket stort exportberoende (se tabell 7-4), vilket medför en ökad känslighet för utvecklingen i omvärlden. En sådan utveckling är tänkbar, men knappast troligt och få bedömare skulle sannolikt rekommendera den då det skulle kräva någon form av subvention av exportindustrin. Detta är både i strid med EU:s statsstödsregler och historiska erfarenheter av denna typ av politik (till exempel stöden till varvsindustrin under 1970- och 80-talen).

Sammanfattningsvis är världsmarknadsandelen en relativt ointressant indikator för konkurrenskraft. Den kommer sannolikt att minska ytterligare framöver, men detta förklaras av väl kartlagda ekonomiska processer och utgör inget hot mot den svenska välfärden.

Tabell 7-4 Exportandel av BNP, angivet i procent.

	Sverige	Finland	Danmark	EU15	USA
1980	29,8	31,0	33,2	–	10,1
1990	30,3	22,4	37,2	–	9,5
2000	46,6	43,5	46,6	35,6	11,2
2007	52,4	44,8	52,1	39,0	12,0

Figur 7-11 Dekomponering av BNP per capita för Sverige, USA och EU15, 1970–2007, procent.

Figur 7-11 visar att produktiviteten är den i särklass viktigaste drivkraften för tillväxt sedan 1970 i såväl Sverige som i andra jämförbara EU-länder och i USA. Variationen över tid är dock betydande. Under 1980-talet var produktiviteten mindre betydelsefull i Sverige än före och efter denna period. Samtidigt bidrog både medelårsarbetstiden och sysselsättningsgraden positivt till tillväxten, vilket även det är utmärkande för perioden. Under 1990-talet och början av 2000-talet har produktivitetens betydelse stärkts, medan antalet arbetade timmar totalt sett givit ett svagt negativt bidrag.

Även 1990-talet var speciellt, både ur ett historiskt perspektiv och jämfört med andra länder. Under detta årtionde minskade sysselsättningen kraftigt samtidigt som medelårsarbetstiden ökade, något som inte hänt vare sig tidigare eller senare i Sverige och inte heller i EU15 eller USA under den studerade perioden.

Tillväxtens bestämningsfaktorer, utvecklingen i Sverige

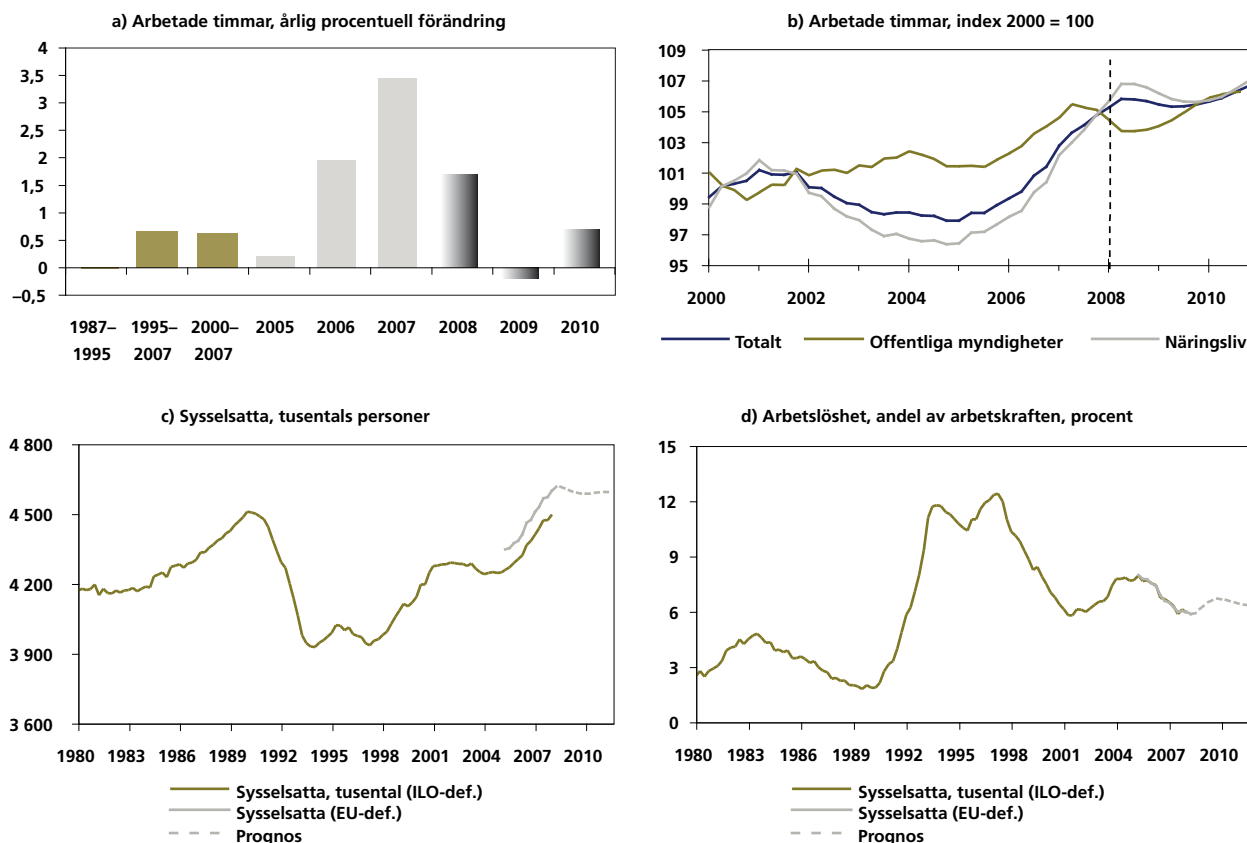
Tillväxten bestäms på ett grundläggande plan av hur mycket vi arbetar och vad vi klarar av att producera på den tid vi lägger ner. I detta avsnitt beskrivs därför utvecklingen av antalet arbetade timmar och produktiviteten samt av en rad underliggande bestämningsfaktorer för dessa.

Arbetade timmar

Antalet arbetade timmar ökade markant under 2007 jämfört med föregående år, vilket utgör en fortsättning på den positiva trend som pågått sedan slutet av 2005. Den årliga procentuella tillväxten var 3,5 procent för hela ekonomin, 4,2 procent

Produktiviteten har varit den i särklass viktigaste drivkraften för tillväxt i såväl Sverige som i andra jämförbara EU-länder samt USA sedan 1970.

Figur 7-12 Arbetade timmar, sysselsättning och arbetslöshet, samt prognoser från augusti 2008.

Anm.: ILO-definitionen omfattar åldersgruppen 16–64 år och EU-definitionen omfattar åldersgruppen 15–74 år. Streckad linje avser Riksbankens prognos. Data före 1993 är länkade av Riksbanken.

Källa: SCB och Konjunkturinstitutet.

Antalet arbetade timmar ökade markant under 2007 men den positiva trenden bröts under 2008.

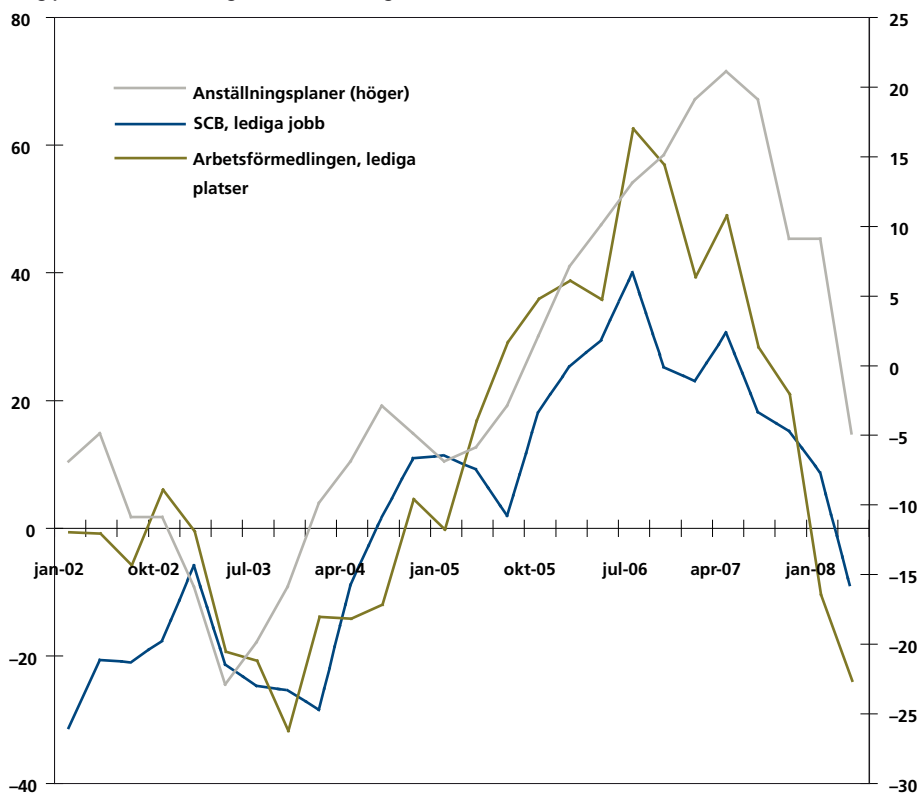
i näringslivet och 1,9 procent i de offentliga myndigheterna. Inom näringslivet gick i stort sett samtliga branscher framåt, i synnerhet dock byggindustrin samt på tjänstesidan hotell och restaurang samt företagstjänster.¹⁵ En förklaring till den kraftiga tillväxten är att många företag inte kunnat öka produktionen ytterligare med effektivitetsförbättringar på samma sätt som tidigare och har därmed behövt nyanställa personal. Även fortsatt sjunkande sjukskrivningstal bidrog till utvecklingen.

Under 2008 har den positiva trenden brutits och Konjunkturinstitutets prognos från augusti indikerar att antalet arbetade timmar ökar med 1,3 procent under 2008 och minskar med 0,2 procent under 2009. Därefter bedöms utvecklingen vända uppåt, men då förutsättningarna förändrats drastiskt sedan denna prognos publicerades är det högst osäkert att detta faktiskt blir fallet.

Timtillväxten drevs under 2007 på av den kraftigt ökade sysselsättningen. Enligt SCB:s arbetskraftsundersökning (AKU) var ökningen 2,4 procent, eller 104 000

Figur 7-13 Sysselsättningsindikatorer.

Årlig procentuell förändring samt netttotal (höger)

Källa: SCB, Arbetsförmedlingen och Konjunkturinstitutet.

personer, jämfört med föregående år. Omkring 40 procent av dessa personer var i åldersgruppen 16–24 år, den grupp där ökningen var som starkast. En tredjedel av den totala sysselsättningsökningen utgjordes av personer födda utanför Sverige. 2008 har medfört en viss avmattning även om utvecklingen fortfarande under första kvartalet var positiv med en ökning av sysselsättningen på två procent.

Trots att arbetskraftens storlek ökade med omkring 65 000 personer under 2007 minskade arbetslösheten kraftigt till omkring 292 000 personer, eller 6,2 procent enligt den nya definitionen av arbetslöshet.¹⁶ Arbetslösheten minskade mer bland män än bland kvinnor, vilket förklaras av den kraftiga sysselsättningstillväxten i näringslivet där andelen män är högre än i den offentliga sektorn. Både antalet lediga jobb och antalet vakanser har också ökat de senaste åren. Bara mellan 2006 och 2007 steg antalet anmälda lediga platser med 35 procent vilket är den högsta siffran som uppmätts. Arbetslösheten har också fortsatt att minska under första halvan av 2008 och föll under första kvartalet med 0,5 procent jämfört med samma period föregående år.

Trots att arbetskraftens storlek ökade under 2007 minskade arbetslösheten kraftigt.

16 I april 2005 infördes den helt EU-harmoniserade arbetskraftsundersökningen. EU-måttet på arbetslöshet omfattar åldersgruppen 15-74 samt heltidsstuderande som aktivt söker arbete. Det tidigare svenska måttet omfattade åldersgruppen 16-64 och inte arbetssökande studenter.

Sysselsättningen bedömdes i augusti fortsätta öka under andra och tredje kvartalet 2008, för att därefter vända nedåt. Enligt både SCB:s och Arbetsförmedlingens statistik minskar antalet nyanmälda jobb och Konjunkturinstitutets Konjunkturbarometer indikerar att företagens anställningsplaner uppvisar en negativ trend (se figur 7-13).

Det är framför allt i tjänstesektorn som efterfrågan på ny arbetskraft dämpas, med undantag för hotell- och restaurangbranschen – i tillverkningsindustrin ökar fortfarande de nyanmälda platserna och många företag uppger fortfarande att de har brist på arbetskraft, även om också den siffran sjunker.

Produktivitet

Produktivitetsutveckling, det vill säga att produktionsvärdet per arbetad timme ökar, är på lång sikt den faktor som i huvudsak driver tillväxten vilket illustreras i figur 7-14. Sedan 1960 har det totala antalet arbetade timmar i Sverige ökat med knappt fem procent. Den genomsnittliga faktiska arbetsveckan har blivit kortare bland annat tack vare längre semestrar vilket dock uppvägs av att sysselsättningen har ökat. Under samma period har produktiviteten stigit dramatiskt, vilket möjliggjort en lika kraftig ökning av bruttonationalprodukten. Utan produktivitetsutveckling under de senaste femtio åren hade situationen i dag varit en helt annan.

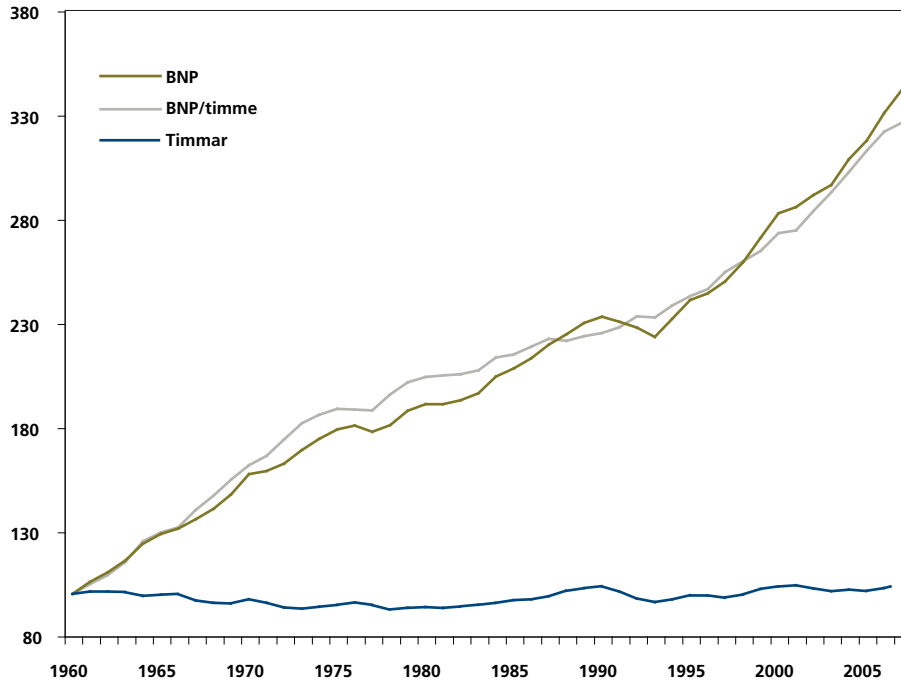
Internationellt är produktiviteten i Sverige relativt hög, om man ser till andra jämförbara länder. Figuren nedan visar dock att avståndet till de ledande länderna Luxemburg, Norge och Österrike är stort. Direkta jämförelser mellan länder är dock komplicerat eftersom näringsstrukturen skiljer sig åt och man därmed i någon mening jämför äpplen och päron. Luxemburg har till exempel en näringsstruktur som är unik i världen med en mycket stor bank- och finanssektor där förädlingsvärdet är mycket högt. Även Norge har en speciell situation med enorma intäkter från oljeindustrin, som dessutom växer kraftigt då världsmarknadspriset på olja stiger. Detta är inte att betrakta som en genuin produktivitetsförbättring men generar trots allt ett ökat förädlingsvärde per timme.

Oavsett denna typ av jämförelseproblem visar figur 7-15 att Sverige har en produktivitet i nivå med andra jämförbara länder. Utvecklingen har också varit stark, särskilt sedan mitten på 1990-talet då produktiviteten under en period sjunkit till en låg nivå i förhållande till andra länder. De senaste två åren har dock tillväxten mattats av. Under 2007 föll produktivitetstillväxten till 1,3 procent jämfört med 2,9 procent 2006 och 3,4 procent 2005. Denna nedgång bedöms dock i huvudsak vara av konjunkturrell natur och inte ett brott i den trendmässiga produktivitetsutvecklingen som drivs av strukturella faktorer. Den faktiska nedgången under 2007 blev dock avsevärt större än förväntat och föll till -0,5 procent och den negativa utvecklingen har fortsatt även under första halvåret 2008.¹⁷

Produktiviteten i Sverige är relativt hög sett till andra jämförbara länder.

Det är komplicerat att jämföra olika länders produktivitet eftersom näringsstrukturen skiljer sig åt.

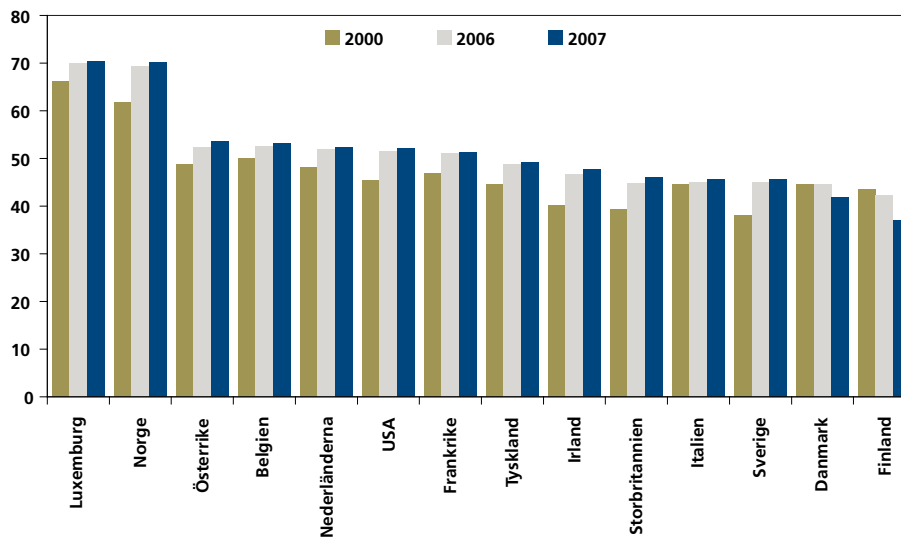
Figur 7-14 Produktion, produktivitet och totalt antal arbetade timmar i Sverige, 1960–2007.
Index 1960 = 100

Källa: The Conference Board and Groningen Growth and Development Centre, Total Economy Database, January 2008, <http://www.conference-board.org/economics/>

Figur 7-15 BNP per timme, topp 14 i världen.

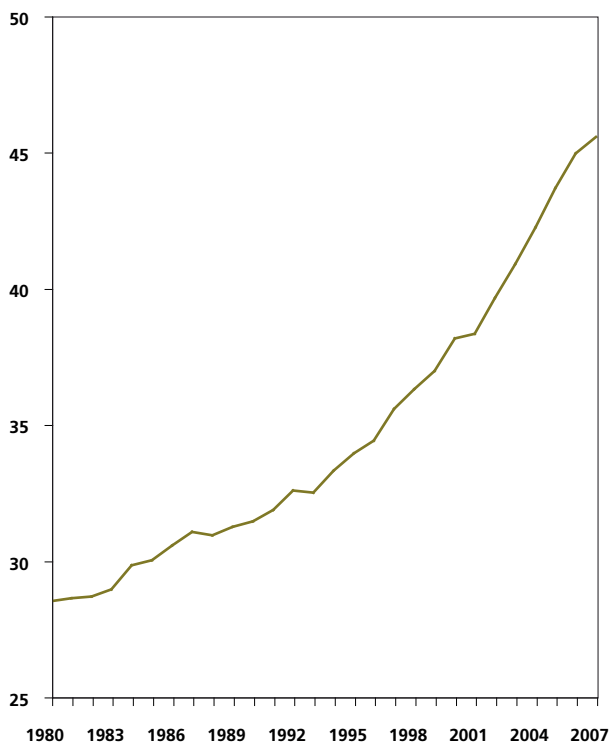
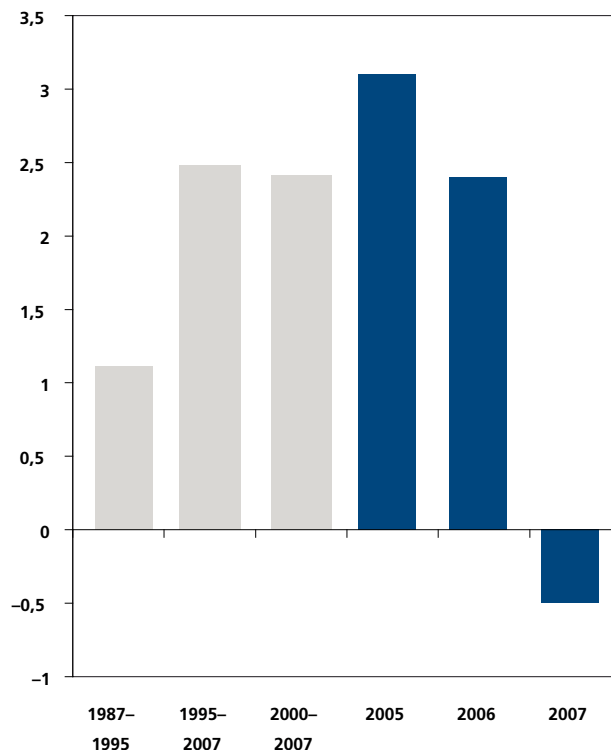
US dollar, fasta priser

Källa: The Conference Board and Groningen Growth and Development Centre, Total Economy Database, January 2008, <http://www.conference-board.org/economics/>

Figur 7-16 BNP per arbetad timme i Sverige.**a) Utveckling sedan 1980**

US dollar, fasta priser

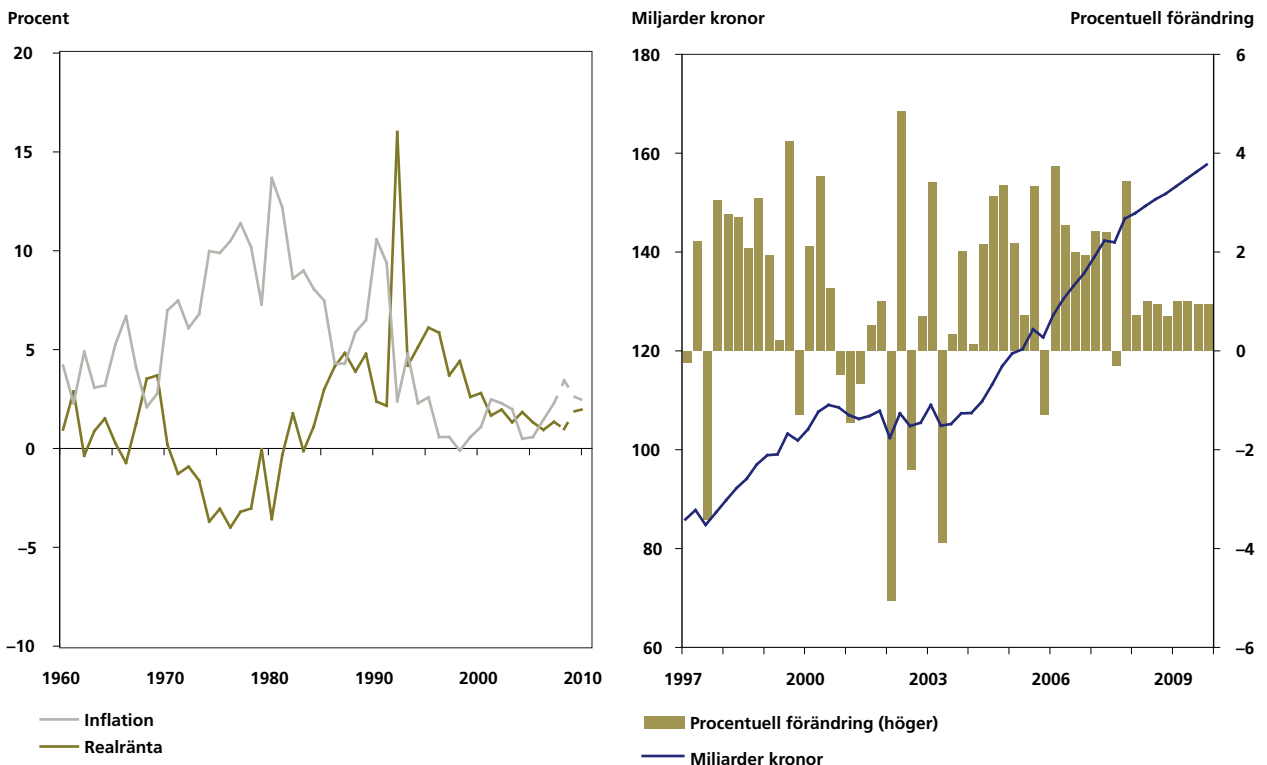
b) Årlig procentuell förändring

Källa: The Conference Board and Groningen Growth and Development Centre, Total Economy Database, January 2008 (a) och KI (2008:2) (b).

Det faktum att sysselsättningen har ökat snabbare än produktionen är den främsta förklaringen till att den svenska produktiviteten har mattats av.

Det finns flera möjliga förklaringar till denna avmattning. Huvudförklaring är dock att sysselsättningen ökat snabbare än produktionen, vilket den som regel gör under en konjunkturuppgång. Bland annat har omfattande nyanställningar under 2006 och 2007 gjort att den genomsnittliga erfarenhetslängden minskat något. Eftersom anställda med längre erfarenhet över lag har en högre produktivitet än personer med kortare erfarenhet påverkar denna utveckling den totala produktiviteten negativt. Konjunkturinstitutet menar också att många företag på grund av bristen på arbetskraft tvingats sänka sina krav på förkunskaper, vilket sänkt även produktiviteten hos de mer erfarna medarbetarna då en större del av deras tid tagits i anspråk för utbildning av nyanställda.¹⁸

En annan förklaring till den långsamma produktivitetensutvecklingen kan vara att arbetskraften i någon mening vuxit för snabbt. Vissa företag kan ha överskattat tillväxten på efterfrågan och därmed anställt för många. Samtidigt har sjukfrånvaron minskat snabbare än förväntat, vilket också kan ha medfört en något för stor arbetsstyrka.

Figur 7-17 Realränta och fasta bruttoinvesteringar.

Anm.: Realräntan är beräknad genom diskonto (1950–1987), marginalränta (1987–1994) och repo-ränta (1994–2010) minus inflation.

Källa: Riksbanken och SCB.

På det strukturella planet är de svenska förutsättningarna alltså relativt goda. Investeringskvoten är hög sett ur ett internationellt perspektiv och har dessutom ökat stadigt sedan mitten på 1990-talet. Under 2007 växte de totala bruttoinvesteringarna med åtta procent vilket är högt sett ur ett historiskt perspektiv men ändå drygt två procentenheter lägre än under 2006. Även under första kvartalet 2008 har investeringarna fortsatt att öka, om än i något lägre takt, främst i form av leasing av bilar och i viss mån av investeringar i byggnader och fastigheter utöver bostäder. Ökningen drivs också i större utsträckning än tidigare av tjänstebanscher, och inte som tidigare av investeringar i maskiner i tillverkningsindustrin.¹⁹ Framöver ser investeringstakten ut att mattas av något, men som andel av BNP ligger ändå investeringarna på den högsta nivån sedan början av 1990-talet.

Det är vanligt förekommande att investeringstakten ökar i högkonjunktur och den uppgång som skett de senaste åren förklaras sannolikt till viss del av stigande förväntningar om framtiden. Den fallande nominella räntan har också spelat en viktig roll genom att realräntan, det vill säga skillnaden mellan den nominella

På det strukturella planet är de svenska förutsättningarna alltså relativt goda.

***Enligt riksbankens
prognoser kommer
inflationen att minska
betydligt under
perioden 2008–2011.***

räntan och inflationen, därmed också sjunkit, från drygt fem procent i mitten av 1990-talet till 1,3 procent 2007. En låg realränta gör det billigare att investera och driver därmed på efterfrågan, samtidigt som sparandet sjunker.

Efter 2003 har realräntans nedgång planat ut, vilket beror på att inflationsutvecklingen då återigen vände uppåt efter ett flertal år med fallande konsumentpriser. Till en början utgjorde dock den fortsatt fallande nominella räntan en kraft i motsatt riktning, men när reporäntan nu stiger dras realräntan med. Enligt riksbankens prognoser från augusti kommer inflationen att minska betydligt under perioden 2008–2011 samtidigt som reporäntan väntas ligga runt, eller något under, dagens nivå. Finanskrisen kan dock medföra mer markanta sänkningar och hur realräntan utvecklas framöver är således osäkert.

OCH VAD
SYSSLAR
DU MED?!

TILLVÄXT?

8 Sektorsutvecklingen

Den svenska ekonomin är, som beskrivits ovan, i mycket hög grad beroende av utvecklingen i omvärlden. Den globala konjunkturutvecklingen medför därmed direkta effekter på produktion och sysselsättning i många företag och sektorer. I förra årets Näringslivets tillstånd konstaterades att den kraftigt ökade efterfrågan från Kina och andra snabbväxande ekonomier gynnade många svenska företag, inte minst i den råvarubaserade basindustrin. Priserna på malm och skogsråvara har stigit snabbt vilket har genererat stora vinster för svenska råvaruproducenter, liksom för många andra företag. De stigande priserna medför dock också ökade kostnader i näringslivet som helhet, vilket före 2007 kompensades av en ännu kraftigare efterfrågeökning och ökad produktivitet. Under andra halvan av 2007 och inledningen av 2008 har dock de stigande priserna på insatsvaror börjat få genomslag på företagets resultat och därmed på produktion och sysselsättning. Produktivitetstillväxten har avtagit i takt med det allt högre kapacitetsutnyttjandet och är för närvarande den lägsta på mycket länge.¹

Konjunkturavmattningen i framför allt Europa och USA påverkar efterfrågan negativt och allt fler företag uppger att de har överskottskapacitet i produktionen. I industrin avtar nu orderingången samt produktionstillväxten och andra halvåret 2008 bedöms bli den svagaste sedan lågkonjunkturen i början av 1990-talet.² Även i byggbranschen och i tjänstesektorn dämpas produktionstillväxten, men från en historiskt hög nivå. I samtliga sektorer är det den minskade exporttillväxten som driver nedgången, vilket till viss del förklaras av den försvagade dollarn. Många svenska företag tar betalt i dollar och intäkternas värde i kronor räknat faller därmed när den amerikanska växelkursen faller.

Den pågående globala finanskrisen påverkar också näringslivet i Sverige. I bank- och finanssektorn driver de stigande interbankräntorna upp kostnaderna, vilket leder till högre räntor för företag och hushåll. Tillgången till kapital minskar och det blir dyrare att låna pengar till investeringar vilket dämpar produktionstillväxten.

Produktionsavmattningen gör att företagets efterfrågan på arbetskraft minskar och detta pressar ner antalet arbetade timmar. Arbetslösheten kan därför förväntas öka under slutet av 2008 och under 2009, vilket dock på sikt leder till att produktiviteten gradvis återhämtar sig i takt med att företagen anpassar arbetsstyrkan efter den minskade produktionsnivån.

Sådana konjunkturrella faktorer som nämns ovan är av stor betydelse, särskilt på kort sikt, men utgör som regel endast temporära svängningar runt den långsiktiga trenden. På lång sikt är det tillgången till och priset på olika produktionsfaktorer som avgör utvecklingen i ekonomin. Sverige är ett land med god tillgång

Produktionstillväxten inom industrin under andra halvåret 2008 bedöms bli den svagaste sedan lågkonjunkturen i början av 1990-talet.

Konjunkturavmattningen i framför allt EU och USA påverkar efterfrågan negativt.

1 KI (2008b).

2 Med undantag för 2001 då industriproduktionen minskade med 2,1 procent, Ibid.

Sverige möter en allt hårdare konkurrens från snabbväxande ekonomier.

på råvaror som skog och mineraler, vilket har gjort att vi specialiserat oss på produktion av varor som i sin produktion kräver en stor insats av dessa³, till exempel skog- och gruvindustrierna och de övriga så kallade basindustrierna. Tillgången till billig energi har också varit en viktig förutsättning för framväxten av dessa sektorer eftersom förädlingsprocesserna av dessa råvaror ofta kräver stora mängder energi.

Uppbyggnaden av en effektiv realkapitalstock, högteknologiska sågverk, massa- bruk, stålverk och andra liknande anläggningar, samt av humankapital har också gjort det möjligt att utveckla de traditionella industrierna från arbetsintensiva och lågproduktiva till kapitalintensiva och högproduktiva. Detta har varit en förutsättning för den relativt starka position de svenska företagen har på världsmarknaden i dag och därmed för den svenska ekonomins konkurrenskraft.

Sverige, liksom andra industrialiserade länder, möter dock en allt hårdare konkurrens från snabbväxande ekonomier i framför allt Asien och Sydamerika. Priserna på allt fler varor och tjänster sätts på världsmarknaden och kostnadstrycket på företagen ökar. Förmågan att hela tiden vidareutveckla produktionsprocesserna och öka produktiviteten är således helt avgörande för konkurrenskraften på sikt. Detta har också många svenska företag lyckats relativt väl med, ofta genom specialisering på nischmarknader där förädlingsvärdet är högt och pris- känsligheten låg. Stålindustrin är ett exempel på detta.

Även tjänsteproduktionen i Sverige utsätts för en ökad konkurrens från omvärlden.

Även tjänsteproduktionen i Sverige utsätts för en ökad konkurrens från omvärlden. Ny informations- och kommunikationsteknik som möjliggör handel med vissa typer av tjänster samt liberalisering av handelsrestriktioner öppnar upp för ökat utbyte mellan länder. Konkurrensen leder till en ökad prispress som kommer att medföra svårigheter för de företag som inte lyckas effektivisera produktionen eller förändra innehållet i de tjänster som produceras för att därigenom kunna ta ut ett högre pris. Liksom i varuproduktionen kommer det att krävas investeringar som bygger upp och förbättrar kapitalstocken, både realkapitalet och humankapitalet.

I förlängningen innebär denna strukturomvandling en ökad effektivitet i ekonomin, vilket gynnar tillväxt och ökad välfärd. På kort sikt kan dock kostnader uppstå, i form av tillfällig arbetslöshet för människor med kompetens inom de områden som fasas ut samt för uppbyggnaden av en ny kapitalstock. I det här kapitlet beskrivs utvecklingen av förädlingsvärdet i den svenska ekonomins olika sektorer sedan början av 1990-talet. Utgångspunkten är de strukturella förändringar som sker över tid och hur dessa påverkar förädlingsvärdestillväxtens huvudsakliga bestämningsfaktorer: produktiviteten och antalet arbetade timmar. Särskild uppmärksamhet ägnas åt tjänstesektorn och basindustrin, i avsnitt nedan. Inga försök görs till prognoser för den långsiktiga utvecklingen framöver.

3 Denna specialiseringsprocess beskrivs av den så kallade Heckscher-Ohlin modellen, vilken beskrivs utförligt i till exempel Krugaman och Obstfeld (2003).

8-1 Datakällor

Den huvudsakliga datakällan i detta kapitel utgörs av EU KLEMS, vilken är en sedan mars 2007 publicerad databas med data på branschnivå för ett relativt stort antal länder. Databasen har utarbetats inom ramen för ett EU-projekt och syftar till att underlätta internationella jämförelser av tillväxt och produktivitet på branschnivå. Databasen har utarbetats och förvaltas av Universitet i Groningen, Nederländerna och finns tillgänglig på internetadressen www.euklems.net.

Databasen bygger på slutgiltiga uppgifter från nationalräkenskaperna i respektive land, vilka publiceras med två års eftersläpning. Dessa har sedan bearbetats för att förbättra jämförbarheten samt att olika mått såsom arbetsproduktivitet, kapitaltjänster och total faktorproduktivitet beräknats. Eftersläpningen gör att de senaste uppgifterna i EU KLEMS för tillfället gäller 2005. I redovisningen nedan har därför dessa uppgifter, där så varit möjligt, kompletterats med statistik för 2006 och 2007 direkt från de svenska nationalräkenskapernas kvartalsdata, vilka redovisas på SCB:s hemsida. Dessa är preliminära samt utgår i vissa fall ifrån en annan branschindelning än den som används i EU KLEMS och bör tolkas med försiktighet. För de internationella jämförelserna är dock det sista året genomgående 2005.

Databasen EU KLEMS är tänkt att omfatta data från 1970 för 72 branscher, men för de flesta länder är täckningen mindre beroende på begränsningar i den inhemska datatillgången. På grund av detta har vi valt att

aggregera branscherna till större sektorer, vilket också gör kartläggningen mer överskådlig. För vissa beräkningar, de så kallade shift-share analyserna och vissa dekomponeringar, finns inte data för alla branscher vilket gör att branschindelningen skiftar något mellan olika tabeller och figurer.

I denna upplaga av Näringslivets tillstånd har samtliga sektorer inkluderats i beskrivningen av den ekonomiska utvecklingen. Föregående år har näringslivet definierats som bestående av branscherna med SNI-kod 01-74. För branscherna SNI 80-99, som består av tjänsteproduktion, är graden av offentlig verksamhet relativt stor men ITPS har gjort bedömningen att dessa trots det är intressanta att studera, inte minst mot bakgrund av de resonemang som förs i temadelen där tjänstesektorn analyseras i detalj.

Övriga data som används i kapitlet kommer från SCB:s finansräkenskaper, handelsstatistik och arbetskraftsundersökning. Dessa källor har i huvudsak använts för att komplettera uppgifterna från EU KLEMS med mera aktuella siffror. I vissa fall medför detta att utvecklingen inte blir helt jämförbar över tid, då både branschindelning och beräkningsmetoder kan skilja sig åt mellan de olika datakällorna. I möjligaste mån har dock urvalet av data gjorts med detta i åtanke och den bild som ges här bedöms vara en relativt god beskrivning av utvecklingen i de olika sektorerna i det svenska näringslivet.

Förädlingsvärde

Den svenska ekonomin utgörs till drygt två tredjedelar av privat och offentlig tjänsteproduktion. 71 procent av förädlingsvärdet kommer ifrån tjänstesektorn, vilket är jämförbart med motsvarande andel i flertalet industrialiserade länder. I Danmark utgör tjänstesektorn till exempel 74 procent, i Finland är andelen 66 procent och i USA 74 procent. En mer detaljerad beskrivning av tjänstesektorn ges nedan. Sett ur ett längre tidsperspektiv är tjänsternas betydelse i termer av förädlingsvärde relativt stor, vilket förklaras av en rad strukturella förändringar av ekonomin. Detta kommer att beskrivas utförligt i kommande studier från ITPS och berörs därför inte här.

När det gäller varuproduktionen domineras denna av tillverkningsindustrin som står för 20 procent av det totala förädlingsvärdet, varav nästan hälften kommer ifrån basindustrin.⁴ Sverige liknar även i detta hänseende andra jämförbara

***Privat och offentlig
tjänsteproduktion
utgör drygt två
tredjedelar av den
svenska ekonomin.***

⁴ Basindustrin utgörs av gruvor, skogsvaror, kemivaror, jord- och stenindustrin samt järn- och stålindustrin.

Under perioden 1990–2005 steg förädlingsvärdet i genomsnitt med 1,8 procent per år.

Tillverkningsindustrin är den del av ekonomin som haft den kraftigaste tillväxten.

Tabell 8-1 Förädlingsvärde 2005 fördelat på näringsgrenar, procent.

Näringsgren	SE	DK	FI	UK	DE	FR	US
Jord-, skogsbruk och fiske	1	1	3	1	1	2	2
Tillverkningsindustri	20	17	23	16	23	13	17
Varav Basindustri	9	9	10	7	8	6	8
El-, gas-, värme- och vattenverk	3	2	2	2	2	2	2
Byggindustri	5	5	6	6	4	6	5
Varuproduktion	29	26	34	24	30	23	26
Tjänsteproduktion	71	74	66	76	70	77	74
Totalt	100	100	100	100	100	100	100

Källa: EU KLEMS.

länder. Tyskland och Finland är två länder som har en relativt stor tillverkningsindustri mätt som andel av det totala förädlingsvärdet (23 %). I andra änden av skalan finns Storbritannien och Frankrike där andelen är 16 respektive 13 procent.

Under tidsperioden 1990 till 2005 steg förädlingsvärdet i medeltal med 1,8 procent per år. Motsvarande siffra för varuproduktionen är 2,2 procent och för tjänsteproduktionen 1,7 procent. Tillverkningsindustrin är den del av ekonomin som haft den kraftigaste tillväxten (3,4 %) och svagast har utvecklingen varit i de agrara näringarna samt i byggindustrin.

Olika delar av denna period har dock sett mycket olika ut. Början av 1990-talet präglades till exempel av en negativ utvecklingen i samtliga delar av ekonomin⁵, därefter följde en period av återhämtning fram till 2000 med en årlig förädlingsvärdestillväxt på 2,8 procent. Tillverkningsindustrin, i synnerhet basindustrin, stod för en stor del av denna tillväxt medan utvecklingen i de agrara näringarna samt i byggindustrin var avsevärt mer blygsam. I de senare tog i stället tillväxten fart under åren 2000–2001, samtidigt som stora delar av den övriga ekonomin återigen gick in i en period av svagare tillväxt. Efter 2001 har tillväxten tagit fart, pådriven av den starka internationella konjunkturutvecklingen som beskrivits ovan, för flertalet sektorer.

Efter 2005 har tillväxten i samtliga sektorer, med undantag för el-, gas-, värme- och vattenverk, stigit. Sammantaget ökade förädlingsvärdet i ekonomin med i genomsnitt 3,6 procent per år mellan 2005 och 2007 och högst var tillväxten i byggindustrin och i de agrara näringarna med 6,7 respektive 5,2 procent. Tjänstesektorn växte med i genomsnitt 3,6 procent per år. Enligt preliminära nationalräkenskaper för de två första kvartalen 2008 gick tillväxten ned till noll jämfört med föregående kvartal.

5 På denna aggregeringsnivå. Genom att redovisa tillväxten på en finare fördelning går det att hitta delar av ekonomin som utvecklades positivt även under denna period.

Tabell 8-2 Genomsnittlig årlig tillväxt i förädlingsvärde i Sverige 1990–2007^(a), procent.

Näringsgren	1990– 1993	1993– 2000	2000– 2001	2001– 2005	1990– 2005	2005– 2007 ^(b)
Jord-, skogsbruk och fiske	-3,3	-0,6	4,9	1,0	-0,4	5,2
Tillverkningsindustri	-2,2	5,6	-1,0	4,9	3,4	3,6
Varav Basindustri	-1,5	5,1	-0,4	3,1	2,9	1,7
El-, gas-, värme- och vattenverk	-0,4	0,1	4,7	0,8	0,5	-1,0
Byggindustri	-5,0	0,3	5,1	1,3	-0,2	6,7
Varuproduktion	-2,7	3,6	0,9	3,7	2,2	3,7
Tjänsteproduktion	-0,7	2,5	1,4	2,2	1,7	3,6
Totalt	-1,2	2,8	1,2	2,6	1,8	3,6

(a) Utvecklingen 1990–2005 mäts i 2005 års priser och 2005–2007 i 2000 års priser, vilket beror på att de förra hämtats från EU KLEMS och de senare direkt från de svenska nationalräkenskaperna. Direkta jämförelser mellan de båda perioderna bör därför göras med försiktighet.

(b) Ej säsongjusterat.

Källa: EU KLEMS och SCB, preliminära kvartalsdata från nationalräkenskaperna.

Förädlingsvärdets byggstenar

Förädlingsvärdestillväxt på branschnivå liksom BNP-tillväxt skapas på nationell nivå antingen genom att antalet arbetade timmar ökar och/eller genom att produktionen per timme, det vill säga produktiviteten, ökar. Dessa grundläggande faktorer påverkas i sin tur av en rad komponenter; arbetade timmar av sysselsättningsandelen och produktiviteten av kapitalintensitet, användandet av IT-kapital samt totalfaktorproduktiviteten (TFP) eller den så kallade teknikfaktorn. Genom att dekomponera den sammanlagda utvecklingen på dessa fem faktorer får man kunskap om vad som driver tillväxten i en ekonomi och Sveriges drivkrafter kan jämföras med de i andra länder.

I Sverige drivs förädlingsvärdestillväxten i stor omfattning av förbättrad totalfaktorproduktivitet samt av ökad kapitalintensitet och ökat användande av IT-kapital. Teknikfaktorn står för omkring en fjärdedel av tillväxten, ökad sysselsättning endast för en mindre del.

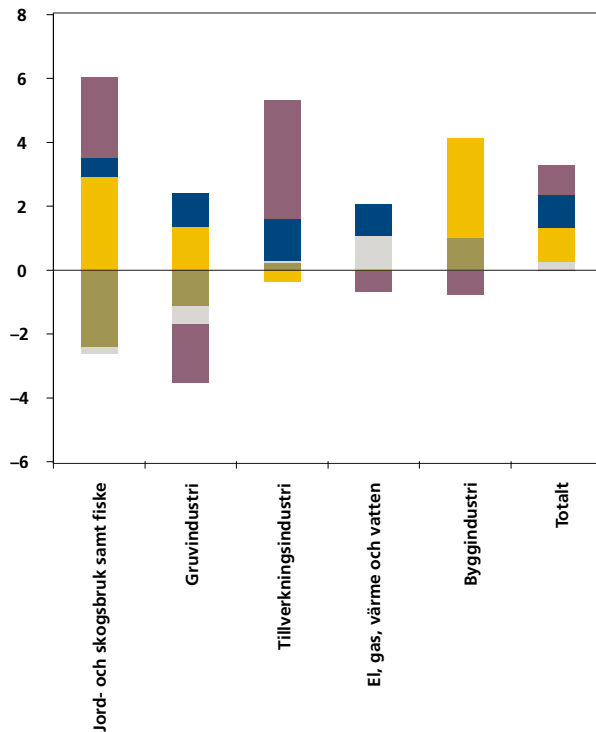
Sett till de olika sektorerna i den svenska ekonomin är det tillverkningsindustrin som ger det största positiva bidraget till den totala förädlingsvärdestillväxten. Även byggindustrin, jord- och skogsbruk samt fiske ger positiva bidrag. Över lag är det teknikfaktorn som drivit på tillväxten samt dessutom ökad kapitalintensitet och ökat användande av IT-kapital. Det tydligaste undantaget är byggindustrin där antalet arbetade timmar gav ett positivt bidrag till sektorns tillväxt.

Totalt sett har Sverige under perioden 1995 till 2005 haft en årlig förädlingsvärdestillväxt på drygt tre procent, vilket är högre än Danmark, Storbritannien, Tyskland och Frankrike men lägre än Finland och USA. Samtliga fem delfaktorer bidrog positivt till utvecklingen, vilket inte varit fallet i Danmark, Storbritannien, Tyskland och Frankrike där antingen teknikfaktorn eller antalet arbetade

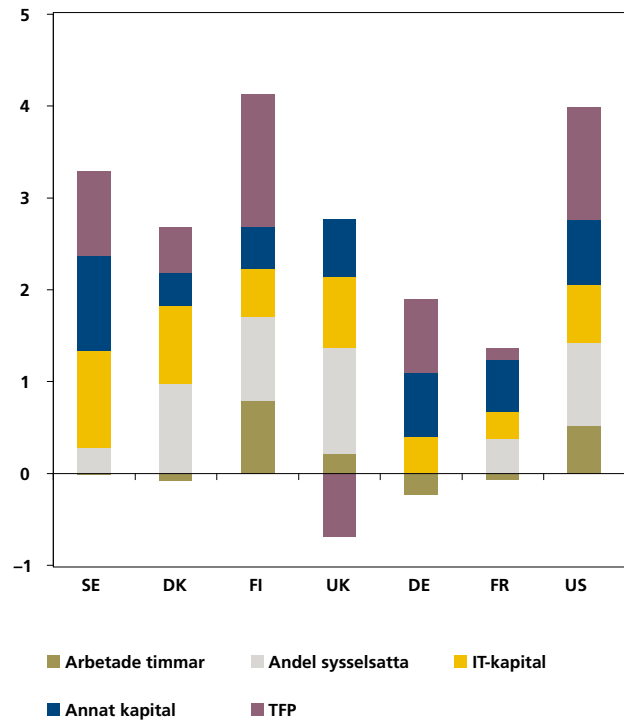
I Sverige står teknikfaktorn för en fjärdedel av tillväxten i förädlingsvärdet medan ökad sysselsättning står för en mindre del.

Figur 8-1 Genomsnittligt årligt bidrag i procent till förädlingsvärdetillväxt, 1995–2005.

a) Fördelat efter komponenter och sektorer i Sverige

b) Fördelat efter komponenter i Sverige, Danmark, Finland, Storbritannien, Tyskland, Frankrike och USA

Källa: EU KLEMS.

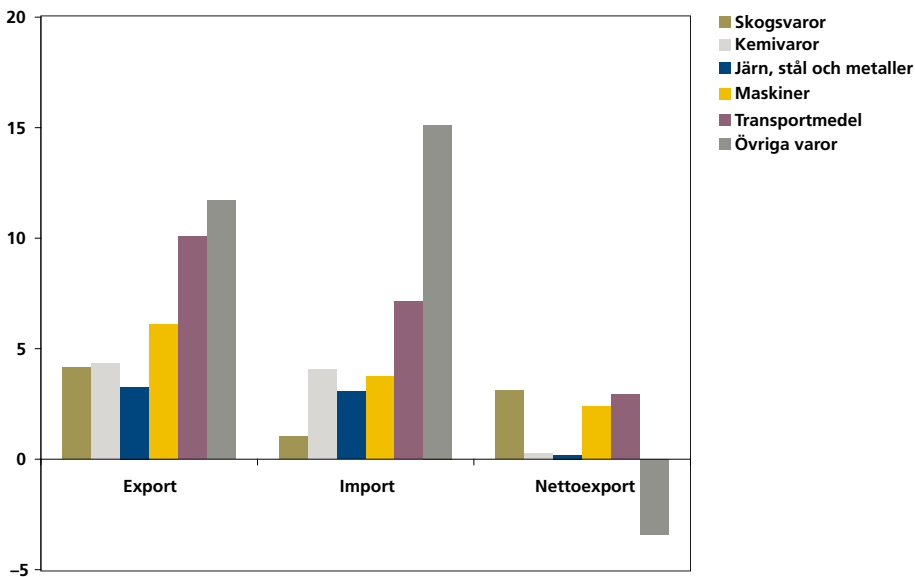
timmar bidragit negativt. Över lag har en ökad användning av kapital, i synnerhet IT-kapital, samt ökat TFP varit de viktigaste faktorerna för tillväxten i de jämförda länderna.

Handel

Sverige har fördel av naturresurserna.

En mycket viktig del i den svenska ekonomin är utrikeshandeln. Sverige är, liksom många andra små länder, kraftigt beroende av exportintäkter såväl som av import av råvaror, insatsvaror samt färdiga produkter och tjänster. Nettoexporten, det vill säga exporten minus importen, är en huvudkomponent i den ekonomiska tillväxten. Historiskt sett har Sveriges komparativa fördelar funnits i nyttjandet av naturresurser. Som vi ser i figur 8-2 gäller detta fortfarande. Den svenska nettoexporten har under 2007 dominerats av varor producerade inom tillverkningsindustrin och i synnerhet inom skogs-, maskin- och transportindustrierna. Totalt stod de fem branscher som visas i figuren nedan för en nettoexport på knappt 274 miljarder kronor, eller 8,9 procent av BNP 2007.

Gruppen övriga varor har den största exporten, men också den största importen och ger sammantaget ett negativt bidrag till den ekonomiska tillväxten. De största industrierna inom denna grupp är energivaror, livsmedel och textilier med 51, 35 respektive 24 miljarders nettoimport för 2007.

Figur 8-2 Export, import och nettoexport i olika delar av näringslivet, andel av BNP 2007, procent.

Källa: SCB.

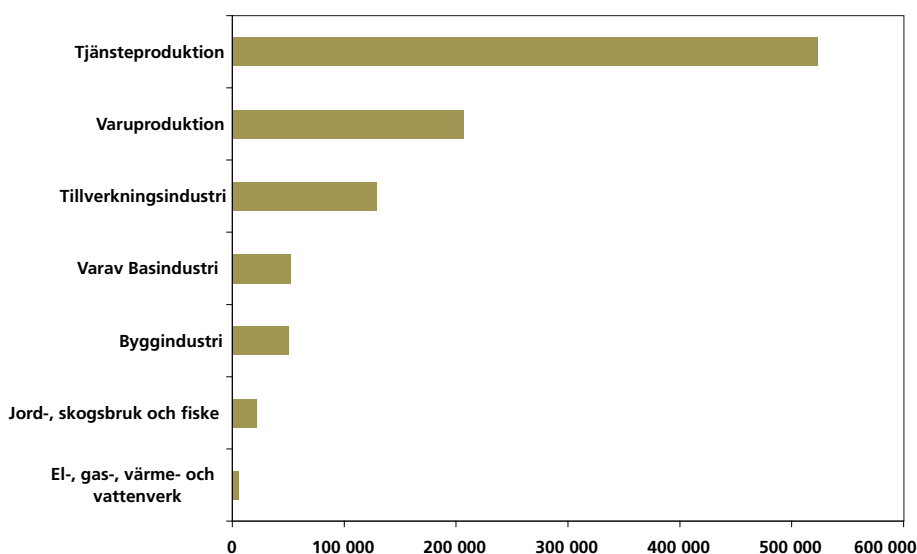
Arbetade timmar

Figuren nedan visar fördelningen av antalet arbetade timmar i den svenska ekonomin under 2007. Av de knappt sju miljoner arbetstimmar som utfördes detta år stod tjänstesektorn för drygt två tredjedelar, eller 71 procent. Motsvarande andel år 1970 var 52 procent och denna kraftiga ökning förklarar tjänstesektorns ökade bidrag till det totala förädlingsvärdet.

Sett till perioden 1990–2005 har tillväxten i antal arbetade timmar varit svagt negativ. Samtliga delar av den varuproducerande sektorn har bidragit till denna negativa utveckling, medan tjänstesektorn vuxit något. Större delen av nedgången skedde under konjunktursvackan i början av 1990-talet, då framför allt byggindustrin och basindustrin gick kraftigt bakåt. Även i tjänstesektorn minskade dock antalet arbetade timmar under denna turbulenta period. Efter 1993 fram till år 2000 skedde en återhämtning inom i stort sett samtliga sektorer, undantaget de agrara näringarna samt el, gas, värme och vatten. Inledningen av 2000-talet var svagare totalt sett och även för alla sektorer, med undantag för byggindustrin som ökade antalet arbetade timmar med i genomsnitt 5,4 procent per år 2000–2001. Mellan 2001 och 2005 har omfattande rationaliseringar och effektiviseringar gjort att antalet timmar i ekonomin minskat med 0,4 procent, men byggindustrin och tjänstesektorn har fortsatt att öka även under denna period.

Under de senaste åren, mellan 2005 och 2007, har den nedåtgående trenden vänt uppåt för samtliga sektorer, undantaget de agrara näringarna. I genomsnitt ökade antalet arbetade timmar med 2,3 procent per år för hela ekonomin, mest i byggindustrin (6,1 procent) och i tjänstesektorn (2,5 procent). Under de två första kvartalen 2008 fortsatte antalet arbetade timmar att öka dock i långsammare takt än under 2007.

Antalet arbetade timmar inom tjänstesektorn har ökat från 52 procent 1970 till 71 procent 2005.

Figur 8-3 Antal arbetade timmar 2007, 10 000-tals.

Källa: SCB.

Tabell 8-3 Årlig tillväxt i arbetade timmar i Sverige 1990–2007, procent.

Näringsgren	1990–1993	1993–2000	2000–2001	2001–2005	1990–2005	2005–2007 ^(a)
Jord-, skogsbruk och fiske	-3,9	-1,9	-2,8	-3,6	-2,8	-0,1
Tillverkningsindustri	-6,6	1,9	0,5	-2,5	-1,1	0,5
Varav Basindustri	-7,1	2,6	0,2	-1,4	-0,6	0,9
El-, gas-, värme- och vattenverk	-1,5	-1,0	-4,8	2,5	-0,4	0,6
Byggindustri	-8,5	0,3	5,4	0,2	-1,3	6,1
Varuproduktion	-6,5	0,9	0,9	-1,9	-1,4	1,7
Tjänsteproduktion	-2,2	1,1	0,5	0,2	0,2	2,5
Totalt	-3,6	1,1	0,6	-0,4	-0,3	2,3

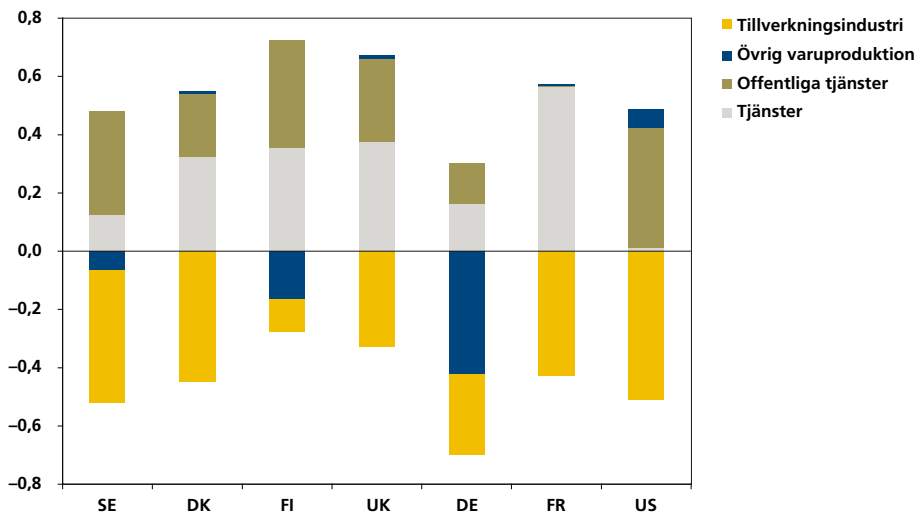
(a) Ej säsongjusterat.

Källa: EU KLEMS och SCB, preliminära kvartalsdata från nationalräkenskaperna.

Det är nästintill uteslutande tjänstesektorn som bidrar till timtillväxten i samtliga jämförda länder.

Motsvarande utveckling i andra jämförbara länder ser snarlik ut, även om det också finns vissa skillnader. Figuren nedan visar att det nästintill uteslutande är tjänstesektorn som bidrar till timtillväxten i samtliga jämförda länder. Särskilt i Finland och Storbritannien har antalet arbetade timmar i tjänstesektorn ökat kraftigt. Tillverkningsindustrin och den övriga varuproduktionen ger över lag negativa eller obetydligt positiva bidrag i de olika länderna, med undantag för USA där timtillväxten i den övriga varuproducerande industrin, det vill säga i huvudsak jord- och skogsbruk samt byggindustrin, under perioden varit svagt positiv.

Figur 8-4 Bidrag till årlig tillväxt av totalt antal arbetade timmar fördelat på sektorer i ekonomin i Sverige, Danmark, Finland, Storbritannien, Tyskland, EU15 och USA, 1999–2005, procent.

Källa: EU KLEMS.

När det gäller fördelningen mellan privat och offentligt producerade tjänster är det svårt att göra direkta jämförelser länderna emellan på grund av skillnader i den offentliga sektorns omfattning.

Antalet arbetade timmar bestäms dels av antalet sysselsatta, dels av medelårsarbetstiden för dessa. Medelårsarbetstiden för hela den svenska ekonomin har, efter en kraftig nedgång i början på 2000-talet, varit relativt konstant under de senaste åren. Nedgången under perioden 2000–2003 berodde främst på att sjukskrivningstalen ökade kraftigt och en ökande andel deltidsanställda. Sjukskrivningssiffrorna nådde sin högsta notering år 2003 varefter arbetstiden åter ökade.⁶

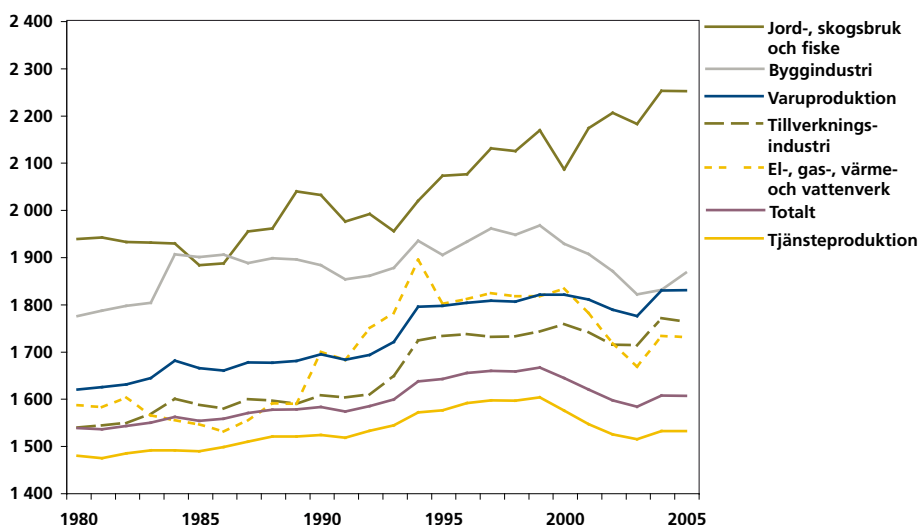
Den stabila trenden gäller för samtliga sektorer, men nivån skiljer sig åt. Det är i huvudsak tjänstesektorn som avviker i form av en lägre medelårsarbetstid än i varuproduktionen. Detta beror på en stor andel deltidsanställda inom framför allt den kommunala verksamheten som är en viktig del av tjänstesektorn. I den varuproducerande sektorn är deltidsanställningar ovanliga, vilket driver upp medelårsarbetstiden. Detta är också en förklaring till att kvinnor i genomsnitt har en lägre medelårsarbetstid än män då fler kvinnor arbetar som offentliganställda inom vård och omsorg. 2007 var den faktiska arbetstiden per vecka 33,6 timmar för män och 27 för kvinnor.⁷

Den sektor som avviker mest från den generella trenden är jord- och skogsbruk samt fiske. Här har medelårsarbetstiden ökat kraftigt sedan 1980 och utvecklingen har inte stagnerat på samma sätt som i övriga sektorer.

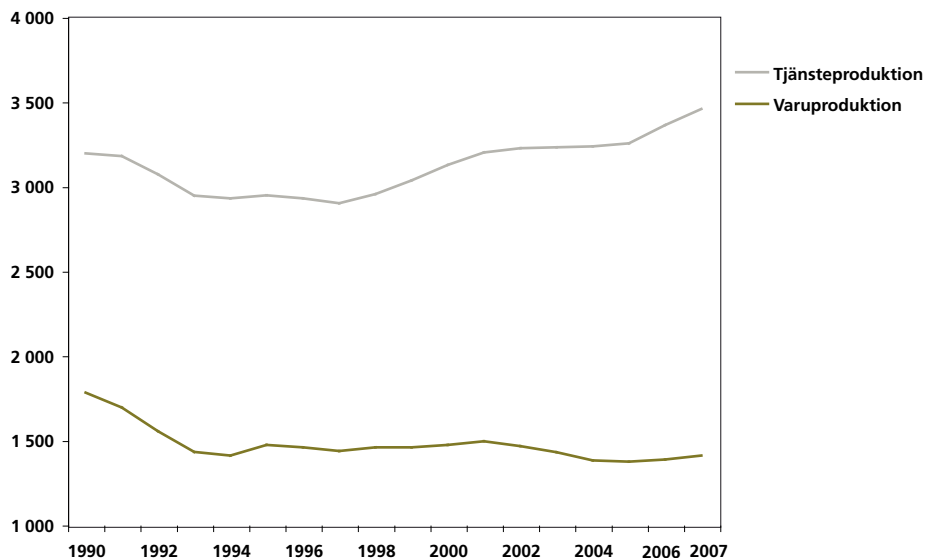
Medelårsarbetstiden för hela den svenska ekonomin har varit relativt konstant under de senaste åren efter en kraftig nedgång i början av 2000-talet.

⁶ SCB, Arbetskraftsundersökningen.

⁷ SCB, Arbetskraftsundersökningen.

Figur 8-5 Genomsnittlig årsarbetstid per anställd 1980–2005.

Källa: EU KLEMS och SCB.

Figur 8-6 Sysselsättning, tusental 1990–2007.

Källa: EU KLEMS och SCB.

I Sverige har den totala medelarbets-tiden minskat något sedan 1980 vilket är relativt unikt för utvecklade länder.

Sedan 1980 har den totala medelårsarbetstiden i Sverige ökat något, vilket är relativt unikt för utvecklade länder. Tendensen i såväl övriga Europa som i USA har varit negativ under i stort sett hela efterkrigstiden.⁸

Sysselsättningen i ekonomin har ökat kraftigt under 2006 och 2007, vilket kan ses som en återhämtning ifrån de låga nivåer som etablerades efter nedgången i början av 1990-talet. Det är framför allt tjänstesektorn som driver denna utveckling, men under 2007 vände även sysselsättningen i tillverkningsindustrin uppåt

⁸ ITPS (2007a).

Tabell 8-4 Andel sysselsatta 2005 fördelat på näringsgren i Sverige, Danmark, Finland, Storbritannien, Tyskland, Frankrike och USA, procent.

Näringsgren	SE	DK	FI	UK	DE	FR	US
Jord-, skogsbruk och fiske	2	3	5	1	2	4	2
Tillverkningsindustri	17	14	18	12	20	13	11
Varav Basindustri	6	5	8	4	7	5	4
El-, gas-, värme- och vattenverk	1	0	1	0	1	1	0
Byggindustri	6	6	7	7	6	6	6
Varuproduktion	25	24	31	20	28	24	19
Tjänsteproduktion	75	76	69	80	72	76	81
Totalt	100	100	100	100	100	100	100

Källa: EU KLEMS.

efter ett drygt decennium av negativ eller nära noll-tillväxt. Samtliga delar av ekonomin utvecklades negativt fram till 1993. Därefter har förändringarna över lag varit små fram till början av 2000-talet då sysselsättningen i den varuproducerande delen av ekonomin åter började falla. Redan i slutet av 1990-talet inleddes dock en period av positiv sysselsättningsutveckling i tjänstesektorn, till en början i huvudsak driven av ett ökat antal offentliganställda. I avsnittet nedan ges en mer detaljerad redovisning av detta.

Under de senaste tre åren har sysselsättningen ökat snabbare bland män än bland kvinnor, vilket kan förklaras av att sysselsättningsutvecklingen nu också tagit fart i de mansdominerade yrkena, framför allt inom tillverkningsindustrin. Mellan 2005 och 2007 ökade sysselsättningen bland män med 4,8 procent och bland kvinnor med drygt fyra procent.⁹

Tre fjärdedelar av de sysselsatta finns i Sverige i de tjänsteproducerande branscherna, vilket är tämligen normalt jämfört med andra länder. Tabellen ovan visar fördelningen av sysselsättningen mellan olika delar av ekonomin i några jämförbara länder. Högst andel sysselsatta i tjänstesektorn har USA och Storbritannien med 81 respektive 80 procent. Lägst andel har Finland med 69 procent och Tyskland med 72 procent.

Produktivitet

Förändring av antalet arbetade timmar är en central faktor för tillväxt på kort sikt. På längre sikt är det dock endast en ökning av produktiviteten som kan möjliggöra en bibehållen tillväxt. Produktivitetstillväxt i sin tur skapas av teknisk utveckling eller effektivare organisation av produktionen. I tidigare avsnitt har produktiviteten på nationell nivå mätts i BNP per arbetad timme. Motsvarande på branschnivå är förädlingsvärde per arbetad timme.¹⁰ I detta avsnitt redovisas produktivitetens utveckling för sektorerna i Sverige under tidsperioden 1990–2007, samt i jämförelse med ett antal konkurrentländer under åren 1999–2005.

Sysselsättningen ökade kraftigt under 2006 och 2007 vilket kan ses som en återhämtning från nedgången i början av 1990-talet.

Av antalet sysselsatta i Sverige återfinns tre fjärdedelar i de tjänsteproducerande branscherna vilket är tämligen normalt jämfört med andra länder.

⁹ SCB, Arbetskraftsundersökningen.

¹⁰ BNP från produktionsledet är summan av alla förädlingsvärden.

Tabell 8-5 Årlig tillväxt i förädlingsvärde per arbetad timme i Sverige 1990–2007^(a), procent.

Näringsgren	1990– 1993	1993– 2000	2000– 2001	2001– 2005	1990– 2005	2005– 2007 ^(b)
Jord-, skogsbruk och fiske	0,6	1,4	8,0	4,8	2,5	5,3
Tillverkningsindustri	4,6	3,7	–1,5	7,6	4,5	3,1
Varav Basindustri	6,0	2,5	–0,6	4,6	3,5	0,8
El-, gas-, värme- och vattenverk	1,0	1,1	10,0	–1,6	0,9	–1,5
Byggindustri	3,9	0,1	–0,3	1,1	1,1	0,5
Varuproduktion	4,1	2,7	–0,1	5,7	3,6	1,9
Tjänsteproduktion	1,5	1,4	0,9	2,0	1,5	1,1
Totalt	2,5	1,7	0,6	3,1	2,2	1,3

(a) Utvecklingen 1990–2005 mäts i 2005 års priser och 2005–2007 i 2000 års priser, vilket beror på att de förra hämtats från EU KLEMS och de senare direkt från de svenska nationalräkenskaperna. Direkta jämförelser mellan de båda perioderna bör därför göras med försiktighet.

(b) Ej säsongjusterat.

Källa: EU KLEMS och SCB, preliminära kvartalsdata från nationalräkenskaperna.

Under perioden 1990–2005 ökade produktiviteten med i genomsnitt 4,5 procent per år i tillverkningsindustrin medan ökningen i tjänstesektorn bara var 1,5 procent.

Under första halvåret 2008 avstannade produktivitetstillväxten och var negativ såväl i den varuproducerande sektorn som i tjänstesektorn.

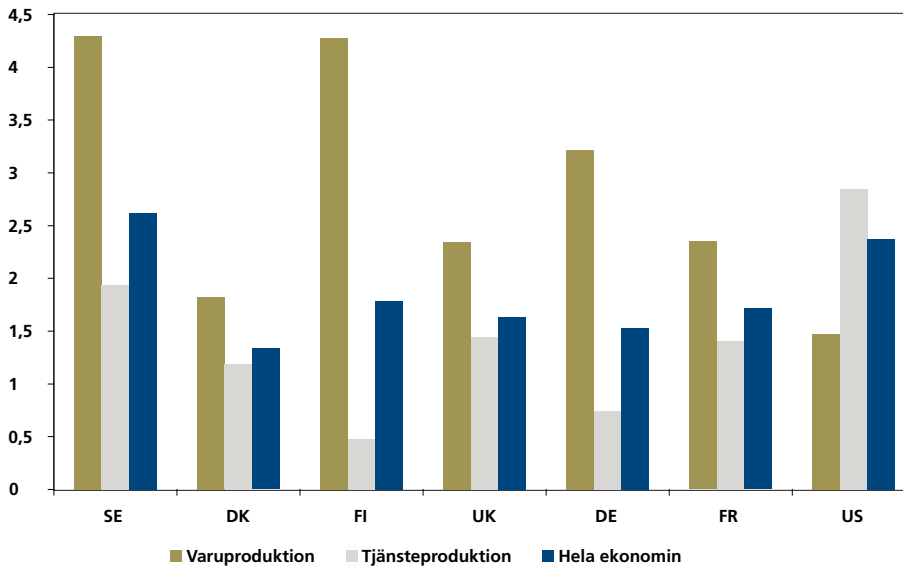
Tabellen ovan visar tillväxten i förädlingsvärde per arbetad timme under olika perioder mellan 1990 och 2007. Totalt sett var den genomsnittliga produktivitetstillväxten 2,2 procent mellan 1990 och 2005. Snabbast var utvecklingen mellan 2001–2005 då produktiviteten ökade med i genomsnitt 3,1 procent per år i hela ekonomin. Början av 2000-talet är den period sedan 1990 då tillväxten var som svagast.

Variationen är också stor mellan olika sektorer. I tillverkningsindustrin ökade produktiviteten med i genomsnitt 4,5 procent per år mellan 1990 och 2005, medan den bara ökade med 1,5 procent i tjänstesektorn. Ännu långsammare har dock utvecklingen varit i energisektorn och i byggindustrin, med en genomsnittlig årlig tillväxt på 0,9 respektive 1,1 procent.

Sedan 2005 har dessa skillnader hållit i sig, men tillväxttakten har minskat för samtliga sektorer med undantag för de agrara näringarna där produktivitetstillväxten tilltagit relativt kraftigt. En förklaring till detta är de stigande priserna på spannmål och andra jordbruksprodukter som beskrivs i kapitel ett i denna rapport. I el-, gas-, värme- och vattenverk var produktivitetstillväxten i genomsnitt negativ mellan 2005 och 2007. Under första halvåret 2008 avstannade produktivitetstillväxten och var negativ såväl i den varuproducerande sektorn som i tjänstesektorn.

Produktivitetstillväxten i tjänstesektorn var 1,1 procent per år 2005–2007, vilket är drygt hälften av tillväxten i den varuproducerande sektorn. Tillsammans med att antalet timmar växer snabbare i tjänstesektorn är detta en huvudsaklig förklaring till att produktivitetstillväxten i hela ekonomin har fallit sedan början av 2000-talet eftersom arbetskraft ”flyttar” från den del av ekonomin som har en relativt snabb produktivitetstillväxt till den del där produktivitetstillväxten är långsammare. Detta beskrivs mer utförligt nedan.

Figur 8-7 Genomsnittlig årlig procentuell förändring i förädlingsvärde per arbetad timme, för branscher i Sverige, Finland, Danmark, Tyskland, Storbritannien, Frankrike och USA 1999–2005.

Källa: EU KLEMS.

Jämfört med andra länder har Sverige presterat mycket bra, särskilt sedan slutet av 1990-talet. Figuren ovan visar den genomsnittliga tillväxten av förädlingsvärde per timme och bidraget från varuproduktionen respektive tjänsteproduktionen i Sverige, Danmark, Finland, Storbritannien, Tyskland, Frankrike och USA. Sverige är det land i jämförelsen som under perioden 1999–2005 uppvisar den högsta produktivitetstillväxten för hela ekonomin. Både varu- och tjänsteproduktionen har bidragit till den positiva utvecklingen, även om utvecklingen i den förra varit betydligt starkare. Sverige är också det land, efter USA, som har den högsta produktivitetstillväxten i tjänstesektorn. USA är dock det enda land i jämförelsen som har en högre produktivitetstillväxt i tjänstesektorn än i varuproduktionen. Då den förra utgör en så stor del av ekonomin i USA gör denna fördelning av produktivitetstillväxten att den sammanlagda utvecklingen är relativt stark i landet – endast Sverige har presterat bättre under den studerade perioden.

Sverige uppvisade högst produktivitetstillväxt för hela ekonomin bland de jämförda länderna under perioden 1999 till 2005.

Olika sektors bidrag till den samlade produktivitetstillväxten

Från att initialt ha redovisat produktiviteten i Sverige över tiden och i internationell jämförelse, samt därefter redovisat komponenterna i produktivitet, det vill säga förädlingsvärde och arbetade timmar sammanförs detta nu i en analys som dekomponerar produktiviteten i en gemensam modell, där effekten av varje komponent går att utskilja.

Produktivitetstillväxten i enskilda branscher påverkar den totala produktivitetstillväxten i näringslivet. Den totala produktivitetstillväxten är lika med ett vägt genomsnitt av branschernas produktivitetstillväxt. De olika branschernas produktivitetstillväxt vägs samman med hjälp av branschernas andel av syssel-

Summan av inombranscheffekt, statisk skifteffekt och dynamisk skifteffekt ger branschens bidrag till den totala produktiviteten.

Den statiska och dynamiska skifteffekten utgör tillsammans ett mått på strukturförändringens betydelse för produktivitetstillväxten.

sättningen. Med andra ord ger en branschens produktivitetstillväxt vägt med den branschens andel av den totala sysselsättningen ett mått på det bidrag denna bransch ger till den totala produktivitetstillväxten.

Vidare kan man dela upp produktivetsbidraget från varje bransch i tre delar:¹¹

- En *inombranscheffekt* som anger hur stort bidraget till produktivitetstillväxten är från produktivitetstillväxt inom branschen.
- En *statisk skifteffekt* som anger hur stort bidraget till produktivitetstillväxten är beroende på förändringar av sysselsättningsandelar mellan branscher med olika produktivitetsnivå.
- En *dynamisk skifteffekt* som anger hur stort bidraget till produktivitetstillväxten är beroende på förändringar av sysselsättningsandelar mellan branscher med olika produktivitetstillväxt.

Summan av dessa tre effekter ger branschens bidrag till den totala produktivitetseffekten.

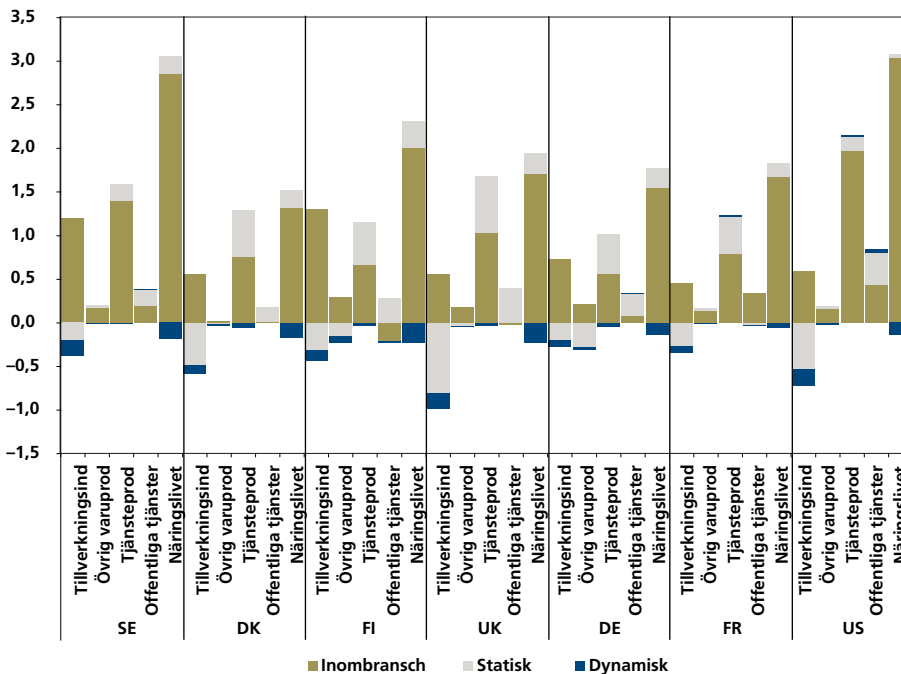
Även om dessa effekter beräknas på branschnivå så är det av stort intresse att analysera hur summan av dessa effekter för alla branscher totalt ser ut. Om summan av branschernas statistiska skifteffekter är positiv innebär detta att sammantaget har sysselsättningsstrukturen förändrats i en riktning där en större andel sysselsätts i branscher med högre produktivitetsnivå än tidigare. Om den statistiska skifteffekten är negativ innebär detta att en större andel av arbetskraften sysselsätts i branscher med lägre produktivitet än tidigare. Om summan av de dynamiska skifteffekterna är positiv innebär detta att en större andel av arbetskraften sysselsätts i branscher med högre produktivitetstillväxt än tidigare och om den är negativ att en större andel sysselsätts i branscher med lägre produktivitetstillväxt än tidigare, en så kallad strukturell börda.

Den statiska och dynamiska skifteffekten utgör tillsammans ett mått på strukturförändringens betydelse för produktivitetstillväxten. Om strukturförändringens effekt är positiv innebär det att strukturuomvandlingen har givit ett positivt bidrag till produktivitetstillväxten genom att arbetskraft förflyttats från branscher med lägre produktivitet till branscher med högre produktivitet. Om strukturförändringens effekt är negativ har arbetskraften sammantaget förskjutits från branscher med högre produktivitet till branscher med lägre produktivitet.

Som framgår av figur 8-8 är betydelsen av sysselsättningsförändringar för produktivitetstillväxten (den totala skifteffekten) relativt liten i Sverige, Danmark, Finland, Storbritannien, Frankrike och USA under perioden 1995–2005. Det hänger samman med att arbetskraften har flyttat både mellan och inom hög- och lågproduktiva sektorer. Huvuddelen av produktivitetstillväxten förklaras av inombranscheffekten, där tillväxten beror på bland annat teknisk utveckling, öka-

11 Denna typ av analys benämns Shift-share analys och är en ofta använd metod för att mäta olika branschers bidrag till den totala produktiviteten, se till exempel van Ark (1995) för ett exempel på studie som använder denna metod.

Figur 8-8 Genomsnittligt årligt bidrag i procent till näringslivets arbetsproduktivetstillväxt fördelat efter komponenter och branscher i Sverige, Danmark, Finland, Storbritannien, Frankrike och USA 1999–2005.

Källa: EU KLEMS

de investeringar och därmed ökad kapitalintensitet per sysselsatt, och relativa förändringar i produktionsfördelningen mellan hög- och lågproduktiva företag i samma bransch. Samtidigt har arbetskraft omfördelats, så att sysselsättningen ökat i näringsgrenar med hög produktivitet och minskat i näringsgrenar med låg produktivitet vilket resulterar i en positivt statisk skifteffekt (strukturell bonus) som har en svag positiv effekt på produktivetsutvecklingen när man konstant-håller för produktivetsförändringar.

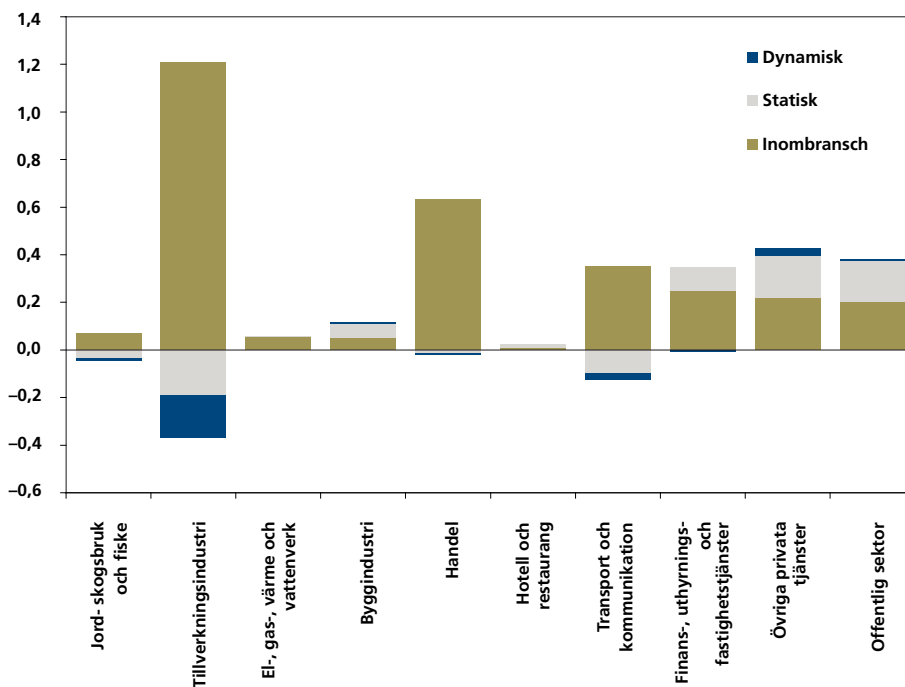
Samtidigt är den strukturella bördan ungefär lika stor, vilket visar sig i en negativ dynamisk effekt. En negativ dynamisk effekt innebär att sysselsättningen har ökat mer i sektorer med långsam produktivetstillväxt, det vill säga tjänste-produktion, än i sektorer med snabb produktivetstillväxt, i huvudsak varuproduktion. Arbetskraftsandelarna har alltså minskat något i de sektorer som haft en relativt hög produktivetstillväxt under perioden 1995–2005.

Det intressanta är hur nettot ser ut, det vill säga om de positiva skifteeffekterna är större än de negativa skifteeffekterna. Om så är fallet har strukturförändringen i sysselsättningen gett ett positivt bidrag till den samlade produktivetstillväxten. Nettot för samtliga effekter visas i den femte stapeln för respektive land. För Sverige visar nettot att strukturförändringen i sysselsättning gett ett mycket svag (0,01 procent) positivt bidrag till produktivetstillväxten. Även i Danmark, Finland, Tyskland och Frankrike är nettot positivt, det vill säga strukturförändringen ger ett positivt bidrag till produktivetstillväxten. Störst är denna positiva effekt i Frankrike (0,11 procent) och Tyskland (0,09 procent). I Storbritannien

Huvuddelen av produktivetstillväxten förklaras av inombranscheffekten där tillväxten bland annat beror på teknisk utveckling och ökade investeringar.

Det intressanta är hur nettot ser ut, det vill säga om de positiva skifteeffekterna är större än de negativa.

Figur 8-9 Genomsnittligt årligt bidrag i procent till näringslivets arbetsproduktivitetstillväxt fördelat efter komponenter och branscher i Sverige 1999–2005.

Källa: EU KLEMS

är de negativa och de positiva effekterna likvärdiga och i USA är nettot negativt (-0,1 procent).

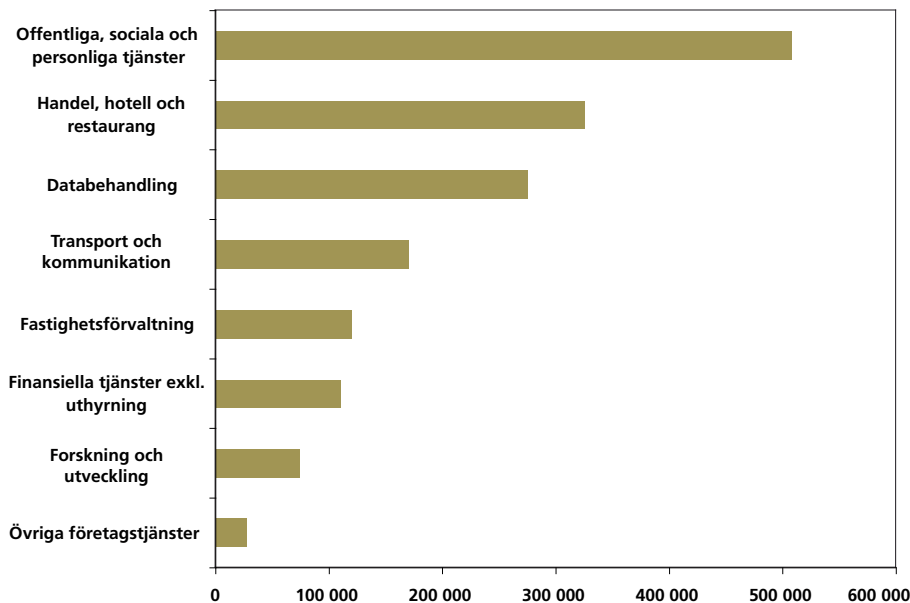
Nettot av skifteffekterna är negativt i tillverkningsindustrin medan det är positivt i de flesta branscher i tjänstesektorn.

På den detaljnivå som illustreras i figur 8-9 har strukturförändringen gett ett blandat bidrag till produktivitetstillväxten i de olika sektorerna i Sverige. Tillverkningsindustrin har givit det största bidraget följt av handel, övriga tjänster, offentlig sektor samt finans, uthyrning och fastighetstjänster. Det positiva bidraget i tillverkningsindustrin kommer uteslutande från inombranscheffekten, det vill säga ökad kapitalstock per sysselsatt, teknisk utveckling eller omflyttningar av arbetskraft mellan företag i samma bransch, medan det i flertalet tjänstebanscher kommer ifrån både inombranscheffekter och strukturella effekter.

I tillverkningsindustrin är också nettot av skifteffekterna negativt medan det är positivt för samtliga tjänstebanscher förutom transport och kommunikation. Den negativa dynamiska skifteffekten i tillverkningsindustrin är relativt stor, vilket tyder på att det är framför allt branscher med hög produktivitetstillväxt som minskat sina sysselsättningsandelar. I tjänstebanscher är den dynamiska effekten, vare sig den är positiv eller negativ, mycket liten.

Tjänstesektorn

I beskrivningen av sektorsutvecklingen ovan konstateras att tjänstesektorn som helhet utvecklats positivt vad gäller arbetade timmar men något svagare vad gäller förädlingsvärde och produktivitet. Utvecklingen skiljer sig dock åt betydligt

Figur 8-10 Förädlingsvärde i olika delar av tjänstesektorn, miljoner kronor 2005^(a).

(a) För tjänstesektorn finns inte uppgifter för 2007 på denna detaljnivå.

Källa: EU KLEMS.

mellan olika delar av tjänstesektorn och i detta avsnitt redovisas därför uppgifter om förädlingsvärde, arbetade timmar och produktivitet nedbrutet på en finare uppdelning.

Förädlingsvärde

I figur 8-10 visas förädlingsvärdet i hela tjänstesektorn uppdelat på några av de huvudsakliga branscherna. Offentliga, sociala och personliga tjänster (nedan kallat offentliga tjänster) är den största branschen med ett förädlingsvärde på över 600 miljarder kronor. Här ingår en stor andel offentlig verksamhet som utbildning och offentliga myndigheter men också delvis privat verksamhet som avlopps- och avfallshantering samt medlemsorganisationer av olika slag. Av de mer renodlat privata tjänstebranscherna är handel, hotell och restaurang den största i termer av förädlingsvärde, därefter kommer fastighetsförvaltning.

Fördelningen av förädlingsvärdet mellan olika delar av tjänstesektorn i Sverige liknar över lag den i andra jämförbara länder. När det gäller databehandling samt forskning och utveckling är Sveriges andelar relativt stora. Enligt tabell 8-6 utgör forskning och utveckling cirka en procent i de flesta länder, medan den utgör två procent i Sverige, och noll procent i Danmark. Skillnader mellan länderna finns vidare för branschen finansiella tjänster inom vilken framför allt Storbritannien och USA har en relativt stor förädlingsvärdesandel. Också när det gäller övriga företagstjänster, till exempel juridisk rådgivning och marknadsföring, skiljer sig länderna åt. I Finland utgör denna sektor endast sju procent av förädlingsvärdet jämfört med 13 procent i Storbritannien och Tyskland.

Fördelningen av förädlingsvärdet mellan olika delar av tjänstesektorn i Sverige liknar överlag den i andra jämförbara länder.

Tabell 8-6 Förädlingsvärde 2005 fördelat på näringsgrenar, procent.

Näringsgren	SE	DK	FI	UK	DE	FR	US
Handel, hotell och restaurang	18	18	19	20	17	17	18
Transport och kommunikation	11	12	16	10	8	8	7
Finansiella tjänster inkl. uthyrning	7	8	4	12	10	7	11
Fastighetsförvaltning	13	14	17	10	17	18	16
Databehandling	4	2	3	4	2	3	3
Forskning och utveckling	2	0	1	1	1	1	1
Övriga företagstjänster	9	8	7	13	13	12	11
Offentliga, sociala och personliga tjänster	36	37	34	31	33	33	34
Tjänster totalt	100	100	100	100	100	100	100

Källa: EU KLEMS.

Databehandling och forskning och utveckling hör till de branscher som har vuxit snabbast i Sverige under perioden 1990–2005.

Under perioden 2005–2007 ökade tillväxten i tjänstesektorns förädlingsvärde med hela 3,7 procent.

De branscher som vuxit snabbast i Sverige under perioden 1990–2005 är databehandling och forskning och utveckling, båda relativt kunskapsintensiva. Även handel, hotell och restaurang har haft en relativt snabb tillväxt under denna period, om än bara drygt hälften av ovanstående två. Offentliga tjänster har haft en långsam tillväxt, endast 0,3 procent per år i genomsnitt under motsvarande period.

För perioden efter 2005 finns inte fullständiga data på denna fina detaljnivå¹², delsektorerna forskning och utveckling samt övriga företagstjänster går därför inte att särredovisa.¹³ Förädlingsvärdet för tjänstesektorn totalt sett har ökat med 3,7 procent per år mellan 2005 och 2007, vilket är den högsta siffran under den studerade perioden. Snabbast har databehandling samt finansiella tjänster vuxit, för vilka den årliga tillväxten var 8,1 respektive 5,7 procent per år. Även hotell och restaurang samt transport och kommunikation har vuxit snabbare än genomsnittet för hela sektorn. Under första halvåret 2008 fortsatte produktionen att öka i tjänstesektorn dock i avsevärt långsammare takt än under 2005–2007.

Utvecklingen sedan 1990 har fluktuerat kraftigt mellan olika perioder. Till exempel var tillväxten i forskning och utvecklingsbranschen endast 0,9 procent i genomsnitt per år mellan 1990 och 1993 och hela 20,1 procent i genomsnitt per år mellan 2001 och 2005. På samma sätt skedde en tydlig återhämtning, med stigande tillväxt, i flertalet branscher under slutet av 1990-talet. Mellan 1993 och 2000 var den genomsnittliga årliga tillväxten 2,5 procent för hela sektorn, en siffra som dock dämpades kraftigt av den relativt långsamma utvecklingen i branschen offentliga tjänster. I början av 2000-talet föll åter tillväxttakten i flera branscher, däribland forskning och utveckling samt finansiella tjänster inkl. uthyrning i vilka tillväxten under dessa år var negativ. Nedgången i de privata

12 För uppgifter efter 2005 har vi använt SCB:s icke säsongrensade kvartalsdata, vilka ska tolkas med viss försiktighet.

13 För 2005–2007 ingår övriga företagstjänster samt uthyrningsverksamhet i branschen databehandling. Direkta jämförelser mellan 1990–2005 och 2005–2007 bör därför undvikas.

Tabell 8-7 Årlig tillväxt i förädlingsvärde i Sverige 1990–2007^(a), procent.

Näringsgren	1990– 1993	1993– 2000	2000– 2001	2001– 2005	1990– 2005	2005– 2007 ^(b)
Handel, hotell och restaurang	-1,3	4,9	2,4	5,1	3,5	5,3
Transport och kommunikation	-2,4	4,3	0,4	2,3	2,2	4,4
Finansiella tjänster inkl. uthyrning	-0,3	3,8	-2,4	4,3	2,7	5,7
Fastighetsförvaltning	0,9	1,3	0,9	-0,1	0,8	1,7
Databehandling	0,9	8,3	11,3	5,5	6,2	8,1
Forskning och utveckling	0,9	5,4	-1,9	20,1	7,7	–
Övriga företagstjänster	0,9	5,0	3,1	-0,4	2,6	–
Offentliga, sociala och personliga tjänster	-1,3	0,5	0,7	1,1	0,3	0,8
Tjänster totalt	-0,7	2,5	1,4	2,2	1,7	3,6

(a) Utvecklingen 1990–2005 mäts i 2005 års priser och 2005–2007 i 2000 års priser, vilket beror på att de förra hämtats från EU KLEMS och de senare direkt från de svenska nationalräkenskaperna. Direkta jämförelser mellan de båda perioderna bör därför göras med försiktighet.

(b) Ej säsongjusterat.

Källa: EU KLEMS och SCB, preliminära kvartalsdata från nationalräkenskaperna.

tjänstebranscherna kompensades i viss mån av en starkare utveckling av offentliga tjänster men sammantaget innebar inledningen på 2000-talet en betydande konjunktursvacka.

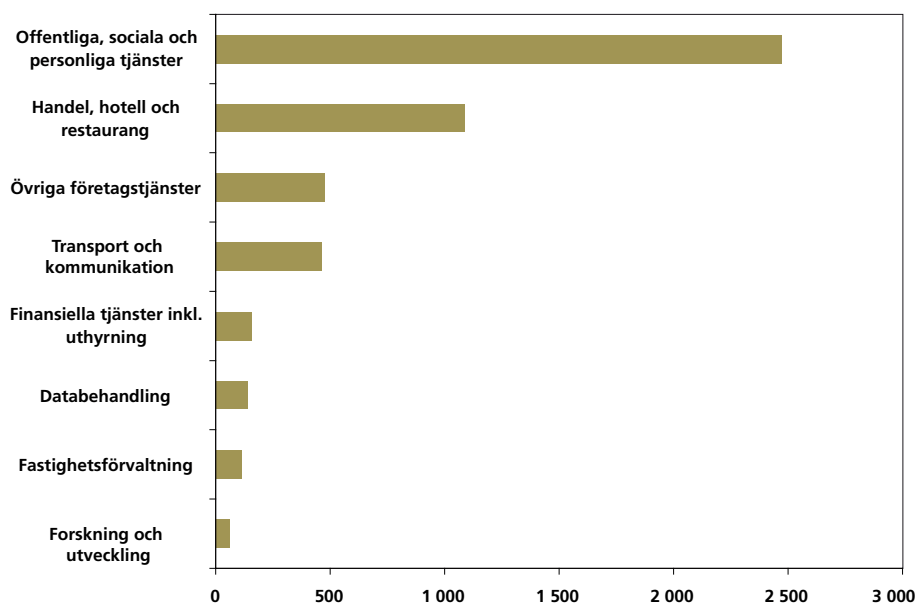
Arbetade timmar

Fördelningen av arbetade timmar skiljer sig åt betydligt jämfört med fördelningen av förädlingsvärdet. Figur 8-11 visar det totala antalet arbetade timmar i olika delar av tjänstesektorn under 2005. Flest timmar utförs i sektorn offentliga tjänster med 2 500 miljoner timmar, därefter kommer handel, hotell och restaurang med drygt 1,2 miljoner timmar. Övriga sektorer har under 500 miljoner timmar.

Andelen arbetade timmar som utförs inom sektorn offentliga tjänster i Sverige är 50 procent av tjänstesektorns totala antal timmar. Detta är en relativt hög siffra jämfört med många andra länder. Tabellen nedan visar fördelningen av timmarna mellan olika sektorer i några jämförbara länder. Storbritannien är det land som har den lägsta andelen inom offentliga tjänster, 36 procent. Därefter kommer USA och Tyskland med 41 procent. Liksom för förädlingsvärdet varierar andelen arbetade timmar i sektorn finansiella tjänster betydligt mellan länder. USA har den högsta andelen, sju procent, och Sverige, tillsammans med Finland har den lägsta andelen. Övriga företagstjänster står vidare för 17 procent i Storbritannien men bara nio procent i Finland och tio procent i Sverige och Danmark.

De branscher inom tjänstesektorn som vuxit snabbast i termer av arbetade timmar sedan 1990 är databehandling och forskning och utveckling, båda med en

Sverige har jämförelsevis en hög andel timmar inom sektorn offentliga tjänster med femtio procent av tjänstesektorns totala antal timmar.

Figur 8-11 Antal arbetade timmar i olika delar av tjänstesektorn 2005, miljoner^(a).

(a) För tjänstesektorn finns inte uppgifter för 2007 på denna detaljnivå.

Källa: EU KLEMS.

Tabell 8-8 Arbetade timmar 2005 fördelat på näringsgren, procent.

Näringsgren	SE	DK	FI	UK	DE	FR	US
Handel, hotell och restaurang	22	24	24	27	27	24	29
Transport och kommunikation	9	9	11	9	8	9	6
Finansiella tjänster inkl. uthyrning	3	4	3	6	5	4	7
Fastighetsförvaltning	2	2	2	2	2	2	2
Databehandling	3	2	3	3	2	3	2
Forskning och utveckling	1	1	1	0	1	1	1
Övriga företagstjänster	10	10	9	17	14	15	12
Offentliga, sociala och personliga tjänster	50	47	46	36	41	42	41
Tjänster totalt	100	100	100	100	100	100	100

Källa: EU KLEMS.

Företagstjänster har haft en positiv utveckling i termer av arbetade timmar mellan 1990 och 2005.

genomsnittlig årlig tillväxt mellan 1990 och 2005 på 4,7 procent. Detta är snabbare än någon annan del av ekonomin. Även övriga företagstjänster har haft en positiv utveckling medan övriga delar av tjänstesektorn, liksom den varuproducerande sektorn, har haft en negativ eller mycket svagt positiv tillväxt under denna period.

Efter 2005 har tillväxten i arbetade timmar dock tagit fart sett till hela tjänstesektorn och var i genomsnitt 2,5 procent per år mellan 2005 och 2007¹⁴. De snabb-

14 För 2005–2007 ingår övriga företagstjänster samt uthyrningsverksamhet i branschen databehandling. Direkta jämförelser mellan 1990–2005 och 2005–2007 bör därför undvikas.

Tabell 8-9 Årlig tillväxt i arbetade timmar i Sverige 1990–2007, procent.

Näringsgren	1990– 1993	1993– 2000	2000– 2001	2001– 2005	1990– 2005	2005– 2007 ^(a)
Handel, hotell och restaurang	-3,3	0,8	-0,4	0,3	-0,2	3,1
Transport och kommunikation	-3,8	0,6	-4,0	-1,4	-1,1	1,2
Finansiella tjänster inkl. uthyrning	-2,2	2,3	-0,9	-1,3	0,2	2,9
Fastighetsförvaltning	0,6	-2,0	-1,5	1,9	-0,4	6,0
Databehandling	-2,2	13,3	11,0	-5,3	4,7	5,1
Forskning och utveckling	-2,2	7,8	10,5	3,1	4,7	-
Övriga företagstjänster	-2,2	5,7	3,4	-0,4	2,3	-
Offentliga, sociala och personliga tjänster	-1,6	0,1	0,5	0,9	0,0	1,8
Tjänster totalt	-2,2	1,1	0,5	0,2	0,2	2,5

(a) Ej säsongjusterat.

Källa: EU KLEMS och SCB, preliminära kvartalsdata från nationalräkenskaperna.

bast växande branscherna var fastighetsförvaltning samt finansiella tjänster. En del av denna utveckling kan förklaras av skillnader i branschindelning mellan de olika perioderna, men den generella trenden pekar oavsett detta uppåt. Även handel, hotell och restaurang växte snabbare än genomsnittet under perioden 2005–2007. Under första halvåret 2008 fortsatte ökningen av antalet arbetade timmar i tjänstesektorn dock i betydligt långsammare takt.

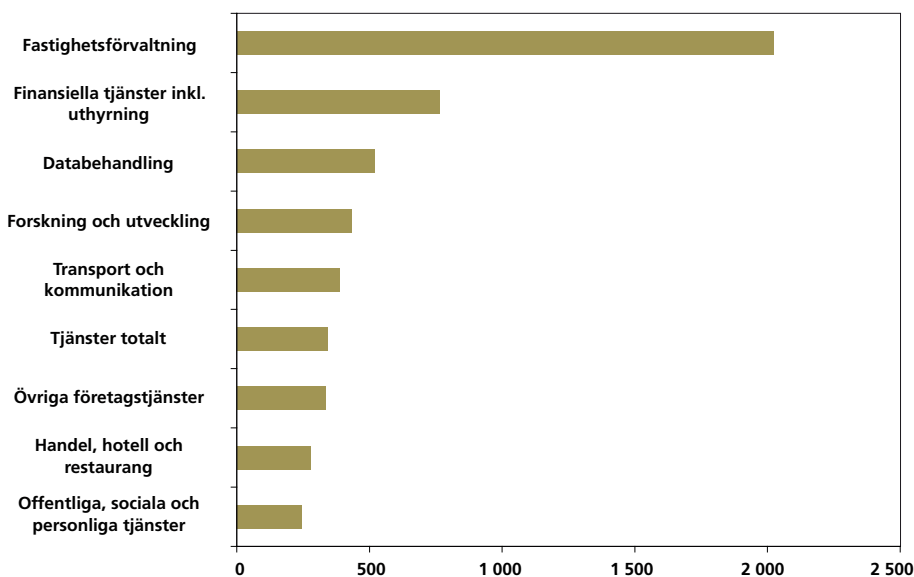
Mellan 1990 och 1993 var utvecklingen negativ i samtliga delar av tjänstesektorn, förutom fastighetsförvaltning. Kraftigast backade transport och kommunikation, följt av handel, hotell och restaurang. Under mitten och slutet av 1990-talet skedde en tydlig återhämtning i samtliga branscher, återigen med undantag för fastighetsförvaltning som i stället minskade antalet arbetade timmar med två procent per år. Databehandling hade en genomsnittlig procentuell tillväxt per år på över 13 procent, vilket är mycket högt jämfört med övriga delar av ekonomin under denna period.

Produktivitet

Att förädlingsvärde och antalet arbetade timmar inte är fördelade på samma sätt mellan de olika branscherna i tjänstesektorn betyder att produktiviteten också skiljer sig åt. Figur 8-12 visar hur förädlingsvärdet per arbetad timme ser ut i tjänstesektorns olika branscher. I särklass högst är produktiviteten i fastighetsförvaltning med över 2 000 kronor per timme, vilket är den högsta nivå av alla näringsgrenar i den svenska ekonomin. En förklaring till detta är att kapitalstocken per anställd, kapitalintensiteten, är mycket hög i denna bransch. Övriga delar av tjänstesektorn ligger samtliga under 1 000 kronor per timme, de flesta dessutom under 500 kronor per timme. Branscherna övriga företagstjänster, handel, hotell och restaurang samt offentliga tjänster är relativt arbetsintensiva och ligger därmed under genomsnittet för hela tjänstesektorn.

Tillväxten i antal arbetade timmar tog fart i hela tjänstesektorn efter 2005.

Under första halvåret 2008 har antal arbetade timmar i tjänstesektorn ökat i betydligt långsammare takt.

Figur 8-12 Förädlingsvärde per arbetad timme i olika delar av tjänstesektorn, i kronor, 2005.

Källa: EU KLEMS.

Produktivitetstillväxten har varit snabbast i branscherna handel, hotell och restaurang samt transport och kommunikation.

Efter 2005 har den årliga genomsnittliga produktivitetstillväxten varit 1,1 procent för hela tjänstesektorn.

När det gäller produktivitetstillväxten har den varit snabbast i branscherna handel, hotell och restaurang samt transport och kommunikation, med 3,8 respektive 3,3 procent per år i genomsnitt mellan 1990 och 2005. Även branscherna forskning och utveckling, databehandling samt finansiella tjänster har haft en relativt hög tillväxt under denna period. Svagast har övriga företagstjänster och offentliga tjänster utvecklats. För den senare förklaras detta till stor del av den höga andelen offentlig verksamhet, där produktivitetstillväxten i de svenska nationalräkenskaperna antas vara noll.

Jämfört med tillväxten av antalet timmar är bilden inte densamma vad gäller produktivitetstillväxten under olika perioder mellan 1990 och 2005. Mellan 1990 och 1993 steg produktiviteten både totalt sett och i samtliga branscher i tjänstesektorn. Därefter, mellan 1993 och 2000, föll den i flera branscher, framför allt i databehandling där den minskade med 4,4 procent per år under perioden. Andra branscher, framför allt handel, hotell och restaurang, transport och kommunikation samt fastighetsförvaltning, fortsatte att förbättra produktiviteten ytterligare. På senare år har framför allt databehandlingstjänster och forskning och utveckling utvecklats mycket starkt.¹⁵ Dessa hade en genomsnittlig produktivitetstillväxt på 11,4 respektive 16,5 procent per år mellan 2001 och 2005.

Efter 2005 har den årliga genomsnittliga produktivitetstillväxten varit 1,1 procent för hela tjänstesektorn. Transport och kommunikation samt finansiella tjänster är de branscher som vuxit snabbast mellan 2005 och 2007 och fastighetsförvalt-

15 För 2005–2007 ingår övriga företagstjänster samt uthyrningsverksamhet i branschen databehandling. Direkta jämförelser mellan 1990–2005 och 2005–2007 bör därför undvikas.

Tabell 8-10 Årlig tillväxt i förädlingsvärde per arbetad timme i tjänstesektorn i Sverige, 1990–2007^(a), procent.

Näringsgren	1990– 1993	1993– 2000	2000– 2001	2001– 2005	1990– 2005	2005– 2007 ^(b)
Handel, hotell och restaurang	2,1	4,1	2,8	4,7	3,8	2,2
Transport och kommunikation	1,5	3,7	4,6	3,8	3,3	3,1
Finansiella tjänster inkl. uthyrning	2,0	1,5	-1,5	5,6	2,5	2,7
Fastighetsförvaltning	0,3	3,4	2,4	-1,9	1,3	-4,0
Databehandling	3,2	-4,4	0,3	11,4	1,4	2,8
Forskning och utveckling	3,2	-2,2	-11,2	16,5	2,9	-
Övriga företagstjänster	3,2	-0,7	-0,3	0,0	0,3	-
Offentliga, sociala och personliga tjänster	0,3	0,4	0,2	0,2	0,3	-0,8
Tjänster totalt	1,5	1,4	0,9	2,0	1,5	1,1

(a) Utvecklingen 1990–2005 mäts i 2005 års priser och 2005–2007 i 2000 års priser, vilket beror på att de förra hämtats från EU KLEMS och de senare direkt från de svenska nationalräkenskaperna. Direkta jämförelser mellan de båda perioderna bör därför göras med försiktighet.

(b) Ej säsongrensats.

Källa: EU KLEMS och SCB, preliminära kvartalsdata från nationalräkenskaperna.

Tabell 8-11 Genomsnittlig årlig procentuell förändring i förädlingsvärde per arbetad timme 1999–2005 fördelat på näringsgrenar, 2005 års priser, procent.

Näringsgren	SE	DK	FI	UK	DE	FR	US
Handel, hotell och restaurang	4,7	1,6	3,5	2,7	1,6	0,8	4,6
Transport och kommunikation	4,0	4,8	3,8	3,1	3,1	2,7	5,9
Finansiella tjänster inkl. uthyrning	4,8	5,8	-2,4	4,9	-1,1	3,1	3,2
Fastighetsförvaltning	-0,4	-1,5	-1,2	-4,2	3,7	2,2	2,6
Databehandling	5,0	3,6	0,7	4,1	-1,1	2,9	4,4
Forskning och utveckling	6,6	-3,1	-3,5	-1,4	1,0	-2,4	0,3
Övriga företagstjänster	-0,1	-1,4	-1,1	2,4	-1,9	-0,2	2,3
Offentliga, sociala och personliga tjänster	0,5	0,0	-1,2	-0,1	0,3	1,2	1,1
Tjänster totalt	1,9	1,2	0,5	1,4	0,7	1,4	2,8

Källa: EU KLEMS.

ning, som hade en negativ tillväxt på 4 procent, är den bransch som gått tillbaka mest under denna period. Även offentliga tjänster hade dock en svagt negativ produktivitet utveckling. Under första halvåret 2008 minskade produktiviteten i samtliga tjänstebanscher utom i hotell- och restaurangbranschen där preliminära nationalräkenskaper redovisar en ökning.

I relation till andra länder har Sverige haft en stark produktivitet utveckling i tjänstesektorn på senare år. Mellan 1999 och 2005 var den genomsnittliga tillväxten 1,9 procent per år, vilket bara överträffas av USA:s 2,8 procent. Finland och Tyskland är de två länder som haft den svagaste produktivitet utvecklingen

Under första halvåret 2008 minskade produktiviteten i samtliga tjänstebanscher utom i hotell- och restaurangbranschen.

8-2 Tjänstesektorns internationalisering

Tjänstesektorn utgör en stor och växande del av produktionen och sysselsättningen i de flesta länder. Mellan 1965 och fram till i dag har tjänstesektorn, i genomsnitt inom OECD, som andel av BNP vuxit från 54 procent till över 60 procent. Tjänstesektorns andel av världshandeln har också stigit och utgör i genomsnitt 20 procent av den totala handeln i varor och tjänster. I Sverige är andelen ännu högre, omkring 30 procent.

Att tjänstehandeln i jämförelse med varuhandeln trots allt är förhållandevis liten om man ser till tjänstesektorns betydelse i produktionen har att göra med karaktären på stora delar av det som produceras inom tjänstesektorn. Medan en vara kan tillverkas, lagras, flyttas och konsumeras på olika ställen vid olika tidpunkter sker ofta produktion och konsumtion inom tjänstesektorn på samma plats och vid samma tidpunkt. Närhet mellan producenter och konsument är alltså i många fall en nödvändig förutsättning för att internationella transaktioner över huvudtaget ska kunna komma till stånd i dessa verksamheter.

Exempel på sådana tjänster hittar vi inom byggsektorn, där producenterna kommer till konsumenterna, turism, där det motsatta förhållandet råder, det vill säga att konsumenterna kommer till producenterna, eller kirurgiska ingrepp, där antingen producenten eller konsumenten flyttar på sig. Det är också vanligt att det sker internationella faktorrörelser av arbete och kapital (utländska direktinvesteringar) i samband med internationella tjänstetransaktioner.

Ett numera relativt vedertaget sätt att kategorisera internationella tjänstetransaktioner är att klassificera dessa i fyra så kallade modes:

1. *Transaktioner över gränser.* Tjänster exporteras precis som varor från ett land till ett annat. Närhet mellan producent och konsument är inte nödvändig, även om detta ibland kan innebära en kvalitetshöjning på det som säljs. Dessa tjänster hittar vi bland annat inom den finansiella sektorn, nöjes-, informations- och kommunikationsindustrin, där produktion sker i ett land och där tjänsten sedan levereras elektroniskt till konsument i ett annat land. Den internationella handeln i dessa tjänster skiljer sig inte särskilt mycket från handeln i varor. Det är också en typ av handel som vuxit kraftigt på senare år genom den snabba tekniska utveckling som förekommit inom telekommunikations- och informationsteknologin.
2. *Konsumtion av tjänster utomlands.* Konsumtion av tjänster i ett annat land där dessa produceras.
3. *Kommersiell närvaro.* Tjänster som utförs genom produktion i utlandet genom nyetablering, fusion eller uppköp av företag i utlandet (utländska direktinvesteringar). Noterbart är att även vid varuproduktion förekommer ofta att producenter flyttar sin verksamhet till där konsumenten befinner sig. Den stora skillnaden mellan varu- och tjänsteproduktion är att för betydande delar av tjänstesektorn är transaktioner över gränserna överhuvudtaget inte möjliga eller endast tänkbara om de kompletteras med någon form av lokal närvaro.
4. *Temporär förflyttning av arbetskraft.* Tjänster utförda av arbetskraft från ett annat land som under en begränsad tid befinner sig i landet för att göra detta.

En annan viktig skillnad mellan varu- och tjänsteproduktion är att den senare tenderar att vara avsevärt mer reglerad. Många tjänster är offentligt producerade eller producerade av reglerade monopol. Ett större inslag av regleringar förefaller också vara motiverat som ett sätt att hantera de marknadsmisslyckanden som tycks vara mera vanligt förekommande inom tjänsteproduktion. Det kan till exempel röra sig om att det är svårare för en konsument av en tjänst än av en vara att före köpet avgöra vilken kvalitet tjänsten har. Asymmetrisk information, som består i att säljare av tjänster i många fall har betydligt större kunskap om kvaliteten på dessa än köparna, kan i många fall utgöra ett legitimt skäl för att införa regleringar som licensiering eller certifiering för att skydda konsumenten genom att garantera att en viss kvalitets- och säkerhetsnivå upprätthålls. Sådana regleringar kan emellertid utgöra ett hinder för utländska aktörer och leda till högre priser och ett minskat urval för konsumenten. En svår, och i många fall avgörande fråga, är hur man ska kunna särskilja befogade regleringar som är till nytta eftersom de utgör korrigeringar av marknadsmisslyckanden från regleringar som enbart innebär ökade etableringshinder och som gör att redan etablerade företag kan ta ut högre priser.

Det kan noteras att det på senare år har funnits en stark trend i riktning emot en ökad liberalisering och reformering av regleringarna inom ett flertal nyckelbranscher inom tjänstesektorn, till exempel telekommunikationer, transporter och finansiella tjänster. I allt större utsträckning tillhandahålls tjänster av privata och utländska leverantörer. Framför allt kan man observera en betydligt större öppenhet när det gäller tjänsteföretags möjligheter att etablera sig utomlands (mode 3). Det kraftigt ökade utlandsägandet inom den privata tjäns-

tesektorn i de flesta OECD länder, inte minst i Sverige, är ett tecken på detta. Däremot är internationella tjänstetransaktioner som innebär temporära förflyttningar av arbetskraft (mode 4) fortfarande starkt begränsade och någon uppluckring på det området tycks inte vara förestående under den närmaste framtiden.

Slutligen kan konstateras att den ökade internationaliseringen av tjänstesektorn sannolikt har inneburit en bättre fungerande tjänstesektor, som i sin tur har bidragit till den goda tillväxt vi upplevt på senare år. En mera utvecklad tjänstesektor leder inte bara till direkta förbättringar för konsumenterna utan påverkar hur hela ekonomin fungerar. En effektiv och väl reglerad finansiell sektor ser till att sparandet används till investeringar med hög avkastning. Goda telekommunikationer utgör nu-

mera en viktig insatsvara i en ekonomi och är avgörande för kunskaps- och informationsspridningen. På liknande sätt bidrar transportsektorn till en effektiv distribution av varor inom ett land och påverkar ett lands möjligheter att handla internationellt. Ekonomiska och juridiska företagstjänster av hög kvalitet bidrar till att sänka transaktionskostnaderna. Utbildnings- och hälsovårdstjänster är betydelsefulla för uppbyggnaden av humankapitalet i ett land. Parti- och detaljhandelstjänster är vitala länkar mellan producenter och konsumenter. Utveckling av programvara är en viktig del i moderna kunskapsbaserade ekonomier. Mot bakgrund av detta är det något överraskande hur liten betydelse frågan om en utvidgad och fördjupad liberalisering av tjänstehandeln har i den handelspolitiska diskussionen i dag.

med 0,5 respektive 0,7 procent per år under motsvarande period. Det som framför allt utmärkt utvecklingen i Sverige är den snabba tillväxten i forskning och utveckling, en bransch där övriga länder endast haft en svagt positiv, eller i flera fall negativ, tillväxt. För övrigt varierar tillväxten kraftigt mellan branscher och länder. USA är det enda land som haft en positiv utveckling i samtliga delar av tjänstesektorn under den studerade perioden.

Basindustrin

Den svenska basindustrin har totalt sett haft en stark konkurrenskraft. Detta har möjliggjorts tack vare en rad faktorer som på olika sätt bidragit till framgången. Sverige har historiskt haft en mycket god tillgång till billiga råvaror, billig energi och välutbildad arbetskraft. Dessa fördelar har urholkats under senare tid. Marknaderna för insatsvaror som malm, massaved och pappersmassa har internationaliserats och i många fall har förändringar i efterfrågan globalt orsakat prisfluktuationer som påverkar svenska företag på ett sätt som inte tidigare var fallet. Ett exempel är att införandet av allt högre exporttullar på timmer från Ryssland har höjt priserna på massaved.

Även elmarknaden har internationaliserats och den svenska basindustrin har påverkats kraftigt av de höjningar av elpriset som detta fört med sig. Slutligen har införandet av handel med utsläppsrätter ytterligare fördyrat produktionen i basindustrin. Dessa problem är inte unika för Sveriges basindustri, utan gäller för flera konkurrentländer. Därför har konkurrenskraftens utveckling kommit att till stor del handla om hur väl företagen lyckas anpassa sig till de nya förutsättningarna. I Sverige har under lång tid gjorts stora investeringar för att främja och underlätta strukturomvandlingen, både från statens sida och från företagen själva. Investeringar i ny effektiv teknik och nya produktionsprocesser har resulterat i en god produktivitet utveckling och därmed en relativt gynnsam utveckling

Sveriges fördelar med god tillgång till billiga råvaror, billig energi och välutbildad arbetskraft har urholkats på senare tid.

Tabell 8-12 Förädlingsvärde 2005 fördelat på näringsgrenar, procent.

Näringsgren	SE	DK	FI	UK	DE	FR	US
Gruvindustri	5	42	3	32	2	2	19
Pappers- och massaindustri	14	3	25	5	6	6	8
Trävaruindustri	10	4	10	4	4	4	5
Kemi- och läkemedelsindustri	27	20	14	21	28	24	24
Petroleumindustri	2	0	5	3	3	6	9
Plast- och gummivaruindustri	6	8	7	10	13	12	9
Jord- och stenindustri	4	6	8	7	8	10	7
Järn- stål och metallvaruindustri	31	16	28	19	36	37	20
Basindustrin totalt	100	100	100	100	100	100	100

Källa: EU KLEMS.

Basindustrin domineras av ett fåtal branscher som tillsammans står för majoriteten av det samlade förädlingsvärdet.

av konkurrenskraften.¹⁶ Men inom pappers- och massaindustrin har de ökade energipriserna och råvarukostnaderna medfört att kapaciteten just nu dras ned i Sverige bland annat genom nedläggningar av enheter i Norrsundet, Vargön, Wifstavarv och Utansjö och produktionsminskningar i bland annat Hallstavik. Frågan är om denna utveckling fortsätter och att ny kapacitet i branschen etableras i områden utanför Sverige och EU såsom Sydamerika och Asien. Järn- och stålindustrin påverkas också av ökade energi- och råvarukostnader men har klarat sig bra tack vare stigande efterfrågan och prisökningar. Om denna situation består är avhängigt av hur snabbt kapaciteten byggs ut i länder som exempelvis Kina och Indien. Även gruvindustrin har under senare år gynnats av stigande efterfrågan och prisökningar som väl kompenserat stigande energipriser. Den kemiska industrin är inte lika känslig för energipriser och råvarupriser och har också vuxit snabbast av basindustrins branscher under perioden 1990–2005. Under de senaste åren har den dock minskat sin produktion framför allt inom läkemedelsindustrin där utvecklingen är svårbedömd. I följande avsnitt beskrivs utvecklingen av förädlingsvärde, antal arbetade timmar och produktiviteten i basindustrins olika branscher.

Förädlingsvärde

Basindustrin domineras av ett fåtal branscher som tillsammans står för majoriteten av det samlade förädlingsvärdet. Det handlar i första hand om järn-, stål och metallvarubranschen med drygt 30 procent, kemi- och läkemedelsindustrin med 27 procent. Pappers- och trävaruindustrierna står tillsammans för omkring 24 procent av förädlingsvärdet.

Fördelningen mellan olika branscher skiljer sig åt markant mellan olika länder, vilket tabell 8-12 visar. Sverige och Finland är två länder som är relativt lika varandra med en stor skogsindustri och järn- och stålindustri. Sveriges kemiindustri är dock avsevärt större än den finländska, vilket till stor del beror på den stora svenska läkemedelsbranschen. Andra länder med en relativt stor kemiindustri är

¹⁶ ITPS (2006).

Tabell 8-13 Årlig tillväxt i förädlingsvärde i Sverige 1990–2007, procent.

Näringsgren	1990– 1993	1993– 2000	2000– 2001	2001– 2005	1990– 2005	2005– 2007 ^(b)
Gruvindustri	-2,6	1,3	-8,3	1,1	-0,2	3,8
Pappers- och massaindustri	0,5	0,9	-4,4	2,1	0,8	1,4
Trävaruindustri	-9,3	6,4	3,8	3,6	2,1	3,6
Kemi- och läkemedelsindustri	4,4	7,6	6,0	6,3	6,5	-2,5
Petroleumindustri	4,4	11,7	-3,0	31,9	14,1	-3,7
Plast- och gummivaruindustri	4,4	7,5	-1,7	-0,9	3,9	7,4
Jord- och stenindustri	-13,4	1,9	4,7	1,8	-1,2	7,2
Järn- stål och metallvaruindustri	-1,5	6,4	-2,8	1,5	2,9	4,4
Basindustrin totalt	-1,5	5,1	-0,4	3,1	2,9	1,7

(a) Utvecklingen 1990–2005 mäts i 2005 års priser och 2005–2007 i 2000 års priser, vilket beror på att de förra hämtats från EU KLEMS och de senare direkt från de svenska nationalräkenskaperna. Direkta jämförelser mellan de båda perioderna bör därför göras med försiktighet.

(b) Ej säsongjusterat.

Källa: EU KLEMS och SCB, preliminära kvartalsdata från nationalräkenskaperna.

Tyskland, Frankrike och USA. Danmark, Tyskland och USA är vidare de länder som har störst förädlingsvärdesandel i gruvindustrin.

Den snabbast växande delen av basindustrin är petroleumbranschen, vilken hade en genomsnittlig årlig tillväxt på 14,1 procent mellan 1990 och 2005. Även kemi- och läkemedel och i någon mån plast- och gummiindustrin har vuxit relativt snabbt under denna period. De svagaste branscherna mellan 1990 och 2005 var gruvindustrin och jord- och stenindustrin som hade en negativ tillväxt på i genomsnitt 0,2 respektive 1,2 procent per år. Gruvindustrin har dock under 2006 och framför allt under 2007 ökat produktionen snabbt. Även första halvåret 2008 ökade produktionen i gruvorna.

Kemi- och läkemedel är den enda bransch som haft en stadig positiv utveckling under hela denna period, även om det under åren 2005 till 2007 skedde en viss nedgång i produktionen med en kraftig inbromsning under 2007. Även under första halvåret 2008 minskade produktionen något. I övriga delar av basindustrin har utvecklingen fluktuerat relativt kraftigt mellan olika perioder. 1990–1993 präglades även basindustrin av den allmänna nedgången i ekonomin och flera av branscherna gick kraftigt tillbaka under dessa år. Trävaruindustrin och jord- och stenindustrin drabbades hårdast och hade en genomsnittlig negativ tillväxt på 9,3 respektive 13,4 procent per år. Kemi- och läkemedel, petroleum samt plast- och gummiindustrierna tillhörde de branscher som utvecklades positivt även under denna turbulenta period.

Under slutet av 1990-talet skedde en återhämtning i basindustrin, liksom i den övriga ekonomin och samtliga branscher uppvisade en positiv årlig genomsnittlig tillväxt mellan 1993 och 2000. Pappersindustrin utvecklades dock mycket svagt och växte endast med 0,5 procent per år. 2000-talets inledning var ytterligare en period av kraftig nedgång för de flesta av basindustrins branscher. Störst var nedgången i gruvindustrin och i pappers- och massaindustri.

Petroleumbranschen är den snabbast växande delen av basindustrin.

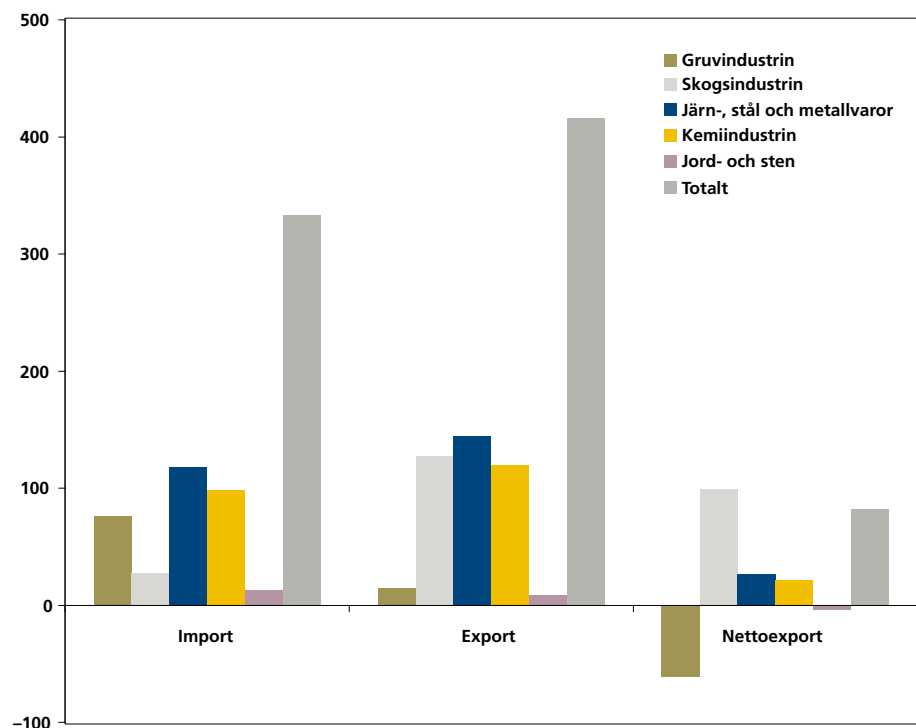
År 2007 var basindustrins nettoexport 82 miljarder vilket är ett betydande bidrag till den svenska bruttonationalprodukten.

Efter 2001 har tillväxten åter tagit fart på bred front och endast plast- och gummiindustrin hade negativa tillväxtsiffror mellan 2001 och 2005. Petroleumindustrin var den bransch som växte snabbast och hade en genomsnittlig årlig tillväxt på nära 32 procent under dessa år. Under åren 2006 och 2007 ökade produktionen relativt snabbt i alla basindustribranscher med undantag av den kemiska industrin samt petroleumindustrin. I den förra dämpades utvecklingen framför allt av läkemedelsindustrins kraftiga produktionsminskning under 2007. Under första halvåret 2008 minskade aktiviteten i basindustrin med undantag för gruvindustrin.

Handel

Värdet på basindustrins export år 2007 var 416 miljarder kronor vilket är drygt 36 procent av Sveriges totala export. Basindustrins import var samma år 334 miljarder. Sammantaget gör detta att basindustrins nettoexport ger ett kraftigt positivt bidrag till den svenska bruttonationalprodukten. Viktigast i detta avseende är skogsindustrin som hade en nettoexport på 100 miljarder kronor 2007. Gruvindustrin och jord- och stenindustrin var samma år nettoimportörer.

Figur 8-13 Basindustrins utrikeshandel med de fem största varugrupperna miljarder kronor, 2007.

Källa: SCB.

Arbetade timmar

Liksom förädlingsvärdet är antalet arbetade timmar ojämnt fördelade mellan de olika delarna av basindustrin. I särklass flest timmar utförs i järn-, stål- och metallvarubranschen. Sammantaget har antalet timmar minskat med i genomsnitt 0,6 procent per år sedan mellan 1990 och 2005. Störst var nedgången i jord- och stenindustrin där den genomsnittliga årliga minskningen var 2,5 procent. Även i gruvindustrin och i pappersindustrin har nedgången varit relativt kraftig. Endast två branscher har ökat antalet arbetade timmar mellan 1990 och 2005; kemi- och läkemedel samt petroleum.

Efter 2005 har utvecklingen av antalet timmar i basindustrin tagit fart; tillväxttakten var 0,9 procent per år i genomsnitt mellan 2005 och 2007. Snabbast växte

Antalet arbetade timmar inom basindustrin har minskat med i genomsnitt 0,6 procent per år under perioden 1990–2005.

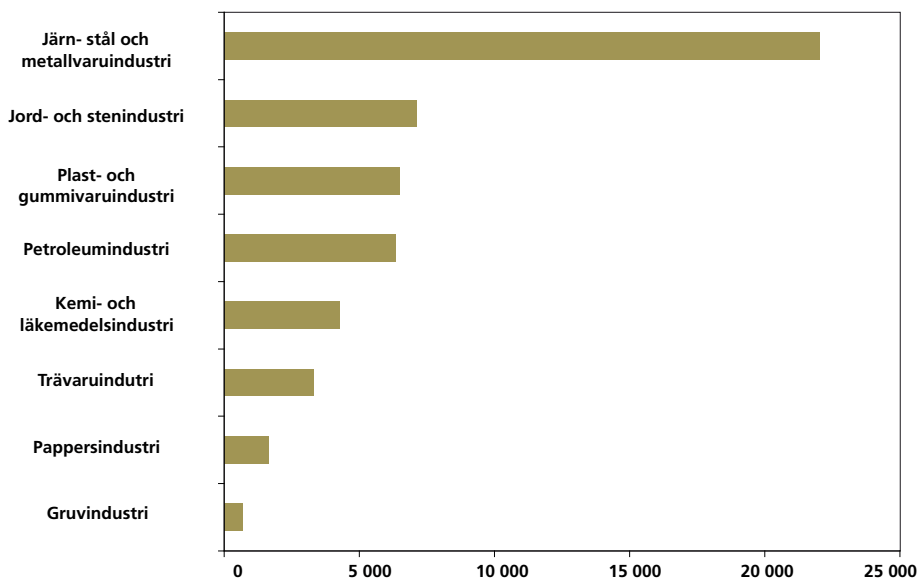
Tabell 8-14 Årlig tillväxt i arbetade timmar i Sverige, 1990–2007, procent.

Näringsgren	1990–1993	1993–2000	2000–2001	2001–2005	1990–2005	2005–2007 ^(a)
Gruvindustri	-6,1	-2,6	-0,8	1,4	-2,1	4,4
Pappers- och massaindustri	-5,3	0,4	-3,3	-2,2	-1,7	-3,3
Trävaruindustri	-8,8	1,9	2,5	-1,2	-1,1	1,3
Kemi- och läkemedelsindustri	-5,1	4,0	4,4	-2,5	0,4	-0,5
Petroleumindustri	-5,1	2,5	-7,0	7,8	1,7	0,7
Plast- o gummivaruindustri	-5,1	3,2	0,7	-2,8	-0,3	-1,0
Jord- och stenindustri	-10,1	0,3	0,4	-2,0	-2,5	2,5
Järn- stål o metallvaruindustri	-7,8	3,9	-0,4	-0,7	0,0	2,4
Basindustrin totalt	-7,1	2,6	0,2	-1,4	-0,6	0,9

(a) Ej säsongrensats.

Källa: EU KLEMS och SCB, preliminära kvartalsdata från nationalräkenskaperna.

Figur 8-14 Arbetade timmar i olika delar av basindustrin 2007, 10 000-tals.

Källa: SCB.

Utvecklingen av antalet timmar i basindustrin tog fart efter 2005 med en tillväxttakt på 0,9 procent per år fram till 2007.

Sverige har komparativa fördelar inom basindustrin och en internationellt sett hög produktivitetstillväxt.

Efter 2005 har produktivitetstillväxten i Sverige mattats av markant.

gruvindustrin, jord- och stenindustrin samt järn-, stål- och metallindustrin. Tre delsektorer, pappersindustrin, kemi- och läkemedel samt plast- och gummivaruindustrin hade en negativ genomsnittlig tillväxt under denna period. Första halvåret 2008 ökade antalet arbetade timmar i gruvindustrin (övriga basindustribranscher redovisas inte av de kvartalsvisa nationalräkenskaperna).

Produktivitet

För basindustrin är produktiviteten generellt sett stark i Sverige jämfört med många andra länder. Historiska faktorer såsom uppbyggd kompetens, stora kapitalinvesteringar och att insatsvarorna i flertalet fall är naturresurser gör att Sverige har komparativa fördelar inom basindustrin och en internationellt sett hög produktivitetstillväxt. Sedan 1990 har den årliga genomsnittliga produktivitetstillväxten varit 3,5 procent, varav kemi- och läkemedel, petroleum och plast- och gummiindustrierna står för en stor del. Samtliga branscher har i genomsnitt haft en positiv utveckling mellan 1990–2005, men situationen har varierat mellan olika perioder. 2000-talets första år är dock den enda period sedan 1990 då produktivitetstillväxten totalt sett varit negativ.

Efter 2005 har produktivitetstillväxten i basindustrin mattats av markant. För hela sektorn var den 0,8 procent per år i genomsnitt mellan 2005 och 2007. Under första halvåret 2008 sjönk produktiviteten i gruvindustrin enligt preliminära kvartalsvisa nationalräkenskaper (övriga basindustribranscher redovisas inte av de kvartalsvisa nationalräkenskaperna).

Jämfört med andra länder har produktivitetstillväxten i basindustrin i Sverige under åren 1999–2005 varit mer eller mindre genomsnittlig. I vissa branscher, såsom petroleum, kemi- och läkemedel och jord- och sten ligger Sverige relativt bra till, i andra, till exempel plast- och gummi och gruvor, är Sveriges position betydligt svagare.

Tabell 8-15 Årlig tillväxt i förädlingsvärde per arbetad timme i Sverige 1990–2007^(a), procent.

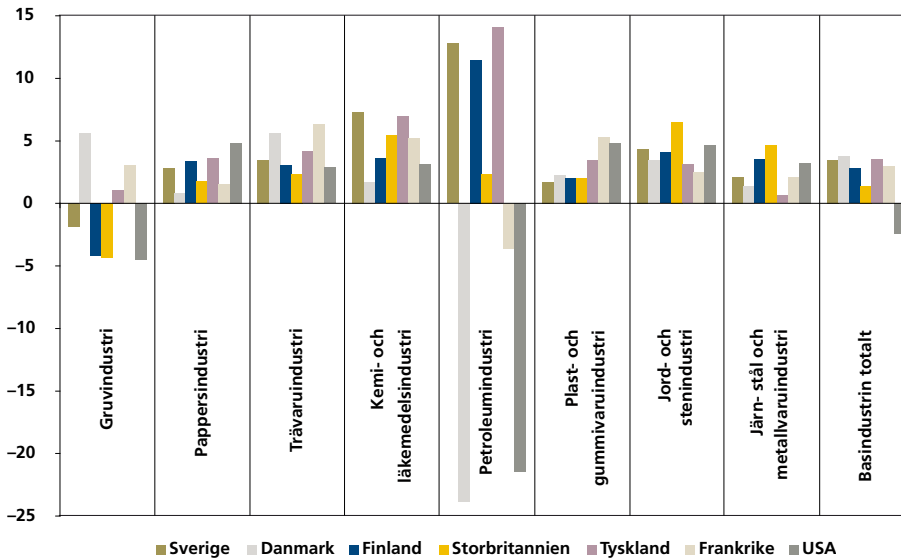
Näringsgren	1990–1993	1993–2000	2000–2001	2001–2005	1990–2005	2005–2007 ^(b)
Gruvindustri	3,7	4,0	-7,6	-0,3	2,0	-0,6
Pappers- och massaindustri	6,2	0,4	-1,1	4,4	2,5	4,9
Trävaruindustri	-0,6	4,4	1,3	4,8	3,3	2,3
Kemi- och läkemedelsindustri	10,1	3,4	1,5	9,1	6,1	-2,0
Petroleumindustri	10,0	8,9	4,3	22,3	12,3	-4,3
Plast- o gummivaruindustri	10,1	4,2	-2,3	2,0	4,3	8,4
Jord- och stenindustri	-3,6	1,6	4,3	3,9	1,3	4,6
Järn- stål o metallvaruindustri	6,8	2,4	-2,4	2,3	2,9	1,9
Basindustrin totalt	6,0	2,5	-0,6	4,6	3,5	0,8

(a) Utvecklingen 1990-2005 mäts i 2005 års priser och 2005-2007 i 2000 års priser, vilket beror på att de förra hämtats från EU KLEMS och de senare direkt från de svenska nationalräkenskaperna. Direkta jämförelser mellan de båda perioderna bör därför göras med försiktighet.

(b) Ej säsongrensat.

Källa: EU KLEMS och SCB, preliminära kvartalsdata från nationalräkenskaperna.

Figur 8-15 Genomsnittlig årlig procentuell tillväxt i förädlingsvärde per arbetad timme, för branscher i basindustrin i Sverige, Danmark, Finland, Storbritannien, Tyskland, Frankrike och USA, 1999–2005.

Källa: EU KLEMS.

Bilagor

Bilaga 2-1

Teoretisk modell för ökad sysselsättning i tjänstesektorn

Här presenteras den klassiska enkla läroboksmodellen för analys av långsiktig strukturomvandling i en liten öppen ekonomi. Det är en tvåsektormodell med en exportinriktad och konkurrensutsatt (industri)sektor och en från importkonkurrens skyddad inhemsk (tjänste)sektor. (För en sluten ekonomi kan den tolkas som utvecklingen av den varuproducerande sektorn i förhållande till den tjänstproducerande sektorn.)

Vi antar att ekonomin indelas i två sektorer, 1 och 2, där vi fokuserar på sektor 1 som den inhemska tjänstesektorn. Produktionen betecknas med Q och sysselsättningen med N där subindex står för sektor. Produktionsfunktionerna är enkla och innehåller endast arbetskraft samt teknisk utveckling. Vi antar att prisnivån är konstant, varför efterfrågan endast styrs av inkomstnivån. Q utan subindex representerar inkomstnivån i ekonomin och denna antas öka med parametern ρ som i ekvation (1). I ekvation (2) specificeras produktionsfunktionen i tjänstproduktionen. Ekvation (4) är efterfrågefunktionen för tjänster med en konstant inkomstelasticitet E_1 , medan ekvation (6) visar utbudet av arbetskraft. Vi förutsätter här full sysselsättning. Vi får då följande modell:

$$(1) \quad Q = ANe^{\rho t}$$

$$(2) \quad Q_1 = A_1 N_1^\beta e^{\rho t}$$

$$(3) \quad Q = Q_1 + Q_2$$

$$(4) \quad \frac{Q_1}{N} = F \left[\frac{Q}{N} \right]^{E_1}$$

$$(5) \quad N = N_1 + N_2$$

$$(6) \quad N(t) = N_0 e^{\rho t}$$

Då erhålls sysselsättningsutvecklingen i tjänstesektorn som

$$(7) \frac{\dot{N}_1}{N_1} = \frac{1}{\beta} [\rho E_1 - \gamma + n]$$

Ekvation (7) visar vad som bestämmer sysselsättningsökningen i den lågproduktiva sektorn. Tabell 1 visar resultaten vid några parameterkombinationer.

Tabell 1 Sysselsättningsutvecklingen i procent i tjänstesektorn för olika parameterkombinationer.

$\frac{\dot{N}_1}{N_1} = \frac{1}{\beta} [\rho E_1 - \gamma + n]$	E_1	ρ	γ	β	n
6,7	2	0,03	0,01	0,9	0,01
11,1	2	0,05	0,01	0,9	0,01
4,4	2	0,03	0,03	0,9	0,01
10,0	3	0,03	0,01	0,9	0,01
8,9	2	0,03	0,01	0,9	0,03

Som framgår av (7) är det två viktiga krafter som samverkar; den ena, produktivitetens utvecklingen i hela ekonomin, på utbuds- eller teknologisidan, ρ ; den andra, inkomstelasticiteten, på efterfrågesidan, E_1 . Produktivitetens utvecklingen i tjänstesektorn bidrar däremot till att dämpa sysselsättningsökningen i denna. (Eftersom denna modell bygger på full sysselsättning fördelas ökningen i sysselsättningen på de båda sektorerna med inversen av marginalelasticiteten β som vikt). Med avtagande avkastning i tjänsteproduktionen innebär en ökning av arbetskraftsutbudet i ekonomin att sysselsättningen i tjänstesektorn ökar mer än sysselsättningsökningen. Effekten uppstår via efterfrågesidan. (Om modellen utvidgas till att inkludera priser på varor och tjänster blir resultatet mera komplicerat eftersom direkta och indirekta priskänsligheter kommer in.)

Bilaga 2-2 Browning-Singelmanns branschindelning

Figur 1 Branschindelning enligt Browning-Singelmann

Table 3: An Extended Sectoral Classification Scheme (Browning-Singelmann)

Industry	ISIC Rev. 2	Share of final consumer demand in gross output (1995)					
		US*	UK^	F	G	NL	ES
I. Extractive							
(1) Agriculture, fishing and forestry	1	9.4	29.0	19.6	18.7	3.5	2.0
(2) Mining	2	1.5	1.0	1.8	12.0	0.1	2.3
II. Transformative							
(3) Construction	5	0.0	3.5	5.0	2.0	0.7	2.8
(4) Food	31	56.5	59.7	55.4	56.7	19.5	40.8
(5) Textile	32	42.8	39.1	35.6	42.3	28.7	35.9
(6) Metal	37	2.3	2.0	1.3	3.9	0.2	1.7
(7) Machinery	38	14.6	11.2	15.9	11.1	2.3	9.7
(8) Chemical	35	22.8	11.8	14.8	11.8	0.9	11.7
(9) Miscellaneous manufacturing	39	14.4	20.7	19.4	16.4	8.9	15.7
(10) Utilities	4	38.3	34.1	43.2	37.2	34.5	28.8
III. Distributive Services							
(11) Transportation and storage	71	24.4	18.8	26.8	30.7	19.5	22.0
(12) Communication	72	37.1	24.3	34.1	39.0	27.8	32.8
(13) Wholesale trade	61	53.9	63.7	59.3	53.0	38.4	58.2
(14) Retail trade (except eating and drinking)	62	53.9	63.7	59.3	53.0	38.4	58.2
IV. Producer Services							
(15) Banking, credit, and other financial service	81	49.3	26.1	21.5	23.4	30.5	16.2
(16) Insurance	82	49.3	26.1	21.5	23.4	30.5	16.2
(17) Real estate	83	63.2	67.8	71.3	63.2	74.9	81.3
(18) Engineering and architectural services	83	11.0	1.7	5.1	3.2	4.3	4.7
(19) Accounting and bookkeeping	83	11.0	1.7	5.1	3.2	4.3	4.7
(20) Miscellaneous business services	83	10.3	5.0	4.8	3.9	4.4	7.4
(21) Legal services**	83	11.0	1.7	5.1	3.2	4.3	4.7
V. Social Services							
(22) Medical and health services	93	107.9#	9.0	23.5	22.0	23.8	25.1
(23) Hospitals	93	107.9#	9.0	23.5	22.0	23.8	25.1
(24) Education	93	112.5#	13.2	7.9	10.5	3.3	23.0
(25) Welfare and religious organizations	93	62.6	48.7	55.7	37.1	26.1	53.5
(26) Non-profit organizations***	93	100.0	99.2	100.0	100.0	100.0	100.0
(27) Postal services	72	37.1	24.3	34.1	39.0	27.8	32.8
(28) Government	91	6.4	5.1	0.1	1.1	5.3	2.5
(29) Miscellaneous^^	93	62.6	48.7	55.7	37.1	26.1	53.5
VI. Personal Services							
(30) Domestic services***	95	100.0	99.2	100.0	100.0	100.0	100.0
(31) Hotels and lodging	63	80.0	74.4	84.0	81.3	54.2	91.1
(32) Eating and drinking places	63	80.0	74.4	84.0	81.3	54.2	91.1
(33) Repair services	95	53.9	63.7	59.3	53.0	38.4	58.2
(34) Laundry and dry cleaning	95	62.6	48.7	55.7	37.1	26.1	53.5
(35) Barber and beauty shops	95	62.6	48.7	55.7	37.1	26.1	53.5
(36) Entertainment and recreational services	94	62.6	48.7	55.7	37.1	26.1	53.5
(37) Miscellaneous personal services	95	62.6	48.7	55.7	37.1	26.1	53.5

Source: Classification from Singelmann (1978: 31). Shares computed from the 1995 OECD Input-Output database.

*US; year=1997, ^UK; year=1998, **(21) Legal services together with (18) and (19) ^^ (25) welfare and religious services, (29) miscellaneous professional and social services and (37) miscellaneous personal services cannot be split *** (26) non-profit organisations and (30) domestic services cannot be split # >100 because negative government spending in Input-Output data.

Källa: Singelmann (1978) ur Schettkat och Yocarini (2003).

Bilaga 2-3 Data och definitioner till kapitel 2

En central fråga vid undersökningen av tjänstesektorn är vad som ska definieras som tjänsteproduktion respektive tjänstekonsumtion. För att klargöra den frågan krävs två distinktioner; (1) det totala produktions-/konsumtionsområdet måste definieras och (2) skillnaderna mellan varu- och tjänsteproduktion/konsumtion måste tydliggöras.

Enligt definitionen av nationalräkenskapssystemet (*System of National Accounts 1993 (SNA)*) är det totala produktionsområdet (PO) (*production boundary*) det samma som marknadsproduktion.¹ Med den definitionen av PO exkluderas den produktion som används för egen konsumtion inom en juridisk enhet. Till skillnad från den definitionen i SNA har vi i den här rapporten utvidgat gränserna för PO och KO samt inkluderat produktion för egen konsumtion. I det följande definieras PO som summan av marknadsproduktion och produktion för egen konsumtion. Argumenten för att utvidga PO är flera. Tjänster som ofta osynliggörs inkluderas i undersökningen. Tillika innebär det att alla ekonomiska aktiviteter som ger nytta för hushållen finns med i analysen. Detta innebär alltså att hemarbetet, vilket alltså är produktion för egen konsumtion, inkluderas. Av den utvidgningen följer även en bredare definition av resursanvändningen eftersom resursanvändningen som krävs för egen produktion inryms i undersökningen. Det blir härmed möjligt att följa den långsiktiga ekonomisk-historiska processen från hushålls- till marknadsproduktion. Slutligen finns goda argument för att utvidga PO om syftet är att förstå hur produktivitetens utvecklingen i ekonomin och i tjänsteproduktionen i dess helhet har utvecklats utifrån ett välfärdsperspektiv.

Av den utvidgade definitionen av PO följer en utvidgning av konsumtionsområdet KO, där konsumtion av både egen produktion och marknadsproduktion inkluderas. Detta innebär således att hela samhällets konsumtion och produktion inkluderas i analysen. Ett problem med den utvidgningen av PO och KO är att det endast är marknadsproduktion som prissätts. Undersökningen försvåras därmed av att endast grova uppskattningar av egen produktion och konsumtion kan ske. Ett sätt att motverka problemet är dock att i analysen fokusera på resursanvändningen och att göra enkla rimliga uppskattningar av produktion för egen konsumtion. Trots allt handlar det om ekonomiska aktiviteter som är omistliga ur ett välfärdsperspektiv.

¹ The production boundary: "In the System, production is understood to be a physical process, carried out under the responsibility, control and management of an institutional unit, in which labour and assets are used to transform inputs of goods and services into outputs of other goods and services. All goods and services produced as outputs must be such that they can be sold on markets or at least be capable of being provided by one unit to another, with or without charge. The System includes within the production boundary all production actually destined for the market, whether for sale or barter. It also includes all goods or services provided free to individual households or collectively to the community by government units or NPISHs." System of National Accounts 1993, s. 4.

Givet den aktuella definitionen av PO och KO följer även en utvidgning av definitionen avseende samhällets resursanvändning. Samhällets resurser som används för produktion för egen konsumtion måste inkluderas för att analysen ska bli konsistent. Insatsen av arbete definieras av den arbetsföra befolkningen och insatsen av kapital definieras som nationalförmögenheten exklusive naturkapital och inklusive varaktiga konsumtionsvaror som levererar kapitaltjänster för hushållets egen konsumtion. Med den definitionen av resursanvändningen utvidgas således den vid tidpunkten definierade arbetskraften², för att i stället omfatta alla män och kvinnor mellan 16 och 64 år. Den senaste definition av den arbetsföra befolkningen omfattar alla mellan 15 och 74. Eftersom undersökningen baseras på internationella och historiska data som utgår från definitionen 16–64 och eftersom att den faktiska pensionsåldern är närmare 64 än 74, har vi bedömt det mer rimligt att använda definitionen 16–64. Resursanvändningen avseende kapital för egen produktion måste inkluderas i analysen. Detta innebär att bostäder tillsammans med varaktiga konsumtionsvaror definieras som hushållens kapital för egen produktion. I tabell 1 ges en översiktlig beskrivning av definitionerna för produktions- och konsumtionsområde samt resursanvändning.

Tabell 1 Produktions- och konsumtionsområde samt resursanvändning.

1	Produktionsområde	Marknadsproduktion Produktion för egen konsumtion
2	Konsumtionsområde	Slutlig konsumtion av marknadsproduktion Konsumtion av egen produktion
3	Resursanvändning, arbetskraft	Befolkningen 16–64
4	Resursanvändning, kapital	Nationalförmögenheten exklusive naturkapital, inklusive varaktiga konsumtionsvaror

Av den utvidgade definitionen av produktions- och konsumtionsområde följer flera viktiga saker. Avseende arbetskraften innebär det exempelvis att om barnomsorgstjänster utförs oavlönat i hemmet för att sedan övergå till lönearbete på en marknad, innebär detta inte med nödvändighet en expansion av barnomsorgstjänsterna, vilket skulle bli fallet om arbetskraftsbegreppet användes, utan endast en omorganisering av barnomsorgsarbete från hushållet till privata tjänster och/eller offentlig sektor. Det är exempelvis fullt möjligt att i reala resurser (här sett som arbetade timmar) minskade det utförda barnomsorgsarbete när det förändras från hushållsproduktion till produktion i näringslivet och offentlig sektor. Vår bedömning är därför att det ger en rimligare beskrivning av samhällsutvecklingen om den arbetsföra befolkningen används som utgångspunkt för analysen av tjänstesektorns utveckling i kapitel 3. Notera att kapitel 2 endast visar arbetade timmar i näringslivet och offentlig sektor och alltså *inte* hemarbete.

² Traditionella beskrivningar av tjänstesektorns utveckling utgår utifrån resursanvändningen av arbetskraften. Arbetskraften syftar på sysselsatta samt arbetssökande utan arbete. Definitionen på arbetskraften varierar något över tid och mellan länder.

Effekten av att utvidga definitionen av kapitalanvändningen är betydande. Genom att inkludera hushållens realkapital för egen produktion kommer bostäder, fordon samt utrustningar och maskiner för egen produktion (lagerförändringar exkluderade) att inkluderas som kapitaltjänster. Inom nationalräkenskaperna definieras och mäts den viktigaste kapitaltjänsten i hushållet, bostadstjänsten eget boende (*services of dwellings*) som såväl produktion och konsumtion trots att detta de facto frångår den gängse definitionen av PO respektive KO. I den aktuella rapporten inkluderas utöver kapitaltjänster från bostäder, även kapitaltjänsterna som levereras från fordon och hushållsmaskiner/utrustningar. Precis som eget boende kommer kapital- och arbetstjänster för egen produktion/konsumtion att sättas i ett konto för sig, med en enkel uppdelning mellan kapital- och arbetstjänster. I rapporten behandlas produktionen av kapitaltjänster i hushållen som produktion för hushållens slutliga (egna) användning i ett satellitkonto (*Household satellite account (HNSA)*).³

Det är centralt i rapporten att skilja mellan produktion av varor respektive tjänster, eftersom syftet är att kartlägga och analysera tjänsternas utveckling och betydelse. Distinktionen mellan varor och tjänster utgår från den grundläggande skillnaden vid transaktionen av en tjänst respektive en vara på en marknad. Vid transaktionen på marknaden (intermediär eller slutlig användning) karaktäriseras tjänsten framför allt av dess immateriella natur. Vidare förknippas vanligen tjänster av att de bygger på interaktion mellan konsument och producent (används samtidigt som de produceras), att det är heterogena (ej standardiserbara) och att de inte går att lagra (icke-varaktighet). Av dessa egenskaper är det framför allt tjänstens immateriella natur som är det utmärkande för alla kategorier av tjänster.⁴

Vid klassificering av varor och tjänster är det marknadstransaktionen som är utgångspunkten för definitionen i standard för näringsgrensindelning (SNI). Det är alltså den intermediära eller slutliga användningen som avgör distinktionen mellan varor och tjänster. Detta kan tyvärr bli något förvirrande eftersom allting i näringslivet i någon mening är tjänster innan de når sin slutliga eller intermediära användning; all produktionen utgår från användningen av olika tjänster. Produktionsfaktorerna i ekonomin presterar tjänster; arbetskraften levererar en arbetstjänst till företagen och realkapitalet levererar en kapitaltjänst till ägaren. I ett bredare perspektiv är hela samhället uppbyggt av de tjänster som naturen presterar i form av eko-systemtjänster. I varuproduktion omvandlas således tjänsterna på faktormarknaden (arbete, kapital, ekosystemtjänster) till produkter som säljs vidare som en intermediär vara eller som en vara för slutlig användning. I tjänsteproduktion kvarstår alltså tjänsterna på faktormarknaden som tjänster när de säljs vidare som en intermediär tjänst eller en tjänst för slutlig användning.

3 Varjonen (2003).

4 En översiktlig kartläggning av den svenska tjänstesektorn: Framtagen på uppdrag av ITPS, Stockholm : Econ analys AB, 2006.

Bilaga 3-1 Data och definitioner till kapitel 3

Privata personliga tjänster utgörs av tjänster som uppfyller kraven på att vara immateriella, interaktiva, heterogena och icke-varaktiga. Definitionen har gränzoner som exempelvis upplevelsebaserade produkter, vilka både kan vara en vara och en tjänst. Denna problematik kvarstår när vi som här definierar och undersöker privata personliga tjänster utifrån yrken. Idealt är en privat personlig tjänst en tjänst som endast kan konsumeras av ett hushåll samt är immateriell, interaktiv, heterogen, icke-varaktig och tillhandahålls endast på den privata marknaden. Denna typ av tjänster finns också med i underlaget där exempelvis yrket hudterapeut kan anses uppfylla alla kriterier. Dock finns en mängd privata personliga tjänster som utifrån ett yrkesperspektiv också kan innefatta andra marknadsegenskaper och tillhandahållas utanför den privata marknaden. Ett exempel på det sistnämnda är psykologer som kan verka inom den offentliga sektorn och på den privata marknaden. Exempel på yrken som både kan tillhandahålla tjänster till individuella hushåll och verka inom produktionsföretag är snickare och murare. Dessa kan arbeta både med att nyproducera fastigheter och tillhandahålla tjänster till enskilda hushåll. Inom denna grupp förekommer också olika former av informations- och värderingstjänster, exempelvis aktie- och fastighetsmäklare. De sistnämnda kan tillhandahålla tjänster till enskilda hushåll men kan också interagera med företag och organisationer. Definitionsproblemet innebär att undersökningen separerar privata personliga tjänster som uppfyller uppställda egenskaper, från de yrken som kan vara privata personliga tjänster men som också kan verka på andra marknader eller tillhandahållas inom offentlig sektor. De sistnämnda definieras som personliga/producenttjänster då yrkesgruppen kan verka både enskilt mot det individuella hushållets konsumtion och vara en del av ett företags konsumtion av tjänster.

Data för undersökningen utgår initialt från SCB:s förteckning över yrkesbenämningar.¹ I detta material listas alla svenska yrkesbenämningar samt klassificeras utifrån vilken utbildningsnivå som krävs för yrket. Utifrån materialet har yrken som helt eller delvis överensstämmer med definitionen av privata personliga tjänster tagits med i undersökningen för år 2007. Dessa har klassificerats i fem grupper utifrån krav på utbildningsnivå: högskoleutbildning, högskoleutbildning/påbyggnad av gymnasieutbildning, gymnasieutbildning, hantverkskompetens och utan krav på utbildning.

Den historiska jämförelsen bygger på uppgifter från år 1890 (som jämförs med motsvarande uppgifter från 2007). År 1890 motiveras med god tillgång på data, samt att det kan sägas vara en viktig tidpunkt för framväxten av personliga tjänster i samband med det industriella genombrottet. Data har hämtats från opublice-

¹ SCB (2007), *Standard för svensk yrkesklassificering (SSYK)*, version 2007-10-01.

rat primärmaterial (underlag till folkräkningen 1890). Materialet tillhandahålls av forskningsarkivet vid Umeå universitet och utgör en grund för Arkion/Svar.² Viktigt att notera är att yrken 1890 som är privata personliga tjänster, men tillhör jordbruksektorn, är utelämnade. Motivet för detta är att exempelvis en dräng eller piga, avlönad av hushållet, inte ses som säljande en privat personlig tjänst utan som en del av hushållets produktion. Hushållet är i detta fall en produktionsenhet som avlönar anställda. Även för uppgifterna angående yrkesgrupper 1890 görs en bedömning av krav för utbildning för respektive yrke. Med tanke på förändringen av det svenska utbildningsväsendet skiljer sig klassificeringen något i jämförelse med 2007. Utbildningsklasserna utgår från följande grupper: högre utbildning/påbyggnad från folkskola, utbildning, hantverkskompetens och utan krav på utbildning.

I undersökningen nyttjas även uppgifter om antalet personer verksamma inom olika yrken. Detta för att också spåra en eventuell strukturomvandling bland privata personliga tjänster sett till volymer av anställda inom olika yrken. Data hämtas från FoB år 1960, 1965, 1970, 1975, 1980, 1985 samt 1990. Uppgifter rörande tiden därefter utgår från SCB:s yrkesregister. Detta material innefattar dock tämligen stora potentiella felkällor utifrån statistikomläggningen under 1990-talet. Det medför att analysen av detta material är starkt begränsad då omfattande klassificeringsförändringar genomförts, vilket medför att endast FoB-material nyttjas för att studera tjänsternas utveckling sett till antalet anställda inom olika yrken.

2 För en källkritisk granskning och utförligare dokumentation av 1890 års uppgifter se Olsson (2007), s. 107–108.

Referenser

- Abramowitz (1956). Resource and output trends in the United States since 1870, *American Economic Review*, Vol. 46, s. 5–23.
- Aghion, P. och Hovitt, P. (2006). Joseph Schumpeter Lecture: Appropriate Growth Policy: A Unifying Framework. *Journal of the European Economic Association*, 4 (2–3), s. 269–314.
- Ahn och Hemmings (2000). Policy influences on economic growth in OECD countries, An evaluation of the evidence, *Economics Department Working Paper No. 246*.
- Amiti, M. och Wei, S-J. (2005). Fear of service outsourcing: is it justified? *Economic Policy* 42, April.
- Andersson, L.F. (2006). *Tar jobben slut*. ITPS 2006:12.
- van Ark (1995). *Sectoral Growth Accounting and Structural Change in the Post-war Europe*, research Memorandum 23, Groningen Growth and Development Centre.
- van Ark m fl (2003). *Service Innovation, Performance and Policy: A Review*, Ministry of Economic Affairs, Netherlands.
- Barro, R. J. och Sala-i-Martin, X. (1992). Convergence, *The Journal of Political Economy*, Vol. 100, No. 2 (April, 1992), s. 223–251, The University of Chicago Press.
- Barro, R. J. och Sala-i-Martin, X. (2004). *Economic growth* (sec. ed) MIT press.
- Basker E. (2007). The Causes and Consequences of Wal-Mart's Growth. *Journal of Economic Perspectives*, 21(3), s. 177–198.
- Baumol, W. J. och Bowen, W. G. (1966). *Performing Arts: The Economic Dilemma*. The Twentieth Century Fund, New York.
- Baumol, W. J. (1967). Macroeconomics of Unbalanced Growth: the Anatomy of Urban Crisis. *American Economic Review*, Vol. 57, s. 415–426.
- Baumol, W. J. (2001). Paradox of the Services: Exploding Costs, Persistent Demand. In: Ten Raa, T./ Schettkat, R. (eds.) *The Growth of Service Industries: The Paradox of Exploding Costs and Persistent Demand*. Cheltenham: Edward Elgar. s. 3–28.
- Berg, S.A., Forsund, F., Hjalmarsson, L. och Suominen, M. (1993). Banking Efficiency in the Nordic Countries. *Journal of Banking & Finance*, Vol. 17:2-3, s. 371–388.
- Clark, C. (1940, revised and reprinted in 1951). *The Conditions of Economic Progress*. London: MacMillan & Co. Ltd.

- Dahmén E. (1988). Development Blocks in Industrial Economics. *The Scandinavian Economic History Review*, Vol. 36.
- Daunfeldt, S-O. (2007). Inventering av handelsinriktad nationalekonomisk forskning. *Handelns utvecklingsråd*, 2007:3.
- EEAG, European Economic Advisory Group (2008). *The EEAG Report on the European Economy 2008: Europe in a Globalised world*.
- Europaparlamentets och rådets direktiv 2006/123/EG.
- Europakommissionen (2008). *Quarterly EU Labour Market Review, Spring 2008*.
- Eurostat (2008). *Harmonised indices of consumer prices, July 2008*. Eurostat Data in focus, 32/2008.
- Florida (2002). *The rise of the creative class : and how it's transforming work, leisure, community and everyday life*. New York: Basic Books, 2002.
- Freeman, R.B. och Schettkat, R. (1999). *Differentials in Service Industry Employment Growth: Germany and the US in the comparable German American Structural Database*. Brussels, European Commission.
- Fuchs, V.R. (1968). *The Service Economy*. New York and London: Colombia University Press.
- Fuchs, V.R. (1980). Economic Growth and the Rise of Service Employment. *NBER Working Paper #486*.
- Färe, R., Grosskopf, S., Norris, M. och Zhang, Z. (1994). Productivity Growth, Technical Progress, and Efficiency Change in Industrialized Countries, *American Economic Review*, Vol. 84, s. 66–83.
- Gordon, R.J. (1996). Problems with the Measurement and Performance of Service Sector Productivity in the United States. *NBER Working Paper Nr. 5519*.
- Greenhalgh, C. och Gregory, M. (2001). Structural Change and the Emergence of the New Service Economy. *Paper prepared for the Leverhulme Programme Final Conference "The Labour Market Consequences"*.
- Gregory, M. och Russo, G. (2006). In Gregory, M., Salverda, M. and R. Schettkat (Eds), *Differences in Productivity, Skills and Employment*.
- Griliches, Z. (red.) (1992). *Output Measurement in the Service Sectors*. University of Chicago Press, Chicago och London.
- Grossman och Helpman (2004). Outsourcing in a global economy. *Discussion paper in Economics, No. 218*, Princeton University.
- Grossman, G.M. och Rossi-Hansberg, E. (2006). Trading tasks: A simple theory of offshoring, *NBER working paper # 12721*.

- Hartwig, J. (2006). Productivity Growth in Service Industries – Has ‘Baumol’s disease’ Really Been Cured? *Swiss Institute for Business Cycle Research, KOF, Working Paper No. 155 November 2006*.
- Hjalmarsson (1991a). *Metoder i forskning om produktivitet och effektivitet med tillämpningar på offentlig sektor*. Rapport till ESO, Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi. DsFi 1991:20.
- Hjalmarsson (1991b). En översikt över metoder i forskning om produktivitet och effektivitet med tillämpning på tjänsteproduktion. Ingår i *Hur mäta produktivitet? Expertrapport nr 1 till Produktivitetsdelegationen*. Allmänna förlaget.
- Inklaar, Timmer och van Ark (2008). Market services productivity across Europe and the US. *Economic Policy* 53, s. 139–194.
- ITPS (2006). *Basindustrins internationella position ur ett hållbarhetsperspektiv*. Regleringsbrevsuppdrag nr 13, 2006.
- ITPS (2007a). *Sveriges konkurrenskraft: Att förstå och mäta nationell konkurrenskraft*. A2007:002.
- ITPS (2007b). *Svenskt näringsliv i en globaliserad värld*. A2007:004.
- Jorgenson och Griliches (1967). The explanation of productivity change, *Review of Economic Studies* No 34, s. 249–283.
- Jorgenson, D.W., Gollop, F.M., and Fraumeni, B.M. (1987). *Productivity and US Economic Growth*, Cambridge MA: Harvard University Press.
- Jorgenson, D.W., Ho, M., och Stiroh, K. (2005). *Information Technology and the American Growth Resurgence*, MIT, 2005.
- KI, Konjunkturinstitutet (2005). *Konjunkturläget: augusti 2005*.
- KI, Konjunkturinstitutet (2008a). *Konjunkturläget: mars 2008*.
- KI, Konjunkturinstitutet (2008b). *Konjunkturläget: augusti 2008*.
- Krantz (1987). *Historiska nationalräkenskaper för Sverige: husligt arbete 1800–1980*. Lund.
- Krantz och Schön (2007). Swedish historical national accounts 1800–2000, *Lund Studies in economic history*, No 41.
- Krugman och Obstfeld (2003). *International Economics: Theory and Policy*, sixth ed. Addison Wesley.
- Krugman (2008). *L-ish Economic Prospects*. The New York Times, OP-ED Columnist, 18 juli, 2008.
- Lucas (1988). On the mechanism of economic development, *Journal of Monetary Economics*, 22, s. 3–42.
- Lundgren, S. (red.), Edquist, H. och Wallgren, A. (2007). *Tillväxt i otakt*. Konjunkturrådets årsrapport 2007, SNS Förlag.

- Luoma, K. och Järviö, M-L. (2000). Productivity Changes in the Finnish Health Centres in 1988-1995: A Malquist Index Approach. *VATT Discussion Paper No. 218*.
- Löfstöm, Å. (2002). Kvinnligt förvärvsarbete i Krantz O. Andersson-Skog. L. red. *Omvandlingens sekel : perspektiv på ekonomi och samhälle i 1900-talets Sverige*, Lund : Studentlitteratur, 2002
- Maican, F. och Orth, M. (2008). *How do "big-box" entrants influence productivity distribution in retailing*. Working Paper, Department of Economics, University of Gothenburg.
- Maslow (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, No. 50, s. 370–396.
- Mathur, Somesh (2007). Indian IT and ICT Industry: A Performance Analysis Using Data Envelopment Analysis and Malmquist Index. *Global Economy Journal*: Vol. 7 : Iss. 2, Article 3.
- Nyberg, A. (1989). *Tekniken - kvinnornas befriare? : hushållsteknik, köpevaror, gifta kvinnors hushållsarbetsid och förvärvsdeltagande 1930-talet – 1980-talet*, Linköping : Tema, Univ., 1989.
- OECD (2001). *Measuring Productivity: OECD Manual – Measurement of Aggregate and Industry Level Productivity Growth*.
- OECD (2007). *OECD Economic Outlook*, Vol. 2007/2, No. 82, december 2007.
- OECD (2008). *OECD Economic Outlook*, Vol. 2008/1, No. 83, juni 2008.
- O' Rourke och Williamson (1999). *Globalization and history: the evolution of a nineteenth-century Atlantic economy*. MIT press, Cambridge, Massachusetts.
- Oulton, N. (2001). Must the growth rate decline? Baumol's unbalanced growth revisited. *Oxford Economic Papers*, October, 53(4), s. 605–27.
- Petit, P. (1986). *Slow growth and the Service Economy*. Frances Pinter, London.
- Regeringen (2008). *2008 års ekonomiska vårproposition*, Proposition 2007/08:100.
- Riksbanken (2008a). *Penningpolitisk rapport 2008:1*.
- Riksbanken (2008b). *Penningpolitisk uppföljning september 2008*.
- Riksbanken (2008c). *Penningpolitisk rapport 2008:3*.
- Romer, P. (1986). Increasing return and long-run growth, *Journal of Political Economy*, 94 (5), October, s. 1002–1037.
- Romer, P. (1994). The origins of endogenous growth, *Journal of Economic Perspectives*, Winter 1994.
- Romer, P. (1996). Why, indeed, in America? Theory, history and the origins of modern economic growth. *American Economic Review*, 86(2), s. 202–207.

- Roos, P. (2004). Uppföljning av produktivitet inom den offentliga sektorn. *ESV-nytt*, Nr 3, 2004.
- Rowthorn, R. och Ramaswamy, R. (1997). *Productivity and Growth: A Study of British Industry 1954-1986*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Russo, G. och Schettkat, R. (1998). Are Structural Economic Dynamics a Myth? Changing Industrial Structure and the Final Product Concept. *I Economica & Lavoro*, Nr 3-4, s. 173–188.
- Sala-I-Martin, X. (1997). I just ran two million regressions. *American Economic Review*, 87(2), 178-183.
- SCB (1933). Hushållsbudgetundersökningen 1933.
- SCB (2008a). *Sveriges ekonomi – Statistiskt perspektiv*. Nr 1, 2008.
- SCB (2008b). *Sveriges ekonomi – Statistiskt perspektiv*. Nr 2, 2008.
- Schettkat, R. och Yocarini, L. (2003). The Shift to Services: A Review of the Literature. *IZA (Institute for the Study of Labor) discussion paper No. 964*, December 2003
- Schettkat, R. och Yocarini, L. (2006). The shift to services employment: A review of the literature. *Structural Change and Economic Dynamics*, 17, s. 127–147.
- SEB (2008). *Nordic Outlook*. Ekonomisk analys, svensk upplaga, maj 2008.
- Singelmann, J. (1978). *From Agriculture to Services. The Transformation of Industrial Employment*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Solow (1956). A contribution on the theory of economic growth, *Quarterly Journal of economics*, Vol. 70, s. 65–94.
- Solow (1957). Technical change and the aggregate production function, *Review of Economics and Statistics*, Vol. 39, s. 312–320.
- SOU 2002:118 (2002). Bilaga 3 – *Beräkningsrutiner för nationalräkenskaperna*.
- Statkontoret (1985). *Statlig tjänsteproduktion – Produktivitetsutvecklingen 1960–80*, Huvudrapport, 15.
- Statkontoret (1998). *Den offentliga sektorn – produktivitet och effektivitet*, bilaga 21 till LU 1987. Produktivitetsutvecklingen i statsförvaltningen 1990–97. Nr 23.
- Stiroh, K.J. (2001). What drives productivity growth? *Economic Policy Review*, Vol. 7, No. 1, Fed, NY.
- Stiroh, K.J. (2002). Information Technology and the U.S. Productivity Revival: What do the industry data say? *American Economic Review* 92(5), s. 1559–1576.
- Svensk Näringsliv (2006). *Utvecklingen av svensk terms of trade*.

- Teknikföretagen (2008). *Teknikföretagens konjunkturbarometer, 3:e kvartalet 2008*.
- Triplett, J.E. och Bosworth, B.P. (2003). Productivity Measurement Issues in Service Industries: "Baumol's Disease" Has Been Cured. *FRBNY Economic Policy Review/September 2003*, s. 23–33.
- Triplett, J.E. och Bosworth, B.P. (2006). Baumol's disease has been cured: IT and multifactor productivity in US service industries, in D.W. Jansen (ed.) *The New Economy And Beyond. Past, Present and Future*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Towse, R., (red.) (1997). *Baumol's Cost Disease*, Edward Elgar, Cheltenham, UK.
- Varjonen, J och Varjonen, S.in Jonsson G. ed, *Nordic Historical National Accounts*. (2003). Development of household production vs GDP, s.137–153.
- Varjonen och Aalto (2006). Household production and consumption in Finland 2001. Household Satellite Account, Helsingfors, Statistics Finland.

Tjänsternas betydelse för tillväxten

På arbetsmarknaden utförs i dag i huvudsak tjänster, men som konsumenter lever vi i ett samhälle som i allt högre grad präglas av materiell konsumtion. Denna tjänsteparadox beskrivs utförligt i temadelen i 2008 års upplaga av ITPS årsbok Näringslivets tillstånd.

ITPS visar också på vikten av att skilja på olika typer av tjänster. Att allt fler arbetar med tjänster antas på lång sikt hota den ekonomiska tillväxten, men genom att hålla isär olika typer av tjänster är det möjligt att förklara hur ökad sysselsättning i tjänstesektorn har kunnat – och kan – kombineras med hög tillväxt.

Den stora skiljelinjen går i stället mellan personliga och icke-personliga tjänster, där icke-personliga tjänster har mer gemensamt med tillverkningsindustri än med traditionell tjänstesektor.

En annan slutsats är att stor andel personliga tjänster förutsätter antingen stora löneskillnader eller subventioner. USA och Sverige har världens högsta andel personliga tjänster, där de i USA upprätthålls av stora löneskillnader och i Sverige av stora subventioner. Konkurrensen om vilka personliga tjänster som ska subventioneras av staten och i vilken utsträckning, kommer dock att bli allt tuffare över tid.

Årsbokens andra del beskriver den svenska ekonomins läge, både nationellt och på sektorsnivå, fram till höstens finanskris. Även finanskrisen och dess följder för tillväxten beskrivs till viss del. En fördjupad analys av finanskrisen kommer att publiceras i en separat rapport, *Finanskrisen – eller hur det förväntade oväntat hände*.

Syftet med ITPS årsbok Näringslivets tillstånd är att öka kunskapen om de faktorer som bestämmer förutsättningarna för ekonomisk tillväxt och välfärd.

ITPS är en statlig myndighet med uppdrag att bidra med kunskapsunderlag för tillväxtpolitiken. Vi analyserar de faktorer som skapar ekonomisk tillväxt i Sverige och i andra länder. ITPS utvärderar också politiska insatser och förmedlar officiell statistik.